

Можливості залучення приватного сектору до зеленої та стійкої відбудови України

Секторальні оцінки

Грудень 2023 року

© 2023 Світовий банк
1818 H Street NW, Washington DC 20433
Телефон: 202-473-1000; сайт: www.worldbank.org

Деякі права захищено.

Цей звіт є результатом роботи команди Світового банку. Результати, трактування та висновки, викладені у цьому звіті, не обов'язково відображають погляди Ради виконавчих директорів Світового банку або урядів, які вони представляють. Світовий банк не гарантує точності даних, представлених у цьому звіті.

Кордони, кольори, позначення чи інша інформація, відображена на будь-якій карті в цій роботі, не мають на увазі будь-які судження з боку Світового банку щодо правового статусу будь-якої території або схвалення чи прийняття таких кордонів.

Права та дозволи

Матеріали у цьому звіті є об'єктом авторського права. Оскільки Світовий банк заохочує поширення своїх знань, цей документ може бути повністю або частково відтворений у некомерційних цілях за умови повного посилання на цей звіт.

Посилання – будь ласка, використовуйте таке посилання на цей документ: «Світовий банк, 2023 рік. Можливості залучення приватного сектору до зеленої та стійкої відбудови України: Частина 2, Секторальні оцінки © Світовий банк».

Будь-які запитання щодо прав і ліцензій, зокрема допоміжних прав, слід адресувати до World Bank Publications, The World Bank Group, 1818 H Street NW, Washington, DC 20433, USA; факс: 202-522-2625; адреса електронної пошти: pubrights@worldbank.org.

Фото належать

Обкладинка: Девід Тревіс / Unsplash

Зміст

Подяки	vii
Скорочення та аббревіатури	viii
РОЗДІЛ 1. Вступ та контекст країни	1
РОЗДІЛ 2. Наскрізні питання	8
ЧАСТИНА I: КОМЕРЦІЙНІ СЕКТОРИ	21
РОЗДІЛ 3. Сільське господарство	21
РОЗДІЛ 4. Промисловість і торгівля	32
РОЗДІЛ 5. Туризм	48
ЧАСТИНА II: ІНФРАСТРУКТУРА	55
РОЗДІЛ 6. Транспорт	55
РОЗДІЛ 7. Енергетика та видобування корисних копалин	79
РОЗДІЛ 8. Телекомунікації, поштові послуги та радіо- і телемовлення	119
РОЗДІЛ 9. Водопостачання і водовідведення	136
РОЗДІЛ 10. Зрошування	143
ЧАСТИНА III: МОЖЛИВОСТІ ПРИВАТНОГО СЕКТОРА В СОЦІАЛЬНИХ СЕКТОРАХ	151
РОЗДІЛ 11. Житло	151
РОЗДІЛ 12. Муніципальні послуги	161
РОЗДІЛ 13. Охорона здоров'я	173
РОЗДІЛ 14. Освіта	179
ЧАСТИНА IV: МОБІЛІЗАЦІЯ ВНУТРІШНІХ ПРИВАТНИХ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ	184
РОЗДІЛ 15. Фінансовий сектор і банківська справа	184
РОЗДІЛ 16. Пенсії	195
Додаток А. Команда авторів та рецензентів	201
Додаток до Розділу 3: Методологія і припущення – Прогноз приватних інвестицій у сільськогосподарський сектор	204
Додаток до Розділу 6: Методологія і припущення – Прогноз приватних інвестицій у транспортний сектор	205
Додаток до Розділу 7: Примітки щодо припущень та методології – прогноз приватних інвестицій в сектор енергетики та видобування корисних копалин	211
Додаток до Розділу 8: Примітки щодо припущень та методології – Прогноз приватних інвестицій у сектор телекомунікаційних, поштових послуг та телерадіомовлення	224
Додаток до Розділу 15: Методологія та припущення – Прогноз приватних інвестицій у банківський сектор	227
Додаток до Розділу 16: Пенсійний сектор – методологія та припущення, що склали основу прогнозів фінансових потоків	228
Використані джерела	229

Перелік таблиць

Таблиця 2.1	Ризики та інструменти пом'якшення ризиків	20
Таблиця 3.1	Сільськогосподарські ризики та інструменти пом'якшення впливу ризиків	29
Таблиця 3.2	Потреби сільськогосподарського сектору та приватне фінансування (\$ млрд у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)	31
Таблиця 4.1	Потреби промисловості і торгівлі та приватне фінансування (\$ млрд у цінах 2023 року)	32
Таблиця 4.2	Потреби харчової промисловості і приватне фінансування (\$ млрд у цінах 2023 року)	36
Таблиця 4.3	Потреби металургійної галузі та приватне фінансування (\$ млрд, у цінах за 2023 року)	40
Таблиця 4.4	Потреби сектора інженерних послуг та машинобудування і приватне фінансування (\$ млрд у цінах 2023 року, якщо не зазначено інше)	44
Таблиця 4.5	Потреби сектора торгівлі і приватне фінансування (\$ млрд, у цінах 2023 року)	47
Таблиця 5.1	Прибутковість туристичного сектору за категоріями (2019–2021)	50
Таблиця 5.2	Потреби в приватному фінансуванні в туристичному секторі, 2023–2033 (\$, млн)	54
Таблиця 6.1	Потреби транспортних субсекторів та можливості приватного сектору (\$ млрд, ціни 2023 року)	57
Таблиця 6.2	Потреби дорожнього господарства і автомобільного транспорту та фінансування приватного сектору (\$ млрд, у цінах 2023 року)	61
Таблиця 6.3	Потреби залізничного сектору та фінансування приватного сектору (\$ млрд, у цінах 2023 року)	64
Таблиця 6.4	Потреби внутрішнього водного та морського транспорту і фінансування приватного сектору (\$ млрд, у цінах 2023 року)	67
Таблиця 6.5	Потреби аеропортів та фінансування приватного сектору (\$ млрд, у цінах 2023 року)	70
Таблиця 6.6	Потреби міського транспорту і фінансування приватного сектору (\$ млрд, в цінах 2023 року)	73
Таблиця 6.7	Потреби інтермодального транспорту і логістики та фінансування приватного сектору (\$ млрд, в цінах 2023 року)	76
Таблиця 7.1	Потреби сектору енергетики та видобування корисних копалин та фінансування приватного сектору (\$ млрд, ціни 2023 року)	84
Таблиця 7.2	Потреби генерації електроенергії та фінансування приватного сектору (\$ млрд, ціни 2023 року, якщо не вказано інше)	93
Таблиця 7.3	Потреби сектора зберігання енергії та фінансування приватного сектору (\$ млрд, ціни 2023 року, якщо не вказано інше)	97
Таблиця 7.4	Зведений фінансовий звіт Укренерго (номінальні 1 000 гривень, 2019–2020)	99
Таблиця 7.5	Потреби передачі електроенергії та фінансування приватного сектору (\$ млрд, у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)	102
Таблиця 7.6	Потреби розподілу електроенергії та фінансування приватного сектору (\$ млрд, ціни 2023 року, якщо не вказано інше)	106
Таблиця 7.7	Ключові результати Програми енергоефективної модернізації в житлових будинках «Енергодім» (номінальні ціни, квітень 2023)	109
Таблиця 7.8	Потреби централізованого опалення і фінансування приватного сектору (\$ млрд, ціни 2023 року, якщо не вказано інше)	111
Таблиця 7.9	Потреби сектору видобування корисних копалин і фінансування приватного сектору (\$ млрд, у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)	118
Таблиця 8.1	Потреби сектору телекомунікаційних і поштових, послуг теле- і радіомовлення, і можливості приватного сектору (\$ млрд, ціни 2023 року)	119
Таблиця 8.2	Потреби сектору телекомунікаційних та цифрових послуг та фінансування приватного сектору (\$ млрд, у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)	126
Таблиця 8.3	Фінансові результати «Укрпошти» та «Нової пошти», 2018–20 роки (номінальні млн грн)	129
Таблиця 8.4	Потреби сектору поштових послуг і фінансування приватного сектору (\$ млрд, у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)	131
Таблиця 8.5	Потреби системи теле-і радіомовлення та фінансування приватного сектору (\$ млрд, у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)	135
Таблиця 9.1	Потреби у водопостачанні та водовідведенні та фінансування приватного сектору (млрд дол США у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)	142
Таблиця 10.1	Можлива роль приватного сектору в підтримці зрошення	149
Таблиця 10.2	Потреби сектору зрошення та водних ресурсів і фінансування приватного сектору (\$ млрд, у цінах 2023 рік, якщо не вказано інше)	150
Таблиця 11.1	Потреби житлового сектору та приватне фінансування (\$ млрд у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)	160
Таблиця 12.1	Міста України з кредитними рейтингами та сукупним боргом за кредитами та кредитними гарантіями	164
Таблиця 12.2	Структура видатків місцевих бюджетів	166

Таблиця 12.3	Потреби сектору муніципальних послуг та фінансування приватного сектору (\$, млрд, у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)	172
Таблиця 13.1	Потреби сектору охорони здоров'я та приватне фінансування (\$ млрд, у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)	178
Таблиця 14.1	Потреби освітнього сектору та фінансування приватного сектору (млрд дол США у цінах 2023 року, якщо не вказано інше).....	183
Таблиця 15.1	Потреби фінансового сектору та сектору банківських послуг та фінансування приватного сектору (\$ млрд, ціни 2023 року, якщо не вказано інше) 244	194
Таблиця 16.1	Базовий сценарій зростання за умови проведення пенсійної реформи	200
Таблиця 16.2	Позитивний сценарій за умови проведення пенсійної реформи.....	200
Таблиця А7-1	Очікуване фінансування бізнесу приватним сектором (% від загальної потреби у фінансуванні), потреби, визначені RDNA2, та інші потреби.....	215
Таблиця А7-2	Приклади припущень щодо собівартості виробництва енергії (\$/кВт)	219
Таблиця А7-3	Припущення щодо вартості природного газу (ціни 2023 року)	222
Таблиця А8-1	Приклади інвестицій у цифрові технології (\$, млрд, ціни 2023 року, якщо не вказано інше)	225
Таблиця А8-2	Кошторис ЦОД, перерахований з цін 2022 року в ціни 2023 року	225
Таблиця А8-3	Витрати на розбудову базових станцій 5G (\$, млн, ціни 2019 року).....	225
Таблиця А8-4	Випуски облігацій «Нової пошти»	225
Таблиця А15-2	Банківські кредити приватному сектору та джерела фінансування (рух протягом 2023–2033 років, млрд дол. США, постійні ціни 2023 року)	227

Перелік рисунків

Рисунок 1.1	Приведення законодавства України у відповідність до норм законодавства ЄС, 2023 рік.....	3
Рисунок 1.2	Хід виконання передумов для отримання статусу кандидата в члени ЄС, 2023 рік.....	3
Рисунок 2.1	Україна досягла набагато менших успіхів, ніж більшість її сусідів, у декарбонізації енергетики та промисловості	10
Рисунок 2.2	Упродовж 20 років основні стихійні лиха в Україні включають: повені, бурі та екстремальні температури.....	10
Рисунок 2.3	Угоди ДПП за секторами і регіонами на початку російського вторгнення в Україну.....	14
Рисунок 2.4	Завдана вторгненням шкода (2022–2023) та інвестиційне фінансування перед вторгненням (2018–2019) за секторами	18
Рисунок 3.1	Зміни у світових та українських цінах на пшеницю (у \$/тонну).....	23
Рисунок 3.2	Вибраний український сільськогосподарський експорт (\$, млрд, 2021 та січень-листопад 2022).....	25
Рисунок 5.1	Динаміка кількості прибуваючих туристів-нерезидентів (млн осіб)	49
Рисунок 6.1	Пряма шкода, завдана транспортному сектору, за класами активів (% від загальної суми).....	56
Рисунок 6.2	Стан морських портів України (травень 2023 року).....	65
Рисунок 6.3	Аеропорти в Україні.....	69
Рисунок 7.1	Ілюстрація невідповідностей між потенційними цінами на українську електроенергію (€/МВт*година, ціни 2023 року, дані роздрібного тарифу для бізнесу за березень 2023, інші дані за липень 2023)	82
Рисунок 7.2	Зелений тариф на відновлювані джерела енергії в Україні	87
Рисунок 7.3	Зелений тариф у вибраних країнах (€ центів/кВт*година)	88
Рисунок 7.4	Крива тривалості цін на ринку «на добу наперед» у 2020 році	88
Рисунок 7.5	Протяжність та термін служби повітряних ліній електропередачі (1 000 км, 2019 рік).....	98
Рисунок 7.6	Перебої в постачанні електроенергії у 2022 році, хвилин (рік).....	103
Рисунок 7.7	Протяжність мереж централізованого опалення за строком служби (2020)	107
Рисунок 7.8	Заборгованість за житлово-комунальні послуги (гривень, млрд, ціни 2021 року, 2021)	107
Рисунок 7.9	Капітальні інвестиції в сектор видобування корисних копалин (гривні, млрд, номінальні ціни)	112
Рисунок 10.1	Середній приріст врожайності від зрошення (2017–2021).....	144
Рисунок 10.3	Середня врожайність культур на одиницю випареної води, середнє за 2017–2021 роки	144
Рисунок 10.2	Середня інтенсивність землеробства (2017–2021)	144
Рисунок 10.4	Вплив російського вторгнення на результативність зрошення, середнє за 2017–2021 роки. Порівняно із даними за 2022 рік	146
Рисунок 10.5	Вплив російського вторгнення на посівні площі, середнє за 2017–2021 роки. Порівняно із даними за 2022 рік	146
Рисунок 12.1	Структура видатків місцевих бюджетів.....	166
Рисунок А7.1	Історичний коефіцієнт використання встановленої потужності (%) та встановлена потужність (ГВт) електроенергетичної системи.....	212
Рисунок А7.2	Припущення щодо встановленої потужності генерації електроенергії, базовий прогноз	212
Рисунок А7.3	Встановлена потужність, Енергетична стратегія Уряду України, базовий сценарій відновлення (ГВт) ..	213
Рисунок А7.4	Встановлена потужність, Енергетична стратегія Уряду України, сценарій прискореного експорту (ГВт)	213

Перелік вставок

Вставка 1.1	Вплив знешкодження вибухонебезпечних залишків війни (ВЗВ) та розмінування на функціонування економіки України	7
Вставка 2.1	Актуалізація обмежень на зростання приватного сектору, які були визначені у CPSD 2021 року.....	11
Вставка 2.2	Міжнародне приватне фінансування державних інвестицій з використанням схеми відстрочених платежів	16
Вставка 9.1	Короткий огляд участі приватного сектору у ВПВВ у Вірменії та Румунії	140
Вставка 10.1	Законодавчі та інституційні зміни, що впливають на сектор зрошення в Україні	147
Вставка 15.1	Програма «Доступні кредити 5-7-9»	188

Подяки

Цей звіт підготовлено під керівництвом Альфонсо Гарсія Мора, віцепрезидента Міжнародної фінансової корпорації IFC у Європі та Латинській Америці, Сюзен Лунд, віцепрезидентки IFC із питань економіки та розвитку приватного сектору, Анни Б'єрде, віцепрезидентки Світового банку (СБ) у Європі та Центральній Азії до березня 2023 року, та Антонелли Бассані, віцепрезидентки СБ у Європі та Центральній Азії з березня 2023 року. Рана Карадшех (регіональна директорка IFC у Європі), Аруп Банерджі (регіональний директор СБ у справах України, Молдови та Білорусі), Ліса Кестнер (регіональна менеджерка IFC у справах України та Молдови) та Геворг Саркісян (Голова Представництва СБ в Україні) надавали свої рекомендації команді, яка готувала звіт. Тетяна Ненова (регіональна менеджерка з питань економіки в Європі та Латинській Америці (CELCE), IFC до червня 2023 року) та Левант Карадай (в.о. менеджера CELCE, з липня 2023 року) забезпечували технічний нагляд за командою. Звіт доповнено аналітичними коментарями Омара Чодрі (менеджер, IFC); Лоренса Картера (старший радник, IFC); Вів'єн Фостер (провідний економіст із питань інфраструктури, СБ); та Карліса Смітса (провідний національний економіст, СБ). До того ж корисні коментарі було надано Андерсом Аслундом, позаштатним викладачем Джорджтаунського університету, та фахівцями Київської школи економіки. У Додатку А представлено список членів команди авторів та рецензентів, які брали участь у концептуальній підготовці звіту, у проведенні аналізу з метою підвищення якості та у консультаціях.

У процесі підготовки звіту дуже корисними були консультації з Урядом України та рекомендації, надані його представниками. Команда авторів висловлює щирі вдячність Юлії Свириденко, Першому віцепрем'єр-міністру України та Міністру економіки України; Олександру Кубракову, Віцепрем'єр-міністру з відновлення України та Міністру розвитку громад, територій та інфраструктури України; і Сергію Марченку, Міністру фінансів України, за їхню підтримку у процесі підготовки звіту. Команда також висловлює вдячність за цінний внесок Володимирі Кузьо, заступнику Міністра економіки України; Олексію Соболеву, заступнику Міністра економіки України; Надії Бігун, заступниці Міністра економіки України; Анні Юрченко, заступниці Міністра розвитку громад, територій та інфраструктури України з питань європейської інтеграції; Олександрі Азархіній, заступниці Міністра розвитку громад, територій та інфраструктури України; Ользі Зиковій, заступниці Міністра фінансів України; Катерині Рожковій, Першій заступниці Голови Національного банку України (НБУ); Сергію Ніколайчуку, заступнику Голови НБУ; Фаріду Сафарову, заступнику Міністра енергетики України; Роману Андараку, Генеральному директору Директорату стратегічного планування та європейської інтеграції Міністерства енергетики України; Марині Денисюк, старшій проектній менеджерці, керівнику групи з Координації Зеленого курсу з Офісу реформ Кабінету Міністрів України. До того ж команда висловлює вдячність працівникам міністерств та НБУ, які надавали дані та іншу інформацію, що лягла в основу представленого в цьому звіті аналізу.

Скорочення та аббревіатури

АТ «УЗ»	Акціонерна товариство «Українська залізниця»
ВДЕ	Відновлювані джерела енергії
ВПВВ	Водопостачання та водовідведення
ВПО	Внутрішньо переміщені особи
ГАЕС	Гідроакумлююча електростанція
ГП	Гарантований покупець
ГСБ	Група Світового банку
ДАВР	Державне агентство водних ресурсів України
ДБ	Державний банк
ДП	Державне підприємство
ДПП	Державно-приватне партнерство
ЄК	Європейська комісія
ЄС	Європейський Союз
ЄЦА	Європа та Центральна Азія
ІКТ	Інформаційно-комунікаційні технології
КДК	Коефіцієнт достатності капіталу
МАПП	Міністерство аграрної політики та продовольства
МВФ	Міжнародний валютний фонд
МОН	Міністерство освіти і науки України
МСП	Малі та середні підприємства
МФО	Міжнародні фінансові організації
НБУ	Національний банк України
НБФІ	Небанківський фінансовий інститут
НБФС	Небанківський фінансовий сектор
НКРЕКП	Національна комісія з регулювання енергетики та комунальних послуг
НКЦПФР	Національна комісія з регулювання цінних паперів та фінансових ринків
ОВК	Організація водокористувачів
ОСП	Оператор системи передачі
ОСР	Оператор системи розподілу
ПГ	Парникові гази
ПДВ	Податок на додану вартість

ПІІ	Прямі іноземні інвестиції
САП	Спільна аграрна політика
СВП	Схема відстрочених платежів
СФП	Сукупна факторна продуктивність
ТЕС	Теплоелектростанція
УРП	Угода про розподіл продукції
УУ	Уряд України
ЦСР	Цілі сталого розвитку
ЦФП	Цифрові фінансові послуги
ВОО	Будуй-володій-експлуатуй
ВОТ	Будуй-експлуатуй-передавай
CAPEX	Капітальні витрати
CHP	Комбіноване виробництво тепла та електроенергії
CPSD	Аналіз приватного сектору в країна за 2021 рік (з англ. Country Private Sector Diagnostics)
CSA	Сільське господарство, що враховує кліматичні фактори (з англ. Climate Smart Agriculture)
DAM	Ринок «на добу наперед»
EBITDA	Прибуток до сплати процентів, видатків, зносу та амортизації
EdTech	Освітня технологія
ENTSO-E	Європейська мережа операторів систем передачі електроенергії
ESG	Екологічні, соціальні та управлінські
EV	Електромобіль
FC	Фінтех компанія
FIT	Зелений тариф (з англ. Feed-in-Tariff)
FOB	Франко борт
GRE	Установи з державною участю
IDM	Внутрішньодобовий ринок
IPARD	Інструмент сприяння вступу для розвитку сільських територій (з англ. Pre-Accession Assistance for Rural Development)
IT	Інформаційна технологія
M&A	Злиття та поглинання
NPL	Проблемна заборгованість
OTT	Потокове (мовлення) (з англ. Over-the-top)
PFI	Приватна фінансова ініціатива

PPA	Договір купівлі-продажу електроенергії
PSO	Покладення спеціальних обов'язків (з англ. Public Service Obligation)
PV	Фотоелектричний (з англ. Photovoltaic)
RAB	Регулятивна база активів
RDNA	Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення (з англ. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment)
RDNA2	Друга Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення
RIDO	Регіональна організація з іригації та дренажу
ROL	Відновлюй-експлуатуй-передавай в оренду
ROM	Відновлюй-експлуатуй-утримуй
SAIDI	Індекс середньої тривалості перебоїв у системі
SAIFI	Індекс середньої частоти перебоїв у системі
SPS	Санітарні та фітосанітарні вимоги (з англ. Sanitary and phytosanitary)
USAID	Агентство міжнародного розвитку США
WACC	Середньозважена вартість капіталу (з англ. Weighted average cost of capital)

РОЗДІЛ 1

Вступ та контекст країни

Цей звіт є другою і останньою частиною серії звітів, які розглядають можливості залучення приватного сектора до зеленої та сталої розбудови України. Ця частина пропонує детальні оцінки можливостей приватного сектору, що підкреслюють і доводять справедливість ключових тверджень та висновків, представлених у першій частині. Зазначена серія звітів була підготовлена після виходу другої Швидкої оцінки завданої шкоди та потреб на відновлення України (RDNA2), яка оцінювала завдану шкоду, збитки та потреби станом на 24 лютого 2023 року, через рік після початку вторгнення Росії в Україну, і використовувала ту саму класифікацію секторів економіки (Світовий банк та інші 2023). Для секторів, у яких приватний сектор не може повністю профінансувати потреби, визначені в RDNA2, ця частина визначає інші можливості приватного сектора.

Мобілізацію приватного фінансування на підтримку відбудови України необхідно відрізнити від компенсації за завдану шкоду, а до наведених прогнозів слід ставитись із певними застереженнями. Компенсація за шкоду, завдану російським вторгненням в Україну, має велике значення, але не є предметом обговорення в цьому звіті. Крім того, навіть якщо заходи, вжиті Урядом України, і могли б забезпечити необхідні умови, фактична реакція у вигляді фінансування приватного сектору також вимагає інших умов, що виходять за межі цього звіту, як-от, сприятливі зміни в

макроекономічному середовищі, а також зовнішні гарантії безпеки та управління.

Вторгнення Росії в Україну спричинило масштабну соціальну, гуманітарну, економічну та енергетичну кризу. Станом на травень-червень 2023 року, через вторгнення свої домівки залишила майже одна третина населення України, серед яких було 6,3 мільйона біженців станом на червень 2023 року ¹, і 5,1 мільйонів внутрішньо переміщених осіб (ВПО), за оцінками станом на травень 2023 року (УВКБ ООН 2023; МОМ 2023). ² За оцінками RDNA2 пряма шкода, завдана вторгненням станом на 24 лютого 2023 року, становить \$134,7 млрд ³, а економічні збитки сягнули \$289,1 млрд. Виходячи з цих оцінок, RDNA2 підрахувала, що потреби на реконструкцію становитимуть \$411 млрд. ⁴ У 2022 році економіка України скоротилася на 29,1 відсотка порівняно з рівнем 2021 року (Світовий банк 2023а; World Bank Open Data 1998–2022). Згідно з попередніми оцінками Світового банку в квітні 2023 року, рівень бідності підвищився з 5,5 відсотка в 2021 році до 24,1 відсотка в 2022 році, що свідчить про те, що вторгнення виштовхнуло за межі бідності ще 7,1 мільйона людей, звівши нанівець все, що було досягнуто в сфері скорочення бідності за останні 15 років (Світовий банк 2023b). ⁵

Виважена економічна політика та масштабна зовнішня підтримка допомогли стабілізувати українську економіку. Уряд України

¹ Це число показує поточну кількість біженців, зареєстрованих у всьому світі, і не включає тих, хто були біженцями до зазначеної дати. Доступ до сайту здійснено 19 червня 2023 року.

² Представлено лише поточне число внутрішньо переміщених осіб, не включаючи тих, що повернулись.

³ Усі суми в доларах США, якщо не вказано інше.

⁴ До оцінок не увійшла шкода, завдана після 24 лютого 2023 року, включно із руйнуванням дамби Каховської ГЕС 6 червня 2023 року.

⁵ Ці цифри ґрунтуються на глобальній межі бідності на рівні \$6,85 на особу в день при паритеті купівельної спроможності в 2017 році (Світовий Банк. Макро прогноз бідності в Україні, квітень).

запровадив надзвичайні заходи, включаючи адміністративний валютний контроль та контроль за рухом капіталу, призупинення регуляторних та примусових заходів наглядового характеру, відтермінування перевірок фінансової звітності банків, а також поблажливе ставлення до реструктуризованих кредитів. Влада також прив'язала обмінний курс до долара США в перший день вторгнення, забезпечивши номінальний якір для економіки. НБУ девальвував валюту один раз, на 25 відсотків, у липні 2022 року. (НБУ 2022с). Український уряд скорегував фіскальну політику, щоб скоротити видатки на несуттєві потреби, одночасно захистивши витрати на критичні соціальні потреби та збільшивши видатки на оборону. Збільшення видатків у державному секторі було частково компенсовано заощадженнями коштів у приватному секторі. Гранти, еквівалентні 9,8 відсотка валового внутрішнього продукту (ВВП), допомогли утримати фіскальний дефіцит на рівні 16,7 відсотка ВВП у 2022 році. Український уряд частково фінансував дефіцит із зовнішніх джерел, але емісійне фінансування в сумі, еквівалентній 7,8 відсотка ВВП, сприяло зростанню інфляції. Міжнародний валютний фонд (МВФ) схвалив нову чотирирічну розширену угоду в рамках програми розширеного фінансування (EFF) на суму 11,6 млрд СДР (резервні валюти банку МВФ) (близько \$15,6 млрд) для України.⁶ Програма, погоджена між Урядом України і МВФ в березні 2023 року, не передбачає емісійного фінансування на 2023 рік (Interfax

2023). Натомість програмою передбачено, що зовнішні джерела майже повністю покриють прогнозований дефіцит бюджету в розмірі 20,4 відсотка ВВП. Програма також прогнозує зниження темпів інфляції на кінець року з 26,6 відсотка у 2022 році до 20 відсотків у 2023 році та досягнення 5 відсотків у 2027 році. Очікується, що темп довгострокового зростання стабілізується на рівні 4 відсотків за базовим сценарієм і на рівні 5 відсотків при оптимістичному сценарії. Очікується відновлення приватних інвестицій, при цьому поточний рахунок, за прогнозами, повернеться до дефіциту на рівні 4,4 відсотка в 2023 році, який збільшиться до 6,7 відсотка в 2025 році, але у подальшому буде скорочуватися. Прогнозується, що у 2025 році приплив прямих іноземних інвестицій досягне 2,4 відсотка ВВП і зросте до 4,8 відсотка у 2027 році, повністю покриваючи дефіцит поточного рахунку (МВФ 2023а). Цей звіт спирається на макроекономічні прогнози, узгоджені Урядом України з МВФ у березні 2023 року.

Вторгнення Росії трансформувало українську економіку. Розірвання фінансових і комерційних зв'язків з Росією та одночасний поворот до європейських і трансатлантичних ринків означає тривале зміщення центру тяжіння економіки країни в бік заходу.⁷ Тим часом внутрішня та зовнішня міграція змінила структуру населення України, і у такому вигляді вона зберігатиметься ще довго після завершення вторгнення. Одночасно з цим, процес вступу до ЄС⁸

⁶ МВФ 2023, Звіт МВФ по країні, Україна 23/132.

⁷ Цей процес розпочався одразу після російської анексії Криму в 2014 році, але різко прискорився після вторгнення в лютому 2022 року. Така зміна напрямку торговельних потоків вплинула і на номенклатуру експортованої продукції, оскільки номенклатура експорту до Росії та Білорусі є більш складною, ніж експорту до ЄС та інших розвинутих ринків.

⁸ До політичних критеріїв для вступу до ЄС належать конкретні вимоги щодо запровадження верховенства права. У своєму комюніке СОМ(2022)407 в червні 2022 року Європейська Комісія визначила, зокрема, наступні кроки, які Україні належить виконати, щоб розпочати офіційні перемовини: i) прийняти і ввести в дію законодавство щодо процедури відбору суддів КСУ (у відповідності до висновку Венеційської комісії); ii) доопрацювати процедуру відновлення роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; iii) надалі посилювати боротьбу з корупцією, зокрема, на вищому рівні; iv) забезпечити відповідність законодавства про боротьбу з відмиванням грошей стандартам Групи розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF); i v) запровадити закон про деолігархізацію юридично обгрунтованим способом, у відповідності до принципів політичного плюралізму та верховенства права, беручи до уваги майбутній висновок Венеційської комісії щодо відповідного законодавства. Дві інших умови стосуються забезпечення незалежності ЗМІ та прав меншин (EU-LEX 2022).

стимулює масштабні реформи економічного управління, конкурентної політики та прозорості державного сектору, а вступ до ЄС відкриває доступ до величезних фінансових ресурсів, включаючи «Зелену угоду» та інші програми, покликані прискорити перехід до низьковуглецевого зростання. Приведення законодавства України у відповідність із розділами законодавства ЄС перебуває на початковій стадії, але цей триваючий процес дає можливість приватному сектору вже зараз зрозуміти, який вигляд матиме майбутня законодавча база України (Рисунок 1.1 та Рисунок 1.2). Впровадження законодавства ЄС відкриє перед приватним сектором нові можливості, з плином часу збільшуючи його роль. Зрештою, вторгнення Росії ймовірно матиме тривалий ефект на політичну економіку України, а також зміцнить соціальну згуртованість та трансформує взаємини між громадянами та державою.

Якщо Україні пощастить мобілізувати достатню кількість приватного фінансування та залучити людей із гарними управлінськими навичками, вона може мати гарні шанси на потужне відновлення після вторгнення. Державний сектор має обмежені бюджетні та інституційні можливості для збільшення державних інвестицій, а відновлення за рахунок приватного сектору, швидше за все, призведе до більш ефективного розподілу виробничих ресурсів і сталого зростання. Програма МВФ передбачає, що за рахунок приватного сектору буде профінансовано три чверті інвестицій, необхідних для відбудови України. Хоча ця оцінка ґрунтується на даних за минулі періоди, мобілізація такої величезної суми фінансування в умовах після вторгнення вимагатиме значного та стійкого покращення інвестиційного клімату. Уряд вже продемонстрував непохитну прихильність до покращення бізнесового середовища, і МВФ прогнозує, що приватні інвестиції досягнуть 20 відсотків ВВП у 2027 році за базовим

Рисунок 1.1 Приведення законодавства України у відповідність до норм законодавства ЄС, 2023 рік

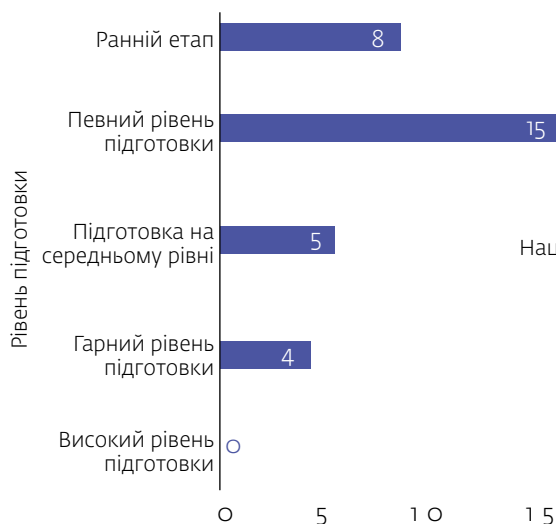

Рисунок 1.2 Хід виконання передумов для отримання статусу кандидата в члени ЄС, 2023 рік

Джерело: Європейська Комісія, Центр «Нова Європа».

Примітка: На графіку показано міру, якою Україна розробила 33 політики ЄС (законодавство ЄС), щоб стати членом ЄС. Графік оцінює виконання Україною семи передумов для членства України в ЄС, висунуті Європейським Союзом. Графік відображає відсутність висновку Венеційської Комісії щодо впровадження антиолігархічного законодавства, та зміну точки зору ЄС стосовно того, як Україні належить вчинити зі своїми олігархами.

сценарієм і цілих 27 відсотків за більш оптимістичним сценарієм, при цьому кожен з них представляв би величезне збільшення порівняно з 10 відсотками, зареєстрованими в 2021 році (МВФ 2023с).⁹ Разом з тим, прогноз МВФ щодо державних інвестицій має зрости з трохи менше 4 відсотків ВВП у 2021 році до приблизно 5 відсотків у 2027 році. У цьому контексті успішні зусилля з відбудови повністю залежатимуть від успішної мобілізації такого обсягу приватного капіталу і оптимального розподілу ресурсів.¹⁰

Метою цього звіту є дослідити потенційну можливість мобілізувати приватний капітал та проаналізувати роль приватного сектору в зеленій та сталій розбудові України шляхом адаптації каскадного підходу Групи Світового банку (ГСБ) до українського контексту. Каскадний підхід є методом, за допомогою якого Група Світового банку втілює в життя концепцію максимізації фінансування для розвитку.¹¹ Для максимізації впливу обмежених державних ресурсів каскадний підхід націлюється на мобілізацію комерційного фінансування, умови для якого, у випадку необхідності, створюються за допомогою доінвестиційного супроводження. Якщо ризики залишаються високими, у першу чергу застосовуються гарантії та інструменти розподілу ризиків. До державних ресурсів звертаються лише тоді, коли галузеві реформи та заходи зі

зменшення ризиків не здатні зробити ринкові рішення економічно доцільними (ГСБ 2017). Застосування каскадного підходу до України вимагає розуміння ролі держави в економіці, випадків неспроможності уряду та/або ринку, а також орієнтації у різноманітних способах використання приватного фінансування для підтримки відновлення. Процес вступу до ЄС пропонує наразі унікальні можливості для пом'якшення країнового ризику, який, за прогнозами, залишиться високим навіть після закінчення вторгнення.¹²

Очікується, що цей звіт допоможе (i) викликати інтерес приватного сектору до інвестицій в Україну, щоб підтримати її зусилля з відновлення після закінчення вторгнення, і (ii) заохотити український уряд продовжувати впровадження реформ, які б могли допомогти розблокувати приватне фінансування, одночасно посилюючи економічний розвиток та інтеграцію з міжнародними ринками. Він має на меті підтримати зусилля Уряду України у розробці «Плану відновлення України» – урядового плану розвитку економіки на наступні чотири роки, щоб отримати доступ до коштів, передбачених у створеному ЄС фонді «Ukraine Facility». Звіт оцінює потенціал приватних інвестицій у всіх секторах, включених до RDNA2. Також тут оцінюється у наближенні першого порядку, чи може цей потенціал (i) привабити увагу приватних

⁹ Ці прогнози були переглянуті під час першого розгляду програми МВФ (МВФ 2023с). Цей звіт посилається на оригінальну версію програми, якщо не зазначено інше.

¹⁰ Рациональний розподіл приватних ресурсів вимагає посилення конкуренції, зменшення невизначеності, зниження трансакційних витрат та підвищення ефективності ринків факторів виробництва.

¹¹ Взагалі цей звіт використовує фразу «мобілізація приватного фінансування для розвитку» і утримується від вживання слова «максимізація», яке не завжди є доречним, коли йдеться про післявоєнні макроекономічні умови.

¹² В Українській кризі є три аспекти/компонента, на врегулювання яких піде час:

- i. Шок пропозиції: зруйновані виробничі активи, зосереджені в певних галузях і регіонах, що зменшило виробничий потенціал приватного сектора. Відновлення буде повільним за відсутності заходів, які допоможуть приватному сектору інвестувати у відновлення свого потенціалу.
- ii. Шок попиту: Зменшення споживчого попиту (через еміграцію, втрату джерел доходів тощо), а також доступу до міжнародних ринків (напр., блокада морських портів). Внутрішній попит відродиться разом з тим, як відновлюватимуться інвестиції державного та приватного секторів. Зовнішній попит вимагатиме як реформ, які прискорять інтеграцію до ЄС, так і інвестицій у логістичну інфраструктуру.
- iii. Обмеження ліквідності: в результаті шоку пропозиції та шоку попиту приватний сектор імовірно зітхнеється з обмеженнями ліквідності та обмеженим доступом до фінансування, який і до війни був досить скромним.

інвесторів і (ii) бути чинником впровадження реформ. У деяких секторах, таких як сільське господарство, енергетика та видобування корисних копалин, звіт оцінює можливості для приватних інвестицій, що виходять за рамки потреб, визначених RDNA2, сягаючи цілей України в сфері економічного зростання через зелений перехід внутрішньої економіки та швидшу інтеграцію в європейські та глобальні виробничо-збутові ланцюги.

Прогнозні оцінки інвестицій приватного сектору¹³

Відповідно до макроекономічних прогнозів МВФ (МВФ 2023а) та з урахуванням потреб, визначених у RDNA2, у цьому звіті кількісно оцінюється роль приватного сектору у задоволенні потреб країни. Звіт використовує ті самі часові рамки, що й RDNA2 (2023–2033 роки), і дотримується тієї самої секторальної класифікації. Звіт поділяє економіку на комерційні сектори, такі як сільське господарство та телекомунікації, інфраструктурні сектори, такі як транспорт і логістика, та соціальні сектори, такі як житло та освіта. У звіті також розглядаються банківський та пенсійний сектори, оскільки реформи в цих сферах можуть допомогти мобілізувати додаткові внутрішні приватні ресурси. Якщо врахувати банківський та пенсійний сектори, Україна зможе мобілізувати 15,3 відсотка ВВП у вигляді внутрішнього приватного фінансування для зеленої та стійкої відбудови у 2027 році (МВФ 2023а).¹⁴

При ознайомленні з аналізом, представленим у розділах, присвячених окремим секторам, необхідно пам'ятати про важливі застереження.¹⁵ По-перше, описані можливості приватного сектору відображають численні припущення і суто орієнтовно вказують, який вплив можуть мати альтернативні політики. Попри те, що для створення цих можливостей будуть необхідні зазначені реформи та регуляторні заходи, самих їх буде недостатньо для мобілізації суми приватного фінансування, яка наводиться у звіті. Який би не був сценарій розвитку подій, на інвестиційні рішення впливатимуть численні фактори, що знаходяться за межами нашого звіту.

Економічне зростання, грамотне макроекономічне управління, реформа сфери управління, сприятливі торговельні та інвестиційні політики, а також інструменти пом'якшення ризиків, надані міжнародними партнерами з розвитку, будуть мати критичне значення для залучення приватного інвестування, як від внутрішніх, так і зовнішніх джерел. По-друге, наведені оцінки ґрунтуються на інформації, доступній станом на 31 травня 2023 року. Зважаючи на швидко змінюваний контекст вторгнення та непевність щодо остаточного розміру пов'язаних з ним збитків та втрат, для того, щоб аналіз залишався точним, потребуються його наступні оновлення.

Прогнози, викладені для кожного сектору, оцінюють, чи можуть приватні інвестиції ефективно задовольнити потреби, визначені

¹³ Застереження, наведені в цьому розділі, повторюють ті самі застереження, що були представлені в Узагальнюючому звіті ІFC, опублікованому в жовтні 2023 року.

¹⁴ МВФ прогнозує співвідношення приватних інвестицій до ВВП на рівні 20,1 відсотка, і співвідношення ПІ до ВВП на рівні 4,8 відсотка у 2027 (МВФ 2023а). Якщо припустити, що прогнозовані ПІ повністю враховуватимуться у валовому нагромадженні основного капіталу, внутрішні ресурси забезпечать 15,3 відсотка ВВП у приватних інвестиціях у 2027 році за базовим прогнозом. У звіті МВФ, опублікованому в червні 2023 року (МВФ 2023с), співвідношення приватних інвестицій до ВВП було переглянуто з 20,1 до 15,9 відсотка, а співвідношення ПІ до ВВП було збільшено з 4,8 до 5,0 відсотка, що свідчить про те, що лише 10,9 відсотка мобілізованих внутрішніх ресурсів буде спрямовано на фінансування приватних інвестицій. Перегляд коефіцієнтів залишив прогнозні темпи зростання незмінними, що означає більш ефективні інвестиції та нижчий коефіцієнт приросту капіталоемності. Переглянутий сценарій робить зовнішнє фінансування, включаючи банківське кредитування, ще більш важливим, ніж у базовому сценарії, оскільки зовнішнє фінансування робить непропорційно великий внесок у продуктивність та зростання (Rajan R.G., and Zingales L., 1998).

¹⁵ Більш детальна інформація про прогнози увійшла до розділів із секторальними оцінками.

в RDNA2. Приватне фінансування вимагає: (і) приватної власності або приватного управління державними або колишніми державними активами; та (ii) відшкодування витрат для інвесторів. Навіть без реформ ці умови значною мірою виконуються в сільському господарстві, торгівлі, промисловості, туризмі та банківському секторі. Однак існують підгалузі, такі як машинобудування, які є прибутковими, але не можуть залучити приватні інвестиції через домінуючу ринкову позицію державних підприємств (ДП). Крім того, контроль над цінами стримує інвестиції в сектори, які вже є переважно приватними, наприклад, у відновлювану енергетику. Житловий сектор є особливим випадком: оскільки очікується, що приватне фінансування на відновлення буде переважно надходити від домогосподарств, прогнози для цього сектору ґрунтуються на інвестиціях домогосподарств у житлове будівництво як частці ВВП.

За прогнозами, реформи та інші регуляторні заходи збільшать частку приватного фінансування для реагування на потреби, окреслені в оцінці RDNA2, а також збільшать можливості для інших приватних інвестицій за межами потреб, визначених у RDNA2. Такі реформи та інші регуляторні заходи включають:

- a. *Заходи, які збільшують для приватного сектору можливості управління або використання державних активів.* Такі заходи зазвичай є галузевими та варіюються від концесії портів та аеропортів до мобілізації приватного капіталу і, зрештою, приватизації ДП, таких як оператори системи розподілу електроенергії, Харківська ТЕЦ та Центренерго.
- b. *Запровадження коригування контрольованих цін.* Наприклад, перегляд максимальних і мінімальних цінових

обмежень для різних сегментів оптового ринку електроенергії задля забезпечення вільного ціноутворення сприятиме процесу інтеграції до ринку електроенергії ЄС, зменшенню попиту на електроенергію, інвестиціям та енергетичній безпеці.

- c. *Державні інвестиції.* Наприклад, державні інвестиції в зрошення та розмінування земель розширять обсяг приватних інвестицій у сільське господарство.
- d. *Спроможності державного сектору з вирішення регуляторних питань.* Державні спроможності потрібні для підготовки активів до ДПП, забезпечення реалізації конкурентної політики та управління правами кредиторів. У більшості випадків саме уряд підходить найкраще для врегулювання першочергових наскрізних питань у сфері суспільних благ, хоча приватний сектор міг би відіграти важливу роль у деяких критичних сферах, таких як очищення землі від вибухонебезпечних залишків вторгнення Росії (Вставка 1.1). Спроможність державного сектору у вирішенні регуляторних питань не є предметом обговорення в цьому звіті.
- e. *Пілотні проекти для дослідження можливостей приватних інвестицій у секторах, у яких домінує держава.* Такими секторами є водопостачання і водовідведення, освіта та охорона здоров'я.

Секторальні припущення, реформи та прогнози, що обговорюються в цьому звіті, коротко викладені в Узагальнюючому звіті ІФС, опублікованому в жовтні 2023 року. Попри непевність, спричинену вторгненням Росії, та обмежену наявність інструментів пом'якшення впливу ризиків, у звіті пропонуються прогнози, які мають на меті стати інформаційним наповненням

для ухвалення рішень як у державному, так і приватному секторах. Уряд наразі розробляє середньостроковий план (на 2024–2027 роки) та довгострокову стратегію для основних економічних секторів країни задля закріплення політичних очікувань у процесі того, як економіка України зміщується в напрямку європейського та трансатлантичного ринків. У цьому звіті визначено реформи та інші регуляторні заходи, які можуть

розширити можливості для приватних інвестицій та економічного зростання в кожному з визначених секторів, допомагаючи уряду з плануванням на ключовому етапі економічного розвитку України. Реформи та прогнози мають на меті сприяти цьому процесу планування, але їх недостатньо для забезпечення приватного фінансування для зеленої і сталої відбудови України.

Вставка 1.1. Вплив знешкодження вибухонебезпечних залишків війни (ВЗВ) та розмінування на функціонування економіки України

RDNA2 повідомляє, що станом на 24 лютого 2023 року Національний орган з питань протимінної діяльності України (НОПМД) оцінив, що 25 відсотків території країни зазнали забруднення небезпечними матеріалами, включаючи міни та боеприпаси, що не вибухнули. Знешкодження вибухонебезпечних залишків війни матиме величезне значення для відновлення сільського господарства, транспортних послуг та іншої економічної діяльності в постраждалих районах. Повідомляється, що вартість очищення угідь оцінюється в \$37,6 млрд, або близько 9 відсотків усіх потреб на відновлення, і цей процес, імовірно, триватиме десятиліття. Вартість і складність знешкодження вибухонебезпечних предметів зростатимуть тим більше, чим довше триватиме вторгнення, так само як і збільшуватиметься кількість страждань і смертей, завданих у цей час цивільним особам. Отже, остаточні оцінки завданої шкоди можуть бути набагато більшими, ніж наведені тут. Крім того, ці оцінки не включають вартість видалення морських мін з українських портів і шкоду, заподіяну комерційному судноплавству, що має глибокі негативні наслідки для сільськогосподарських виробників, які залежать від чорноморських портів країни.

Основна діяльність зі знешкодження вибухонебезпечних предметів здійснюватиметься та фінансуватиметься переважно урядом, його партнерами з розвитку та міжнародними суб'єктами, що спеціалізуються на розмінуванні та пов'язаних з ним питаннях, але цей процес також створить можливості для приватного сектору. Приватні фірми можуть проводити обстеження земель та опитування населення, забезпечувати роботу з громадськістю та навчання, імпортувати необхідні матеріали та обладнання, а також надавати різні форми логістичної підтримки. Механічні фрези, бульдозери та інші машини, що використовуються в операціях з розмінування, мають цивільне застосування в сільському господарстві, будівництві та інших секторах, що з часом може призвести до появи вторинного ринку перепрофільованого обладнання для розмінування. Наразі Уряд проводить реформування своїх правил торгівлі, щоб розширити імпорт обладнання та витратних матеріалів, необхідних для знешкодження вибухонебезпечних предметів.

РОЗДІЛ 2. Наскрізні питання

У цьому розділі йдеться про те, як вторгнення Росії в Україну вплинуло на уже існуючі обмеження для розвитку приватного сектору, а також визначаються додаткові обмеження, спричинені вторгненням. Виклики, з якими зіштовхувався приватний сектор України до вторгнення Росії, проаналізовано в дослідженні Світового банку і IFC «Діагностика приватного сектору країни» (CPSD) 2021 (IFC 2021a). Вторгнення загостило політичні та безпекові ризики, проблеми щодо недостатнього приватного комерційного фінансування, і вразливі місця у сприятливому бізнес-середовищі, та ще більше обмежило роль державного та концесійного управління ризиками, яке матиме критично важливе значення для мобілізації приватного фінансування на відбудову.

Для того, щоб прискорити залучення приватного фінансування, український уряд повинен спочатку успішно вирішити проблеми, що існують віддавна. І якщо продовжувати жити в середовищі, де нічого не змінюється і не впроваджувати додаткових реформ, то кількість ресурсів, які країна зможе залучити на свою відбудову, будуть визначати ті самі перешкоди для приватного фінансування, які існували ще до вторгнення.¹⁶ Основним стримуючим фактором для розвитку приватного сектору були недостатні спроможності державного сектору, але зараз державний сектор активно розвиває свої спроможності паралельно з тим, як Україна впроваджує реформи, необхідні для вступу до ЄС. Подальший прогрес у сфері вступу до ЄС у поєднанні із заходами пом'якшення ризиків, що вживатимуться як за державної підтримки, так

і на ринкових умовах, створюватиме стимули для приватного сектору робити внесок у фінансування зеленої та стійкої відбудови України.

Важливою складовою цих реформ є реалізація політики у сфері судової системи та основоположних прав (Глава 23 зведення основних норм і вимог Євросоюзу, *acquis ЄС*), а також у сфері справедливості, свободи та безпеки (Глава 24 *acquis ЄС*). Зокрема, для дотримання вимог верховенства права потребується «незалежна та ефективна судова влада», «міцна правова база та надійні інституції [...] для підтримки послідовної політики запобігання та стримування корупції» (Глава 23 *acquis ЄС*), а також «потужні і належно інтегровані адміністративні спроможності правоохоронних органів та інших відповідних органів» (Глава 24 *acquis ЄС*). (ЄК «Глави *acquis ЄС*»).

2.1 Стійкість приватного сектору в умовах економічної нестабільності

Незважаючи на вторгнення Росії, Україна прагне досягти економічної ефективності. Про те, який вплив на економіку країни мали аномальні ринкові умови, спричинені вторгненням Росії в Україну, можна судити по змінах у сукупній факторній продуктивності (СФП). У 2022 році саме на СФП припадає близько третини 29-відсоткового падіння ВВП порівняно з 2021 роком.¹⁷ Таке різке падіння перекреслило позитивний середньорічний внесок СФП у зростання ВВП на рівні 1,9 відсотка протягом 2016–2021 років.

¹⁶ За умови відсутності змін у забезпеченості ресурсами та територією.

¹⁷ За даними Ради конференції, 10,2 відсоткових пунктів економічного спаду у 2022 році можна віднести на СФП.

Відновлення економічного зростання у другому кварталі 2023 року порівняно з попереднім роком свідчить про те, що, можливо, СФП знову позитивно впливає на економічне зростання. Крім того, подальшому зростанню продуктивності можуть сприяти повернення біженців та громадян, що виїхали набагато раніше вторгнення.¹⁸

Незважаючи на економічну турбулентність, приватні інвестиції продовжують надходити в Україну навіть під час вторгнення. Це створює передумови для потужного відновлення після закінчення вторгнення. У 2022 році валове нагромадження основного капіталу скоротилося на 34 відсотка, при цьому непропорційно скоротилися державні інвестиції.¹⁹ Частка валового нагромадження основного капіталу у ВВП впала з 14,8 відсотка у 2021 році до 11,6 відсотка у 2022 році. Стійкість приватних інвестицій підтримується попитом з боку державного сектору. Державні закупівлі товарів, послуг та капітального обладнання становили 20 відсотків ВВП у 2022 році, а це відкриває можливості для приватного сектору.²⁰ Припинення вторгнення, ймовірно, спричинить збільшення обсягу інвестицій до рівня, який виходить за межі наявних фіскальних ресурсів уряду, включно з інвестиціями приватних фірм та державних підприємств, а також ресурсами, управління якими здійснюють партнери з розвитку. Прогнозується, що після завершення вторгнення завдяки відновленню зростання СФП, державним інвестиціями та збільшенню кількості робочої сили, приватні інвестиції прискоряться (МВФ 2023а).

Під час відбудови приватний сектор зосередиться на відновленні активів, які забезпечують інвесторам гідний рівень рентабельності. Будівельні компанії, в тому числі виробники цементу, будуть у вигаді від зростання попиту на житло та інфраструктуру.²¹ Обігові кошти для сільського господарства сприятимуть нормалізації виробництва та експорту. Триваюча цифровізація економіки принесе користь сектору інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), а вигоди від неї поширяться на інші сектори. Транспортні компанії розширюватимуться, а сектор енергетики запропонує інвестиційні можливості для підвищення енергетичної безпеки та збільшення експорту. Оцінка України за Індексом ділової впевненості Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД) покращилася з 37,5 у січні до 51,5 у квітні 2023 року, що підтверджує позитивні короткострокові перспективи для бізнесу.²²

Відбудова України після вторгнення дає можливість відбудувати країну краще та «зеленіше». До вторгнення успіхи України в декарбонізації енергетики та промисловості були значно скромнішими, ніж у сусідніх країн (Рисунок 2.1). При цьому Україна залишається вразливою до наслідків змін клімату, таких як зростаючі середньорічні температури та кількість екстремальних погодних явищ (Рисунок 2.2). Відбудова дасть можливість інвестувати в пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптацію до них, що сприятиме підвищенню стійкості України до майбутніх потрясінь. Усвідомлюючи важливість відбудувати країну краще, ніж

¹⁸ Деякі дослідження виявили, що мігранти, які повернулися на Західні Балкани після югославських воєн 1991-2001 років, мали більше шансів розпочати бізнес, ніж їхні співвітчизники (Bahar, et al. 2019).

¹⁹ Частка державних інвестицій у ВВП скоротилася на 27 відсотків, тоді як частка приватних інвестицій (включаючи державні підприємства) впала на 19 відсотків. (Державна служба статистики України. 2023а).

²⁰ За оцінками МВФ, у 2022 році бюджетні видатки становили 70 відсотків ВВП. Заробітна плата, соціальні виплати та відсоткові платежі в державному секторі становлять 47 відсотків ВВП, що обмежує можливості для участі приватного сектору.

²¹ Будівельний сектор розглядається в розділі про житло, а будівельні матеріали – в розділі про промисловість і торгівлю.

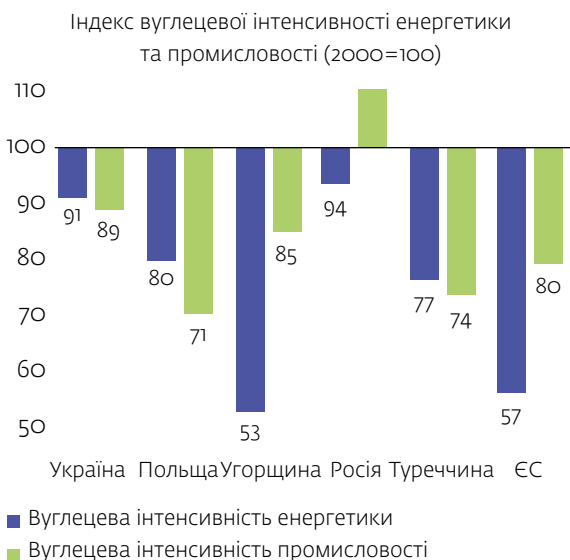
²² У 2020 році 11 відсотків українського імпорту надійшло з Росії, 5,8 відсотка – з Білорусі та 13,3 відсотка – з Китаю. Імпорт з Росії оцінювався в \$5,69 млрд.

була, і державні, і приватні партнери України з розвитку надають пріоритет її зеленій та стійкій відбудові. Також очікується, що процес вступу до ЄС підвищить стандарти екологічного, соціального та корпоративного управління (ESG) та посилить контроль над дотриманням законодавства.²³

Залучення середньо- та довгострокових інвестицій, необхідних для зеленої та стійкої відбудови, вимагатиме послідовних політичних реформ. До вторгнення Росії держава відігравала надзвичайно важливу роль в економіці, а в деяких секторах домінували державні монополії. Багато ключових компаній у фінансовому, енергетичному, транспортному та промисловому секторах перебували під контролем осіб із корисливими інтересами (Вставка 2.1). За відсутності суттєвих змін у

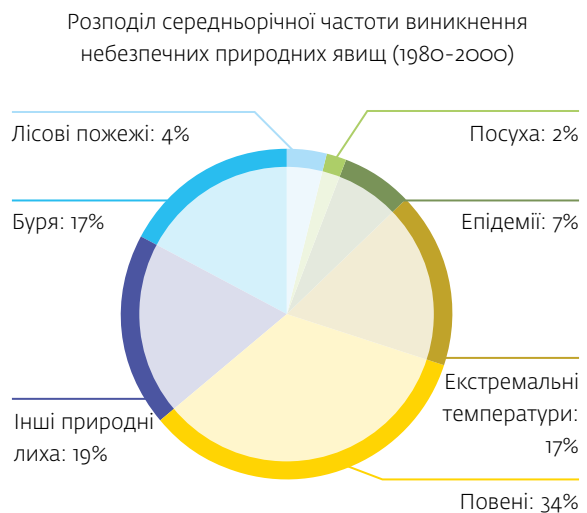
внутрішній політиці приватне фінансування сконцентрується в секторах, які накопичили ресурси під час вторгнення. Більш широкий розподіл переваг та вигід відновлення потребуватиме політичних реформ. Уряд продовжував рухатися вперед у ключових сферах після вторгнення Росії, а в деяких сферах його зусилля були прискорені завдяки статусу України як кандидата на вступ до ЄС.²⁴ Каскадний підхід Групи Світового банку пропонує концептуальну основу для визначення пріоритетних реформ, які можуть дати поштовх приватним інвестиціям, а це сприятиме створенню конкурентного середовища для бізнесу (Розділ 2.2). Стратегії приватного сектора будуть різними для різних секторів залежно від доступних джерел фінансування та інструментів пом'якшення ризиків (Розділ 2.3).

Рисунок 2.1 Україна досягла набагато менших успіхів, ніж більшість її сусідів, у декарбонізації енергетики та промисловості

Джерело: Міжнародне енергетичне агентство

Рисунок 2.2 Упродовж 20 років основні стихійні лиха в Україні включають: повені, бурі та екстремальні температури

Джерело: Портал Світового Банку зі зміни клімату

²³ У 2019 році Україна посіла 85-те місце зі 141 країни у Глобальному рейтингу конкурентоспроможності. Покращення розкриття ESG-інформації для забезпечення прозорості державного та фінансового секторів є важливим для інвестиційної привабливості, довіри зацікавлених сторін та зростання цін на акції (Всесвітній економічний форум 2020). У 2020 році 32 відсотка компаній в Україні розкрили інформацію з корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), що є покращенням у порівнянні з 21,7 відсотка у 2017 році (CSR Development Center).

²⁴ Наприклад, з вересня 2023 року Україна буде підписантом Європейського суду.

Очікується, що приватний сектор також взаємодіятиме з місцевими органами влади та муніципалітетами, адже саме вони будуть на передовій відбудови в Україні.

Реформи децентралізації, які були прийняті та впроваджені починаючи з 2015 року, значно посилили роль органів місцевого самоврядування у плануванні, фінансуванні та

схваленні інвестиційних рішень, і таким чином покращили підзвітність та якість надання послуг на місцевому рівні. Уряд зобов'язався залучати органи місцевого самоврядування до розробки стратегій і планів відбудови на місцях. Фінансові ресурси та управлінський потенціал приватного сектору сприятимуть реалізації цих стратегій і планів під наглядом місцевих та національних органів влади.

Вставка 2.1. Актуалізація обмежень на зростання приватного сектору, які були визначені у CPSPD 2021 року

1. Відсутність конкуренції та значна присутність держави в економіці

У липні 2021 року, всього за кілька місяців до вторгнення Росії, набув чинності перший етап програми земельної реформи в Україні, коли влада зняла заборону на внутрішні транзакції з невеликими земельними ділянками, що перебувають у власності фізичних осіб. Реформа відновила ринок сільськогосподарських земель, розширивши можливості фермерів та місцевих громад, а також залучила більше приватних інвестицій у сільське господарство (див. Розділ 3). Можливість надавати свою земельну ділянку в заставу повинна ще більше покращити доступ до фінансування (див. Розділ 15).

Через вторгнення держава вимушена була посилити свою роль в економіці, але при цьому уряд прагне сприяти розвитку потужної конкуренції у приватному секторі, особливо під час відновлення. У той час, як спричинений вторгненням шок призвів до скорочення ВВП, потреби в екстрених видатках різко зросли: бюджетні видатки підвищилися з 40,3 відсотка ВВП у 2021 році до 69,9 відсотка у 2022 році (МВФ 2023а). Тим часом Центральний банк України взяв під контроль дочірні підприємства двох російських банків,²⁵ а влада примусово вилучила вітчизняні фірми, які вона вважала життєво важливими для національної оборони.²⁶ Уряд оголосив, що це тимчасові заходи, вжиті у відповідь на вторгнення, і що вони будуть скасовані після закінчення вторгнення (Закон 2022b).²⁷

Реформи, спрямовані на покращення управління державними підприємствами, розпочалися ще до вторгнення Росії і продовжуються швидкими темпами, хоча багато чого ще належить зробити. Починаючи з 2014 року, були проведені реформи, спрямовані на посилення повноважень Антимонопольного комітету України, реформування збиткових державних підприємств та проведення належним чином регульованої приватизації, у відповідних випадках (OECD 2021c). У рамках реформування державних підприємств, започаткованого в грудні 2019 року, уряд ухвалив протокол

²⁵ Два російські банки, Промінвестбанк та МР Банк (українська «дочка» Сбербанку Росії), були націоналізовані рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 11 травня 2022 року (Закон 2022). Законопроект про націоналізацію «Сенс Банку» (колишній «Альфа-Банк», що належав двом російським олігархам) не був ухвалений Верховною Радою 2 травня 2023 року (Forbes 2022).

²⁶ У жовтні 2022 року низка компаній, підконтрольних олігархам (Богуславу, Коломойському, Жеваго та громадянину Росії Григоришину), перейшли під державний контроль: «Мотор Січ» (авіаційні двигуни та газові турбіни), «Запоріжтрансформатор» (трансформатори, реактори), «АвтоКрАЗ» (великовантажні автомобілі), «Укрнафта» (видобування нафти та газу) та «Укртатнафта» (видобування нафти, АЗС) (Фокус 2022).

²⁷ Голова Ради національної безпеки і оборони України Олексій Данилов зазначив, що активи можуть бути повернуті власникам або відшкодовані після закінчення війни (Укрінформ 2022).

щодо покращення корпоративного управління на десяти найбільш економічно важливих державних підприємствах, до яких у 2020 році додано ще п'ять державних підприємств. (OECD 2021).

2. Нові антикорупційні інституції

Уряд створив потужну структуру антикорупційних та правоохоронних органів, але для того, щоб стати повністю ефективними, цим інституціям потрібен час. У число новостворених органів увійшли: Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро України, незалежний слідчий орган, який відповідає за виявлення та розслідування корупції в ешелонах влади, і Спеціальна антикорупційна прокуратура. Вищий антикорупційний суд уже розпочав розгляд окремих справ. Уряд також створив Агентство з розшуку та менеджменту активів, яке відповідає за управління активами, отриманими незаконним шляхом, у тому числі доходами від корупції: (ЄК 2022). У червні 2022 року парламент ухвалив Національну антикорупційну стратегію, що продемонструвало рішучість його намірів викоринити корупцію, незважаючи на триваюче вторгнення (OECD 2022). Імпульс реформ необхідно підтримувати паралельно з тим, як новостворені інституції набираються сил і досвіду, адже залучення фінансування для відбудови після закінчення вторгнення потребує часу.

3. Обмежений доступ до фінансування

Рівень доступу до фінансування залишається в цілому незмінним з часу підготовки CPSD. Невеликий фінансовий сектор України, в якому домінують банки, стримує економічне зростання та спотворює конкуренцію. Кредитні кошти, надані приватному сектору банківським сектором, становили 20,9 відсотка ВВП у 2020 році, що значно нижче середнього показника у 55,5 відсотка для країн Європи та Центральної Азії з рівнем доходу нижче середнього (Світовий банк 2023 с). Відсутність доступу до кредитування послаблює конкуренцію, адже підприємства, що входять до складу бізнес-груп, отримують доступ до фінансування через внутрішньогрупове кредитування, що не є прийнятним варіантом для малих і середніх підприємств (МСП) (див. Розділ 15). Усунення обмежень, з якими стикається фінансовий сектор України, матиме вирішальне значення для забезпечення належного потоку фінансів для підтримки зеленої і стійкої відбудови.

4. Недосконала інфраструктура та викривлення енергетичного ринку

З початком вторгнення інфраструктурні обмеження стали більш відчутними. Шкода, завдана інфраструктурі, становить 39 відсотків від усієї шкоди, пов'язаної з вторгненням, а також 24,5 відсотка втрат і 38 відсотків потреб у фінансуванні на відновлення.

2.2 Використання каскадного підходу Світового банку в Україні

Комерційне фінансування

Каскадний підхід максимізує загальні фінансові потоки шляхом надання пріоритету комерційному фінансуванню там, де воно є найбільш життєздатним, і спрямування обмежених державних фінансів туди, де вони є найбільш потрібними. До вторгнення Росії інвестиції приватних і державних підприємств були зосереджені в промисловості і торгівлі (32 відсотка) та секторі енергетики (22 відсотка), далі йшли житловий сектор (16 відсотків), сільське господарство (12 відсотків), транспортний сектор (8 відсотків) та ІКТ (5 відсотків).²⁸

Деякі з цих секторів характеризуються значною ринковою конкуренцією, зокрема роздрібна торгівля, інформаційні технології, житло та деякі підсектори сільського господарства. На противагу цьому, для металургійної галузі характерна олігополістична конкуренція. У CPSPD підкреслено, що приватне комерційне проектне фінансування потребує передбачуваної, послідовної та прозорої нормативної бази. Цю тезу підтверджує наведений далі секторальний аналіз. Наприклад, повільний і дорогий захист прав кредиторів обмежує доступ до фінансування (див. Розділ 15).

Повна імплементація галузевих нормативних актів потребуватиме часу, а потреби відбудови України є нагальними. Ось чому влада

повинна заохочувати приватні інвестиції в комерційні проекти та одночасно зміцнювати регуляторні інститути. Приватні фірми в олігополістичних секторах, таких як сталеливарна промисловість, можуть відчувати загрозу від регуляторних змін, які порушують статус-кво. Вирішальне значення для розблокування приватних інвестицій матиме подолання невизначеностей, спричинених процесом реформ, і паралельне посилення конкуренції та прозорості.

Створення сприятливого середовища для приватного сектору

Зменшення ролі держави в економіці матиме критичне значення для забезпечення провідної ролі приватного сектору у відновленні України. Низка секторів, які наразі потерпають від вагомого державного втручання, могли би витримати набагато більший рівень активності приватного сектору. У галузях, де досі домінують державні підприємства, приватний сектор може збільшити свою участь через контракти на управління, ДПП або навіть повномасштабну приватизацію.²⁹ Залучення приватних фірм до управління та/або фінансування діяльності державних підприємств може стати першим кроком на шляху до глибших реформ,³⁰ а існуюча нормативно-правова база для створення ДПП та приватизації державних підприємств і державних активів уже і так застосовується в різних секторах (Рисунок 2.3).³¹ Процес приватизації був зупинений на сім місяців, перш ніж відновився у вересні 2022 року. До кінця 2022 року було проведено 182 аукціони та продано чотири

²⁸ Середнє за 2018 та 2019 роки, останні доступні дані (Державна служба статистики 2023d).

²⁹ Комерційне фінансування вже домінує в промисловості, торгівлі, сільському господарстві, туризмі, деяких підгалузях транспортного сектору та сектору енергетики.

³⁰ Залучення громадськості на ранній стадії може сприяти громадській підтримці запропонованих змін у політиці та державних інвестицій.

³¹ Уряд України звернувся до ІФС з проханням надати консультації щодо залучення приватного сектору до реконструкції інфраструктурних секторів та створення фінансових механізмів, які б могли залучити приватний капітал, спираючись на донорське фінансування. Команда стратегічних радників ІФС, працюючи у координації зі спеціалістами Світового банку з питань інфраструктури, надала рекомендації щодо перегляду законодавства про ДПП.

державні активи (Фонд державного майна України 2022).³²

Реформи бюджетного та податкового кодексів, ухвалені у 2014-2020 роках, відкрили шлях до комерційних запозичень з боку громадських організацій, місцевих громад та органів місцевого самоврядування. Державні підприємства також можуть позичати кошти з комерційних джерел за умови погодження з Міністерством фінансів та відповідно до спеціальних правил нагляду.³³

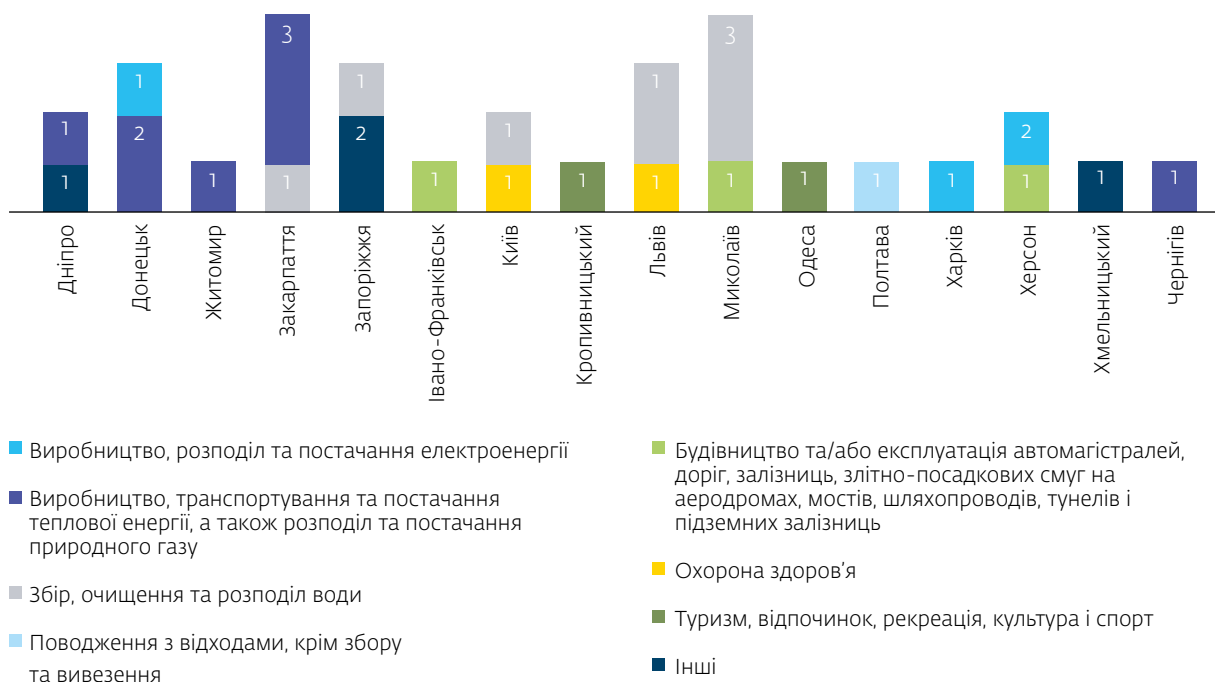
Процес вступу до ЄС також визначає напрямки подальших реформ, які можуть зміцнити довіру серед приватних інвесторів і спонукати їх пропонувати фінансування громадським організаціям, місцевим органам влади та державним підприємствам.

Короткострокове фінансування та контракти на управління мають підпорядковуватися стратегічній меті – розподілення ресурсів на конкурентних засадах.

Державні та пільгові ресурси на інструменти пом'якшення ризиків та покращення кредитоспроможності

Очікується, що після вторгнення ризики зменшаться, але інструменти управління ризиками і надалі матимуть вирішальне значення для відновлення. Пом'якшення ризику країни буде особливо важливим. Суверенний ризик (ризик країни) – це зведений індекс комерційних ризиків, ризиків виконання та інших ризиків, які беруть до уваги іноземні інвестори. Уряд міг би взяти на себе пом'якшення комерційних

Рисунок 2.3 Угоди ДПП за секторами і регіонами на початку російського вторгнення в Україну

Джерело: CMS Law Tax Future (2022).

³² З 24 лютого по 19 вересня 2022 року Фонд не проводив приватизаційних аукціонів. Після цього у 2022 році було проведено 182 аукціони, на яких було продано чотири невеликих і жодного великого об'єкта. Від приватизації державного майна у 2022 році до бюджету України надійшло понад 1,7 мільярда гривень (майже \$48 млн), що становить приблизно третину надходжень за 2021 рік.

³³ Українські ДП, як правило, не мають доступу до комерційного фінансування і натомість покладаються на вливання капіталу від держави, запозичення у державних підприємств, випуск облігацій та гарантований державою борг від міжнародних фінансових організацій.

ризиків та суверенного ризику, залишивши ризики виконання проєкту приватному сектору. Україна потребує належним чином функціонуючої системи внутрішнього контролю як у приватному, так і державному секторах.³⁴

Фіскальні витрати на інструменти зниження ризиків, що фінансуються з державного бюджету, мають співставлятися з суспільними благами, які вони створюють.³⁵ Ці суспільні блага включають фізичну та соціальну інфраструктуру, створену за підтримки державних гарантій або інших інструментів зниження ризиків. У міру того як пом'якшуються ризики, фіскальну та економічну ефективність цих заходів слід постійно оцінювати. Оскільки прогнозується, що попит на інвестиційні гарантії перевищуватиме пропозицію, органи влади повинні бути розсудливими у розподілі гарантій. Використання гарантій для проєктів, які можна було б реалізувати і без них, може обмежити ресурси, необхідні для проєктів, що дійсно потребують таких гарантій.

Щоб залучити приватні інвестиції в сектори, які слугують цілям соціальної політики, може бути доцільним запровадження платежів за експлуатаційну готовність.³⁶ Платежі за експлуатаційну готовність можна використовувати для зменшення ризику непередбачувано низького попиту, адже це

дозволить вимагати від приватних інвесторів задовольняти потреби груп населення з низьким рівнем доходів. Закон про бюджет на 2022 рік містить положення, яке дозволяє пропонувати платежі за експлуатаційну готовність за багаторічними зобов'язаннями, що має забезпечити більшу передбачуваність для приватних інвесторів.³⁷

Крім того, структура відстрочених платежів (СВП) неявно покриває платежі за експлуатаційну готовність за допомогою гарантій партнера з розвитку (Вставка 2.2). Однак чисті суспільні блага має забезпечувати саме державний сектор. Залучення державних ресурсів і допомога партнерів з розвитку можуть запобігти ситуації, коли після вторгнення короткострокові потреби значно перебільшать наявні ресурси.

2.3 Стратегії приватного сектору та пом'якшення ризиків

Приватне фінансування орієнтуватиметься на очікування щодо прибутковості, скоригованої на ризик. У 2021 році у платіжному балансі було зафіксовано чистий відтік прямих іноземних інвестицій у розмірі \$19,8 млрд, тоді як міжнародні інвестиційні зобов'язання оцінюються у \$185,3 млрд. Імплицитна відсоткова ставка³⁸ за зовнішнім боргом України становила 4,1 відсотка, що було вище, ніж у Польщі (1,7 відсотка), Румунії

³⁴ Це питання розглядається в проєкті Закону № 5593-д «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління юридичних осіб, акціонером (засновником, учасником) яких є держава».

³⁵ Інструменти управління ризиками залишатимуться важливими в період після вторгнення, і це питання буде обговорюватися під час більш глибокого секторального аналізу, який планується на другому етапі, залежно від відповідних питань безпеки, що виникнуть пізніше цього року. Другий етап включатиме огляд інструментів страхування від безпекових ризиків, які використовують Ізраїль та Іспанія.

³⁶ Платежі за експлуатаційну готовність – це платежі державного сектору своєму партнеру з приватного сектору, що базуються на досягненні визначених показників ефективності та наявності законтракованої інфраструктури.

³⁷ 15 лютого 2022 року Верховна Рада прийняла законопроект №5090 про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо врегулювання бюджетних відносин під час виконання договорів, які регулюють здійснення державно-приватного партнерства, у тому числі концесійних договорів. Законопроект дозволяє державі здійснювати внески у проєкти ДПП, в тому числі у сфері водопостачання і водовідведення, переважно у формі періодичних платежів (до 30 відсотків загального фонду місцевих бюджетів). До прийняття цього законопроекту уряд не міг брати на себе довгострокові зобов'язання в рамках ДПП через принцип трирічного бюджетного планування. (Верховна Рада, законопроект №2035-IX).

³⁸ Імплицитна процентна ставка визначається як процентні платежі за зовнішнім боргом, відображені в даних платіжного балансу, та запас зовнішнього боргу, відображений у даних про чисту міжнародну інвестиційну позицію. data.imf.org.

(1,9 відсотка) та Туреччині (3,4 відсотка). На той час ставка доходності частково залежала від сприйняття ризику інвестування в Україну та відсутності інструментів для управління цими ризиками через фінансові

ринки (див. Розділ 15). На тлі російського вторгнення ризику залишатимуться високими, але їх пом'якшують процес вступу до ЄС, 4-річна програма МВФ та постійна участь міжнародних партнерів.

Вставка 2.2. Міжнародне приватне фінансування державних інвестицій з використанням схеми відстрочених платежів

Схеми відстрочених платежів (СВП) можуть привабити приватних підрядників і мобілізувати фінансування для державних інвестиційних проєктів, питання розподілу ризиків у яких є болючим для приватного сектору, незалежно від того, в якій формі він бере участь: у формі боргового фінансування чи акціонерного капіталу. У юрисдикціях країн із ринками, що розвиваються, програми СВП застосовувалися для фінансування дуже складних проєктів, наприклад, багатомільярдне розширення систем метрополітену та доріг у країнах Латинської Америки та Карибського басейну.

У межах програм СВП, органи влади концесіодавці/замовники проводять тендер серед учасників приватного сектору на будівництво, експлуатацію та технічне обслуговування державних інфраструктурних проєктів, а приватні підрядники виконують визначені завдання (за проміжними етапами) в обмін на надання урядом довгострокових прав на потік відстрочених платежів. Із завершенням кожного етапу проєкту підрядники реалізують ці права і отримують ліквідність для виконання наступного етапу, і цей процес повторюється до завершення проєкту. Такі майбутні потоки платежів, які можуть наставати через 10-15 років після завершення проєкту, санкціонуються або безпосередньо урядом, або через траст за підтримки уряду. Структуризовані в інвестиційно привабливий спосіб, ці платежі за підтримки держави можуть бути об'єднані та продані інституційним інвесторам у вигляді звичайних операцій сек'юритизації.

В Україні концесія на інфраструктуру могла б бути структурована на основі СВП, а уряд міг би взяти на себе зобов'язання щодо багаторічних платежів, підкріплених фінансовою підтримкою з боку іноземних урядів-донорів та партнерів із розвитку. На початковому етапі проєкту іноземні партнери могли б взяти на себе основну частину зобов'язань перед власниками таких прав. Однак із часом, з покращенням кредитоспроможності держави Україна та відновлення її платоспроможності, уряд міг би взяти на себе більший обсяг платіжних зобов'язань на умовах, погоджених заздалегідь і зафіксованих у довірчих документах. Отже, впровадження СВП в Україні вимагає тісної співпраці між урядом, фінансовими ринками та міжнародною спільнотою. Оскільки цей звіт не містить механізмів фінансування, які потребують гарантій від уряду або його партнерів із розвитку, схеми СВП не бралися до уваги при оцінці приватного фінансування

Приватне фінансування

До російського вторгнення найбільшу частку у загальному обсязі інвестицій становили власні кошти підприємств, за ними йшли державні інвестиції. За рахунок власних коштів фінансувалось приблизно дві третини загальних інвестицій, або 10 відсотків ВВП, тоді як державні інвестиції становили трохи більше 3 відсотків ВВП.³⁹ Велика частка фінансування інвестицій власними коштами підприємств відображала нерозвиненість внутрішнього фінансового ринку. За відсутності загальнодоступного зовнішнього фінансування ті підприємства, які були частиною груп компаній, покладалися на отримання внутрішньогрупового фінансування, що, можливо, забезпечувало їм перевагу, яка своєю чергою спотворювала конкуренцію в секторах, де кредитні обмеження були особливо обтяжливими. Наприклад, підприємства в торговельному та промисловому секторах профінансували 37 відсотків інвестицій за рахунок власних ресурсів, що значно перевищувало частку цих секторів у загальному обсязі інвестицій, яка становить 28 відсотків. Непропорційно високі частки інвестицій були профінансовані за рахунок власних ресурсів підприємствами в секторах енергетики, видобування корисних копалин та телекомунікаційних послуг (Рисунок 2.4).

Іншими ключовими джерелами приватного фінансування були фінансові ринки (в тому числі банки), іноземні інвестиції та заощадження домогосподарств. Протягом 2018–2019 років фінансові ринки профінансували близько 6,8 відсотка від загального обсягу інвестицій, тоді як іноземні інвестори профінансували 3,8 відсотка. В принципі, ці інвестиції мали б розподілятися на конкурсній основі. Однак на практиці

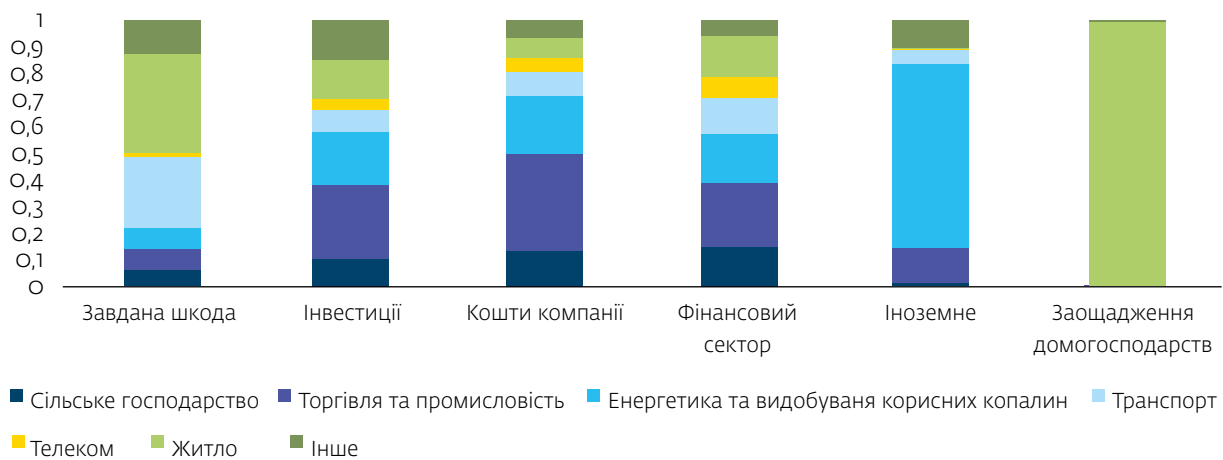
на розподіл банківських кредитів впливала урядова програма «Доступні кредити 5-7-9», яка субсидує кредитування малих та середніх підприємств (див. Розділ 15). Крім того, непрацюючі кредити (NPLs) становили 30 відсотків від загального обсягу банківського кредитування до вторгнення, що свідчить про те, що для розподілу банківських кредитів могли використовуватися некомерційні критерії. У 2019 році у структурі іноземного фінансування переважали великі транзакції в енергетичному секторі. Заощадження домогосподарств, які становили 0,9 відсотка ВВП у 2018–2019 роках, були майже виключно використані на житлове будівництво.⁴⁰

Під час вторгнення домогосподарства та фірми різко скоротили інвестиції в основні активи, що спричинило зростання фінансових заощаджень протягом 2022 року. Окрім накопичення чистих банківських депозитів у розмірі \$7 млрд, домогосподарства також накопичили іноземні заощадження. Водночас приблизно 7,1 мільйона людей опинилися за межею бідності, що свідчить про дедалі більш нерівномірний розподіл активів і доходів. Корпоративний сектор України накопичив заощадження, які було частково переведено у збільшення активів за кордоном. Заборгованість корпоративного сектору за торговими кредитами зростає на суму, еквівалентну \$11 млрд. Цей відтік капіталу поглибив зовнішні дисбаланси. Як і у випадку із заощадженнями домогосподарств, розподіл активів між корпораціями був дуже нерівномірним, адже баланси багатьох корпорацій погіршилися, тоді як у інших покращилися. На додаток до фінансових активів, накопичених під час вторгнення, Україна може отримати вигоду від нових джерел приватного фінансування, адже вона поглиблює свою інтеграцію в трансатлантичні та європейські виробничо-збутові ланцюги.

³⁹ Частина внутрішньогрупового фінансування включається до ПШ в даних платіжного балансу.

⁴⁰ Державна служба статистики України надає дані про заощадження домогосподарств лише у секторі житлового будівництва. Дані про те, скільки заощаджень домогосподарств було інвестовано в інші сектори економіки, не збираються і не наводяться в цій роботі.

Рисунок 2.4 Завдана вторгненням шкода (2022–2023) та інвестиційне фінансування перед вторгненням (2018–2019) за секторами

Джерело: Світовий банк та інші 2022; Державна служба статистики України 2018 і 2019.

Стратегії пом'якшення ризиків

Стратегії та інструменти приватного сектору будуть відрізнятися залежно від галузі. Окремі інвестиції, профінансовані акціонерним капіталом як вітчизняних, так і іноземних інвесторів, використовують модель, популярну серед малих і середніх підприємств у сільському господарстві, сфері послуг і деяких субсекторах виробництва. Наприклад, у 2022 році сектор ІКТ скоротився на 15,4 відсотка, і це скорочення є значно меншим, ніж середній показник скорочення в цілому по економіці (29,1 відсотка), і в результаті частка ІКТ у ВВП зростає з 4,3 до 4,6 відсотка. У майбутньому цей сектор виграє від цифровізації інфраструктури та незмінного міжнародного попиту.

Інтеграція України у виробничо-збутові ланцюги може прискоритись тією мірою, якою уряд буде розв'язувати основні проблеми, визначені у Діагностичному дослідженні CPSD. Виробничо-збутові ланцюги відкривають можливості для внутрішньофірмового та боргового фінансування постачальника, що має важливе значення в сільському господарстві, але водночас може виявитися корисним і для інших секторів.

Після дій Росії щодо Криму в 2014 році напрямок торгівлі України змістився від Росії до ЄС. Експорт до Росії включав відносно складну для виготовлення продукцію, тоді як експорт до ЄС включає менш складну, але більш трудомістку продукцію. Підвищення складності експортної продукції буде ключовим викликом, і CPSD перераховує три перешкоди, які заважають українським компаніям інтегруватися в складні європейські виробничо-збутові ланцюжки: бар'єри сприяння торгівлі, невеликий приток ПШ, спрямованих на підвищення ефективності, і обмежені внутрішні зв'язки між ланками ланцюжків. Ці перешкоди можна подолати шляхом: (i) покращення інституційної якості та посилення верховенства права; (ii) покращення інвестиційного клімату, розбудови підприємницького потенціалу та підвищення кваліфікації робочої сили; (iii) продовження узгодження внутрішньої економічної та торговельної політики зі стандартами ЄС; та (iv) усунення вузьких місць у інфраструктурі. Попри триваюче вторгнення Уряд уже намагається вирішити ці завдання.

Взаємодія приватного сектору з державними підприємствами та державними установами, які управляють державними активами, може відіграти важливу роль у мобілізації приватного фінансування для відбудови

України. Державні підприємства продовжують володіти або управляти значною часткою державних активів. Деякі з ДП в секторах енергетики та транспорту вже випустили облігації на приватних ринках капіталу ще до початку вторгнення (див. Розділи 7 та 8). Існування офіційної опублікованої стратегії, яка б визначала, як з часом може змінитися роль державних підприємств і державних банків, могло б допомогти покращити їхній кредитний рейтинг і поглибити зацікавленість приватного сектора у взаємодії з цими компаніями. ДП можуть також сприяти розвитку ринку в окремих випадках, наприклад, державні банки можуть створювати місцеві ринки активів у співпраці з міжнародними фінансовими установами. Місцеві ринки активів є важливими елементами управління фінансовими ризиками, які можуть допомогти залучити міжнародні потоки капіталу. Контракти на управління активами ДП можуть підвищити довіру інвесторів, що, у свою чергу, може з часом підвищити кредитоспроможність самих державних підприємств і, зрештою, призвести до укладання контрактів ДПП. Приватні компанії мають інтерес до налагодження відносин з державними підприємствами, оскільки ці зв'язки можуть дати їм змогу брати участь у майбутніх ДПП або виграти контракти, укладені на конкурсній основі, в тому числі програми СВП (Вставка 2.2).⁴¹

Приватним інвесторам доведеться навчитися давати собі раду серед численних ризиків під час російського вторгнення і навіть у період після вторгнення. Водночас існують різноманітні інструменти, за допомогою яких можна ці ризики пом'якшити. Ризик країни

є дуже важливим для іноземних інвесторів, які можуть звернутися за підтримкою до Багатостороннього агентства з гарантій інвестицій (MIGA) і отримати закріплену в договорі гарантію того, що у випадку необхідності вони матимуть доступ до міжнародного арбітражу. Макроекономічний ризик є особливо важливим для фінансового сектору, оскільки традиційні інструменти хеджування в Україні недоступні. На відміну від експорту, внутрішній попит і пропозицію важко спрогнозувати, а це підвищує комерційний ризик. Знизити комерційний ризик можуть платежі за експлуатаційну готовність, але для великомасштабних проєктів потрібні зовнішні гарантії. Ризик виконання проєкту може бути особливо актуальним для проєктів, які вимагають значних інвестицій у будівництво, наприклад, у секторах інфраструктури, житла, охорони здоров'я та освіти.

Хоча інструменти пом'якшення ризиків можна класифікувати як переважно державні або приватні (Таблиця 2.1), вторгнення розмило межі їх поділу. Наразі для підтримки ПШ використовується комбінація інструментів зниження ризиків, включно з мобілізацією та/або управлінням ресурсами з боку інститутів фінансування розвитку. Гостра необхідність підтримувати приватне фінансування під час вторгнення вимагала від уряду спрямувати державні ресурси на подолання ризиків, які традиційно контролює приватний сектор. З огляду на те, що цей звіт зосереджений на можливостях приватного сектора для зеленої та стійкої відбудови, інструменти ризиків, які використовуються під час вторгнення, детально не аналізуються.

⁴¹ Законопроект № 5593-д про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо покращення корпоративного управління юридичних осіб, акціонером (засновником, учасником) яких є держава, запланований до обговорення у Верховній Раді у жовтні 2023 року. Він має на меті привести систему корпоративного управління в державних підприємствах у відповідність до Керівних принципів корпоративного управління державних підприємств Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD).

Таблиця 2.1 Ризики та інструменти пом'якшення ризиків

Ризик	Визначення	Пом'якшення наслідків	Державний чи приватний
Ризик, пов'язаний із вторгненням	Завдана шкода та збої, спричинені вторгненням	Стратегічне використання державних ресурсів	Державний
Політичний та суверенний ризик	Несприятливі зміни в розробці або реалізації політики, в т.ч. пробуксування реформ	Договірні положення та механізми страхування, напр., які надає MIGA, а також звернення до Суду Європейського Союзу	Державні та/або приватні
Макроекономічний ризик	Високі або непередбачувані темпи інфляції, раптові зміни обмінного курсу або інші форми макроекономічної нестабільності	Ринкові інструменти хеджування та індексація тарифів	Приватний
Комерційний ризик	Невідповідність прогнозованого та фактичного рівня доходів та/або витрат	Мінімальний трафік або гарантії відвантаження та платежі за експлуатаційну готовність	Приватний
Ризик виконання проєкту та фідучіарні ризики	Ризики, які технічно знаходяться під контролем менеджменту, у тому числі невиконання проєктів у заплановані строки	Договірні умови та поетапні платежі	Приватний

Джерело: розрахунки IFC.

ЧАСТИНА І: КОМЕРЦІЙНІ СЕКТОРИ

РОЗДІЛ 3

Сільське господарство

3.1 Огляд сектору

Сільське господарство є однією з найважливіших галузей економіки України. Протягом 10 років перед російським вторгненням темпи зростання сектору стабільно становили 4 відсотка на рік. На сільськогосподарську продукцію припадало 11 відсотків ВВП країни (14-16 відсотків, якщо включити переробку сільськогосподарської продукції), і близько 17 відсотків трудових ресурсів (RDNA2 та Державна служба статистики України, 2023a та 2023b). За сім років до вторгнення Росії приплив прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у сільське господарство, харчову промисловість і виробництво напоїв становив у середньому 0,6 відсотка ВВП, тоді як загальний показник ПІІ становив у середньому 2,6 відсотка.⁴² Сільськогосподарська продукція є найважливішим експортом України. Протягом десятиліття, що передувало вторгненню Росії, її частка в експорті сировинної продукції становила в середньому 38,6 відсотка. Найвищого показника (49,1 відсотка) в експорті сировини сільськогосподарська продукція досягла в 2020 році.⁴³ У липні 2021 року в Україні набув чинності перший етап земельної реформи, який скасував заборону на внутрішньодержавні операції з невеликими земельними ділянками для фізичних осіб.⁴⁴ Реформи запровадили ринок землі, спрямований на розширення

можливостей сільгоспвиробників і місцевих громад, одночасно залучаючи більше приватних інвестицій у сільське господарство. До вересня 2022 року було укладено понад 12 000 договорів купівлі-продажу землі на загальну площу майже 280 тис. га (Міністерство аграрної політики і продовольства України 2022). Хоча це лише невелика частка з 5 млн гектарів сільськогосподарських угідь, наявних у країні, цей факт підкреслює важливість пріоритетності земельної реформи та продовження програми реформ після припинення воєнних дій.

Україна є одним із найбільших у світі виробників та експортерів продовольства, а також стратегічним постачальником для багатьох країн, які залежать від імпорту продовольства. Україна входить до десятки найбільших світових виробників та експортерів зернових та олійних культур, олії та шроту, а також продукції тваринництва. У 2021/22 маркетинговому році Україна посіла перше місце в світі за експортом насіння соняшнику, друге – за експортом соняшникової олії та четверте – за експортом ячменю. Українські харчові продукти доставляються 400 мільйонам людей за межами України, і лише 50 країн світу не імпортують сільськогосподарську продукцію з України. До російського вторгнення Україна була джерелом 13 відсотків світового експорту

⁴² Тут розглядаються сектори сільського, лісового та рибного господарства, а також виробництво харчових продуктів, напоїв, продуктів з тютюну, у відповідності із методикою обліку прямих внутрішніх інвестицій, встановленою центральним банком. На основі даних про ПІІ від НБУ та даних про ВВП з Показників світового розвитку Світового банку.

⁴³ У 2022, сільськогосподарська продукція становила 57,2 відсотка експорту товарів з України, що є високою часткою за минулий період. На основі даних про торгівлю від НБУ за період з 2011 по 2022 роки.

⁴⁴ Перший етап реформи дозволяє фізичним особам отримати у безпосередню власність до 100 га земель сільськогосподарського призначення. Наступний етап реформи стартує з січня 2024 року і відкриє доступ до ринку землі для юридичних осіб.

зерна та 50 відсотків світового виробництва соняшникової олії (EU4Business та інші, 2022).

3.2 Стратегічні виклики

Області, де припинилися або тривають бойові дії, є провідними виробниками певної продукції рослинництва та тваринництва. На момент написання цього звіту найбільш постраждалими від бойових дій областями країни були Харківська, Луганська, Донецька, Запорізька та Херсонська. Протягом 2021–2022 маркетингового року в цих областях було вироблено 35 відсотків овець і кіз країни, 32 відсотки пшениці, 29 відсотків соняшнику, 26 відсотків ячменю, 25 відсотків овочів, 23 відсотки меду, 20 відсотків свиней, і 16 відсотків яєць. Зі свого боку Київська область виробила 24 відсотка від загальної кількості вироблених у країні яєць, у Чернігівській та Сумській областях було вирощено 11 і 7 відсотків, відповідно, кукурудзи, у Миколаївській вирощено 12 відсотків ячменю. За оцінками, у цих дев'яти регіонах від бойових дій постраждало приблизно 38 відсотків сільськогосподарського виробництва (EU4Business, та інші 2022).

Через вторгнення Росії обсяг і вартість українського сільськогосподарського виробництва значно зменшилися. Особливо постраждало виробництво кукурудзи, оскільки затримки, пов'язані з вторгненням, призвели до того, що в лютому 2023 року 6 відсотків урожаю кукурудзи залишилося незібраним. У 2022 році посівна площа озимої пшениці скоротилася на 25 відсотків, і багато аграріїв перейшли на вирощення олійних культур, через що, ймовірно, у 2023 році в Україні зменшиться урожай та

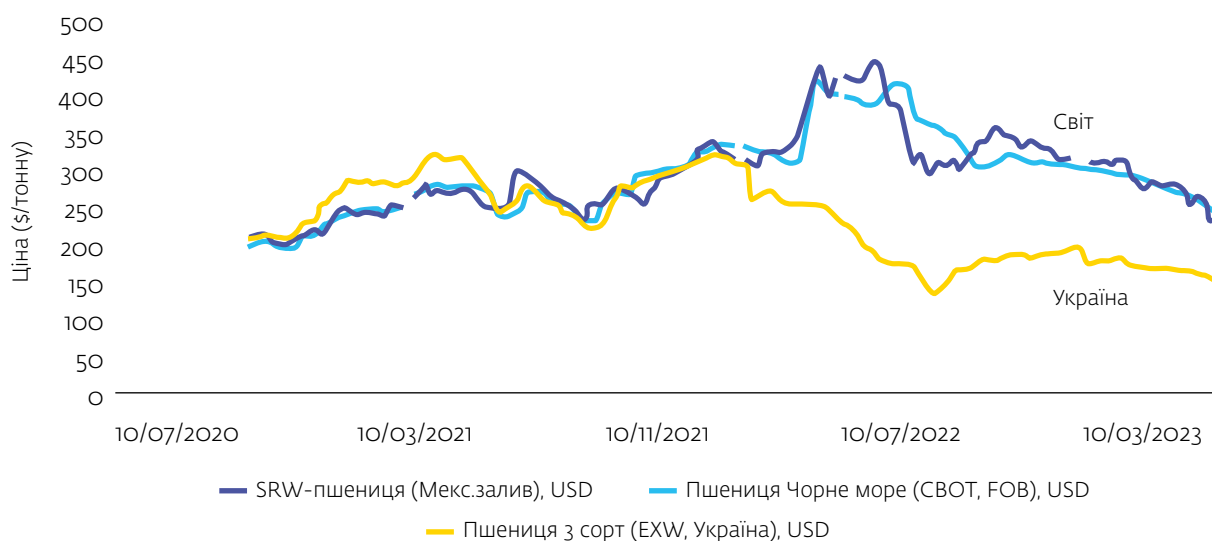
експорт зерна. Обсяги вирощення пшениці та загальне виробництво зерна у 2022 році впали нижче рівня 2020 року, який був відзначений сильною посухою та відносно низькими обсягами вирощеної продукції в Україні (EU4Business, та інші 2022). У 2022/23 маркетинговому році обсяги виробництва основних зернових та олійних культур зменшилися приблизно на 35 відсотків (на майже 37 мільйонів тонн) порівняно з попереднім роком.⁴⁵ Серед причин такого зменшення називають підвищення цін на виробничі ресурси (напр., добрива)⁴⁶ та перебої з постачанням ресурсів, що призвело до зниження врожайності; обвал цін виробника, через який зникла зацікавленість у виробництві і навіть зборі врожаю деяких культур (напр., кукурудзи); і скорочення посівних площ і площ збирання у зв'язку із вторгненням. Пошкодження та забруднення земельних угідь через міни, боєприпаси, що не розірвалися, артилерійський вогонь і переміщення важкої військової техніки також негативно вплинули на сільгоспвиробництво.

Зниження цін виробника та скорочення обсягів виробництва зменшили доходи домогосподарств, що займалися землеробством. Українські фермери фіксували 80-відсоткове падіння доходів у 2022 році в основному через 35-відсоткове зменшення вартості виробленої продукції та 45-відсоткове зниження цін виробника на основні зернові та олійні культури. Оскільки Україна зазвичай експортує близько 70 відсотків вирощених нею зернових і олійних культур, ціни виробника на цю сировинну продукцію визначаються експортними цінами франко-борт (FOB), а також вартістю післяврожайної обробки, логістики та фрахту – а всі ці

⁴⁵ Йдеться про зернові, бобові та соняшник. На основі даних про вирощування культур, наданих Державною службою статистики України.

⁴⁶ Перед вторгненням Україна приблизно на 50 відсотків забезпечувала себе власними мінеральними добривами. Проте за останній рік на українському ринку мінеральних добрив спостерігалася значне падіння виробництва та імпорту всіх видів добрив. Також зменшилось споживання добрив, особливо в прифронтових регіонах. Незважаючи на падіння попиту, внутрішні ціни на різні види добрив (тобто калійні, карбамід, АФК 16:16:16 та аміачну селітру) різко зросли. Вищі внутрішні ціни, ймовірно, відображають високі світові ціни, великі витрати на виробництво, обмежений доступ до сировини та спричинені вторгненням проблеми з логістикою.

Рисунок 3.1 Зміни у світових та українських цінах на пшеницю (у \$/тонну)

Джерело: Обчислення IFC на основі даних APK-Inform.

видатки різко зросли торік. Після російського вторгнення світові ціни на пшеницю значно збільшилися та повернулись до рівня, що існував до вторгнення, тільки в другому півріччі 2022 року, при цьому в Україні ціни лишаються набагато нижчими, ніж перед вторгненням (Рисунок 3.1). Високі витрати на логістику також спричинили зниження цін виробника в Україні. Наприклад, у 2022 році українські фермери отримували \$156 за тонну пшениці, експортованої до Саудівської Аравії, що значно менше, ніж фермери Росії та Німеччини, які отримували \$252 і \$310 за тонну, відповідно (Striewe 2022). Середня різниця між цінами виробника та цінами на експорт української пшениці зросла з \$32 за тонну у 2021 році до \$147 за тонну у 2022 році (Рисунок 3.1). Через низькі ціни виробника та інші логістичні труднощі аграрії несуть великі збитки та мають дефіцит ліквідності.

Логістичні проблеми та обмежені засоби наземного транспорту підривають експортні можливості України. До вторгнення значна частина товарів експортувалась через порти, і близько 86 відсотків сільськогосподарської продукції транспортувалась морем.⁴⁷ З кінця лютого до липня 2022 року всі порти були заблоковані, за винятком невеликих портів на Дунаї, яким бракує потужностей для обробки значного (тобто, як перед вторгненням) обсягу експорту. Частково проблему вирішила «Чорноморська зернова ініціатива», угода про яку була підписана наприкінці липня між урядами України та Росії, однак вона більше не діє.⁴⁸ Українські порти досі працюють значно нижче своєї максимальної потужності, а Миколаївські порти, які є одними з найбільших у країні, залишаються заблокованими. Іншою проблемою є черги з суден у Чорному морі, оскільки Росія, схоже, втручається в перевірку суден, що ще більше сповільнює доставку українського експорту.

⁴⁷ На базі даних, наданих НБУ. Під сільськогосподарською продукцією розуміється продукція з кодом HS-2 розділів 01-23 у Державному класифікаторі продукції та послуг ДК 016-97.

⁴⁸ Ця угода давала Україні можливість експортувати продукцію через її три чорноморські порти, а саме Одеса, Чорноморськ і Південний. Однак, угода закінчилась в липні 2023, оскільки Росія призупинила участь у ній. Угода мала дуже велике значення для багатьох країн, що мали проблеми з продовольчою безпекою, оскільки дала їм можливість продовжувати отримувати зерно та харчові продукти з України попри вторгнення Росії.

Однак, починаючи з вересня 2023 року, Україна відновила експорт, на цей раз з портів у Одеській області, використовуючи новий маршрут через територіальні води Румунії, Болгарії та Туреччини. Залізничні перевезення останнім часом збільшуються, але їх зростання обмежується різними факторами, зокрема низькою пропускною спроможністю залізничних пунктів пропуску на кордонах з європейськими країнами та різницею в ширині колії між Україною та ЄС. За умови відсутності затримок у зерновому коридорі, загальна вартість експорту зерна через альтернативні маршрути є приблизно в 4-5 разів вища, ніж через чорноморські порти. Таке здорожчання перевезень альтернативними видами транспорту негативно вплинуло на прибутковість сільського господарства, оскільки вивезення сипучих вантажів іншими видами транспорту не є економічно вигідним.

Після рекордного врожаю у 108,8 млн тонн зернових і олійних культур у 2021/22 маркетинговому році усі очікували, що Україна зможе поставити на світовий ринок рекордний обсяг товарної продукції, але натомість пов'язані з російським вторгненням збої в логістиці різко скоротили український експорт. У 2022 році експорт сільськогосподарської продукції впав, за оцінками, на 15,6 відсотка (НБУ 2023а). У портах Чорного та Азовського морів було заблоковані понад 20 млн тонн зернових і олійних. Експорт зерна в перші місяці року був обмежений до 500 000 тонн на місяць, порівняно з 5 млн тонн на місяць перед вторгненням (EU4Business, та інші.

2022). За даними Міністерства аграрної політики та продовольства, через блокування портів Україна щодня втрачає доходи в сумі \$170 млн (EU4Business та інші, 2022). Щоб запобігти продовольчій кризі, на початку березня 2022 року Кабінет міністрів обмежив експорт кількох основних продуктів харчування, зокрема жита, вівса, гречки, пшени та цукру, а також живої ВРХ, замороженої яловичини, м'яса та субпродуктів. Однак, з червня 2022 року обмеження на деяку продукцію, зокрема, пшеницю та ячмінь, були зняті. У період з 2021 року по січень-листопад 2022 року експорт окремих продуктів до Європи зріс, а до всіх інших регіонів впав (Рисунок 3.2).⁴⁹ Зниження обсягів виробництва та експорту посилює ризик того, що поточна криза доступу до продовольства може в найближчі роки перетворитися на кризу наявності продовольства.⁵⁰

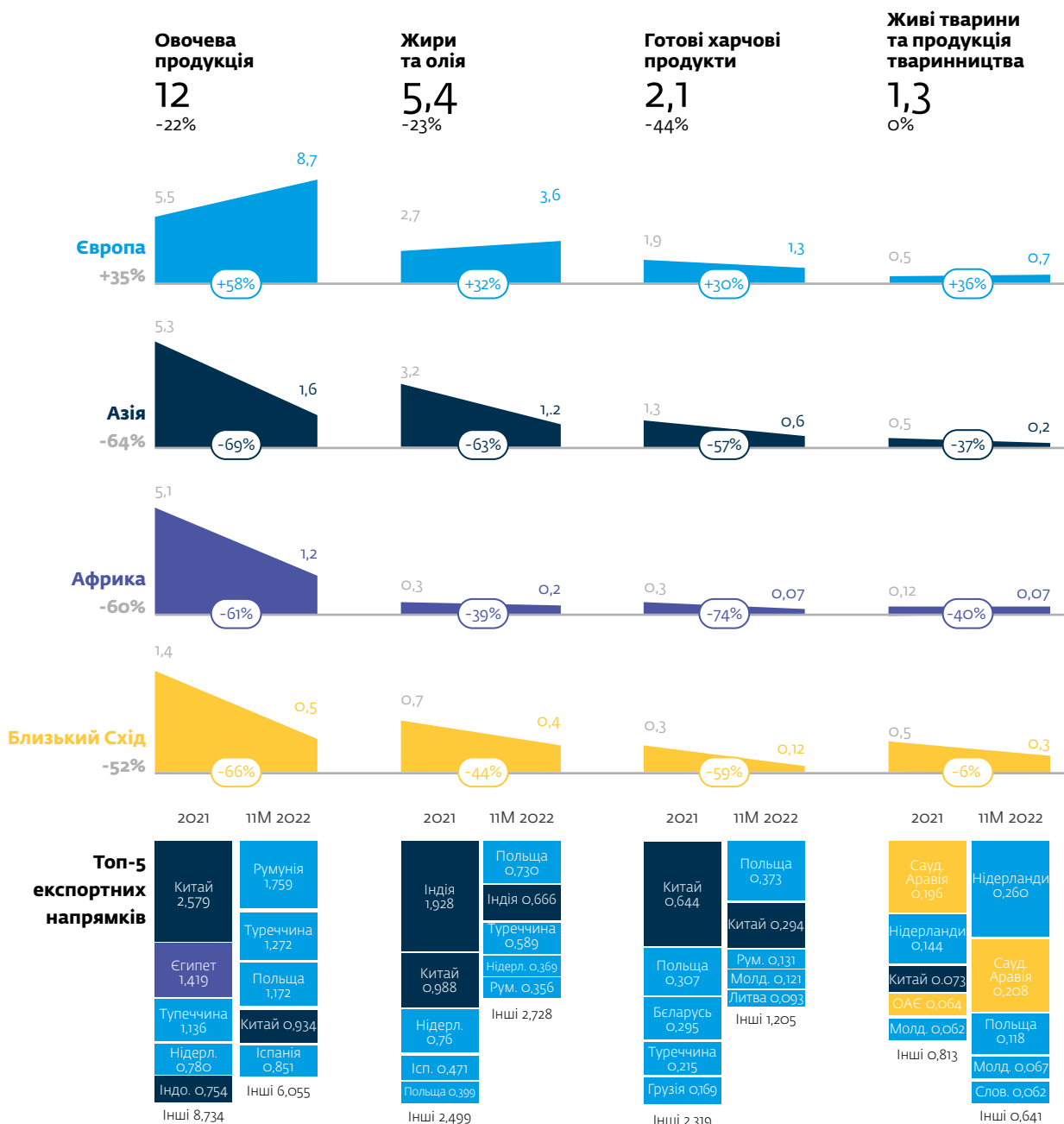
3.3 Перешкоди для участі приватного сектора

Попри свою важливість для української економіки, сільськогосподарський сектор мав значний невикористаний потенціал ще до початку вторгнення. У 2014 році середня додана вартість на гектар в Україні становила лише \$413, що значно нижче рівня Польщі (\$1 142), Німеччини (\$1 507) та Франції (\$2 444) (IFC 2021a). Більшу частину цього розриву пояснювали відмінностями у видах вирощуваних сільгоспкультур, оскільки Україна зосереджувалася на зернових, які мають відносно низьку маржинальну доходність. Проте, навіть якщо

⁴⁹ Хоча ЄС скасував усі мита та збори на українські сільськогосподарські продукти, це скасування не поширилось на сільськогосподарську сировину. Завдяки цій ініціативі, обсяги українського експорту до країн ЄС зросли. Скасування відбулось в травні 2022 року і його дія має закінчитися в червні 2024 року (спочатку планувалося, що термін дії закінчиться в 2023 році).

⁵⁰ Близько 349 мільйонів людей у 79 країнах відчували гостру нестачу продовольства у 2022 році, і ситуація вже погіршилась і, ймовірно, погіршуватиметься й надалі через вторгнення Росії в Україну. Росія та Україна є основними виробниками та експортерами зернових та олійних культур, на них припадає 30 відсотків світового експорту пшениці, 20 відсотків кукурудзи та 80 відсотків соняшникової олії. Поставки пшениці у понад 50 країн світу, включно із багатьма країнами, що розвиваються, в Африці та Азії, залежать від Росії та України на 30 відсотків або більше. Наприклад, у 2020 році Сомалі та Бенін імпортували 100 відсотків спожитої ними пшениці з Росії та України, Єгипет – 82 відсотки, Туреччина – 85 відсотків і Судан – 75 відсотків.

Рисунок 3.2 Вибраний український сільськогосподарський експорт (\$, млрд, 2021 та січень-листопад 2022)

Джерело: EU4Business та інші, 2022

співставляти подібні культури, український сільськогосподарський сектор демонстрував гірші показники, ніж європейський, а обмежена іригаційна інфраструктура зробила врожайність сільського господарства в Україні особливо нестабільною. До вторгнення інвестиціям у сектор перешкоджала ціла низка структурних і політичних обмежень, в тому числі відсутність регульованого ринку землі,

спотворююча політика державної підтримки, неадекватний доступ до фінансування та кволе впровадження глобальних стандартів продукції (IFC 2021a). Актуальність цих обмежень, особливо пов'язаних з дотриманням виробничих стандартів, зростатиме тим більше, чим більше країна прагнучиме приєднатися до ЄС.

Сільгоспвиробники та інші зацікавлені сторони з приватного сектору зіштовхуються з низкою викликів, серед яких є труднощі з доступом до ресурсів, логістичні проблеми, зміни в структурі посівних площ та перешкоди для виконання агротехнічних операцій. Дефіцит, перебої з постачанням та здорожчання засобів виробництва ускладнюють придбання сільгоспвиробниками палива, насіння, засобів захисту рослин та добрив. Очікується, що неможливість доставки передплачених ресурсів зі складів на територіях, тимчасово непідконтрольних уряду, або з районів, постраждалих від вторгнення, продовжить зменшувати доступність ресурсів на наступні сезони. Зміна структури посівних площ, пов'язана зі зниженням рентабельності деяких культур, також призвела до збільшення вартості ресурсів і ускладнила реалізацію сільськогосподарської продукції. Крім того, вторгнення Росії унеможливило проведення агротехнічних робіт, зокрема внесення добрив і засобів захисту рослин, у деяких частинах країни. Перед весняною посівною 2022 року виробники змогли мінімізувати збитки, закупивши більшість добрив, насіння та засобів захисту рослин у 2021 році. Проте сезон 2023 року та наступні сезони, ймовірно, принесуть аграріям значні втрати, оскільки посівні площі під озимими культурами зменшилися на 38 відсотків (EU4Business та інші, 2022).

Виробництво овочів сильно постраждало від російського вторгнення. Близько 25 відсотків виробництва овочів зосереджено в тимчасово непідконтрольних уряду України південних і східних областях. Херсонська область, частина якої тривалий час залишалася непідконтрольною уряду, давно була і є лідером у виробництві овочів. Вторгнення змінило географію вирощування, зменшивши або припинивши виробництво в південних

регіонах і збільшивши виробництво в західних і центральних областях. Пошкодження енергетичної інфраструктури становить особливо серйозну проблему, оскільки зберігання та переробка овочів і фруктів потребує надійного та безперебійного джерела енергії (EU4Business та інші, 2022).

Триваючі воєнні дії також створили проблеми на різних етапах виробничо-збутового ланцюга у тваринництві. Через постійні бомбардування та обстріли умови праці для тваринників стали надзвичайно важкими, і багато тварин загинули або були випущені на волю. Іншою причиною загибелі тварин стали підвищення цін на ветеринарні препарати та відсутність доступу до певних територій. Збройні напади також ускладнили заготівлю сіна і силосу та обмежили надходження сировини до переробних підприємств, розташованих у зоні бойових дій та на тимчасово непідконтрольних уряду територіях. Знеструмлення та стабілізаційні перебої в електропостачанні внаслідок пошкодження енергетичної інфраструктури порушили ключові виробничі процеси. Надзвичайно важкі робочі умови значно знизили продуктивність тваринництва та птахівництва (EU4Business та інші, 2022).

3.4 Поточна ситуація, нові можливості та стратегії приватного сектору

Станом на 24 лютого 2023 року вторгнення завдало шкоди сільськогосподарському сектору на суму \$8,72 млрд, водночас сукупні збитки становлять \$31,50 млрд (RDNA2). Пряма шкода від вторгнення включає часткове або повне знищення техніки і обладнання, об'єктів для зберігання продукції, худоби, рибних господарств та аквакультури, багаторічних насаджень, а також викрадення товарно-матеріальних ресурсів та виробленої продукції. На пошкодження техніки й

обладнання припадало 53 відсотки від загальної суми,⁵¹ за чим слідували вкрадені виробничі ресурси та продукція (23 відсотки) і пошкоджені об'єкти для зберігання продукції (15 відсотків) (RDNA2). Пов'язані із вторгненням збитки зросли майже в чотири рази з червня 2022 року по лютий 2023 року через три фактори. По-перше, частково пошкоджені активи на тимчасово непідконтрольних уряду територіях були знищені повністю. По-друге, зросла вартість викрадених виробничих ресурсів та виробленої продукції. По-третє, опитування господарств, проведені Продовольчою та сільськогосподарською організацією (FAO) і Світовим банком, показали, що фактично завдана шкода була більшою, ніж вважалося раніше (RDNA2). Майже половина (46 відсотків) усіх втрат була спричинена падінням цін виробника на орієнтовані на експорт товари, такі як пшениця, ячмінь, кукурудза та соняшникове насіння, тоді як ще 44 відсотки відображали зменшення обсягу вирощування однорічних і багаторічних культур (RDNA2). На зменшення обсягів виробництва продукції тваринництва та рибальства припадає 6 відсотків усіх збитків, а вища собівартість виробництва спричинила 3 відсотки збитків.

На сільське господарство припадає більше половини кредитного портфеля за державною програмою «Доступні кредити 5-7-9». У 2022 році програму було розширено, щоб охопити більше сільгоспвиробників, шляхом встановлення кредитної ставки на рівні 0 відсотків на перші шість місяців і 5 відсотків на наступні шість місяців. У 2022 році 6,5 млрд грн (\$194 млн) державних видатків на цю програму мобілізували 46,8 млрд грн (\$1,5 млрд) сільськогосподарських кредитів,

з яких лише 25,8 млрд грн становили позики, частково гарантовані урядом. Програма надала кредити майже 7000 сільгоспвиробників, переважна більшість із яких – господарства площею 1000 га чи менше. Банківське кредитування підприємств сільськогосподарського сектору також зросло після вторгнення Росії: кредити підприємствам у сільському, лісовому господарстві та рибальстві зросли на 44 відсотки в номінальному вираженні, а кредити виробникам харчових продуктів зросли на 13 відсотків (EU4Business та інші, 2022).⁵² Зараз сільгоспвиробники активніше залучають фінансування для поповнення обігових коштів в умовах підвищення собівартості продукції та обмеженого доступу до ринку, а за фінансуванням для інвестиційних проєктів звертається менше позичальників.

Інструмент сприяння вступу в ЄС для розвитку сільських територій (IPARD) може стати доступним для України після 2027 року, якщо країна дотримуватиметься рекомендацій ЄС щодо приєднання. Через IPARD ЄС надає бенефіціарам фінансову та технічну допомогу, щоб зробити їхні сільськогосподарські сектори та сільські території більш стійкими, а також привести їх у відповідність до Спільної аграрної політики ЄС (САП). Україна перебуває в процесі приведення своєї нормативно-правової бази у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій у відповідність до законодавства ЄС, але попереду ще багато роботи. Країна повинна створити адміністративні структури, необхідні для реалізації САП, включаючи продовження терміну реєстрації фермерських господарств у державному аграрному реєстрі, перетворення державного фонду підтримки фермерських господарств на сумісну платіжну установу, а

⁵¹ Розрахунки Київської школи економіки припускають, що станом на січень 2023 року, повністю або частково було знищено 11 відсотків усієї техніки та обладнання, що використовувалося до 24 лютого 2022 року.

⁵² Зростання кредитування, ймовірно, пояснюється внесеними в березні 2022 року змінами до держбюджету в частині розміру державних гарантій. Після внесення змін було запроваджено нові гарантії, а також розширено перелік банків, які беруть участь у програмі державних гарантій на портфельній основі.

також створення надійних систем управління коштами, виділеними ЄС. Крім того, владі необхідно покращити інтеграцію та якість даних у Системі ідентифікації земельних ділянок. Аналогічним чином Україні необхідно розробити нормативну базу для організації спільного ринку, яка б врегулювала такі питання, як ринкові інтервенції та програми постачання свіжої сільгосппродукції до шкіл.

У довгостроковій перспективі широкий спектр привабливих можливостей фінансування як для державного, так і для приватного секторів пропонує перехід до землеробства, що враховує кліматичні фактори (CSA). Сільськогосподарський сектор України має можливість зробити вагомий внесок у декарбонізацію глобальних виробничо-збутових ланцюжків «м'яких» товарів. Спеціально розроблені положення кліматичної політики, узгоджені з правилами ЄС (САП, Зелена угода, REPowerEU тощо), можуть допомогти підтримати зусилля з декарбонізації у стосунках між компаніями та сприяти виконанню довгострокової кліматичної програми для сільського господарства країни. У тандемі з державним сектором приватний сектор міг би досліджувати можливості застосування технологій CSA для підвищення конкурентоспроможності сектора. Згідно з висновками CPSD, технології CSA з найвищою віддачею – це кліматично оптимізовані добрива, методи нульового обробітку «No-Till» та інструменти на основі агротехнічних даних (IFC 2021a).⁵³ Незважаючи на переваги CSA, впровадженню ключових технологій і методів, особливо серед невеликих підприємств, заважають різноманітні перешкоди, в тому числі: відсутність доступу до фінансування, обмежені знання, спроможності і навички, а також нерозвинута

іригаційна, транспортна та логістична інфраструктура, при чому більшість з цих проблем ще більше загострились у результаті вторгнення Росії.⁵⁴ Дестабілізація, викликана вторгненням, також негативно позначилась на іноземних постачальниках обладнання та технологічних рішень, які вже зіштовхнулись з високими тарифами на імпорт. Земельна реформа, якщо її реалізувати належним чином, може зменшити деякі з цих бар'єрів і одночасно допоможе фермерам розблокувати додаткові фінансові ресурси, стимулюючи їх інвестувати в активи, якими вони будуть володіти на законних підставах.

3.5. Ризики і пом'якшення ризиків

Бойові дії Росії й надалі негативно впливатимуть на рішення, пов'язані з сільськогосподарськими культурами, допоки триватиме вторгнення. Уже довгий час зерно є фундаментом українського сільського господарства, але тимчасове закриття чорноморських портів України та загроза нової блокади змусили аграріїв відмовлятися від вирощення зерна. І якщо експортні ціни на пшеницю та інші зернові стабілізувалися, то витрати аграріїв продовжують зростати. Зменшення маржі та проблеми з транспортуванням змушують фермерів переходити з зернових культур на олійні культури, такі як соняшник, ріпак і соя. Рослинна олія пропонує привабливу альтернативу виробництву зерна, однак різкий перехід із зернових на олійні культури може перевантажити місцеві спроможності з переробки, особливо для ріпаку та сої. Та, зрештою, більшість рослинної олії доведеться експортувати, тобто субсектор виявиться вразливим до тих самих збоїв у транспортуванні, які пригнічують виробництво зерна

⁵³ Див. Ситуативний приклад Kernel, який застосовує технологію для забезпечення безперервності роботи бізнесу під час воєнних дій (Microsoft News 2022).

⁵⁴ Більш детальне обговорення цих перешкод див. у CPSD.

У вересні 2022 року уряди України та Польщі підписали угоду про створення першого у світі трубопроводу, спроможного транспортувати 2 млн тонн української рослинної олії на рік до Польщі для експорту через порт Гданськ.

Слабкий захист прав володіння землею може ще більше підірвати ліквідність сільгоспвиробників і ще більше утруднити їхній доступ до капітальних інвестицій і оборотного капіталу. Протягом 20 років уряд накладав мораторій на продаж землі у приватну власність, що не дозволяло землевласникам використовувати свої права власності як заставу під позики і унеможлиблювало інвестиції в якість ґрунтів та допоміжну інфраструктуру. У 2021 році уряд скасував мораторій на внутрішні операції з дрібними земельними ділянками, але створення ефективного земельного ринку вимагає продовження лібералізації продажу земель та зміцнення інституцій

земельного врядування. Разом з тим, зміцнення захисту прав на землю могло би заохочувати інвестиції в якість ґрунтів та дати землевласникам можливість позичати кошти під заставу власної земельної ділянки. Також будуть необхідні заходи для запобігання концентрації прав власності на землю, що допоможе розвивати конкуренцію і в той самий час використовувати ефект масштабу. Оскільки ліквідність залишається найбільшою проблемою в сільськогосподарському секторі, уряд має продовжувати розширяти свої програми підтримки аграріїв, щоб допомогти їм впоратися з невизначеністю, спричиненою воєнними діями.

Додаткові ризики та секторальні заходи пом'якшення ризиків наведено у таблиці нижче. До ризиків на рівні країни належать затримки в реалізації земельної реформи, які можуть поставити під загрозу створення ефективного ринку землі. У число макроекономічних

Таблиця 3.1 Сільськогосподарські ризики та інструменти пом'якшення впливу ризиків

Ризик	Описання	Вплив на сектор	Заходи пом'якшення
Країни	Зміна законодавства	Затримки в реалізації земельної реформи	Секторальні заходи відсутні
Макроекономічний	зміни темпів інфляції, коливання обмінного курсу	Нестабільні ціни на виробничі ресурси та ціни виробника	Інструменти хеджування для сільськогосподарських товарів
Зміни клімату	Несприятливі/екстремальні погодні умови	Частіші випадки посухи	Технології і практики ведення сільського господарства з врахуванням кліматичних факторів; інвестиції у розширення та модернізацію систем зрошування
Комерційний	Невідповідність між прогнозованими та фактичними доходами чи кінцевою вартістю	Непевність щодо майбутніх цін (напр., на момент збору врожаю)	Сільськогосподарські контрактні домовленості
Виконання	Неповна реалізація програм і політик відповідно до графіка	Повільне запровадження технологій і практик ведення сільського господарства з врахуванням кліматичних факторів	Сільськогосподарські курси підвищення кваліфікації, які надають інформацію про кращі практики і демонструють їх ефективність

Примітка: наводяться лише суто секторальні заходи; міжсекторальні ризики та пом'якшення ризиків узагальнено в Таблиці 2.1.
Джерело: підготовлено IFC, СБ

ризиків входять підвищення інфляції, зниження обмінного курсу та нестабільність цін, – всі вони безпосередньо негативно впливають на доходи сільгоспвиробників. Якщо ці ризики матеріалізуються, вони можуть створити розриви між прогнозованими та фактичними доходами чи кінцевими витратами. Ризики виконання виникають через перерви в реалізації проєктів, що може призвести до відставань від графіку виконання проєкту і перевищення витрат. Сільськогосподарський сектор також дуже вразливий до зростаючих ризиків, пов'язаних зі зміною клімату, як-от більш часті посухи, які негативно впливають на врожайність сільськогосподарських культур.

3.6 Фінансові потоки і прогнози

Виходячи з даних за минулий період, приватного фінансування може бути достатньо для задоволення потреб у відновленні та відбудові сільськогосподарського сектора, але кредитні інструменти з державною підтримкою відіграватимуть вирішальну роль у мобілізації приватного капіталу. Уряд має докласти зусиль для підтримки та вивільнення приватного фінансування. Щоб залучити достатню кількість приватних ресурсів, особливо капітальних інвестицій для підтримки зусиль з відновлення та відбудови, державні кошти повинні стимулювати залучення приватного фінансування. Уряд також має надавати базові суспільні блага, такі як норми щодо безпечності харчових продуктів, санітарні та фітосанітарні заходи, лабораторії, сертифікація та верифікація відповідності, а також спонсорувати інші сприятливі фактори, такі як сільськогосподарські дослідження, агрометеорологічну інформацію та об'єкти фізичної та цифрової інфраструктури, тощо.

Органи влади повинні визнати першочерговість зусиль із залучення капіталу

в сільськогосподарській сектор і уникати політик, які б зменшували його ліквідність і спотворювали ринкові сигнали. Користуючись наявною динамікою та визнанням надважливої ролі України у глобальній продовольчій безпеці, приватне фінансування могло б покрити близько 80 відсотків потреб, визначених у RDNA2. Оцінки показують, що завдяки реформам приватне фінансування може зрости приблизно на 30 відсотків у 2023–2026 роках і приблизно на 50 відсотків у 2027–2033 роках (Таблиця 3.2). У сценарії «за умови додаткових реформ» приватне фінансування могло б навіть перевищити загальні потреби на відбудову. Серед умов, необхідних для залучення приватного фінансування, є наступні:

- Завершення реформи земель сільськогосподарського призначення, включаючи реалізацію домовленостей, запланованих на січень 2024 року, а також роботи з розвитку інституційного потенціалу в установах, відповідальних за земельне врядування; і створення більш активного іпотечного ринку землі;
- Завершення реформи іригаційних систем, що дасть змогу збільшити приватні інвестиції в іригацію та управління водними ресурсами в рамках господарств;
- Послідовний вихід на ринок ЄС та пошук нових ринків для сільськогосподарської продукції;
- Своєчасне відшкодування експортного ПДВ та врегулювання інших фіскальних міркувань;⁵⁵
- Прийняття законодавства для цифровізації та спрощення видачі аграрних розписок, що залучить більше приватного фінансування для сільського

⁵⁵ До інших фіскальних міркувань відносяться уникнення оподаткування експорту сільськогосподарської товарної продукції, прямо чи опосередковано (через неповернення експортного ПДВ), щоб підтримати харчову промисловість, що вимагає інших видів державної підтримки, а не оподаткування сільськогосподарської товарної продукції.

господарства від банків і постачальників ресурсів, одночасно зменшуючи витрати на перевірку здатності до поглинання вуглецю, що є попередньою умовою для залучення приватного кліматичного фінансування;

- Державна підтримка приватних інвестицій за допомогою кредитних гарантій, часткової компенсації процентної ставки, та пропорційних часткових субсидій; фінансування державних послуг, необхідних для підтримки сектору;⁵⁶

запровадження аграрних технологій, що враховують кліматичні фактори, в контексті приєднання до ЄС; а також очищення від мін та рекультивация сільськогосподарських угідь; і

- Модернізація державного управління та інфраструктури, необхідних для використання майбутніх передвступних фондів ЄС, доступних для країн-кандидатів (напр., Інструмент ЄС для передвступної допомоги розвитку сільських районів [IPARD]).

Таблиця 3.2 Потреби сільськогосподарського сектору та приватне фінансування (\$ млрд у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	10,2	19,5	29,7
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	8,0	16,2	24,2
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	8,0	16,2	24,2
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	78,4	83,1	81,5
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	10,4	24,2	34,6
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	10,2	19,5	29,7
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	100,0	100,0	100,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,2	4,7	4,9

Джерело: RDNA2 та розрахунки IFC і СБ.

Примітка: Обидва сценарії припускають, що уряд платитиме за окремі суспільні блага, про які йдеться в тексті, щоб залучити фінансування приватного сектору, зазначене в таблиці. При сценарії «за відсутності реформ» внески державного сектору оцінюються в \$5,6 млрд (\$2,23 млрд у 2023–2026 роках і \$3,34 млрд у 2027–2033 роках). При сценарії «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів», внески державного сектору зростуть приблизно до \$ 6,7 млрд (\$2,7 млрд у 2023–2026 роках і \$ 4 млрд у 2027–2033 роках).

⁵⁶ Зокрема, фінансування державних послуг, що мають критичне значення для прозорого управління державною підтримкою, доступу до ринків, безпеки харчових продуктів та охорони здоров'я.

РОЗДІЛ 4

Промисловість і торгівля

Промисловість і торгівля є найбільшими секторами української економіки: у 2020 році на них припадало близько третини ВВП. У цьому розділі обговорюються основні сегменти промисловості країни — харчова промисловість та напої, виробництво металу, інженерні послуги та машинобудування, а також оптова та роздрібна торгівля. У 2021 році на ці сектори припадало 51,4 відсотка доходів, 22,3 відсотка національного працевлаштування і 34,6 відсотка комерційного працевлаштування (3,147 млн працівників), 19 відсотків капітальних інвестицій та 47 відсотків експорту товарів ⁵⁷ (Державна служба статистики України 2023f).

Сума можливих приватних інвестицій у ці сектори оцінюється у \$18,1 млрд. Така оцінка є нижчою за ту, що представлена в RDNA2, оскільки більшу частину шкоди, завданій галузі інженерних послуг та машинобудування, понесли державні підприємства. Цей аналіз також висвітлив \$11,5 млрд додаткових можливостей у харчовій промисловості. Як описано нижче, наявність або відсутність реформ значною мірою вплине на те, наскільки приватний сектор зможе задовольнити визначені потреби.

Таблиця 4.1 Потреби промисловості і торгівлі та приватне фінансування (\$ млрд у цінах 2023 року)

	RDNA2	Можливості приватного сектору			
		Сценарій «за відсутності реформ»		Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	
		Задоволення потреб, визначених RDNA	Інші можливості	Задоволення потреб, визначених RDNA	Інші можливості
Загалом	23,2	17,8	0,0	18,1	11,5
Промисловість, загалом	18,6	13,2	0,0	13,5	11,5
Харчова промисловість та напої ^(а)	0,8	0,8	0,0	0,8	11,5
Чорні метали та вироби з металу	12,0	12,0	0,0	12,0	0,0
Інженерні послуги та машинобудування ^(б)	4,4	0,4	0,0	0,7	0,0
Інші галузі	1,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Торгівля, загалом	4,6	4,6	0,0	4,6	0,0

Примітка: (а) Сценарій «за умови додаткових реформ» передбачає дотримання санітарних та фітосанітарних стандартів ЄС (SPS); сприяння торгівлі для доступу до ринків ЄС та своєчасне відшкодування ПДВ на експорт та інші фіскальні міркування. (б) Сценарій за умови додаткових реформ припускає, що великі ДП невійськового призначення будуть приватизовані, і їх реконструкція буде профінансована новими інвесторами.

Джерело: RDNA2 та розрахунки IFC.

⁵⁷ Розрахунки IFC ґрунтуються на даних офіційної державної статистики, наданої Державною службою статистики України.

4.1 Харчова промисловість та напої⁵⁸

4.1.1 Стратегічні виклики

Виробляючи великий асортимент різноманітних товарів, харчова промисловість України обслуговує як внутрішній, так і експортний ринки. У 2021 році на рахунок харчової промисловості припадало 3,8 відсотка валової доданої вартості, 3 відсотка національного працевлаштування та 3,9 відсотка комерційної зайнятості (356 000 працівників), 4 відсотки капітальних інвестицій та 15,5 відсотка експорту товарів.⁵⁹ Харчові продукти є третім найбільшим за обсягом експортним товаром країни після металопродукції і зерна, при цьому більша частина експорту продовольчих товарів спрямована в країни ЄС, зокрема, у Нідерланди, Іспанію, Польщу, Італію та Францію, а також Індію та Китай. (ІТС "Trade Map"). У 2022 році обсяг доходів сектору скоротився на 23 відсотка в доларовому еквіваленті, що є набагато меншим скороченням, ніж 49 відсотків, якого зазнали інші виробничі підсектори. Експорт продовольчих товарів також скоротився на 20 відсотків, що є значно нижче середнього показника 35 відсотків, а за значущістю в експорті продовольчі товари обігнали зерно і стали другим за величиною експортним товаром. У 2021 році на рахунок харчової промисловості припадало 2 відсотка викидів парникових газів (ПГ) в Україні (Державна служба статистики України «Статистичні дані про викиди...»).

Харчова промисловість дуже залежить від місцевого сільського господарства. Більшість сировини закуповується всередині країни — в тому числі зерно, фрукти та овочі, насіння олійних культур, молоко, м'ясо, птиця та яйця, хоча у виробництві вина та кондитерських виробів використовуються імпортні інгредієнти.

Місцеве виробництво задовольняє близько 90 відсотків внутрішнього попиту на харчові продукти. Перед вторгненням експортувалося приблизно 33 відсотка продовольчих товарів, в основному рослинна олія та інші продукти з насіння олійних культур; експорт інших продовольчих товарів становив у середньому 20 відсотків. Багато харчових продуктів експортується в необробленому вигляді.

Вторгнення Росії завдало шкоди понад десятку великих і середніх підприємств харчової промисловості. Підприємство «Органічні системи» в Миколаєві було повністю зруйновано, але інші об'єкти збереглися частково неушкодженими. Деякі з пошкоджених об'єктів знову працюють, зокрема «Сандора», «Кока-Кола Беверіджиз Україна», «Монделез Україна». Серед інших підприємств, що зазнали шкоди, є кілька олійноекстракційних заводів, а також виробників плодоовочевої продукції. Станом на квітень 2023 року прямі збитки, включаючи неамортизовані основні засоби, незавершені капітальні інвестиції та запаси, оцінюються в \$468 млн.

4.1.2 Галузевий контекст

Харчова промисловість в Україні здебільшого знаходиться у приватній власності. Деякі активи, наприклад, олійні та кондитерські фабрики, належать олігархам. В олійноекстракційних заводах сукупна частка власності олігархів становить 35 відсотків. Кондитерське виробництво є найбільш олігархізованим сегментом харчової промисловості, частка олігархів у ному становить 50 відсотків (CES Policy Paper). Присутність олігархів у цьому сегменті значна, але не переважна. Присутність держави обмежується десятком дрібних заводів, переважно пекарень. Лікєро-горілчані заводи знаходяться в процесі приватизації.

⁵⁸ Якщо не вказано інше, посилання на харчову промисловість по всьому цьому розділу означає харчову промисловість та напої.

⁵⁹ Розрахунки ІФС ґрунтуються на даних офіційної державної статистики, наданої Державною службою статистики України.

Іноземні інвестиції відіграють важливу роль у харчовій промисловості України. Оскільки галузь не була дуже привабливою для олігархів, а законодавство не обмежувало конкуренцію, на ринок увійшла значна кількість іноземних інвесторів. Серед найбільших іноземних гравців: Cargill і Delta Willmar, Carlsberg і ABInBev Efes, Coca Cola і PepsiCo, а також Nestle і Mondelez. На харчову промисловість припадає близько 25 відсотків промислових ПШ та 6 відсотків загального обсягу ПШ в Україні (НБУ, 2022).

Найбільшим сегментом харчової промисловості є харчові олії, на які припадає 35 відсотків обсягу продажів і 70 відсотків експорту харчових продуктів. Україна є найбільшим постачальником соняшникової олії на світовому ринку, її ринкова частка сягала 37 відсотків у 2021 році. Міжнародний успіх соняшникової олії дозволив їй частіше вирости набагато більше, ніж часткам інших сегментів харчової промисловості. Інші сегменти є менш експортоорієнтованими через технічні регламенти та цілеспрямовану орієнтацію на внутрішній ринок.

4.1.3 Перешкоди для участі приватного сектору

Вихід на європейський ринок харчових продуктів обумовлюється дотриманням комплексу технічних, регуляторних та фінансових вимог. Регуляторні норми та ринкові преференції у різних країнах ЄС різні. Через ці виклики тільки найбільші українські гравці спромоглися вийти на ринок ЄС, серед них «Чумак» і «Мілкланд», «Немірофф» і «Оболонь», а також «Рошен» і «АВК».

Українські галузі, зокрема сільське господарство, часто стикаються з труднощами через брак високоцінних ресурсів і постійні внутрішні та зовнішні зміни, внаслідок чого їх горизонти планування є короткими. Сектори, які вирощують сільгоспкультури та виробляють

продукти тваринництва з довгим терміном вирощування, такі як фрукти, овочі та яловичина, особливо вразливі до невизначеності. Ось чому багато підприємств обирають виробляти продукти, які мають швидший оборот, наприклад, зерно та курчат. Однорічні культури можна змінювати щороку, тоді як для отримання врожаю від багаторічних культур може знадобитися 3-7 років. Крім того, деякі багаторічні насадження постраждали від вторгнення, що, зокрема, призвело до 23-відсоткового скорочення виробництва винограду. На внутрішньому ринку спеціалізоване обладнання для харчової промисловості виробляється в недостатніх обсягах. Через це харчові компанії зазвичай закуповують вживане обладнання з Європи, і ця практика стає дедалі дорожчою через знецінення української гривні і логістичні проблеми.

На додачу до цих труднощів, великі роздрібні торговці часто користуються своєю владою на ринку, щоб відстрочити платежі на довший період, ніж необхідно. На ринку роздрібною торгівлі в Україні домінують великі мережі, причому найбільша компанія, яка має мережу продовольчих магазинів АТБ, також є другою найбільшою за рівнем доходів. Таке домінування дає їм можливість здійснювати значний контроль над постачальниками, що призводить до затримок платежів, які можуть розтягнутися на кілька місяців, негативно впливаючи на ліквідність виробників. Хоча деяким великим виробникам, як-от МХП, вдається домовитися про кращі умови співпраці, більшості доводиться миритися з такими не вигідними умовами.

4.1.4 Поточна ситуація, нові можливості та стратегії приватного сектору

Знецінення гривні було дуже позитивним явищем для харчової промисловості України, зробивши українські продукти харчування більш конкурентоспроможними на міжнародних ринках, водночас

зменшивши конкурентоспроможність імпорту на місцевому ринку. Україна переважно експортує напівфабрикати харчових продуктів, маючи справу при цьому з жорсткою ціновою конкуренцією. 30-відсоткове знецінення гривні по відношенню до долара США сприяло збільшенню експорту, хоча він все одно скоротився у 2022 році через обмеження логістики, продовження статусу тимчасово невідконтрольних уряду територій та знищення активів. Зменшення імпорту було ще більш відчутним, оскільки на 45-відсоткове підвищення обмінного курсу долара США наклалась втрата робочих місць і доходів населення.

Логістичні проблеми у зв'язку з експортом створили стимул для інвестицій у вітчизняні переробні потужності. З огляду на те, що 92 відсотки сільськогосподарської сировини традиційно експортується морем – видом транспорту, що на зараз є обмеженим через вторгнення, – багато компаній, зокрема «Епіцентр Агро», «Терра», «Кулиничі» та «Юрія», розглядають можливість інвестувати в переробні потужності.⁶⁰ Це дозволить виробляти продукцію з більшою вартістю на одиницю ваги/об'єму, зменшуючи залежність від логістики. Ті самі логістичні проблеми також перешкоджають імпорту, потенційно заохочуючи заміну товарами місцевого виробництва.

Європейські вимоги до імпорту сільськогосподарської продукції стимулюють інвестиції у вітчизняну переробку. За ініціативою п'яти держав-членів нещодавно ЄС заборонив імпорт деяких зернових та олійних культур з України, але не заборонив імпорт перероблених харчових продуктів. Ці обмеження створюють додатковий стимул інвестувати в переробку.

Лібералізація виробництва алкоголю має ще більше стимулювати зростання харчової промисловості. У 2020 році уряд почав приватизацію державних лікеро-горілчаних заводів, які раніше користувалися ексклюзивними правами на виробництво. Загалом було продано 39 лікеро-горілчаних заводів, аукціони продовжуються, незважаючи на триваюче вторгнення. На цей рік заплановано ще 26 аукціонів, які завершать приватизацію галузі. Крім того, нещодавно Верховна Рада України зменшила адміністративне навантаження на малих виробників вина та алкогольних напоїв, що ще більше заохочує розвиток галузі.

4.1.5 Ризик та пом'якшення ризиків

Відновлення харчової промисловості тісно пов'язане з перспективами вітчизняного сільськогосподарського сектора, перед яким нині постали значні проблеми через міни та інші форми забруднення земель. У дев'яти регіонах, де триває вторгнення, потенційно замінованими вважаються приблизно 470 000 гектарів землі. За оцінками RDNA2, упродовж 2023–2033 років на розмінування потребуватиметься близько \$37,6 млрд. Окрім величезних потреб у фінансуванні, швидкість розмінування також стримується нестачею персоналу та обладнання. Міністерство оборони підрахувало, що для заходів з розмінування необхідний спеціалізований персонал чисельністю щонайменше 5 000 осіб. Розмінування триває, станом на червень 2023 року розміновано близько 170 000 га орних земель.

Існує також ризик того, що ЄС запровадить подальші торговельні обмеження, які також можуть поширюватися на імпорт українських продуктів харчування. Спочатку країни-члени ЄС заборонили імпорт перероблених харчових продуктів з України, але зрештою ці заборони не були схвалені Європейською

⁶⁰ Згідно з публічними заявами компаній.

Таблиця 4.2 Потреби харчової промисловості і приватне фінансування (\$ млрд у цінах 2023 року)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	0,4	0,4	0,8
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	0,4	0,4	0,8
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,4	0,4	0,8
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	100,0	100,0	100,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	5,1	7,3	12,3
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,4	0,4	0,8
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	100,0	100,0	100,0
Інші визначені інвестиційні можливості	4,7	6,9	11,5

Примітка: Сценарій «за умови додаткових реформ» передбачає дотримання санітарних та фітосанітарних стандартів ЄС (SPS); сприяння торгівлі для доступу до ринків ЄС та своєчасне відшкодування ПДВ на експорт, а також інші фіскальні міркування.
Джерело: RDNA2 та розрахунки IFC.

комісією. У найгіршому випадку торговельні обмеження ЄС можуть зіпсувати торговельні відносини між Україною та ЄС, особливо якщо місцеві виробники зазнаватимуть дедалі більшого тиску.

4.1.6 Фінансові потоки і прогнози

Приватний сектор має потенціал для фінансування протягом 2023–2033 років у повному обсязі потреб на відновлення та відбудову галузі виробництва харчових продуктів і напоїв, викладених у RDNA2, які оцінюються в \$820 млн. Без впровадження реформ середньорічна потреба у фінансуванні становить \$103 млн впродовж 2023–2026 років та \$59 млн упродовж 2027–2033 років. Якщо реформи та регуляторні заходи будуть вжиті, приватний сектор зможе збільшити щорічний обсяг свого фінансування до \$857 млн на 2023–2026 роки, та до \$486 млн на 2027–2033 роки (Таблиця 4.2). Харчова промисловість спроможна мобілізувати такий обсяг

фінансування. Незважаючи на вторгнення, багато підприємств досі є прибутковими, а їх сукупний чистий прибуток сягнув \$700 млн у 2022 році. Крім того, кілька компаній прямо заявили про свою готовність інвестувати, що свідчить про стійкість галузі та потенціал для відновлення.⁶¹

4.2 Чорні метали та виробництво з металу

4.2.1 Стратегічні виклики

Протягом багатьох років виробництво чорних металів було провідною галуззю з точки зору доданої вартості, прибутків, зайнятості та, особливо, експорту. У 2021 році на чорну металургію припадало 3,1 відсотка комерційної доданої вартості, 1,3 відсотка національної зайнятості та 2,3 відсотка комерційної зайнятості (208 000 працівників). Її частка в капітальних інвестиціях становила 4,9 відсотка, а в експорті товарів 23,5 відсотка, що робило цю галузь найбільшою експортоорієнтованою галуззю

⁶¹ Прогнози підтверджені у внутрішній оцінці IFC інвестиційних можливостей у секторі харчової промисловості.

країни.⁶² Основними отримувачами експорту чорної металургії з України були країни ЄС, зокрема, Італія, Польща, Болгарія, Румунія та Нідерланди, а також Туреччина та Сполучені Штати Америки (США) (ІТС “Trade Map”).

Виробничі потужності галузі були зосереджені в основному на сході України, зокрема, в Донецькій, Дніпропетровській та Запорізькій областях.

Хоча даних за повний 2022 рік ще немає, попередні показники демонструють, що фізичний обсяг виробництва галузі впав на 80 відсотків. Незважаючи на це, чорні метали продовжують бути вагомою статтею експорту, на яку припадає 13,6 відсотка всього експорту і яка поступається за важливістю тільки зерновим. Однак, металургія також має значний вплив на навколишнє середовище, генеруючи аж 25 відсотків загального обсягу парникових газів України в 2021 році, або близько двох третин усіх викидів виробничого сектору, що робить її другою галуззю за інтенсивністю забруднення після сектору комунальних послуг (Державна служба статистики України «Статистичні дані про викиди...»).

Металургійна промисловість є частиною вертикально інтегрованого внутрішнього виробничо-збутового ланцюга, який був частково зруйнований починаючи з 2014 року. Україна володіє значними покладами залізної руди, на які припадає 18 відсотків світових запасів (або 11 відсотків за вмістом заліза) (Держзовнішінформ 2019). Залізорудні копальні розташовані в основному в Дніпропетровській, Полтавській і Запорізькій областях. Близько десятка великих гірничодобувних підприємств постачають залізорудний концентрат на металургійні комбінати. Місцевими підприємствами також виробляється кокс та

видобувається вапняк; однак основні поклади коксівного вугілля зараз знаходяться на території, тимчасово невідконтрольній уряду. Частина переробки здійснюється на місцях, на коксохімічних заводах, розташованих у межах головного металургійного комплексу. Додаткові виробничі ресурси, такі як спеціальне обладнання та робочий одяг, також виробляються на внутрішньому ринку. І хоча зв'язки зі споживаючими галузями України є менш розвиненими через те, що більшість металу експортується, близько чверті загального обсягу виробництва проходить подальшу місцеву переробку. Основною металургійною продукцією України є труби та будівельні матеріали.

Металургійна промисловість зазнала значних втрат через вторгнення: 40 відсотків її основних фондів було знищено. На металургійну промисловість припадає 40 відсотків шкоди, завданої промисловому сектору. Серед найбільш помітних втрат: знищення Азовсталі та ММК Ілліча, другого та третього за величиною металургійних заводів України, відповідно. Зазнавши пошкоджень, зупинився Авдіївський коксохімічний завод, а також близько десятка дрібних підприємств. Станом на квітень 2023 року розрахункова сума збитків становить \$4,5 млрд, розрахованих як сума неамортизованих основних засобів, незавершених капітальних інвестицій та запасів.⁶³

4.2.2 Галузевий контекст

Чорна металургія в Україні в основному складається з колишніх державних підприємств, деякі з яких були засновані до 1900 року. Винятком є «Дніпросталь», нині відома як «Інтерпайп Стіл», побудована в 2012 році за рахунок інвестицій в розмірі \$700 млн. Решту сектору було приватизовано через непрозорі аукціони, правила яких

⁶² Розрахунки ІФС на основі офіційної державної статистики, наданої Державною службою статистики України.

⁶³ Розрахунки ІФС на основі відкритої інформації та фінансової звітності.

зазвичай розроблялись на угоду місцевим гравцям. Єдиний аукціон, що відбувся на конкурсних засадах, було проведено по Криворіжсталі, найбільшому окремому підприємстві України, яке має рудник і коксохімічний завод на своїй території. Договір купівлі-продажу було укладено в 2005 році за ціною, еквівалентною загальним сукупним доходам держави від приватизації всіх інших активів за всі попередні роки.

Більшість активів у металургійній промисловості знаходяться у концентрованій власності, що обмежує конкуренцію на ринку. Найбільшим металургійним холдингом в Україні є Метінвест: його частка у вартості активів і доходів галузі сягає 64-65 відсотків. Ринкова концентрація є високою, частки власності політично пов'язаної бізнес-еліти (олігархів) у відповідних секторах є одними з найвищих в економіці (ЦЕС «Олігархічний український капітал»). Єдиним значним міжнародним підприємством є «АрселорМіттал Кривий Ріг», раніше відомий як «Криворіжсталь», який має найбільші виробничі потужності в країні.

4.2.3 Перешкоди для участі приватного сектору

Морські порти більше не можуть експортувати металопродукцію через вторгнення Росії. У 2021 році на морські перевезення припадало 76 відсотків загального експорту металу. З кінця лютого 2022 року основні порти України були заблоковані і, навіть попри те, що Росія була стороною в Чорноморській зерновій ініціативі (з липня 2022 року по липень 2023 року), це дозволяло експортувати виключно зерно. Жодної подібної домовленості не було досягнуто – і навряд чи буде досягнуто – стосовно експорту металопродукції.

Вертикальна інтеграція унеможливає конкуренцію. Контроль над українським

родовищем залізної руди запобігає входженню нових гравців у сегменти подальшої переробки. Крім того, нинішні власники шахт можуть віддати перевагу експорту своєї руди на власні виробничі потужності в Європейському Союзі. Наприклад, Метінвест володіє одним заводом у Болгарії і розглядає можливість будівництва нових. Інші, замість того, щоб інвестувати в місцеву переробку, можуть віддавати перевагу експорту до Китаю, оскільки китайські металурги були найбільшими споживачами української руди в 2019–2021 роках.

4.2.4 Поточні події, нові можливості та стратегії приватного сектору

У відповідь на тимчасову втрату морських шляхів компанії звернулися до наземної логістики, яка є дорожчою та має меншу пропускну спроможність. Сільськогосподарський сектор також дедалі більше покладається на сухопутні маршрути, що ще більше навантажує їх пропускну спроможність. Капітальні інвестиції в першу чергу були спрямовані на підвищення ефективності, особливо після відключень електроенергії внаслідок вторгнення, і не були спрямовані на створення нових потужностей чи підприємств – за винятком CentraVis, яке відкрило виробничу філію в Ужгороді.

Країни Заходу продемонстрували підтримку українського виробництва металу, скасувавши мита. Так, у травні 2022 року США скасували 25-відсоткове мито для української сталі, яке було запроваджено у 2018 році. Того ж самого місяця Канада остаточно скасувала 20-річне 77-відсоткове антидемпінгове мито на гарячекатаний прокат з України, зберігши аналогічні мита для імпорту з Бразилії, Китаю та Індії. Місяцем раніше ЄС призупинив усі мита для імпорту з України.

Наразі потужності українських залізних рудників значно перевищують попит

вітчизняної металургії на залізну руду, що створює стимул для будівництва нових заводів з переробки руди, бажано ближче до рудників. Один або два великих заводи в Криворізькому басейні могли б компенсувати знищення Азовсталі та ММК. Попит на ще один завод може виникнути у Полтавському басейні, де наразі є рудник, але відсутні переробні потужності. Ці інвестиції, ймовірно, вимагатимуть модернізації логістики річкового транспорту, але ж зрештою вони можуть знизити витрати на транспортування, зменшивши потребу в перевезенні великих обсягів залізної руди через всю територію країни.

Зелена угода ЄС надає стимули для інвестування в електродугові печі. Перед європейськими сталеварами поставлено вимогу значно зменшити вуглецевий слід, але перед багатьма неєвропейськими сталеварами вимоги дотримуватись європейських екологічних стандартів не стоять. Зважаючи на близьке географічне розташування, тенденцію до розміщення виробництв у країнах ближнього доступу, а також зростаючу напругу в міжнародних політичних взаєминах, Україна може швидко перетворитись на головного постачальника сталі до ЄС.

Відбудова створить високий попит на будівельні матеріали. RDNA2 оцінює загальну шкоду, завдану українській економіці вторгненням, у \$135 млрд. Багато активів було пошкоджено або знищено, зокрема в житловому секторі, промисловості та торгівлі, освіті, охороні здоров'я, енергетиці та інфраструктурі. Відбудова цих активів, особливо у спосіб, який був би більш енергоефективним, доступним і витривалим перед обличчям подальших атак, створить величезний попит на всі типи будівельних матеріалів, у тому числі метал.

4.2.5 Ризик та пом'якшення ризиків

Ера недорогих ресурсів, скоріш за все, добігає кінця. Великий бюджетний дефіцит України може спонукати уряд підвищити податки на галузі видобування корисних копалин. Зараз в Україні відносно низька плата за користування надрами (крім вуглеводнів), що дозволяє власникам шахт отримувати великі прибутки. Однак це може бути нераціональним з фіскальної точки зору. Крім того, зняття обмежень на експорт металобрухту, швидше за все, призведе до зростання внутрішніх цін на ключову сировину.

Дефіцит електроенергії може ставити під загрозу виробництво продукції, особливо, поки продовжується вторгнення Росії. Металургійна промисловість, навіть її успадковані доменні печі, значною мірою залежить від електроенергії і хоча електроенергія становить лише близько 3 відсотків собівартості виробництва, необхідну кількість енергії неможливо забезпечити власною генерацією. На сектор виробництва металу припадає 12 відсотків загального споживання електроенергії, а на видобуток руди – ще 8 відсотків.⁶⁴ У деяких випадках, як-от Каметсталь і шахта Суха Балка, підприємства були змушені зменшити або навіть зупинити виробництво у відповідь на дефіцит електроенергії.

4.2.6 Прогноз фінансових потоків

На відбудову металургійної промисловості до стану як перед вторгненням, ймовірно, потребуватиметься близько \$12 млрд. Левова частка цієї суми – майже \$10 млрд – пішла б на будівництво двох об'єктів, подібних за потужністю до зруйнованих заводів «Азовсталь» і ММК імені Ілліча. Якщо припустити, що загальна потужність виробництва сталі на двох заводах становить

⁶⁴ Розрахунки IFC на базі даних з енергетичного балансу України.

близько 14 млн тонн на рік, необхідні капіталовкладення становитимуть близько \$700 на тонну річної виробничої потужності. Решта суми могла б бути використана на будівництво додаткових потужностей, таких як прокатні стани та інші менші заводи. Ці інвестиції можна було б виплачувати поступово, оскільки будівництво заводу зазвичай забирає 5-10 років. Слід зауважити, що поточні виробничі потужності України є достатніми для задоволення місцевого попиту, навіть якщо врахувати додатковий попит у зв'язку з відбудовою після закінчення вторгнення.

Якщо реформи не будуть впроваджені, український приватний сектор матиме труднощі з фінансуванням відбудови металургійної промисловості. Річні інвестиційні потоки становитимуть у середньому \$1,5 млрд протягом 2023–2026 років і \$857 млн протягом 2027–2033 років. Для порівняння, середньорічні капіталовкладення у виробництво металу впродовж 2017–2021 років становили \$900 млн. Хоча прибутки за минулий період показують, що доходність інвестицій виправдала б витрати – протягом 2017–2021 років середній чистий прибуток усього виробничо-збутового ланцюга (включно з видобутком залізної руди) сягав \$2,16 млрд –

впевненості в тому, що поточні власники готові вкладати ці інвестиції, немає (Таблиця 4.3).

4.3 Інженерні послуги та машинобудування

4.3.1 Стратегічні виклики

До вторгнення Росії інженерні послуги та машинобудування були великою та відносно високотехнологічною галуззю, хоча й постраждали від спадщини радянського централізованого планування. У 2020 році на інженерні послуги та машинобудування припадало 1,5 відсотка доданої вартості, 2 відсотка національного працевлаштування та 3,4 відсотка комерційного працевлаштування (309 000 працівників), 1,9 відсотка капітальних інвестицій, і 9 відсотків експорту товарів.⁶⁵ Експорт інженерних послуг та продукції машинобудування був четвертим найбільшим за обсягом після металів, зерна та харчових продуктів, і його більша частина прямувала до Угорщини, Німеччини, Польщі, Чехії та Румунії, а також Росії (ІТС "Trade Map"). У 2022 році доходи галузі впали приблизно на 37 відсотків у доларовому еквіваленті, тоді як обсяги експорту зменшились на 31 відсоток (НБУ 2023а; Державна служба статистики України). У 2021 році викиди ПГ в галузі

Таблиця 4.3 Потреби металургійної галузі та приватне фінансування (\$ млрд, у цінах за 2023 року)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	6,0	6,0	12,0
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови – Сценарій «за відсутності реформ»	6,0	6,0	12,0
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	6,0	6,0	12,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	100,0	100,0	100,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0

а) Оскільки приватний сектор задовольняє всі потреби, визначені в RDNA2, навіть в умовах сценарію «за відсутності реформ», розглядається саме сценарій «за відсутності реформ».

Джерело: RDNA2 та розрахунки IFC.

⁶⁵ Розрахунки IFC на основі статистичних даних, наданих Державною службою статистики України.

інженерних послуг та машинобудування становили 1 відсоток у загальному обсязі викидів ПГ України (Державна служба статистики України «Статистичні дані про викиди...»).

Галузь машинобудування в Україні вже давно глибоко інтегрована в більш широкі виробничо-збутові ланцюжки як усередині країни, так і в інших пострадянських економіках. Такі галузі, як гірнична, металургія, транспорт, виробництво та розподіл електроенергії та оборонна промисловість, – всі значною мірою залежали від машин, вироблених в Україні. Однак після 2014 року інтеграція української галузі інженерних послуг та машинобудування у пострадянські виробничо-збутові ланцюги почала слабшати. Якщо в 2013 році на країни колишнього СРСР припадало 76 відсотків експорту сектору (без урахування електрообладнання), то до 2022 року ця частка впала до 41 відсотка.

Виробництво побутового обладнання було менш успішним. Сильна зосередженість галузі на виробництві обладнання для виробничих підприємств призвела в результаті до недорозвиненого виробництва обладнання для побутових споживачів. Та невелика кількість сегментів промисловості, які зосереджувалися на споживчих товарах, як-от автомобілебудування, не змогли витримати конкуренцію з іноземними товарами, на які не поширювались місцеві стандарти, як на промислове обладнання. Як наслідок, зараз Україна імпортує значну кількість споживчої техніки, включаючи автомобілі, комп'ютери, телефони та іншу електроніку. У 2021 році найбільшою статтею імпорту були машини, обладнання та механізми: їх було ввезено на суму \$23,3 млрд, що становило 23 відсотки всього товарного імпорту.

Вторгнення Росії пошкодило або знищило два десятки великих і середніх підприємств галузі інженерних послуг та машинобудування. Більшість із них зазнали часткових пошкоджень, а непоправних – лише ДП НВКГ «Зоря Машпроект» у Миколаєві, Харківський тракторний завод та кілька інших об'єктів. Оборонні підприємства, в тому числі зайняті у виробництві частин для авіації, бронетехніки чи боєприпасів, були піддані ударам навмисно. Станом на квітень 2023 року, пряма шкода, завдана галузі інженерних послуг та машинобудування була оцінена в \$1,259 млрд, розрахованих як сума неамортизованих основних засобів, незавершених капітальних інвестицій та запасів.⁶⁶

4.3.2 Галузевий контекст

Структура власності у машинобудівній галузі України досить різноманітна. Хоча більшість підприємств належать місцевим бізнесменам, деякі стратегічно важливі сегменти знаходяться повністю в державній власності, зокрема, заводи військового спрямування та ті, що виробляють техніку, обладнання та механізми для виробництва електроенергії. Присутність корисливих інтересів значною мірою обмежується підприємствами, які виробляють машини та обладнання для головних галузей власників цих інтересів, таких як гірничодобувна промисловість, виробництво металу та енергетика, або певними видами транспортних засобів, як-от локомотиви, легкові та вантажні автомобілі. Під час вторгнення держава націоналізувала деякі з цих активів, у тому числі найбільшого в Україні виробника вантажівок «АвтоКрАЗ», і найбільшого в країні виробника трансформаторного та реакторного обладнання «Запоріжтрансформатор».

⁶⁶ Розрахунки IFC на базі відкритої інформації та фінансової звітності.

Одним помітним винятком із цієї внутрішньої моделі власності є сегмент автомобільної електропроводки. Україна залучила значні інвестиції від великих європейських, американських та японських компаній, що спеціалізуються на системах автомобільної електропроводки, зокрема Leoni Wiring, Sumimoto Electric Bordnetze, Yazaki та Kromberg & Schubert. Працюючи переважно в Західній Україні, ці компанії виробляють електропроводку для відомих автомобільних брендів, таких як Audi, BMW, Lamborghini, Mercedes, Opel, Porsche та Volkswagen. Цей сегмент значною мірою продовжує нормально працювати, навіть в умовах вторгнення, а деякі компанії навіть збільшили свої доходи в доларовому еквіваленті.

Україна також зберігає спадщину високотехнологічних галузей радянської епохи. До цих галузей відноситься виробництво авіаційної та космічної техніки, локомотивів, великого енергетичного устаткування, та військової техніки. Незважаючи на те, що ці галузі перебувають переважно в державній власності, деякі з них досягли успіху на певних зовнішніх ринках, як-от, підприємство «Мотор Січ», виробник авіаційних двигунів та промислових газотурбінних установок із Запоріжжя. Найбільше підприємство важкої промислової в Україні, «Мотор Січ» постачала двигуни до Росії, а останнім часом і до Китаю. Ще не так давно підприємство перебувало в приватній власності, але під час вторгнення було націоналізовано.

4.3.3 Перешкоди для участі приватного сектора

Перебої в торгівлі з Росією, Білоруссю, Казахстаном та іншими країнами Центральної Азії є серйозним викликом для важкої промисловості України. Ці ринки, хоч і не такі прибуткові, як колись, все ж давали значну частину доходів сектора (13 відсотків) у 2021

році. Щоб знайти та вийти на нові ринки, потребуватимуться значні капіталовкладення.

Жорстка глобальна конкуренція в галузі інженерних послуг та машинобудування ускладнюють цю проблему. Виробники в Китаї та на інших ринках, що розвиваються, мають значні переваги завдяки ефекту масштабу і нижчій вартості праці, через що новим підприємствам, особливо тим, які не мають унікальних продуктів, важко конкурувати з ними за ціною. З іншого боку, галузь інженерних послуг та машинобудування у розвинутих економіках, таких як США, ЄС, Японія та Південна Корея, характеризуються високоякісною професійною підготовкою працівників, передовими технологіями та розгалуженими ринковими екосистемами, а також надійними механізмами захисту прав інтелектуальної власності. Через ці фактори нові гравці не можуть конкурувати з ними по технологічній складності та інноваціям.

4.3.4 Поточні події, нові можливості та стратегії приватного сектору

Поточна глобальна тенденція до ніаршорингу (переміщення виробництв до країни, що знаходиться поряд з основним ринком збуту) пропонує Україні значні можливості для глибшої інтеграції в європейські виробничо-збутові ланцюжки. Враховуючи географічну близькість та потужний виробничий потенціал України, вона може вийти на ринки ЄС для сільськогосподарської техніки та громадського транспорту. Відсутність конкуренції з боку Білорусі та Росії також може бути вигідною для України, яка може зайняти їхню частку європейського ринку в ключових галузях, включаючи виробництво тракторів, вантажівок, автобусів та техніки спеціального призначення.

Перспектива повернення до традиційного виробництва автомобілів або навіть перехід до виробництва електромобілів (EV) є ще однією

цікавою можливістю. За останні 25 років такі країни, як Чехія, Словаччина та Польща, значно збільшили свою частку в світовому експорті товарів автомобільної промисловості, тоді як частка України залишилася практично незмінною. Розвиток кластеру автозапчастин міг би закласти основу для виробництва та повної збірки автомобілів в Україні. Враховуючи зростаючий глобальний попит на електромобілі, Україна має значний потенціал для інтеграції у виробничо-збутовий ланцюг електромобілів. Поклади оксиду літію в країні можуть бути використані для виробництва акумуляторів для EV, що створить подальші можливості для ефективності виробництва. Дедалі інтенсивніше використання складної електроніки та програмного забезпечення в автомобілі відкриває можливість для України та її великого резерву кваліфікованих IT-інженерів. З часом Україна може стати центром розробки та виробництва автомобільного програмного забезпечення та електроніки.

Поява нових підприємств, зосереджених на товарах військового призначення під час вторгнення, пропонує унікальні можливості для економіки України. Продемонструвавши свою цінність на полі бою, такі продукти, як безпілотники та великовантажні автомобілі, можуть бути перепрофільовані для внутрішнього використання в невійськових секторах або виготовлятися на експорт. Слід зазначити, що безпілотники дедалі ширше застосовуються в сільському господарстві.

4.3.5 Ризики і пом'якшення ризиків

Зважаючи на те, що вторгнення затягується, існує значний ризик того, що Україна може

втратити життєво важливий людський капітал, пов'язаний з інженерними послугами. Щороку близько 20 000 студентів закінчують українські інститути та університети за спеціальностями механічна та електротехнічна інженерія. Однак багато з цих випускників зрештою застосовують свої навички в інших секторах економіки або в інших країнах. Мінімізувати цей ризик непросто, зважаючи на складність факторів, які його обумовлюють. Проте держава могла б розглянути можливість підтримки нових проєктів, які б забезпечили молодим спеціалістам місце для набуття цінного досвіду.

4.3.6 Фінансові потоки та прогнози

За відсутності додаткових реформ приватний сектор міг би самостійно профінансувати всю суму видатків на відновлення та відбудову галузі машинобудування, визначених у RDNA2, які становлять \$369 млн впродовж 2023–2033 років. Цей показник є відносно низьким, оскільки найбільшої шкоди зазнали державні підприємства. Середні потреби в інвестиціях становили б \$46 млн на рік у 2023–2026 роки і \$26 млн на рік у 2027–2033 роки. Якщо припустити впровадження деякої кількості реформ, ці показники збільшились би до \$86 млн та \$49 млн, відповідно. Обидва варіанти знаходяться в межах фінансових можливостей вітчизняної галузі. Проте глибокі реформи збільшили б щорічні інвестиційні можливості до \$1,5 млрд і \$857 млн, відповідно, перевищуючи фінансові спроможності українського приватного сектора (Таблиця 4.4).

Таблиця 4.4 Потреби сектора інженерних послуг та машинобудування і приватне фінансування (\$, млрд у цінах 2023 року, якщо не зазначено інше)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	2,2	2,2	4,4
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	0,2	0,2	0,4
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,2	0,2	0,4
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	8,2	8,2	8,2
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	0,3	0,3	0,7
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,3	0,3	0,7
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	15,5	15,5	15,5
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0

Джерело: RDNA2 та розрахунки автора.

4.4. Торгівля

4.4.1 Стратегічні виклики

Торгівля є найбільшим субсектором економіки України, який продемонстрував вражаючу стійкість під час вторгнення. У 2020 році на торгівлю припадало 26,1 відсотка комерційної доданої вартості, а в 2021 році – 8,2 відсотка капітальних інвестицій, 15 відсотків національної зайнятості та 25 відсотків комерційної зайнятості (2,3 мільйона працівників).⁶⁷

Протягом 2022 року цей сектор показав відносно гарні результати: фізичні обсяги торгівлі скоротилися на 21,4 відсотка, що є значно менше, ніж загальне падіння ВВП, яке становило 29 відсотків за цей період. Торгівля також має скромний вплив на навколишнє середовище, у 2021 році її внесок у загальний обсяг викидів парникових газів в Україні становив лише 0,12 відсотка (Державна служба статистики України «Статистичні дані про викиди...»).

Український сектор роздрібної торгівлі продає як товари вітчизняного виробництва, так і імпортні товари. Близько 90 відсотків місцевого попиту на продукти харчування задовольняється за рахунок внутрішнього виробництва. Останніми роками багато великих торговельних мереж почали розвивати власні торгові марки, що свідчить про тіснішу співпрацю з виробниками продуктів харчування. Тим часом деякі підприємства харчової промисловості почали розвивати власні роздрібні мережі. Непродовольчі товари, такі як одяг, взуття, побутова електроніка, товари для дому, автомобілі, паливо переважно імпортуються. Хоча велика кількість фармацевтичних препаратів виробляється в країні, імпортує становить більшу частку за вартістю. Більшість промислового обладнання імпортується.

Вторгнення Росії завдало значної шкоди роздрібному сектору. За даними Асоціації ритейлерів України, пошкоджено майже 3 000 магазинів та інших торгових точок, у тому числі аптеки та АЗС. Українська Рада Торгових Центрів повідомляє, що зруйновано

⁶⁷ Обчислення на базі офіційної державної статистики, наданої Державною службою статистики України.

вісім торгівельно-розважальних центрів, а ще 18 пошкоджено. Станом на квітень 2023 року пряма шкода була оцінена в \$2,6 млрд, обчислена як сума збитків, завданих будівлям, обладнанню та товарним запасам як в магазинах, так і на складах.

4.4.2 Галузевий контекст

У секторі торгівлі домінують місцеві приватні компанії з деякою присутністю держави в певних сегментах, таких як автозаправні станції та муніципальні аптеки. Примітно, що присутність корисливих інтересів була зменшена завдяки поєднанню регуляторних заходів, вжитих державою, та конкуренції з боку спеціалізованих гравців. Іноземна участь в українській торгівлі є помірною, у країні працює кілька міжнародних роздрібних мереж, переважно європейських. Ці мережі, як правило, менші за найбільших місцевих гравців. Яскравими прикладами є Metro Cash & Carry, Auchan, Leroy Merlin, JYSK, IKEA, Inditex, Zara, Adidas, Shell і SOCAR. Найбільший сегмент роздрібно торгівлі складається з продуктових магазинів, які також продають непродовольчі товари першої необхідності. У країні також є численні аптеки, а обмеження на ліки, що відпускаються за рецептом, відносно м'які. У 2021 році продукти харчування становили 41 відсоток споживчого кошика, а продукти харчування та інші товари першої необхідності – 48 відсотків.

Що стосується оптової торгівлі, деякі великі іноземні виробники вважають за краще поширювати свою продукцію через власні дочірні компанії. Саме такий підхід обрали компанії, такі як Samsung, Apple, Jacobs, Teva, L'Oréal, Corteva, DuPont, Puma, Royal Canine, Sanofi-Aventis, Sandoz, Beko, Pernod Ricard, GlaxoSmithKline, Philips, Electrolux, та Schneider Electric. Виробники автомобілів також часто керують своїми місцевими продажами напряду, серед них Toyota,

Porsche, Volkswagen, Renault, Nissan, Peugeot, Citroen, Hyundai, Volvo, Scania, та Iveco. Деякі оптові торговці, включно з постачальниками хімікатів, зерна, металів, руд і певних видів палива, працюють лише з корпоративними клієнтами, при цьому деякі гравці харчової промисловості є достатньо великими, щоб закуповувати виробничі ресурси безпосередньо у їх виробників.

Незважаючи на наявність великих торговельних мереж, торгівля є найпоширенішим видом діяльності серед малого бізнесу та приватних підприємств. Широкий попит, скромні початкові витрати, низькі регуляторні бар'єри для входу на ринок і відсутність інших можливостей працевлаштування – усе це підвищує привабливість торгівлі. У результаті на малі підприємства припадає 47 відсотків комерційних доходів і 68 відсотків комерційної зайнятості. Особливо багато в секторі торгівлі фізичних осіб-підприємців: вони працюють через невеличкі магазини, ринкові кіоски чи інтернет-магазини. Близько 51 відсотка працівників торгівлі є приватними підприємцями, а близько 46 відсотків приватних підприємців працюють у торгівлі.

4.4.3 Перешкоди для участі приватного сектора

Споживчий попит поступово зростає, але залишається значно нижчим, ніж перед вторгненням. Зважаючи на 30-відсоткове падіння реального ВВП, а також на те, що з країни виїхали кілька мільйонів громадян, роздрібні мережі зіткнулися з найбільшим падінням споживання за весь час незалежності України. В результаті вторгнення були пошкоджені дороги, мости і логістичні центри, що обмежило постачання споживчих товарів і підвищило витрати. Морські порти та аеропорти більше не доступні для імпортерів, а наземні пункти перетину кордону перевантажені.

Національні та місцеві обмеження також перешкоджають торговельній діяльності. Наприклад, спроби уряду регулювати ціни на бензин і дизельне паливо призвели до дефіциту та зменшення доходів і прибутків АЗС. Обмеження, запроваджені місцевою владою на продаж алкоголю у формі повної заборони або обмеження годин продажу, зменшили доходи мереж громадського харчування та спеціалізованих закладів. Комендантська година скорочує години роботи та створює додаткові логістичні проблеми. Однак з часом ці обмеження були поступово послаблені.

4.4.4 Поточна ситуація, нові можливості та стратегії приватного сектору

Сектор роздрібної торгівлі виявився одним із найстійкіших сегментів української економіки під час вторгнення. Зазнавши значного шоку, спричиненого спочатку пандемією COVID-19, а потім вторгненням, роздрібна торгівля швидко оговталася. Опитування, проведені Національним банком України, показують, що оптимізм серед роздрібних підприємств, як правило, вищий, ніж в інших секторах, таких як промисловість, послуги та будівництво. У квітні 2023 року індекс оптимізму в роздрібній торгівлі був вищим, ніж за кілька місяців до вторгнення. Поточна діяльність, виміряна «Індексом самопочуття ритейлу», який розраховується на основі відвідуваності торгових центрів, вакантності площ в ТЦ та рівнів цін на оренду, відновилися дещо менш відчутно, головним чином через зменшення відвідуваності. Проте одними з перших, хто відновив роботу на звільнених територіях, були торговельні мережі, оператори стільникового зв'язку, поштові служби та державні банки. За даними Асоціації ритейлерів України, 88 відсотків торгових точок, які припинили роботу у 2022 році, відтоді відновили свою діяльність, і наразі функціонують 97 відсотків усіх підприємств роздрібної торгівлі. Ці цифри підкреслюють

стійкість і адаптивність українського сектору роздрібної торгівлі перед обличчям важких викликів.

Деяким торговельним закладам, які постраждали внаслідок вторгнення, вдалося відновити роботу. Передусім йдеться про ТРЦ Retroville у Києві та ТРЦ Нікольський у Харкові, які сильно постраждали від вторгнення. Іноземні мережі, такі як Leroy Merlin і Decathlon, які спочатку припинили роботу через вторгнення, згодом повернулися. Деякі з них, як, наприклад, H&M та Zara, готуються повернутися. Декілька роздрібних мереж демонструють ознаки оптимізму та продовжують інвестувати, а також планують відкрити нові торгові точки. Серед них продуктові ритейлери «Сільпо», «Таврія В», «SPAR», а також торгові мережі «JYSK», «Фокстрот» і «Єва». Більшість із цих нових торгових точок відкривається в західних містах, таких як Львів та Ужгород, які відчували приплив людей, що перемістились з центральної, південної та східної частин країни. За даними Української Ради Торгових Центрів, у 2022 році відкрилося вісім нових ТРЦ, ще сім плануються до відкриття у 2023 році.

Незважаючи на значні перебої з енергопостачанням, включаючи два повних знеструмлення в країні, торгівля не зупиняється. Сектор роздрібної торгівлі є основним споживачем електроенергії, але йому вдалося адаптуватися, зменшивши непотрібне споживання та розвиваючи власні енергогенеруючі потужності.

Мережі роздрібної торгівлі не тільки пережили нещодавні відключення електроенергії, але й допомогли іншим підприємствам і населенню впоратися з дефіцитом електроенергії, постачаючи такі товари, як портативні генератори, зовнішні акумулятори, ліхтарики та газові побутові прилади.

4.4.5 Ризики та пом'якшення впливу ризиків

Існує ризик, що орендодавці можуть підняти орендні ставки. Наразі ці ставки на 30 відсотків нижчі, ніж були до вторгнення, у доларовому еквіваленті, через велику вакантність торгових площ. За даними Української торгової гільдії, незважаючи на деяке пожвавлення в секторі, рівень вакантних площ у Києві становить 21,5 відсотка, порівняно з 11,5 відсотками до вторгнення, і в середньому близько 30 відсотків в інших регіонах. Однак орендодавці можуть скористатися відновленням сектора і підвищити ставки. Наразі більшості орендарів вдалося протистояти цим спробам або принаймні домовитися про пільговий період і поступове підвищення.

4.4.6 Фінансові потоки, прогнози

Незалежно від того, чи будуть запроваджені реформи чи ні, приватне фінансування має бути здатним покрити загальні потреби у фінансуванні на відновлення та відбудову, визначені RDNA2 для сектору торгівлі, які становлять \$4,55 млрд у період з 2023–2033 роки. Річні інвестиційні потоки становитимуть у середньому \$566 млн у період між 2023 та 2026 роки, і \$323 млн між 2027 та 2033 роками (Таблиця 4.5). Незважаючи на зменшення доходів і зростання витрат у 2022 році, приблизно 1 700 із 2 500 найбільших торговельних компаній залишалися прибутковими, і їх загальний чистий прибуток становить близько \$2,6 млрд. При цьому спроможність приватного сектора інвестувати може відрізнитися залежно від регіону.

Таблиця 4.5 Потреби сектору торгівлі і приватне фінансування (\$, млрд, у цінах 2023 року)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	2,3	2,3	4,6
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	2,3	2,3	4,6
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	2,3	2,3	4,6
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	100,0	100,0	100,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0

Примітка: Оскільки приватний сектор може задовольнити всі потреби, визначені в RDNA за відсутності політичних реформ, тут розглядається сценарій «за умови відсутності реформ».

Джерело: RDNA2 та розрахунки авторів звіту.

РОЗДІЛ 5

Туризм

5.1 Стратегічні виклики

Вторгнення Росії в Україну знищило туристичний сектор країни. У 2018 і 2019 роках частка цього сектору у ВВП становила 4,9 відсотка і 3,6 відсотка у 2020 році. У 2020 році в галузях, пов'язаних з подорожами та туризмом (за винятком роздрібною торгівлі), працювало 536 211 осіб, що становило 4 відсотки від загальної зайнятості. У секторі готельних послуг було зайнято 38 514 осіб, з яких 36 073 працювали в готелях, на базах відпочинку, кемпінгах та інших місцях тимчасового розміщення. 19 765 осіб працювали в фірмах-туроператорах та туристичних агентствах.

Активність у сфері подорожей і туризму знизилася до вторгнення, а потім різко зросла паралельно з ескалацією вторгнення. Частка подорожей в українському експорті товарів і послуг впала з 2 відсотків у 2018 році до 0,75 відсотка у 2021 році, тоді як їх частка в імпорті зменшилась з 9,8 відсотка до 5,8 відсотка (Державна служба статистики України 2023h). Через масову еміграцію, спричинену вторгненням Росії, у 2022 році частка подорожей в імпорті зросла на 23 відсотки. Тоді як частка туризму в експорті послуг впала з середнього 7 відсотків у 2018–19 роках до 0,8 відсотка у 2020 році, його частка в імпорті послуг зросла з 33 до 48 відсотків за той самий період (Державна служба статистики України 2023h).

У 2018–2021 роках капітальні інвестиції в послуги розміщення та харчування становили лише 0,4 відсотка від загального обсягу капітальних інвестицій. Понад 90 відсотків загальних капіталовкладень у секторі були профінансовані внутрішньофірмовими

ресурсами. Більше 98 відсотків інвестицій було спрямовано на матеріальні активи, такі як будівництво та реконструкція будівель (59 відсотків) та машини та обладнання (28 відсотків), тоді як 1,5 відсотка інвестиційних коштів було використано на придбання програмного забезпечення.

За даними RDNA2, станом на 24 лютого 2023 року загальна пряма шкода, завдана сектору туризму та культури, оцінювалася в \$2,6 млрд, а збитки – у \$15,2 млрд. В суму прямої шкоди входить \$1,7 млрд шкоди, завданої історичним містам, будівлям та культурним об'єктам; \$143 млн шкоди, завданої рухомим культурним цінностям та колекціям; \$150 млн – пошкодження будівель, майстерень і студій, призначених для культурних і креативних галузей; та \$650 млн – пошкодження туристичних об'єктів. До збитків увійшли недоотриманий дохід через унеможливлення туристичної діяльності, мистецьких і спортивних заходів, розваг і відпочинку, а також вартість захисту цінних активів. Найбільших збитків зазнали культурна та креативна галузі (\$10,8 млрд) та туризм (\$3,2 млрд). Якщо шкода була завдана об'єктам по всій країні, то втрата доходів значною мірою зосереджена в Києві, який зазнав приблизно половини загальних збитків (\$7,3 млрд). Ще \$4,6 млрд загальнонаціональних збитків не можна віднести на якийсь один регіон чи місто.

Загальні потреби сектору туризму та культури у коштах на відновлення та відбудову протягом наступних 10 років оцінюються в \$6,9 млрд. У цю цифру входить \$2,3 млрд у вигляді короткострокових потреб (2023–2026) і \$4,6 млрд у вигляді середньо-та довгострокових потреб (2027–2033). Очікується, що потреби

на ранній стадії включатимуть оцінку та документування завданої шкоди, надзвичайні заходи щодо нерухомих і рухомих культурних цінностей, заходи стабілізації та консервації культурних цінностей, управління зберіганням, плани готовності та негайну консервацію для запобігання подальшим втратам та пограбуванням. На цьому етапі також передбачається підтримка культурних і креативних галузей, заходи щодо збереження нематеріальної культурної спадщини, реставрація та реконструкція близько 30 відсотків активів сектору. Залишок витрат на відновлення та відбудову (включаючи експлуатаційні витрати) включено в розрахунок середньо- та довгострокових потреб.

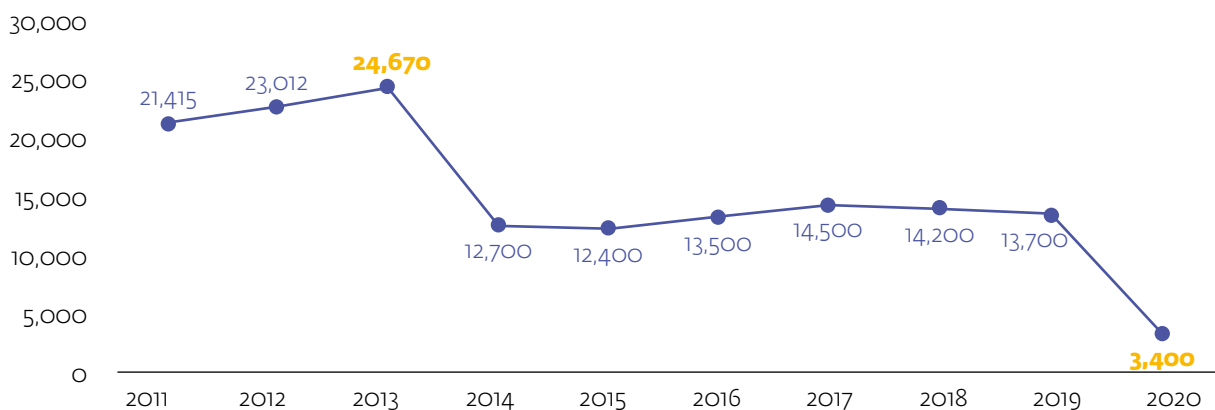
5.2 Галузевий контекст

Туристичний сектор має величезний потенціал розвитку майже в усіх регіонах України, але фрагментарна нормативна база, відсутність чіткої стратегії та недостатня допоміжна інфраструктура послаблюють конкурентоспроможність сектора. За кілька років перед вторгненням Україна суттєво покращила своє бізнес-середовище, рейтинг якого піднявся зі 124-го на 103-тє місце серед 140 країн в Індексі Конкурентоспроможності подорожей і туризму Всесвітнього

економічного форуму за 2019 рік. Його рейтинг покращився по низці параметрів, починаючи від безпеки та захисту (зі 127 на 107 місце), міжнародної відкритості (з 78 на 55) та загальної інфраструктури (з 79 на 73). Показник індексу України зростає швидше, ніж індекс будь-якої іншої країни в субрегіоні Європи та Євразії, але загальний рейтинг країни залишався відносно низьким – 78 місце у 2019 році, що значно нижче рівня таких порівняльних країн у регіоні, як Польща (42 місце), Туреччина (43 місце), Угорщина (48 місце) і Румунія (56 місце (WEF 2019).

Український туристичний сектор тривалий час страждав від відсутності чіткого інституційного керівництва. Протягом багатьох років головне управління, відповідальне за розвиток туризму, переходило від одного міністерства до іншого з кожною зміною політичної верхівки країни. Ці зміни призвели до проведення непослідовної політики, неспроможності забезпечити необхідне фінансування, слабких маркетингових зусиль і великої кількості нескоординованих і несистемних програм. У 2020 році було створено Державне агентство розвитку туризму України, яке має сприяти створенню більш сталої інституційної бази для туристичного сектору (Tourism Economics 2021).

Рисунок 5.1 Динаміка кількості прибуваючих туристів-нерезидентів (млн осіб)

Джерело: Державна прикордонна служба Україна 2020; Барометр туризму UNWTO 2020.

До початку дій Росії по відношенню до Криму кількість міжнародних туристів, що відвідували Україну, наближалась до 25 мільйонів, причому 96,5 відсотка прибували з європейських країн. З 2010 по 2013 рік найбільше туристів в Україну приїжджало з сусідньої Росії. Після завершення дій Росії по відношенню до Криму та вторгнення в східні території Донецької та Луганської областей в 2014 році, кількість туристів як з Російської Федерації, так і з Білорусі неухильно зменшувалася, наблизившись до нуля під час пандемії та залишаючись мізерною з початку вторгнення. З 2022 року туристичний сектор існував майже виключно за рахунок вітчизняних туристів і співробітників іноземних гуманітарних і медійних організацій. Щоб замінити російських і білоруських туристів новими відвідувачами з інших частин світу, Україна повинна розбудувати свою туристичну інфраструктуру та підвищити якість своїх туристичних пропозицій.

Туристичний сектор України можна розділити на два основних типи продукту: міський туризм та екологічний туризм. Великі міста та обласні центри пропонують переважно культурний, діловий та подієвий туризм, медичний та промисловий туризм. Сільські та природні території пропонують

пригодницький туризм, агротуризм, гастрономічний та винний, а також оздоровчий туризм. Розвиток кожного з цих сегментів потребує індивідуального підходу, інтегрованого в більш широку стратегічну структуру, яка надає пріоритет розбудові необхідної інфраструктури для приватного бізнесу, навчанню працівників ключовим навичкам і впровадженню міжнародних стандартів безпеки, якості, екологічної відповідальності та інклюзивності.

До вторгнення прибутковість індустрії туризму почала відновлюватися після впливу пандемії COVID-19. Операційний прибуток у готелях і закладах тимчасового розміщення впав з 25,5 відсотка у 2019 році до -28,5 відсотка у 2020 році, а потім відновився до 16,6 відсотка у 2021 році (Таблиця 5.1). Подібним чином прибуток туристичних операторів і туристичних агентств скоротився на 11 і 5 відсотків, відповідно, в 2020 році, а потім зріс на 5,3 і 4,9 відсотка, відповідно, в 2021 році. Тим часом прибуток у ресторанному бізнесі впав з 5,9 відсотка в 2019 році до 1,5 відсотка у 2020 році, потім зріс до 4,7 відсотка в 2021 році. Нарешті, прибутки, пов'язані з тематичними парками та іншими атракціонами, різко впали з 44,1 відсотка в 2019 році до -16,5 відсотка в 2020 році, перш ніж відновитися до

Таблиця 5.1 Прибутковість туристичного сектору за категоріями (2019–2021)

Категорії	2019	2020	2021
Пасажирський авіатранспорт	2,5	-14,6	-1,3
Готелі та інші місця тимчасового розміщення	25,5	-28,5	16,6
Ресторани	5,9	1,5	4,7
Туристичні оператори	-1	-11	5,3
Туристичні агентства	7,9	-5	4,9
Оренда автомобілів	12,3	7,6	3,4
Музеї	-6,5	-10	-2,2
Атракціони і тематичні парки	44,1	-16,5	1,2
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0

Джерело: Національна туристична організація України (НТОУ).

1,2 відсотка в 2021 році. У 2021 році коефіцієнт заповнюваності готелів був 20 відсотків по всій країні, що значно нижче середнього по ЄС (37 відсотків) і з великими відмінностями між регіонами (НТОУ 2020).

Державний сектор лише скромно задіяний у сегменті послуг тимчасового розміщення та харчування. Частка державного сектору в загальному обсязі наданих послуг впала з 7,4 відсотка в першій половині 2019 року до 5,1 відсотка в тому ж періоді 2020 року. У 2020 році державний сектор був представлений лише 0,3 відсотка всіх компаній, що надають послуги з розміщення та харчування, 0,6 відсотка у загальному обсязі виручки від продажів, і 3,5 відсотка середньої вартості необоротних і оборотних активів, 1,7 відсотка працівників галузі, 0,3 відсотка капітальних інвестицій (НТОУ 2020). Більшість підприємств сфери туризму та гостинності в Україні є приватними малими та середніми підприємствами. Проте державний сектор відповідає за створення сприятливого середовища, необхідного для процвітання туризму.

Численні зацікавлені сторони залучені до відновлення туристичного сектору України, що підвищує потребу в узгодженому довгостроковому баченні, чіткій галузевій стратегії та ефективних механізмах координації. На підприємствах, в організаціях та наукових установах, задіяних в різних аспектах туристичного виробничо-збутового ланцюжка, разом працює 4 відсотки зайнятого населення. Туризм тісно пов'язаний із загальною національною економікою, і на його відновлення значною мірою впливатимуть події в інших секторах. Сектор туризму залежить від секторів інфраструктури, транспорту, будівництва, культури, спорту, охорони здоров'я, екології та енергетики, а також легкої промисловості і виробництва харчових продуктів.

5.3 Перешкоди для участі приватного сектора

Застарілі та неефективні нормативні акти гальмують розвиток туристичної сфери. Нормативна база, що регулює сектор туризму в Україні, не сприяє ефективному саморегулюванню і не допомагає залучити державну підтримку, яка є критично важливою для захисту сектору від потрясінь. У законодавство, що регулює цей сектор, необхідно внести суттєві зміни, щоб воно відповідало вимогам ЄС, а більш зрозуміла нормативна база допоможе легше залучити іноземні та внутрішні інвестиції в туризм. Таким чином, органи влади повинні розглянути можливість: (i) оновити застарілі і неефективні ліцензійні вимоги до туроператорів і створити сучасні механізми страхування для управління відповідальністю туроператорів; (ii) скасувати обов'язкову категоризацію готелів, яка ґрунтується на застарілій методології, та створити саморегулювальні організації, які зможуть проводити навчання персоналу та сертифікувати відповідність галузевим стандартам; (iii) узгодити регулююче законодавство для туристичних операторів із передовими міжнародними практиками, особливо щодо стандартів навчання та якості послуг; та (iv) створити законодавчу та нормативну базу для організацій управління напрямками на національному, регіональному та місцевому рівнях.⁶⁸

Серед інших критичних перешкод є недостатнє забезпечення високоякісною сучасною інфраструктурою та людськими ресурсами, а також недоліки в маркетингу туристичних напрямків. Україна має обмежену пропозицію внутрішніх транспортних послуг і великих об'єктів тимчасового розміщення, конференц-залів і виставкових центрів, туристичних об'єктів, інформаційних центрів

⁶⁸ НТОУ розробила модель для організацій менеджменту туристичних напрямків на основі рекомендацій Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), але в Україні не існує законодавчої основи для створення ДПП в туристичному секторі.

та інших форм інфраструктури, а також не існує єдиної бази даних пріоритетних інвестицій в інфраструктуру. В Україні також відсутня якісна система освіти та професійної підготовки працівників сфери туризму, включно з навчанням іноземними мовами. Крім того, немає чітких методичних рекомендацій щодо розробки та маркетингу туристичних продуктів, а на просування України на ключових ринках виїзного туризму не виділяються достатні кошти.

5.4 Поточна ситуація, нові можливості та стратегії приватного сектору

Вторгнення Росії спричинило глибоко негативний вплив на туристичну галузь України. Туризм не може розвиватися в регіонах, що страждають від збройного вторгнення. Після початку вторгнення більшість компаній туристичного сектору були змушені припинити свою діяльність, особливо у перші кілька місяців. Деякі туристичні фірми активно допомагають армії, підрозділам територіальної оборони та/або переселенцям, надаючи їм харчування, місця для розміщення та транспортні послуги. Завдяки своїм контактам з партнерами в різних країнах світу, багато компаній, пов'язаних з туризмом, намагались донести інформацію про ситуацію в Україні і про потреби в гуманітарній допомозі. У регіонах, які менше постраждали від вторгнення, туристичний бізнес поступово відновлюється, зосереджуючись на внутрішніх споживачах.

Вступ до ЄС мав би дуже позитивний вплив на туристичний сектор України. Гармонізація законодавчої та нормативної бази зі стандартами ЄС покращила б конкурентоспроможність приватного сектору та створила б основу для нових інвестицій з боку європейських компаній. Вступ до ЄС також забезпечить додаткові механізми для розвитку спільних туристичних і культурних ініціатив з іншими членами ЄС.

Влада докладатиме зусиль для покращення бізнес-середовища та залучення ПІІ. Уряд прагне створити рівні умови для всіх компаній, оцифровуючи державні послуги та роблячи їх більш прозорими, зручними та ефективними. Наприклад, уряд створив портал «Дія», щоб компанії могли швидко зареєструвати бізнес, отримати дозвільні документи та виконати інші умови нормативної відповідності. Україна також створила свою першу віртуальну екстериторіальну вільну економічну зону «Дія Сіті» і продовжує активно розвивати економічні та торговельні відносини з іноземними партнерами та налагоджувати контакти з бізнес-спільнотами різних країн для реалізації спільних проєктів.

Для успішного та сталого розвитку індустрії туризму необхідний комплексний, системний та зважений підхід до інвестицій. Уряд має визначити та дотримуватися єдиної стратегії, а також пріоритезувати інвестиції на основі: (i) географічних можливостей (інвестиції в регіони з високим потенціалом); (ii) галузевих можливостей (інвестування в слабозрозвинені сегменти); та (iii) маркетингових можливостей (інвестування в залучення певних типів туристів з більш заможних ринків виїзного туризму). Для підготовки середньо- та довгострокових інвестиційних проєктів владі необхідно провести комплексний аналіз і створити карту пріоритетів. У той час як уряд відповідатиме за капітальні інвестиції в основну державну інфраструктуру, створенням і управлінням певної туристичної інфраструктури міг би опікуватися приватний сектор за умови отримання відповідної підтримки. Інвестиції в організації, які просувають на ринку туристичні напрямки, могли б консолідувати ключових гравців туристичного сектору та надати їм матеріальну, технічну та експертну допомогу, щоб підвищити їх конкурентоспроможність на внутрішньому та міжнародному ринках.

Законодавчі реформи та закріплення в законодавстві можливостей для створення ДПП в туристичному секторі України могли б вивести сектор на новий рівень. Відновлення туризму в усьому світі після пандемії демонструє, що після масштабних катастроф потоки туристів не лише поновлюються, а й навіть зростають. Щойно законодавство країни буде модернізовано і з'являться кошти, туристичні фірми повинні мати спроможність залучити кваліфіковану робочу силу, отримати логістичну підтримку та маркетингові послуги. Регіони, які тимчасово перебували не під контролем уряду або сильно постраждали від вторгнення, потребуватимуть масштабних інвестицій в інфраструктуру, і туризм у цих регіонах стане можливим лише після відновлення базових державних послуг. Вирішальне значення матиме спроможність залучити кваліфіковану робочу силу, але фірми матимуть можливість запросити на роботу співвітчизників, що повертаються, і які володітимуть новими іноземними мовами і новими зв'язками на потенційних ринках виїзного туризму.

5.5 Ризики і пом'якшення впливу ризиків

Комерційні ризики, які постають перед туристичним сектором України, є різними для кожної області і субсектору. Серед основних викликів є такі: (i) ризики політики та врядування, включаючи корупцію та неефективне нормативне регулювання;

(ii) макроекономічні ризики, включаючи нестабільність процентної ставки та обмінного курсу; (iii) недостатня кількість працівників з необхідними навичками; та (iv) сезонний характер туризму в деяких регіонах.

5.6 Прогнози фінансових потоків

Можливості фінансування в секторі туризму оцінюються в понад \$5 млрд у період між 2023 та 2033 роками. Більша частина цієї суми потребуватиметься для галузі готельних послуг, адже за оцінками, на відбудову та створення нових малих, середніх та великих готелів, хостелів та інших місць тимчасового проживання по всій території України буде необхідно \$2 млрд (Таблиця 5.2). Нестача місць тимчасового перебування за межами Києва є особливо серйозним фактором, що гальмує розвиток туризму.

Інвестиції на суму \$1,2 млрд у літні дитячі табори та \$1 млрд в санаторії та оздоровчі курорти дадуть можливість отримати вигоду від територій, багатих на природні ресурси. Крім того, інвестиції в розмірі \$500 млн знадобляться на облаштування конференц-залів та виставкових центрів для сприяння розвитку малого бізнесу, особливо в напрямках сезонного туризму. Нарешті, просування культурних подій і ділового туризму збільшить попит на послуги готелів, туристичних компаній, ресторанів та інших фірм по усьому виробничо-збутовому ланцюгу туристичної галузі.

Таблиця 5.2 Потреби в приватному фінансуванні в туристичному секторі, 2023–2033 (\$, млн)

Категорії	Кількість об'єктів	2023–2026	2027–2033	Загалом
Великі готельні комплекси (400-500 кімнат)	20	350	650	1 000
Середні готельні комплекси (200-300 кімнат)	30	150	350	500
Невеликі готельні комплекси (50-100 кімнат)	50	150	350	500
Конференц-зали та виставкові центри	5	200	300	500
Санаторно-оздоровчі курорти	50	350	650	1 000
Туристичні інфоцентри	50	15	35	50
Дитячі табори	25	400	800	1 200
Пригодницький туризм	50	30	70	100
Розвиток мережі регіональних та місцевих організацій менеджменту туристичних напрямків	100	60	140	200
Загалом		1 705	3 345	5 050

Примітка: розрахунки на основі співбесід автора з компаніями, працюючими в цьому секторі

Джерело: Розрахунки автора.

1. НТОУ 2020.
2. НБУ «Статистика зовнішнього сектору».
3. Національний центр обліку викидів парникових газів. Інвентаризація парникових газів.
4. RDNA2.
5. НТОУ «Економічна стратегія України до 2030 року.»
6. НТОУ «Економічна стратегія України до 2026 року.»
7. EBRD "Tourism Sector Road Map."

ЧАСТИНА II: ІНФРАСТРУКТУРА

РОЗДІЛ 6

Транспорт

6.1 Стратегічні виклики

Транспортний сектор відіграє особливо важливу роль в економіці України, оскільки транспортні мережі є життєво необхідними для функціонування інфраструктури в інших секторах. У 2016–2021 роках на транспортний сектор припадало в середньому 6,2 відсотка ВВП, однак у 2021 році ця частка впала до 5,4 відсотка (Державна служба статистики України 2023d). У секторі зайнято 961 000 працівників, 28 відсотків з яких працюють у залізничній системі, 22 відсотки в автомобільних вантажних перевезеннях, 20 відсотків у логістиці та 10 відсотків у сфері міської мобільності (Державна служба статистики України 2023 с та f). У 2021 році транспортний сектор отримав \$1,6 млрд капітальних інвестицій, з яких близько 7 відсотків надійшло з державного та місцевих бюджетів, 8 відсотків – від місцевих кредитних фондів та інвестицій, 3 відсотки – від іноземних інвесторів і майже 80 відсотків – від вітчизняних транспортних компаній (Державна служба статистики України 2023b).

Транспортний сектор України дуже забруднює навколишнє середовище, що пояснюється передусім інтенсивним рухом автомобільного транспорту, зношенням транспортних засобів і низькими стандартами викидів в атмосферу. Навіть до вторгнення транспортний сектор був дуже неефективним і послаблював економічну конкурентоспроможність України, як зазначається в CPSD (IFC 2021a). Викиди забруднюючих речовин від транспорту знизились через закриття підприємств у зв'язку із COVID-19, але залишаються

високими. У 2020 році викиди ПГ сектору досягли 31,81 метричних тонн CO₂, що становить 10 відсотків загального обсягу викидів країни, при чому на автомобільний транспорт припадає 73,5 відсотка від цього обсягу (23,37 метричних тонн CO₂). У 2021 році автомобільний транспорт згенерував 26,6 тонн зважених твердих часток (Державна служба статистики України 2023a). Іншими вагомими джерелами викидів є переміщення сільськогосподарської техніки поза дорожною мережею та промислове обладнання (18,6 відсотка галузевих викидів) (UNFCCC 2022). Зелене та стійке відновлення передбачатиме перерозподіл частини транспортних послуг з автомобільних доріг на залізницю та водні шляхи, а також декарбонізацію автомобільного транспорту шляхом збільшення використання електромобілів.

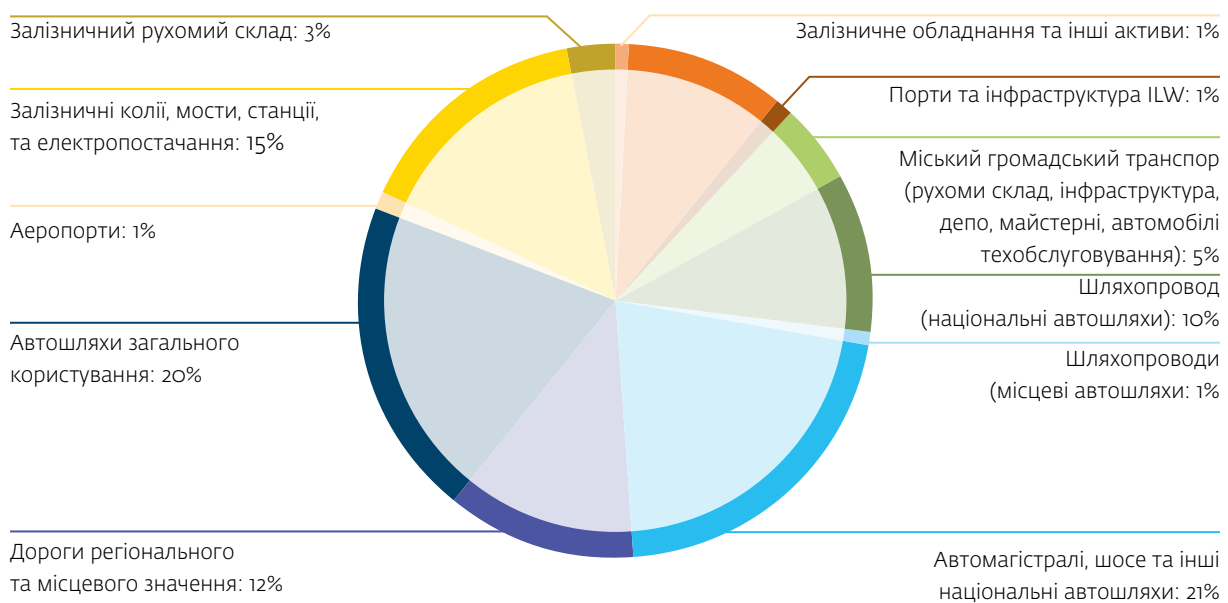
Транспортний сектор зазнав другого найбільшого, після житлового сектору, обсягу прямої шкоди, яка оцінюється в \$35,7 млрд. Найбільша, за оцінками, шкода була завдана інфраструктурі шляхового господарства (63,7 відсотка) та залізничній інфраструктурі і рухомому складу (19,2 відсотка), за ними йде шкода, завдана приватним транспортним засобам (10,2 відсотка) та системам міського транспорту (5,2 відсотка). За оцінками, для відбудови транспортних активів України потребуватиметься \$92,1 млрд (RDNA2 та Рисунок 6.1). Фактична шкода, заподіяна вторгненням, може бути ще більшою, адже зараз майже не можливо точно оцінити майнову шкоду, завдану транспортним та логістичним активам у приватній власності.

Блокада українських чорноморських портів поставила під серйозну загрозу експорт України, що призвело до величезних фінансових втрат. Чорноморська зернова ініціатива, яка уможливила вивезення морськими коридорами приблизно 22 мільйони тонн українського зерна, починаючи з кінця липня 2022 року, допомогла зменшити збитки на суму близько \$1,3 млрд (RDNA2). Однак навіть ще перед тим, як ця ініціатива була припинена Росією в липні 2023 року, вона не поширювалась на інші види вантажів, які історично втричі перевищували за тоннажем обсяги морського експорту українського зерна. Ініціатива ЄС Коридори солідарності (Solidarity Lanes), яка доставляє товари залізницею, відіграла важливу роль у створенні альтернативних торгових маршрутів для цих товарів. Станом на червень 2023 року завдяки Коридорам солідарності ЄС наземними шляхами і через порти в ЄС вдалось вивезти 55 відсотків всього експорту харчових продуктів з України (Європейська Рада та Рада ЄС «Інфографіка - Солідарність ЄС з Україною»).

Інвестиції в транспортний сектор будуть мати критичне значення для відновлення України, сприяючи економічному розвитку через експорт та імпорт, регіональному та міжнародному сполученню, а також логістиці у вантажних і пасажирських перевезеннях. Поступова інтеграція України до європейських і трансатлантичних ринків і виробничо-збутових ланцюгів потребуватиме відновлення, модернізації та розширення багатьох видів транспорту, а також абсолютно нових інвестицій у транспортні системи та інфраструктуру. Відновлення доступу, у тому числі, до територій, понівечених вторгненням, відіграє життєво важливу роль у відновленні, і його слід здійснювати таким чином, щоб посилити стійкість сектора та його інфраструктури у майбутньому. Аби мобілізувати необхідне фінансування, уряду потрібно буде поповнити свої обмежені фінансові ресурси шляхом активної взаємодії з приватним сектором.

Потенціал залучення приватного фінансування залежатиме від інституційної спроможності уряду впроваджувати необхідні реформи та наявності відповідних механізмів зниження ризиків.

Рисунок 6.1 Пряма шкода, завдана транспортному сектору, за класами активів (% від загальної суми)

Джерело: Світовий банк 2023; Україна RDNA2.

6.2 Дорожнє господарство і автомобільний транспорт

6.2.1 Галузевий контекст

Україна має розгалужену транспортну мережу, яка недостатньо обслуговується. Незважаючи на створення Державного дорожнього фонду (ДДФ) у 2017 році, інвестиції в дорожню інфраструктуру залишалися недостатніми, а вторгнення завдало їй величезної шкоди. Щільність автомагістралей в Україні (14,3 км/1000 км²) відповідає середнім показникам ЄС (19 км/1000 км²), але щільність усіх доріг є значно нижчою (281 проти 1172 км/1000 км²), що свідчить про ускладнене регіональне та місцеве сполучення.⁶⁹ Близько 50 відсотків мережі не відповідає національним вимогам щодо якості доріг, а 40 відсотків не відповідає вимогам щодо міцності (OECD 2018). У 2019 році

Україна набрала лише 3 з 7 балів за індексом якості доріг за даними Звіту про глобальну конкурентоздатність (WEF 2019b). Інвестиції в розвиток та ремонт доріг не встигають за зростанням транспортного потоку. Середня швидкість на автомагістралях в Україні значно нижча, ніж у Західній Європі, а рівень аварій і смертності вище (Dornier Consulting and Egis International 2016).

Сектор вантажних автоперевезень генерує 2-3 відсотка ВВП України та працевлаштовує таку саму частку робочої сили. Автомобільні вантажоперевезення становлять майже 70 відсотків усіх внутрішніх перевезень вантажів за вагою, або близько 12 відсотків усіх тоннокілометрів (Світовий банк 2018). Автомобільний транспорт має міцні зв'язки з такими секторами-споживачами його послуг, як сільське господарство, промисловість, будівництво, роздрібна та оптова торгівля,

Таблиця 6.1 Потреби транспортних субсекторів та можливості приватного сектора (\$, млрд, ціни 2023 року)

	RDNA2	Можливості приватного сектора			
		Сценарій «за відсутності реформ»		Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	
		Задоволення потреб, визначених RDNA2	Інші можливості	Задоволення потреб, визначених RDNA2	Інші можливості
Загалом	92,1	0,2	8,6	6,6	40,6
Автомобільний транспорт	50,7	0,0	5,6	5,1	14,9
Залізничний транспорт	27,8	0,0	1,4	0,0	1,8
Річковий та морський транспорт	0,4	0,1	0,0	0,1	8,2
Авіаційний транспорт	1,7	0,1	0,0	0,4	0,4
Міський транспорт (в т.ч. шейрінгові послуги)	4,6	0,0	1,6	1,1	14,4
Інтермодальний транспорт і логістика	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9
Інший транспорт	6,8	0,0	0,0	0,0	0,0

Джерело: RDNA2 і розрахунки автора.

⁶⁹ Щільність магістральних та автомобільних доріг розраховується як довжина магістральних доріг або автомобільних доріг (км)/площа України або ЄС * 1000 км. Усі дороги включають автомагістралі, головні та національні дороги, другорядні, регіональні та місцеві дороги. (1) Протяжність автомагістралей і доріг в Україні: (Міністерство інфраструктури 2020); (2) Протяжність автомагістралей і доріг в ЄС (Дорожня федерація ЄС 2022); (3) Площа України та ЄС (CIA World Factbook "Area of Ukraine and the EU").

а також із секторами-постачальниками, такими як паливно-енергетичний комплекс, виробництво транспортних засобів, технічне обслуговування, страхування та фінанси. Найпопулярнішими товарами, що перевозяться вантажівками, є металева руда та інші продукти гірничодобувної промисловості (41 відсоток), сільськогосподарська продукція, продукти харчування, напої та тютюнові вироби (24 відсотки), а також хімічні продукти (10 відсотків) (Світовий банк 2018). Автомобільний транспорт відіграє вирішальну роль у перевезеннях сільськогосподарської продукції, такої як зерно, овочі та фрукти, до споживачів, переробних підприємств та пунктів експорту. Він також бере участь у доставці важливих виробничих ресурсів, таких як добрива, насіння та пестициди, аграрним підприємствам. Середній вік вантажного автомобільного транспорту в Україні (14,6 років) (УкрТрансБезпека 2022) лише трохи більший за середній вік по ЄС (13,9 років) (АСЕА 2021), однак ці дані доступні лише по офіційно ліцензованих вантажних перевізниках, що становить близько 30 відсотків усього парку вантажівок. Скоріш за все, середній вік решти транспортних засобів значно вищий (Roth 2021).

Руйнування дорожньої інфраструктури, яке оцінюється у \$22,7 млрд дол США, становить 63,7 відсотка від загальної шкоди, завданої транспортному сектору. Це включає пошкодження національних, регіональних і місцевих доріг і шляхопроводів (RDNA2), а також доріг, які потребують ремонту внаслідок руху важкого броньованого транспорту (Світовий банк та інші 2022). У цю суму проте не входять кошти, що вимагаються для обслуговування та планового ремонту дорожнього покриття через пошкодження, не пов'язані з вторгненням. Серед усіх секторів економіки, транспортний сектор має найбільші потреби у фінансуванні на відбудову, вони оцінюються у \$48,2 млрд (52,4 відсотка від сукупних потреб усіх секторів).

Розвиток ринку електромобілів може допомогти зменшити викиди парникових газів у вантажних і пасажирських перевезеннях, але цей ринок поки що знаходиться на ранній стадії розвитку з огляду на його розмір та прийняття стандартів заряджання. Українська мережа електрозарядної інфраструктури є невеликою за розміром (8 529 зарядних точок у 2021 році) (IFC 2021c), в основному розташована у великих містах і перебуває у власності і управлінні приватного сектору. Лише 9 відсотків зарядних станцій забезпечують інфраструктуру швидкої зарядки (>22 кВт). Хоча до вторгнення Україна не відчувала браку потужності в електромережі, уздовж міждержавних доріг доступ до електромережі є не всюди.

6.2.2 Перешкоди для участі приватного сектора

Найбільш значущими перешкодами для участі приватного сектора та інвестицій у дорожню мережу є відсутність досвіду із передачею доріг у концесію, складні процеси придбання землі та відсутність нормативного регулювання експлуатації платних доріг. Перед вторгненням Уряд України ініціював процес з метою спрощення процедури відведення земельної ділянки та зменшення невизначеності для приватних інвесторів. Однак, поки не буде прийнято відповідне законодавство, відведення землі для розвитку транспортної інфраструктури в Україні залишатиметься трудомістким завданням і вимагатиме звернень до урядових установ різних рівнів. Відсутність чітких законодавчих норм щодо розрахунку транспортного потоку та стягнення плати за користування дорогою створює невизначеність для інвестицій приватного сектора в проекти дорожньої інфраструктури. В Україні немає законодавчої бази, якою б передбачалось стягнення плати за користування дорогою, на відміну від ЄС, Директива 2004/52/ЄС якого передбачає впровадження європейської електронної системи плати за користування

дорогою та визначає, які технології використовуються для систем електронного стягнення такої плати, за рахунок якої можна було б фінансувати дорожню інфраструктуру або збирати плату за експлуатацію доріг. Ба більше, впровадження такої системи не передбачено в угоді про асоціацію (Ernst & Young 2021). Нещодавні зміни до Бюджетного кодексу передбачили можливість виділення з бюджету фінансування на довгий термін, і це має велике значення для потенційної реалізації дорожніх концесій.⁷⁰

Розвиток електромобільної інфраструктури вздовж автомагістралей гальмується через обмежені параметри потужності мережі електроживлення, особливо для інфраструктури швидкої зарядки. Будувати такий тип інфраструктури було б дорого в цих місцях, оскільки вони розташовані у віддаленні від первинної розподільчої мережі. Щоб сприяти масовішому використанню електромобілів, уряд повинен буде допомогти розширити мережу в рамках процесу реконструкції доріг.

Найбільш значущими перешкодами для збільшення участі приватного сектора в автомобільних вантажоперевезеннях є недотримання міжнародних стандартів щодо ліцензій та дозвільних документів на експлуатацію, обмежені технічні вимоги до транспортних засобів,⁷¹ та недостатній контроль за дотриманням техніки безпеки. Ці перешкоди ставлять у невигідне становище великих операторів із високими стандартами якості та, отже, вищими витратами. Понад 70 відсотків операторів автомобільних вантажоперевезень не мають ліцензії, отже ведуть незаконну діяльність, ухиляються від сплати податків і не дотримуються стандартів

техніки безпеки та викидів ПГ (Світовий банк 2018). Вимоги відповідності стандартам щодо викидів або наявності відповідного обладнання для дотримання техніки безпеки можуть зробити модернізацію наявного парку надто дорогим задоволенням для малих підприємств, що мають обмежені фінансові ресурси. Щоб покращити вимоги контролю та техніку безпеки вантажоперевізників, перед вступом Уряд України запровадив всеукраїнську систему контролю ваги. Але від початку вступу система не є повністю функціональною і потребує відновлення. У червні 2022 року Україна та ЄС підписали тимчасову двосторонню угоду про лібералізацію автомобільних перевезень, яка скасовує поточні обмеження, накладені існуючою системою квот і дозволів, тим самим зменшуючи навантаження як на ЄС, так і на українську транспортну галузь. Однак незрозуміло, чи буде угода продовжена і чи набуде вона з часом постійного характеру.

6.2.3 Поточна ситуація, нові можливості та стратегії приватного сектора

Для відновлення регіонального пасажирського сполучення необхідно відремонтувати інфраструктуру та модернізувати національні, місцеві та комунальні дороги і мости. Пошкодження інфраструктури, завдані вступом, нерівномірно розподілені по країні. Транспортне сполучення відіграє вирішальну роль у забезпеченні логістики, пов'язаної з безпекою, і уможливленні мобільності товарів і людей, у тому числі в районах, розташованих поблизу лінії фронту. Модель фінансування дорожньої галузі через Дорожній фонд була недостатньою для покриття дефіциту фінансування інфраструктури ще

⁷⁰ 15 лютого 2022 року, Верховна Рада схвалила законопроект №5090 «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо врегулювання бюджетних відносин під час реалізації договорів, укладених в рамках державно-приватного партнерства, у тому числі концесійних договорів». Законопроект дозволяє уряду робити внески в проекти ДПП, в тому числі в секторі водопостачання і водовідведення, передусім у вигляді періодичних платежів (до 30 відсотків загального фонду муніципальних бюджетів). До прийняття цього законопроекту уряд не міг брати на себе довгострокові зобов'язання в рамках ДПП через принцип трирічного планування бюджету.

⁷¹ У 2023 році Уряд України прийняв зміни до вимог до технічного огляду, зокрема, для вантажного транспорту, у тому числі щодо контролю технічного стану, передбаченого Директивою ЄС 2014/45/EU від 3 квітня, 2014.

до масового руйнування інфраструктури внаслідок вторгнення. Перед вторгненням Росії уряд розглядав можливість запровадити інфраструктурну програму, засновану на моделі укладення контрактів з приватним сектором, яка передбачала механізми стягнення оплати з користувачів або концесіодавця. Через підвищені ризики приватний сектор, ймовірно, буде обережним щодо довгострокових зобов'язань на ранніх етапах відбудови.

У короткостроковій та середньостроковій перспективі проекти з реконструкції доріг мало би сенс виконувати через ініційовані урядом моделі реалізації, як, наприклад, схема відстрочених платежів, а не через моделі, що передбачають традиційні програми ДПП в інфраструктурі. Але з часом Україна зможе розглядати можливість реалізації проектів через моделі, які би врівноважували ризик між державним і приватним сектором, і зможе залучати комерційне фінансування для дорожніх агентств.

Національну мережу автодоріг необхідно реконфігурувати таким чином, щоб це сприяло інтеграції з ЄС. Попри нагальність ремонту пошкодженої дорожньої інфраструктури, плани повинні відображати довгострокову реконфігурацію мережі автодоріг, яка б давала можливість підтримувати тісніші економічні зв'язки з європейськими ринками. Україна має передусім будувати дорожню інфраструктуру, яка б з'єднала країну з великими транспортними мережами в Європі та комерційними коридорами, спроможними витримати поступове зростання трансатлантичної торгівлі.

Створення національної мережі зарядних станцій полегшить перехід на електромобілі. Українська мережа зарядних станцій невелика за розміром, розташована в основному у великих містах, знаходиться у власності і в експлуатації приватного сектору. Інтеграція в європейську зарядну інфраструктуру вимагатиме дотримання

стандартів ЄС і збільшення щільності мережі відповідно до вимог ЄС. Будівництво зарядної інфраструктури для електромобілів вздовж автомагістралей країни вимагатиме зусиль для збільшення потужності електромережі, особливо для інфраструктури швидких зарядних станцій. Реалізація таких планів буде коштувати дорого через віддаленість від первинної розподільчої мережі, і для модернізації мережі можуть потребуватися додаткові ресурси. Тому уряд повинен розглянути питання фінансової підтримки розвитку інфраструктури швидких та ультра-швидких зарядних станцій уздовж автомагістралей. Він не повинен пропонувати фінансову підтримку безпосередньо операторам, що стягують плату. Досвід інших країн у будівництві та розширенні мереж зарядних станцій показує, що найбільші витрати – це інфраструктура, необхідна для постачання електроенергії з мережі. У довгостроковій перспективі інвестиції в електрифікаційну інфраструктуру можна поєднати із зусиллями з реконструкції доріг у рамках ДПП.

Стосовно модернізації парку вантажних автомобілів, з метою посилення інтеграції в європейський регіон та дотримання екологічних вимог, у 2022 році між ЄС, Україною і Молдовою було підписано угоду про спрощення перевезення товарів автомобільним транспортом, яка дозволила перевізникам України, Молдови та ЄС здійснювати транзит через територію один одного та перевозити вантажі між ними без потреби в отриманні дозволів (EUR-Lex 2022b). У короткостроковій перспективі перевезення автомобільним транспортом не втратять своєї актуальності, зокрема вантажів сільськогосподарського та загального призначення. Однак у довгостроковій перспективі значну частку товарів потрібно буде транспортувати залізницею та водним транспортом. Все одно, щоб відповідати нормам ЄС і уникати великих штрафів у разі високих викидів, автомобільний вантажний парк країни доведеться своєчасно модернізувати та оновлювати.

Таблиця 6.2 Потреби дорожнього господарства і автомобільного транспорту та фінансування приватного сектору (\$, млрд, у цінах 2023 року)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	8,3	42,4	50,7
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	1,9	3,7	5,6
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	1,9	3,7	5,6
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	6,0	13,9	19,9
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,6	4,5	5,1
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	6,8	10,6	10,0
Інші визначені інвестиційні можливості	5,4	9,4	14,9

Джерело: RDNA2 та розрахунки автора.

Примітки: (а) За умови, що реконструкція пошкодженого майна та відновлення базових послуг, оцінених в RDNA2, буде відбуватись через поєднання державних коштів та ДПП. Частка пошкоджених активів приватного вантажного та пасажирського транспорту передбачається на тому самому рівні, що й частка зафіксованої шкоди у приватних автомобілів. (б) Серед передбачених реформ: зміна конфігурації мережі автодоріг та запровадження ДПП в дорожньому секторі; лібералізація міжнародних пасажирських автомобільних перевезень; та узгодження з нормами ЄС щодо автомобільних вантажних перевезень через ліцензування та стандарти викидів ПГ.

Стосовно зміцнення міжнародного сполучення для покращення пасажирських перевезень автомобільним транспортом, спостерігається зростання попиту з боку пасажирів, які виїжджають (особливо автодорогами) з України до ЄС та інших країн через вимушене переміщення українців до Європи. Станом на жовтень 2023 року, зафіксовано 25,6 млн перетинів кордону між Україною та країнами ЄС і Молдовою, а 5,8 млн українців наразі зареєстровані як біженці в країнах ЄС. Хоча пасажирські перевезення здійснюються приватними перевізниками, необхідна регуляторна реформа, щоб спростити доступ до ринку для міжнародних перевізників, покращити якість обслуговування пасажирів, скоротити час очікування в пунктах перетину кордону та збільшити кількість маршрутів між Україною та ЄС. Приватний сектор і надалі відіграватиме важливу роль у закупівлі, експлуатації та обслуговуванні рухомого складу. Існує додатковий потенціал для покращення недостатньо розвинутих послуг тимчасового розміщення біля автовокзалів,

що сприятиме подальшій інтеграції з ЄС у довгостроковій перспективі.

6.3 Залізничний транспорт

6.3.1 Галузевий контекст

У 2019 році залізничний сектор генерував 2,6 відсотка ВВП України, і перевозив експортної продукції на суму \$44,6 млрд. У 2019 році частки руди та зерна в експорті країни, перевезеному залізницею, склали, відповідно, 38 і 31 відсотків (Lawrence 2020). Система залізничного транспорту в Україні розгалужена, але застаріла. У країні налічується близько 21 700 кілометрів залізничних колій (з них 47 відсотків електрифіковані). Залізниця є основою для вантажних перевезень на далекі відстані, на неї припадало 54 відсотки вантажообігу і 27 відсотків пасажирських перевезень у 2019 році (Світовий банк 2018 рік; Ernst & Young 2021). Українська залізнична система займає четверте місце в Євразії за вантажопотоком, а обсяг її

вантажоперевезень на кілометр є в 3-5 разів більшим, ніж у інших європейських країнах (Castalia 2023). До вторгнення Росії залізниця відіграла важливу роль у транспортуванні експортних зерна та сталі до чорноморських портів і постачанні проміжних продуктів (наприклад, вугілля, коксу, залізної руди та добрив) для промислових та аграрних підприємств. Після вторгнення доступ до портів став обмеженим, і на залізницю ліг основний тягар із забезпечення регіональної та міжнародної логістики, транспортування гуманітарних вантажів в Україну, надання альтернативного шляху для експорту товарів, які раніше відправлялися через морські порти, та евакуації цивільного населення із зон високого ризику.

Державна залізнична компанія

АТ «Укрзалізниця» має практично монополію на пасажирські та вантажні перевезення, що обумовлює її низьку продуктивність та якість послуг. АТ «УЗ» забезпечує постійними робочими місцями близько 270 000 працівників (Міністерство інфраструктури 2020b). Приватний сектор має значну присутність на ринку вантажних залізничних вагонів, на нього припадає 40 відсотків їх загального парку, тобто приватні оператори володіють близько 96 000 вагонів, переважно напіввагонів (Dornier Consulting and Egis International 2016; IFC 2021d).

Залізнична інфраструктура України потребує істотної модернізації. Спільне використання однієї колії пасажирськими та вантажними потягами призводить до високої інтенсивності руху вантажів, але нижчої швидкості руху, ніж у Західній Європі. Середній вік локомотивів і пасажирських вагонів, які належать УЗ, перевищує 40 років, що підкреслює необхідність у їх модернізації (Dornier Consulting and Egis International 2016; OECD 2018).

Загальна шкода, завдана залізничному транспорту, оцінюється в \$6,8 млрд, що становить 19,2 відсотка від загального збитку, заподіяного транспортному сектору. Найбільше пошкоджень було завдано залізничним коліям (\$4,3 млрд), залізничним станціям (\$306 млн), та вантажним вагонам (\$731 млн). Потреби на відбудову оцінюються у \$27,16 млрд (29,5 відсотка загальних потреб транспортного сектору) (RDNA2). Внаслідок надання безкоштовних залізничних транспортних послуг для біженців, доставки гуманітарної допомоги та пошкодженого залізничного сполучення збитки АТ «УЗ» прогноуються в розмірі \$2,3 млрд до серпня 2024 року (RDNA).

б.3.2 Перешкоди для участі приватного сектора

Державна монополія АТ «УЗ» та незадовільне корпоративне управління в галузі призвели до стагнації залізничного сектору, обтяжених боргами підприємств, неефективного регулювання і відсутності конкуренції. АТ «УЗ» наразі має справу зі значною заборгованістю, яка на кінець 2022 року дорівнювала 39,5 млрд гривень (приблизно \$1,07 млрд), з яких 94,3 відсотка було в іноземній валюті (Fitch Ratings 2023b). Але реформи з дерегуляції сектору, які дозволили б АТ «УЗ» відокремити профільні активи від непрофільних, весь час відкладались. У 2019 році щорічні потреби АТ «УЗ» в інвестиціях оцінюються приблизно в 27 млрд грн (приблизно \$1,1 млрд) (Світовий банк 2019b). Виглядає так, що ситуація покращилася в грудні 2022 року, оскільки АТ «УЗ» реструктуризувала частину боргу, а в квітні 2023 року Standard and Poor's підвищило кредитний рейтинг «УЗ» до CCC+ (S&P Global Ratings 2023).

Майже монопольне становище «УЗ» у сфері залізничних пасажирських та вантажних перевезень пригнічує конкуренцію та

перешкоджає входженню приватних фірм на ринок. Відкриття ринку для приватного сектору потенційно може сприяти підвищенню ефективності та покращенню якості послуг. Заохотити участь та інвестиції приватного сектору можна за допомогою наступних регуляторних реформ: розробка прозорої нормативно-правової бази (прийняття нового Закону про залізничний транспорт), модернізація рухомого складу та проведення навчання з управління фінансами, щоб вирішити проблеми заборгованості підприємства.

У 2019 році Кабінет Міністрів України схвалив пілотний проект надання приватним компаніям доступу до локомотивної тяги на деяких маршрутах державних вантажних перевезень; однак, оскільки в кінці 2021 року лише дві компанії були допущені до участі і жодна не розпочала фактичні вантажоперевезення, то пілотний проект було припинено. Тим не менш, гармонізація законодавства з ЄС могла б підвищити прозорість і конкуренцію, заохочуючи інвестиції в локомотиви, водночас залишаючи залізничні колії у державній власності.

6.3.3 Поточна ситуація, нові можливості та стратегії приватного сектора

Визнання пріоритетності залізничного транспорту як основного компонента логістичної системи та необхідності у зв'язку з цим підвищувати ефективність «УЗ» будуть життєво важливими для підтримки економічного розвитку, очолюваного приватним сектором. Згідно з Угодою про асоціацію з ЄС від 2017 року, Україна зобов'язується забезпечити рівний доступ до залізничної інфраструктури, ліквідувати монополію «УЗ» та розвивати конкурентний ринок. Після вторгнення Росії залізничний сектор став критично важливим для пасажирських і вантажних перевезень. За нинішніх обставин державна власність на

«УЗ» продовжуватиме бути вагомим в секторі залізничного транспорту.

Однак, щоб уникнути перетворення «УЗ» на вузьке місце під час відновлення економіки, влада має підвищити ефективність «УЗ», надаючи доступ до цього ринку стороннім операторам, дозволяючи надавати послуги на гідному рівні, запроваджувати більш прозорі тарифи та поступово відкривати ринок для операторів приватного сектора. Це вимагатиме запровадження державних контрактів на надання послуг, щоб зробити державний сектор більш відповідальним за якість державних послуг, і створення залізничного агентства, яке б діяло як наглядовий орган, щоб запобігти зосередженню в руках однієї організації контролю як над залізничною інфраструктурою, так і над рухомих складом.

Уряд може задіяти активи «УЗ», щоб наповнити приватними інвестиціями логістичну інфраструктуру вантажних перевезень. Перед вторгненням Міністерство інфраструктури вивчало концесії як засіб залучення приватних інвестицій (зокрема від спроможного міжнародного оператора), з метою підтримки комерціалізації пасажирських вокзалів і розвитку вантажних контейнерних терміналів. Це потребує внесення змін у нормативно-правову базу, оскільки наразі закон забороняє приватизацію залізничної інфраструктури. Проте «УЗ» може використати свої активи для розвитку спільних проєктів з європейськими партнерами. Приватні інвестиції можуть надійти у вигляді акціонерного капіталу вітчизняних та іноземних приватних компаній, в тому числі іноземних ДП, а також у вигляді боргового фінансування. Це буде особливо актуальним для розвитку терміналів навколо кордону з країнами ЄС (можливо, по обидва боки кордону), зокрема, враховуючи зміщення маршрутів постачання в бік західної України та ЄС. Щоб задовольнити потреби

Таблиця 6.3 Потреби залізничного сектору та фінансування приватного сектору (\$, млрд, у цінах 2023 року)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	4,0	23,9	27,8
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови – Сценарій «за відсутності реформ»	0,2	1,2	1,4
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,2	1,2	1,4
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови – Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	0,3	1,5	1,9
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,1	0,1
Інші визначені інвестиційні можливості	0,3	1,5	1,8

Джерело: RDNA2 та розрахунки автора.

Примітка: (а) Передбачається відбудова та відсутність зміни власника, при цьому рівень пошкодження для рухомого складу у приватній власності приймається таким самим, як і для рухомого складу в державній власності. (б) Реформи передбачають дерегуляцію «УЗ», у тому числі внесення нормативних змін, щоб дозволити приватному бізнесу входити в субсектор залізниці; модернізацію рухомого складу; та прокладання колії стандартної європейської ширини.

України у фінансуванні на відбудову, «УЗ» також може залучити приватне фінансування на підтримку ліквідності.

Інтеграція залізничної мережі та логістичних центрів у систему ЄС матиме вирішальне значення для економічної переорієнтації країни. Зміщення маршрутів постачання як всередині України, так і в усьому регіоні відкриває можливості для диверсифікації транспортної мережі. Необхідність перестановки вагонів на іншу ширину колії та проведення посиленого прикордонного контролю були найбільшим вузьким місцем для інтеграції залізничного сектору України в ЄС. Однак необхідність переосмислення логістичних мереж створює можливості для розвитку системи перевантажувальних терміналів в Україні, які будуть з'єднані з ЄС

стандартною європейською колією (1 435 мм). І хоч зміна ширини колії є масштабним і дороговартісним проектом, який має залишатись у віданні державного сектору, приватний сектор може взяти на себе ризики, пов'язані з побудовою логістичних терміналів. Приватний сектор також може відігравати важливу роль у розгортанні рухомого складу, необхідного для експлуатації на стандартній європейській колії. Незважаючи на те, що цей новий, так званий грінфілд, проект був би дорогим і потребував би тісної координації між державним і приватним секторами, він є важливим кроком для інтеграції залізничних мереж і логістичних ланцюгів України та Європи. Одним із прикладів успішних проектів з подолання різниці в ширині колії в рамках інтеграції країн Балтії в європейську мережу, є грінфілд проект Rail Baltica.

Рисунок 6.2 Стан морських портів України (травень 2023 року)

Джерело: Міністерство інфраструктури, 2023.

6.4 Морський та внутрішній водний транспорт

6.4.1 Галузевий контекст

Україна має 18 міжнародних морських портів, у тому числі 5 у Криму та 13 на материк. До вторгнення Росії, на чотири найбільші морські порти – Південний, Одесу, Миколаїв і Чорноморськ – припадало близько 80 відсотків загальної пропускної спроможності. В Україні функціонують більше 90 стивідорних компаній⁷², деякі з яких належать державним підприємствам і не є прибутковими. Незважаючи на обмеження у зв'язку з COVID-19, обсяги перевалки продовжували зростати протягом кількох років, аж до зупинки роботи портів через блокування доступу до Чорного моря в 2022 році (Ernst & Young 2021).

Завдяки здатності обслуговувати великі судна, галузь водного транспорту України забезпечує

роботою 130 000 людей і складається з морських і річкових портів, навантажувальних терміналів, причалів і транспортних засобів (Dornier Consulting and Egis International 2016). Перед вторгненням в українських портах перевалювались в основному зерно, руда та метал, на них припадало близько 64 відсотків загального обсягу перевалки в 2019 році. Сільське господарство, гірничодобувна промисловість і металургія значною мірою залежали від портів і водних шляхів для експорту товарів. У 2022 році експорт чавуну та сталі впав на 45,9 відсотка порівняно з 2021 роком. Через блокаду чорноморських портів металургійні підприємства були змушені відправляти свої вантажі іншим маршрутом, залізницею. У результаті витрати на доставку подвоїлися, а зростання попиту перевищило пропускну спроможність залізничної інфраструктури та прикордонних служб.

У минулому внутрішній водний транспорт використовувався на рівні, набагато нижчому

⁷² Під стивідорною діяльністю розуміється навантаження та розвантаження суден.

за його спроможність, хоча в останні роки спостерігалось невелике покращення. Річка Дніпро в основному використовувалася великими центрами промислового та сільськогосподарського виробництва з власними портами, але під час вторгнення використовувати ці водні шляхи стало неможливо через близькість до лінії фронту. Натомість у 2022 році активніше почав використовуватися Дунай, який у минулому майже не задіявався, що виявило поганий стан його річкового флоту та портових споруд. Отже, у березні 2023 року перевалка вантажів Дунаєм зросла до 95 000 тонн на добу, а приватні інвестори зараз будують п'ять нових терміналів уздовж річки. У червні 2023 року була зруйнована Каховська дамба на річці Дніпро, що спричинило масштабне затоплення і, ймовірно, призведе до тривалого припинення судноплавства по Дніпру. Однак на момент підготовки цього звіту відсутня інформація для оцінки рівня шкоди та наслідків цієї катастрофи для транспортного сектору.

6.4.2 Перешкоди для участі приватного сектора

До вторгнення Росії уряд розпочав реструктуризацію та лібералізацію сектору внутрішнього водного транспорту. Національна транспортна стратегія України до 2030 року окреслює шлях до збільшення переміщення вантажів внутрішніми водними шляхами через створення мережі мультимодальних транспортних та логістичних об'єктів, зменшення портової бюрократії та спрощення процедур для участі приватного сектора. Після вторгнення Росії, в липні 2022 року парламент ухвалив зміни до закону «Про приватизацію державного і комунального майна», щоб спростити процес приватизації, і зокрема, щоб полегшити релокацію підприємств.

З початку вторгнення найбільш серйозним викликом для галузі стала блокада Росією

українських портів у Чорному морі. У 2022 році Lloyd's Market Association внесла всі територіальні та внутрішні води України до списку потенційно небезпечних для судноплавства регіонів. У результаті страхові премії зросли в 20 разів – з 0,025% до 5% від вартості судна. Після поновлення відвантаження зерна через «тимчасовий гуманітарний коридор» у кінці вересня ринок дещо стабілізувався, хоча будь-які військові чи політичні ускладнення можуть або знову підняти ціни на страхування, або повністю закрити ринок перестраховування для України (Центр транспортних стратегій 2023). Водночас масове розміщення мін по всій території України та на морських шляхах ускладнює транспортне сполучення та перешкоджає відновленню інфраструктури. У результаті Україна недоотримує від експорту приблизно \$170 млн щодня (Bandura et al. 2022).

6.4.3 Поточна ситуація, нові можливості та стратегії приватного сектора

Як тільки безпекова ситуація покращиться, подальша приватизація державних стивідорних компаній і концесія портової та річкової інфраструктури дозволять портовому сектору знов запрацювати на повну потужність. Перед вторгненням уряд успішно провів тендер на концесії для двох морських портів, «Ольвія» та «Херсон», і почав підготовку до третього для порту «Чорноморськ». Після закінчення вторгнення відновлення приватизації морських портів не потребуватиме негайних регуляторних змін, хоча можуть потребуватися додаткові реформи для збереження конкурентоспроможності портових операцій. Приватизація вимагатиме повного відкриття портів для всіх товарів, а не лише для зерна, а також відновлення нормальної комерційної діяльності та гарантування безпеки в Чорноморському регіоні. Модернізація інфраструктури річки Дніпро, особливо причальних споруд, що перебувають у

державній власності, може бути розглянута як предмет для ДПП, з метою збільшення її пропускної спроможності та підтримки розвитку сектора.

Для того, щоб врівноважити інтереси держави та інвесторів, відновити інфраструктуру та підвищити конкурентоспроможність морських портів, Уряду України необхідно покращити нормативне середовище та інфраструктуру. Для спрощення механізму будівництва в територіальних водах України, забезпечення плановості усього будівництва, і створення більш сприятливих умов для залучення інвестицій у державні сектори економіки, Україні необхідно провести земельну реформу в портах. Для збільшення пропускної спроможності портів, особливо тих, що входять до Дунайського кластеру, державі необхідно підтримати розвиток під'їзних шляхів та автомобільних доріг, а також реалізувати проєкт з реконструкції глибоководного судноплавного ходу Дунай-Чорне море. Крім того, для забезпечення

безперерійного судноплавства та збільшення тоннажу флоту необхідно підтримувати належні глибини на Дунаї.

Зміцнення Дунайського коридору сприятиме диверсифікації українського експорту та, ймовірно, зберігатиме своє значення для підтримки стійкості та стабільності експорту після стабілізації безпекової ситуації. Подальша реструктуризація дунайських портів і розширення дунайського флоту для перевалки експорту до Європи є невідкладними пріоритетами для підтримки експорту з України. Щоб підвищити ефективність і стимулювати інвестиції, уряду, можливо, слід зосередитися на приватизації ДП і відкритті портових об'єктів для приватизації.

Дотримання вимог ЄС вимагатиме екологізації/озеленення флоту державних і приватних компаній. Більшість українського флоту є застарілим, що призводить до комерційної неефективності. У 2020 році

Таблиця 6.4 Потреби внутрішнього водного та морського транспорту і фінансування приватного сектору (\$, млрд, у цінах 2023 року)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	0,1	0,3	0,4
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	0,0	0,0	0,1
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,1
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	9,5	16,6	15,1
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови— Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	7,0	1,2	8,2
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,1	0,1
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	50,0	17,6	24,2
Інші визначені інвестиційні можливості	7,0	1,2	8,2

Джерело: RDNA2 і розрахунки автора.

Примітка: (а) Припускається розширення та модернізації флоту в масштабі, який включає очікуване збільшення вантажних перевезень на Дунаї та справдження прогнозів для портів на Дніпрі. (б) Серед реформ передбачаються наступні: приватизація державних підприємств, зокрема в дунайських портах; подальша приватизація стивідорних компаній та концесія портів та річкової інфраструктури; та модернізація флоту, особливо на річці Дунай.

середній вік зареєстрованих суден перевищив 36 років. Модернізація та збільшення флоту, який працює на Дунаї, має бути негайним пріоритетом, а наступним пріоритетом мають бути аналогічні зусилля щодо покращення Дніпровського флоту після відновлення комерційного судноплавства по Дніпру.

6.5 Авіаційний сектор

6.5.1 Галузевий контекст

До вторгнення Росії авіаційний сектор був важливим рушієм економіки України, забезпечуючи 1,1 відсотка ВВП та створюючи 146 000 робочих місць (IATA 2018). У країні існує 20 комерційних аеропортів, з яких п'ять були передані в концесію, а ще п'ять готувались до передачі в концесію перед вторгненням серед них був і популярний міжнародний аеропорт у Львові (УкрАероРух 2023). Вантажні термінали працювали в приватних аеропортах Харків, Київ-Жуляни, Запоріжжя, а також у державних аеропортах Київ-Бориспіль і Кривий Ріг. На київський аеропорт «Бориспіль» припадає більше половини пасажиропотоку країни, решту обслуговують 7 інших великих аеропортів і регіональні/місцеві аеропорти. Незважаючи на COVID-19, у попередні роки український авіаційний сектор продемонстрував істотне зростання: за останні 5 років, що передували вторгненню, пасажиропотік в аеропортах подвоївся, а також збільшилась присутність на ринку лоукостерів (наприклад, Wizz Air і Ryanair) (Ernst & Young 2021).

Українська авіаційна інфраструктура перебуває переважно у державній власності, причому 77 відсотків аеропортів належать державі чи місцевим органам влади, тоді як більшість повітряного флоту знаходиться в

приватній власності. У 2021 році 97 відсотків пасажирських і 89 відсотків вантажних літаків перебували в приватній власності. З 2019 року приватні інвестиції становили 94-98 відсотків інвестицій у авіатранспорт, а державні – лише 2-6 відсотків (Державна служба статистики України 2022с). Середній вік пасажирських і вантажних літаків країни становить 27 і 43 роки відповідно (УкрАероРух 2022). У 2021 році вантажні літаки доставили лише 0,016 відсотка (0,1 тонни) усіх товарів у країні. Оскільки перевозити вантажі авіалініями дорожче, ніж залізницею чи автомобільним транспортом, витрати на вантажні авіаперевезення все ж становлять 3,3 відсотка від загальної вартості доставлених товарів.

Аеропорти країни були однією з перших цілей російського вторгнення і продовжували зазнавати атак, що призвело до серйозних пошкоджень аеропортової інфраструктури. П'ять аеропортів були повністю зруйновані, а 11 – частково пошкоджені, чим зробили свій внесок в розмірі \$447,6 млн в обсяг шкоди, завданої транспортному сектору (1,3 відсотка від загальної шкоди в секторі). Закриття неба країни спричинило збитків на \$6,7 млрд (21,3 відсотка від загального розміру збитків),⁷³ що є другою за величиною втратою для економіки країни після чорноморської блокади. Враховуючи порівняно низькі потреби у відбудові (\$1,7 млрд або 1,8 відсотка від загальних потреб на відбудову транспортного сектору) і великі збитки, аеропорти мають бути серед найвищих пріоритетів України під час реконструкції.

6.5.2 Перешкоди для участі приватного сектора

Управління державними аеропортами перед вторгненням було незадовільним, а значні пошкодження у поєднанні з

⁷³ Згідно з розрахунками станом на серпень 2024 в RDNA2.

Рисунок 6.3 Аеропорти в Україні

Джерело: Київська школа економіки.

наявністю обмежених ресурсів ставить під загрозу їх успішну відбудову. Оскільки державні аеропорти вимагають значних капіталовкладень, то якщо вони залишаються в повній державній власності, реконструкція сектора відбуватиметься дуже повільно; а якщо не вдасться створити більш привабливі умови для приватної участі, то як авіакомпанії, так і інвестори можуть відмовитися від повторного входу на ринок. Нормативна база дозволяє здійснювати приватну діяльність лише в певній частині інфраструктури аеропорту, такої як термінали, оскільки злітно-посадкові смуги та інша інфраструктура аеропорту вважаються стратегічними активами та належать уряду. Однак для утримання аеропортів країні державних коштів буде недостатньо, отже будуть потрібні приватні інвестиції.

Інтеграція України з ЄС обумовить необхідність унесенні змін до галузевого законодавства та відкритті аеропортів для приватних інвестицій і конкуренції, але наразі приведення українського законодавства у відповідність до норм ЄС триває, про що

свідчить незатверджений проєкт правил доступу до ринку послуг наземного обслуговування аеропортів від 2021 (Castalia 2023)

6.5.3 Поточна ситуація, нові можливості та стратегії приватного сектора

Після відновлення комерційного авіасполучення уряд має зосередитися на залученні міжнародних і внутрішніх авіакомпаній у спільний авіаційний простір з ЄС. Угода про Спільний Авіаційний Простір, підписана ЄС та Україною у 2021 році, відкриває шлях до спільного простору для руху авіації на основі спільних стандартів авіаційної безпеки та організації повітряного руху (ЄК 2021b). Узгодження цього законодавства триває і, як очікується, має відкрити доступ до ринку для споживачів і авіакомпаній з обох сторін після закінчення вторгнення. Процес відбудови може дати владі можливість переформатувати українські аеропорти, перебудувати рух повітряного транспорту і діяльність сектору відповідно до нового законодавства, а також упровадити

автоматизовані та цифрові процеси згідно з ініціативою Єдине Європейське Небо, щоб влитися в Європейську систему управління повітряним рухом.

До вторгнення уряд розглядав різні варіанти залучення капітальних інвестицій в аеропорти, і в 2021 році почалась підготовка деяких з них до часткової або повної концесії. У той час як моделі ДПП, засновані на концесійних угодах, були успішно впроваджені в багатьох країнах Східної Європи, застосовуючи цей підхід, Україна може зіткнутися з регуляторними та адміністративними бар'єрами (Ernst & Young 2021). Міністерство інфраструктури визнало пріоритетність участі приватного сектору в аеропортах і ще перед вторгненням визначило для концесії шість регіональних аеропортів: Львів, Запоріжжя, Рівне, Херсон, Вінниця та Чернівці.

Стратегія відбудови пошкодженої інфраструктури українських аеропортів повинна враховувати зміни в попиті, який залишиться після вторгнення. Деякі

аеропорти виграють від того, що вони стануть новими мультимодальними вузлами для пасажирів і вантажів, тоді як роль інших аеропортів може зменшитися. Україні потрібно буде розробити генеральний план реконфігурації мережі аеропортів, включаючи шляхи приваблення потенційного приватного фінансування. Створення фонду розвитку аеропортів, подібного до існуючого дорожнього фонду, могло б допомогти профінансувати реконфігурацію регіональних аеропортів у середньо- та довгостроковій перспективі.

Модернізація літаків і аеропортів має велике значення для зменшення викидів ПГ. Намагання досягти мети Зеленої угоди ЄС щодо скорочення викидів CO₂ від авіації можуть допомогти залучити стабільне фінансування для державної інфраструктури. Для ДПП та концесійних угод потребуватиметься участь кредитоспроможних приватних авіакомпаній та скоординовані політичні дії для прискорення відновлення сектору повітряного транспорту.

Таблиця 6.5 Потреби аеропортів та фінансування приватного сектору (\$, млрд, у цінах 2023 року)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	0,2	1,5	1,7
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	0,0	0,1	0,1
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,1	0,1
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	6,5	6,6	6,6
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови— Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	0,3	0,6	0,9
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,4	0,4
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	8,4	26,6	24,4
Інші визначені інвестиційні можливості	0,2	0,2	0,4

Джерело: RDNA2 і розрахунки автора.

Примітка: (а) Потреби на відбудову взяті з RDNA та узгоджуються з потребами, визначеними Агенцією з питань підтримки ДПП України. (б) Під реформами маються на увазі наступні: оптимізація мережі аеропортів; передача аеропортів у концесію; та автоматизація та цифровізація робочих процесів на об'єктах аеропортів.

6.6 Міський транспорт, включно з послугами спільних поїздок (шейринговими послугами)

6.6.1 Галузевий контекст

Міський транспорт відіграє життєво важливу роль в економіці України, але великий приплив ВПО в деякі міста значно збільшив навантаження на їхні транспортні мережі. У 2021 році 70 відсотків населення України проживало в містах (Державна служба статистики України 2021с). У лютому 2023 року 4,8 млн осіб було офіційно зареєстровано як ВПО, більшість з яких переїхали до міст Західної України. За оцінками, 7 мільйонів людей є ВПО, хоча багато хто з них не зареєстровані офіційно (Урядовий портал 2023).

Місцеві органи влади відповідальні за організацію міських пасажирських перевезень. Весь електричний громадський транспорт (тобто трамваї, тролейбуси та метро) та відповідна інфраструктура знаходиться в комунальній власності. Деякі автобуси у великих містах також перебувають в комунальній власності, але більшість автобусів та мікроавтобусів належать приватним перевізникам, з орієнтовним співвідношенням 20 до 80 відсотків, у комунальній і приватній власності, відповідно (УкрТрансБезпека 2022). Продуктивність і якість послуг мереж пасажирських перевезень відстають від стандартів ЄС через застарілу інфраструктуру, низькі тарифи за проїзд та обмежений механізм збору доходів.

Обмежена інтеграція видів громадського транспорту та низька інституційна спроможність на місцях, які унеможливають упровадження якісних контрактів і реорганізацію маршрутної мережі, призвели до надмірної конкуренції між розрізненими приватними та комунальними перевізниками. Доходи перевізників є низькими через

те, що вони самі несуть ризик попиту, пов'язаний з регульованими державою тарифами, але при цьому не мають належної компенсаційної системи. Неможливість залучити довгострокове фінансування та невизначеність, пов'язана з бізнес-моделлю, заважають їм упроваджувати екологічні технічні рішення (Світовий банк 2023с).

Уряд, міжнародні організації та приватні інвестори у свій час інвестували кошти в міську транспортну інфраструктуру та альтернативні види транспорту, але до вторгнення реабілітація інфраструктури рухалась повільно. Національна транспортна стратегія, що охоплює період до 2030 року, спрямована на заміну всього міського громадського транспорту на електротранспорт. У листопаді 2020 року Європейський інвестиційний банк надав Україні Рамкову позику на міський громадський транспорт, а IFC і Європейський банк реконструкції та розвитку (EBRD) підписали угоди та видали позики на покращення міського транспорту країни (Ernst & Young 2021). Попри ці зусилля, реалізація стратегії зазнала затримок і зупинилась після вторгнення; виклики, пов'язані з оновленням рухомого складу, впровадженням розумних технологій керування дорожнім рухом та координація з генерацією відновлюваної енергії, залишилися невирішеними.

Перед вторгненням Росії послуги спільного користування транспортом перебували на початковій стадії розвитку. Кілька великих міст запровадили послуги спільного використання мікромобільності, як-от спільне використання велосипедів (наприклад, Nextbike і Vikenow) і електросамокатів (наприклад, Bolt, Zelectra та Vikenow). Крім того, на ринку прокату автомобілів працюють місцеві МСП та комбінація з іноземних і вітчизняних фірм. Основні міжнародні сервіси спільного використання поїздок (наприклад,

Uber і Bolt) були присутні у великих українських містах разом із національними та місцевими сервісами, які надають послуги через мобільні додатки (наприклад, Uklon).

Пов'язана з вторгненням шкода, завдана міському транспорту, зосереджена в районах, які найбільше постраждали від вторгнення, і оцінюється в \$1,858 млрд, а потреби у відновленні оцінюються у \$4,408 млрд. Говорячи про шкоду, спричинену рухомому складу міського громадського транспорту, ми маємо на увазі пошкодження 514 км інфраструктури контактної мережі для тролейбусів, 116 км трамвайних рейок, 361 трамвайного вагона та 359 тролейбусів (RDNA2).

6.6.2 Перешкоди для участі приватного сектора

Вторгнення ще більше звузило і без того обмежені можливості України для запозичень, одночасно послабляючи її технічну спроможність підготувати проекти в сфері міського транспорту. Комунальні оператори громадського транспорту зіштовхуються з високими накладними витратами та потребують високого рівня субсидій, який може бути важко підтримувати через збільшення державних витрат в інших секторах. Низькі та нестабільні доходи комунальних і приватних перевізників від оплати проїзду знижують їхню кредитну якість як позичальників, що обмежує їх доступ до інших джерел фінансування.

Істотне покращення громадського транспорту вимагатиме перегляду нормативно-правової бази для закріплення розподілу ризиків між перевізниками та органами влади. Воно також вимагатиме подовження терміну контрактів, щоб уможливити довгострокове фінансування. Система тарифів на громадському транспорті регулюється урядом і обмежує можливість покращувати інфраструктуру за допомогою

нарошення капіталу. Цінова доступність послуг в умовах після вторгнення буде основною перешкодою для фінансової самодостатності послуг міського транспорту. Приватним операторам і державним підприємствам потрібен доступ до нових бізнес-моделей.

Слабка купівельна спроможність домогосподарств і низька вартість володіння приватним транспортним засобом порівняно з іншими європейськими країнами послаблюють аргументи на користь послуг громадського транспорту, які могли би надаватися приватним сектором. Відсутність державної політики щодо регулювання використання приватних автомобілів і неспроможність впровадити принцип «користувач платить» призвели до широкого використання населенням приватних автомобілів із відносно низьким, але зростаючим рівнем автомобілізації.

6.6.3 Поточна ситуація, нові можливості та стратегії приватного сектора

Міський транспорт можна фінансувати за рахунок муніципального бюджету за умови, що місто має достатню кредитоспроможність. Подолання проблем, пов'язаних із фінансуванням міського громадського транспорту, вимагатиме розробки альтернативних бізнес-моделей, які передбачають агрегування попиту на рухомий склад та/або відокремлення права власності на активи. Щоб покращити громадський транспорт, Україна може відокремити ризик власності від операційного ризику, створивши агрегатор регульованого автотранспортного парку, яким може керувати приватний сектор. Такий агрегатор володів би автопарком і надавав би його муніципальним і приватним перевізникам. Але для створення абсолютно нової системи закупівель послуг громадського транспорту потребується впровадження дієвих реформ.

Реконструкція після закінчення вторгнення відкриває вікно можливостей для трансформаційних змін у транспортному забезпеченні, декарбонізації транспортних парків і плануванні міської забудови, орієнтованої на громадський транспорт. Гармонізація національного законодавства з правилами ЄС, залучення джерел західного фінансування і прийняття стратегій декарбонізації можуть стимулювати розвиток електричного громадського транспорту, планів сталої мобільності та виробництва електроенергії з відновлюваних джерел для міського транспорту. Серед інших можливостей є імпорт високоякісного вживаного рухомого складу, прийняття технологій «розумне місто», впровадження електровелосипедів і електросамокатів, а також розвиток мультимодальних систем і вузлів електромобільності. Ці реформи заохотили б участь та інвестиції приватного сектору, що у довгостроковій перспективі покращило б систему міського транспорту України (Світовий банк 2023с).

Щоб перейти на технології з низьким або нульовим рівнем викидів, муніципалітетам знадобиться технічна та фінансова підтримка. Розрив у фінансуванні для забезпечення життєздатності проєктів з розширення мережі електрифікованого транспорту та запровадження новітніх технологій у транспортному секторі можна було б подолати за рахунок змішаного фінансування та донорських коштів. Для подолання ринкової інерції уряд має напрацювати скоординований підхід до створення єдиної, добре структурованої моделі закупівель, яка б відповідала потребам перевізників, муніципалітетів, постачальників і фінансових організацій. Інтеграція з ЄС відкриває можливості отримати регуляторну та фінансову підтримку ЄС для розвитку декарбонізованого транспорту, зокрема, в рамках Зеленої угоди ЄС.

Таблиця 6.6 Потреби міського транспорту і фінансування приватного сектору (\$, млрд, в цінах 2023 року)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	0,8	3,9	4,6
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	0,4	1,2	1,6
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,4	1,2	1,6
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови— Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	4,3	11,1	15,5
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,1	0,9	1,1
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	17,1	24,3	23,1
Інші визначені інвестиційні можливості	4,2	10,2	14,4

Джерело: RDNA2 та розрахунки авторів.

Примітки: (а) Припускалося, що розподіл міського транспортного парку у державній та приватній власності залишається на поточному рівні. (б) Серед реформ передбачались наступні: оновлення та електрифікація парку громадського транспорту відповідно до Транспортної стратегії України та Закону #8172; Запровадження моделі відокремлення активів та/або об'єднання активів при оновленні парку; просування сталих рішень в міському транспорті, в тому числі мультимодальні системи та вузли, електровелосипеди та електроскутери, а також спільні транспортні послуги.

6.7 Інтермодальний транспорт і логістика

6.7.1 Галузевий контекст

Перед вторгненням потужності логістичного сектору України використовувалися недостатньо, а вантажовідправники та постачальники логістичних послуг потерпали через брак адекватної інфраструктури та низький рівень послуг. У рейтингу «Індекс ефективності логістики» за 2018 рік рівень якості та компетенції логістики України посів 66 місце серед 160 країн на основі зовнішніх оцінок, демонструючи невелике, але стабільне покращення порівняно з попередніми роками. Поточне вторгнення істотно загострило проблеми країни з логістикою. Ще до вторгнення логістичні витрати на транспортування зерна з господарств до чорноморських портів були приблизно на 40 відсотків вищими в Україні, ніж у Франції та Німеччині, і зросли ще більше під час вторгнення. Українські аграрії отримують нижчі ціни на світовому ринку та несуть витрати через неефективну логістику, що призводить до недоотриманих доходів на рівні \$600 млн–\$1,6 млрд на рік (Світовий банк 2015; Світовий банк та IRU 2017).

Існуюча логістична мережа є фрагментованою, має низьку щільність і не об'єднана в єдину систему. Шість приватних гравців управляють 11 із 16 мультимодальних хабів, а філія АТ «УЗ» «Ліски» у державній власності керує іншими 5 (IFC 2021d). Навіть якщо деякі хаби (наприклад, Західний термінал Тернопіль і Мостиський сухий порт) використовуються кількома операторами, комунікація між операторами обмежена. Мультимодальні транспортні вузли сконцентровані у деяких великих містах (наприклад, Київ, Одеса, Дніпро та Харків), залишаючи решту території, особливо вздовж річок, не

покритою їхніми логістичними послугами. Спостерігається дефіцит надійних і доступних передових постачальників логістичних послуг (3PL і 4PL) і високоякісних складських потужностей, зокрема, холодильників та зернових сховищ (Світовий банк 2018).

Рівень інтермодальної контейнеризації в Україні нижчий від середнього рівня в ЄС. У 2021 році у контейнерах транспортувався 1 відсоток українського експорту та імпорту, який перевозився автодорогами (Державна служба статистики України 2021b), (порівняно із середніми показниками по ЄС на рівні 6 відсотків), 6,1 відсотка експорту і імпорту, що перевозився залізницею (середній показник по ЄС є 21 відсоток), і 0 відсотків експорту та імпорту, що перевозився внутрішнім водним транспортом (середній показник ЄС – 7,6 відсотка). Водночас морські перевезення України в контейнерах (24,9 відсотка) та контрейлерах (3,5 відсотка) перевищили середній показник по ЄС (16,8 відсотка (Eurostat 2022)).⁷⁴

Після вторгнення відбулася значна зміна маршрутів постачання, що підкреслило необхідність інвестицій в інфраструктуру вантажного транспорту на нових маршрутах. Блокування морських і внутрішніх водних портів збільшило залежність України від залізничного та автомобільного транспорту і наочно продемонструвало прогалину в логістиці перевалки на кордоні з ЄС. Припинена наразі «Чорноморська зернова ініціатива» дала Україні можливість вивезти майже половину обсягу зерна, що експортувався до вторгнення, але експорт інших товарів був перерваний, що змусило компанії шукати альтернативні маршрути. Перспектива вступу до ЄС допомогла лібералізувати українське законодавство через спрощення митних процедур та порядку перетину кордону для транспорту,

⁷⁴ Базова одиниця вимірювання – тонно-кілометр та маса-брутто.

але протести фермерів у сусідніх Польщі та Угорщині поставили під загрозу західні ланцюжки постачання, які щойно з'явилися. Ці виклики підкреслюють важливість транскордонного внутрішнього водного транспорту та підвищення пропускної спроможності мультимодальної мережі.

Процес вступу до ЄС прискорив приведення українського законодавства у сфері логістики до вимог ЄС, сприяючи лібералізації логістичного ринку. Закон про мультимодальні перевезення, прийнятий у 2021 році, наближає мультимодальні операції до вимог Директиви Ради ЄС 92/106/ЄЕС. Оцінивши прогрес України у впровадженні реформ у лютому 2023 року, Європейська комісія зазначила, що країна прийняла законодавство про перевезення небезпечних вантажів, але їй ще належить імплементувати Директиву ЄС про внутрішні перевезення небезпечних вантажів (ЄК 2023а). Лібералізація розмитнення та перевезення товарів через кордон,⁷⁵ розпочата у 2022 році, спрощує процедури доступу до ринку ЄС, хоча існуючі пропускні спроможності на кордонах країни залишаються обмеженими.

В українській логістиці домінують види транспорту з високим рівнем викидів. Хоча більшість вантажів Україна перевезла залізницею (понад 180 млрд тонно-км або близько 62,3 відсотка від загального обсягу вантажних перевезень) (Державна служба статистики України 2023e),⁷⁶ 53 відсотка українських залізничних колій не електрифіковані, і більшість локомотивів використовують викопне паливо (Міністерство інфраструктури України 2019). Щоб забезпечити подальшу інтеграцію виробничо-збутових ланцюгів в ринки ЄС, рухомий склад потрібно буде модернізувати та декарбонізувати.

6.7.2 Перешкоди для участі приватного сектора

Фрагментована система мультимодальних терміналів підвищує транспортні витрати. Низька щільність мультимодальних вузлів і відсутність сполучення між ними створюють перешкоди для маршрутів, які обслуговуються не одним гравцем. Вузькі місця у внутрішній пропускній спроможності терміналів обмежують обсяги перевалки вантажів.

Велика залежність від державних активів і нерозвинена транспортна інфраструктура, а також низька пропускна спроможність в пунктах перетину кордону обмежують розвиток логістичного сектора. Через обмеження в морських портах (можна вивозити лише зерно) та внутрішніх пунктах пропуску з Польщею та Угорщиною (заборона на вивезення сільськогосподарської продукції діяла до 30 червня 2023 року), зростає навантаження на логістичну систему України та пункти пропуску на кордоні. Міжнародна логістика дуже сильно залежить від державного монополіста в залізничному транспорті та портів на внутрішніх водних шляхах вздовж річки Дунай. Як наслідок, країна не має можливості швидко та ефективно адаптуватися до підвищеного попиту.

Розвиток приватного сектору надалі гальмується через слабкі місця в тарифній політиці, неефективні митні процедури та постійний тиск на ціни. З показником 2,46 українська митниця посідає 95 місце серед 138 країн за Індексом ефективності логістики за 2023 рік. Як наслідок, українські трейдери страждають через відсутність простих і ефективних митних процедур, що збільшує невиправдані затримки та витрати.

⁷⁵ Угода між Україною та Європейським Союзом про вантажні перевезення автомобільним транспортом 2022. Конвенція про спільний транзит, ратифікація Україною у 2022 році.

⁷⁶ Виконані тонно-кілометри, за видом транспорту.

6.7.3 Поточні події, нові можливості та стратегії приватного сектора

Вторгнення Росії порушило історичні виробничо-збутові ланцюжки в секторі логістики та знищило об'єкти, змусивши операторів терміново шукати рішення для закриття цих прогалів. Україна може використати майбутню можливість для реконструкції, щоб побудувати мультимодальну логістичну систему сталим і цифровим способом і встановити стабільні зв'язки з логістичною мережею ЄС (як щодо фізичної імплементації, так і щодо прийняття нормативної бази). Стратегії приватного сектора будуть сформовані під впливом можливостей, пов'язаних з відбудовою, та лібералізацією українського законодавства, пов'язаного з процесом вступу до ЄС.

Створення злагоджених мультимодальних систем шляхом реорганізації логістичних мереж і залучення участі приватного сектора

могло б сприяти загальному розвитку логістичної системи. Необхідно розвивати щільну мережу мультимодальних вузлів на основі Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T) як центрального елемента, і включити в неї існуючі перспективні вузли. Ця нова мережа дасть можливість побудувати залізниці з шириною колії європейського стандарту. Розробка нових і вдосконалення існуючих вузлів на кордоні з ЄС (сухі порти) матиме велике значення для збільшення транскордонної спроможності та зміцнення ланцюжків постачання західного спрямування. Мультимодальні вузли повинні бути побудовані відповідно до норм ЄС і включати об'єкти, які зможуть приймати українські експортні товари (наприклад, зерно, рослинну олію та насіння, руду, залізо та сталь). Корисною для мультимодальних операцій могла б бути цифровізація та автоматизація процесів, що забезпечить легший доступ до розумної мультимодальної системи ЄС.⁷⁷ Перепланування

Таблиця 6.7 Потреби інтермодального транспорту і логістики та фінансування приватного сектору (\$, млрд, в цінах 2023 року)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	0,0	0,0	0,0
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови— Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	0,6	0,3	0,9
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,6	0,3	0,9

Джерело: RDNA2 та розрахунки автора.

Примітка: Реформи включають розширення мультимодальної мережі, орієнтованої на виробничо-збутові ланцюги західного спрямування; перехід на стандартну європейську колію; концесія на морські порти та річкову інфраструктуру. У RDNA2 не включено активи, які обговорюються в секторі логістики та інтермодального транспорту, отже, частку цих витрат оцінити неможливо.

⁷⁷ Делегований регламент 2015/962 про послуги з надання інформації про дорожній рух у режимі реального часу, Делегований регламент 2017/1926 про послуги з надання інформаційних послуг про мультимодальні подорожі.

мультимодальної мережі є обов'язком держави, тоді як створення хабів, таких як сухі порти та нові річкові порти, потенційно можуть бути побудовані за рахунок приватних інвестицій та в рамках ДПП.

Безперервне транскордонне сполучення, менше засобів контролю і доступ до уніфікованих систем цифрового обліку допоможуть скоротити витрати як для ЄС, так і для українських компаній, одночасно зменшуючи час обробки на кордоні. Нещодавно прийняте законодавство для спрощення перевезень через кордон і проходження митних процедур лібералізує логістичну систему між Україною та ЄС. Воно також готує Україну до більш плавного процесу вступу до ЄС. Цифрова реєстрація через Нову комп'ютеризовану транзитну систему ЄС пропонує українському бізнесу єдиний пакет документів, гарантує безперервне транспортування товарів у 36 країн Європи та надає можливості для подальшої цифровізації логістичних послуг (Закон 2022 с). Угода про вантажні автомобільні перевезення скасовує систему отримання дозволів на доставку в країни ЄС і прискорює перетин кордону автомобільним транспортом (EUR-Lex 2022b). Угода діє до 30 червня 2024 року та може бути продовжена в рамках процесу вступу до ЄС.

6.8 Ризики та пом'якшення впливу ризиків

Ризики фінансового ринку, в тому числі коливання рівнів інфляції, загрожуватимуть крихкому українському ринку протягом певного часу після закінчення російського вторгнення. Приватні партнери очікують, що цей ризик буде нести та пом'якшувати державний орган-замовник протягом усього терміну дії контракту. Заходами з пом'якшення впливу ризиків можуть бути: запровадження стандартизованих контрактів, які відображають збалансований

і реалістичний розподіл ризиків, а також розробка таких нормативної бази та контрактів, які б дозволяли конвертувати грошову виручку в гривні у тверду валюту.

Захист активів. Мобілізація приватного сектору вимагатиме зусиль для забезпечення певного рівня безпеки навколо активів протягом періоду після закінчення вторгнення. До заходів пом'якшення впливу ризиків входять запровадження механізмів страхування ризиків, пов'язаних з вторгненням, та інвестиційних гарантій, що дасть можливість знизити ризик для приватного сектору і стимулювати приплив додаткових фінансових потоків в Україну. Інвестування в рухомі активи може зменшити ризик, особливо якщо частина активів знаходиться всередині України, а частини – за її межами.

Ризик попиту. Економічний спад і ризик ескалації вторгнення не дають можливості точно спрогнозувати попит. Можливими заходами пом'якшення цього ризику є: прийняття державним сектором ризику попиту за проектами ДПП на ранньому етапі періоду після закінчення вторгнення; запровадження механізму фінансового стимулювання на основі географічного розташування для розподілу більшої частки донорського та державного фінансування між регіонами, що сильно постраждали від вторгнення; і розгортання діяльності навколо основних економічних секторів, таких як сільське господарство, паливо та імпорт споживчих товарів, щоб усунути ризики, пов'язані з логістикою та вантажними перевезеннями.

Доступність і вартість енергії. Постійні перебої з електропостачанням і висока вартість викопного палива збільшують загальні витрати на транспортування, одночасно знижуючи надійність електропостачання. До заходів пом'якшення цього ризику можна

віднести перехід на відновлювані джерела енергії (ВДЕ) і розвиток мікромереж, інтегрованих у транспортну систему.

Відповідність нормам і стандартам ЄС. Уряд і приватний сектор в Україні можуть бути не готові дотримуватись суворіших вимог ЄС до розробки та впровадження проєктів. Неналежне дотримання екологічних стандартів може призвести до високих податків і штрафів. Наприклад, перегляд оподаткування авіації в ЄС, включаючи поширення системи торгівлі викидами ЄС на авіаційний сектор, ймовірно, збільшить вартість поїздок і транспортних послуг для кінцевих користувачів, що негативно вплине на попит. Серед заходів пом'якшення можуть бути створення офісу з підготовки проєктів та розробка програм розвитку спроможності для відповідних співробітників. Оскільки приватний сектор, як правило, більш чутливо і швидко реагує на вимоги, пов'язані з можливостями для бізнесу, залучення приватного сектору до впровадження проєктів

допомогло б швидше оновити рухомий склад та транспортну інфраструктуру.

Україні бракує позитивного досвіду внесення необхідних законодавчих змін таким чином, щоб збільшити участь приватного сектору в залізничному секторі та мінімізувати ризик виконання, пов'язаний з координацією з державною компанією та роботою на ринках ЄС. Заходами пом'якшення цих ризиків можуть бути зосередження на інвестуванні в існуючі ринки в короткостроковій перспективі та перегляд вимог і умов вступу до ЄС для забезпечення плавного переходу.

Відсутність інституційної та професійної спроможності на етапі розробки проєкту може поставити під загрозу впровадження стратегії «відбудувати краще, ніж було», особливо в автодорожній галузі. Зменшити цей ризик можуть розвиток міжнародних спроможностей, консультації щодо проєкту та залучення досвідчених промислових спонсорів для розробки проєктів міжнародного рівня.

РОЗДІЛ 7

Енергетика та видобування корисних копалин

7.1 Огляд сектору

В Україні використовується диверсифікований енергетичний комплекс із значним потенціалом до збільшення енергопостачання та покращення енергоефективності.

У 2020 році до основних джерел енергопостачання належали природний газ (28 відсотків), вугілля та торф (26 відсотків), атомна енергія (23 відсотки), нафта (16 відсотків) та відновлювані джерела енергії (7 відсотків).⁷⁸ У 2020 році складова імпорту в первинних джерелах енергії України становила 36 відсотків (Державна статистична служба України 2021). Останні розрахунки вказують на значний технічний потенціал України у генерації електроенергії з ВДЕ: 83 гігават (ГВт) сонячної енергії (PV), 438 ГВт наземної енергії вітру, 250 ГВт енергії вітру в прибережних водах «НАНУ 2020; Cooperation for Restoring the Ukrainian Energy Infrastructure Project Task Force 2022».

Потенціал України щодо використання біометану може замінити імпорт газу, який існував до вторгнення, або забезпечувати 10-20 відсотків ринку біометану ЄС (Amelin, et al. 2020; bne IntelliNews 2023). Потенціал щодо енергозбереження є найбільшим у промисловому секторі (33 відсотка) та житловому секторі (30 відсотка), тоді як державний сектор може забезпечити найбільшу віддачу від підвищення енергоефективності (Світовий банк 2022).

Україна належить до найбільших світових виробників великої кількості різних

мінералів. Багатство і різноманіття корисних копалин і металів зумовлені складністю та різноманітністю української геології: хоча її площа покриває лише 0,4 відсотка поверхні Землі, Україна містить майже 5 відсотків мінеральних ресурсів світу. Вона входить до світових топ-10 країн за запасами кількох видів металеві та неметалевої сировини, такої як титан, пластична глина, залізо-марганцеві та ферросилікомарганцеві сплави, галій (Liventseva 2022). Літій, графіт, магній, а також газ, нафта, вугілля, та інші також видобуваються в Україні (Liventseva 2022; IEA 2020). Українські поклади літію є одними з найбільших у Європі. Доведені поклади титанової руди є одними з найбільших десяти у світі, і на них припадає 6 відсотків світового виробництва титану (Державна служба геології та надр України 2021).

7.2 Стратегічні виклики

Сектори енергетики та видобування корисних копалин є критично важливою рушійною силою економічного зростання в Україні, пропонують порівняно високу заробітну плату і дохід від експорту, але вони також є найбільшим джерелом викидів парникових газів у країні. У 2020 році енергетика генерувала 2,91 відсотка ВВП,⁷⁹ тоді як на видобування корисних копалин⁸⁰ припадало ще 4,57 відсотка (Державна служба статистики України 2022). У 2021 році сектор енергетики забезпечував працевлаштуванням 282 000 осіб (4 відсотка робочої сили), а сектор видобування корисних копалин –

⁷⁸ За даними Звіту Енергетичного співтовариства щодо імплементації Договорними сторонами зобов'язань у 2022 році, частка енергії з відновлювальних джерел у 2020 році становила 9,19 відсотка, отже була нижче за цільовий показник 2020 року, встановлений на рівні 11 відсотків. Це створює значний потенціал для України для того, щоб якомога скорішими темпами намагатися подолати різницю між реальними та цільовими показниками в рамках процесу відновлення та реконструкції країни (Energy Community 2022).

⁷⁹ Включає постачання електроенергії, газу, пари та кондиціонування повітря.

⁸⁰ Включає закритий і відкритий способи видобування (шахти і кар'єри).

184 000 осіб (2,6 відсотка робочої сили), в тому числі 62 000 осіб, працівників вугільної промисловості.

Заробітна плата в секторах енергетики та видобування корисних копалин була на 38 відсотків і на 41 відсотків, відповідно, вищою за національний середній показник (Державна служба статистики України 2022). Разом два сектори відповідали за 8,5 відсотків загального експорту в 2020 році: 6,38 відсотка експорту становили залізні руди та залізородні концентрати, 0,36 відсотка – електроенергія (переважно до Польщі та Угорщини), і 0,2 відсотка – титанові руди (Atlas of Economic Complexity 2020b). Однак на ці два сектори разом припадала найбільша частка – 43 відсотка – викидів парникових газів в Україні у 2020 році: частка енергетичного сектора в сукупних викидах парникових газів становила 27 відсотків, неорганізованих викидів від нафти та природного газу – приблизно 12 відсотків, а неорганізованих викидів від твердого палива – приблизно 3 відсотка (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України 2022).⁸¹

Сектор енергетики та видобування корисних копалин має розгалужені зв'язки з галузями-постачальниками та галузями-замовниками. До постачальників сектору енергетики відносяться галузі з виробництва обладнання, цивільні роботи, перетворення сільськогосподарських відходів на біогаз, в тому числі метан, а також галузь видобування корисних копалин, таких як вугілля. До його галузей- замовників належать

практично всі сектори економіки. Серед галузей-постачальників сектору видобування корисних копалин є сектор енергетики та транспортна інфраструктура, а також місцевий економічний розвиток. До галузей-замовників відносяться металургія, енергетичний сектор та виробництво. У 2020 році метали становили 14,3 відсотка у валовому експорті (Atlas of Economic Complexity 2020b). Титан та титанові сплави використовуються як сировина в авіаційній промисловості та ракетобудуванні, суднобудуванні, машинобудуванні, харчовій, медичній промисловостях, і виробництві кольорових металів. Використання літію має великий потенціал наприклад, у виробництві літій-іонних акумуляторів, комп'ютерів, електричних автомобілів, скла та кераміки (Державна служба геології та надр України 2021). Внаслідок знищення провідних металургійних комбінатів та через інші збої, спричинені вторгненням, виробництво сталі впало на 70,7 відсотків до 6,26 млн тонн між 2021 та 2022 роками, тоді як виробництво сталевого прокату знизилось на 72 відсотка, а чавуну – на 69,8 відсотка (Polityuk 2023).

Щоб підвищити свою конкурентоспроможність у глобальних виробничо-збутових ланцюгах та досягти відповідності вимогам законодавства ЄС, Україна повинна перевести свою енергоємну економіку з високим рівнем викидів до більш екологічної моделі; сектор енергетики і видобування корисних копалин відіграватимуть критично важливу роль у цьому процесі.⁸² У період з 1999 по 2019 роки, інтенсивність викидів парникових

⁸¹ До викидів енергетичного сектору відносяться викиди від стаціонарного згоряння пального під час виробництва електроенергії та тепла теплоелектростанціями, електростанціями з комбінованим виробництвом електроенергії та тепла, опалювальними установками, теплоелектроцентралями підприємств, установками зі спалювання відходів, підприємствами нафтової переробки, газопереробними заводами, а також внаслідок згоряння пального на підприємствах, залучених до виробництва енергоносіїв та інших енергетичних галузей промисловості.

⁸² Енергоємність ВВП України у 2022 році збільшилась до 0,193 кілограм у нафтовому еквіваленті за долар у цінах 2015 року через більш значне падіння ВВП, ніж скорочення енергоспоживання, що відбулося внаслідок вторгнення. Відповідно, Україна потребуватиме додаткових зусиль для досягнення показника енергоємності на рівні ЄС, який постійно зменшується. Це додатково спонукатиме уряд України впроваджувати додаткові стимули для відокремлення зростання ВВП від зростання енергетичного споживання, отже збільшення енергоефективності та енергозбереження в рамках процесу відновлення та реконструкції. (Energy Data. "World Energy & Climate Statistics – Year-book 2023")

газів, пов'язаних з продуктивністю економіки України, зменшилась на 86 відсотків, але все одно залишається у 2,5 рази більшою за середній світовий показник і у 4,6 рази більшою за середній показник по країнах Європи та Центральної Азії (Climate Watch “Historical GHG Emissions”).⁸³ Аналогічно, за період з 1996 по 2020 роки енергоемність ВВП України зменшилась на 60 відсотків, але і досі в 1,5 рази перевищує середній світовий показник і в 1,9 рази перевищує середній показник для європейських країн (IEA 2023).⁸⁴

Висока енергоемність української економіки зумовлена високим попитом на опалення житлового сектору, структурою промисловості, центральною складовою якої є капіталоємні та енергоемні види діяльності, а також низькою енергоефективністю в інфраструктурі та будівлях. При цьому регульовані ціни на енергоносії не заохочують інвестиції в енергоефективність та енергозбереження.

Високий рівень викидів ПГ та енергоемність України роблять її продукцію менш конкурентноздатною на ринках, які застосовують Механізм транскордонного вуглецевого регулювання (Carbon Border Adjustment Mechanism) або інші форми ціноутворення на вуглець. Використання країною незадіяного наразі великою мірою потенціалу у сфері сонячної, вітрової енергії та енергії з біомаси могло б швидко декарбонізувати її економіку та допомогло б їй конкурувати на ринку ЄС, який пропонує надбавки на ціну енергії з відновлюваних джерел. Біометан, вироблений з біомаси в Україні, міг би забезпечувати 10-20 відсотків ринку в ЄС (Укрінформ 2023а). Крім того, Україна має добре розвинену мережу газопроводів та найбільші в Європі газосховища, які б могли використовуватися

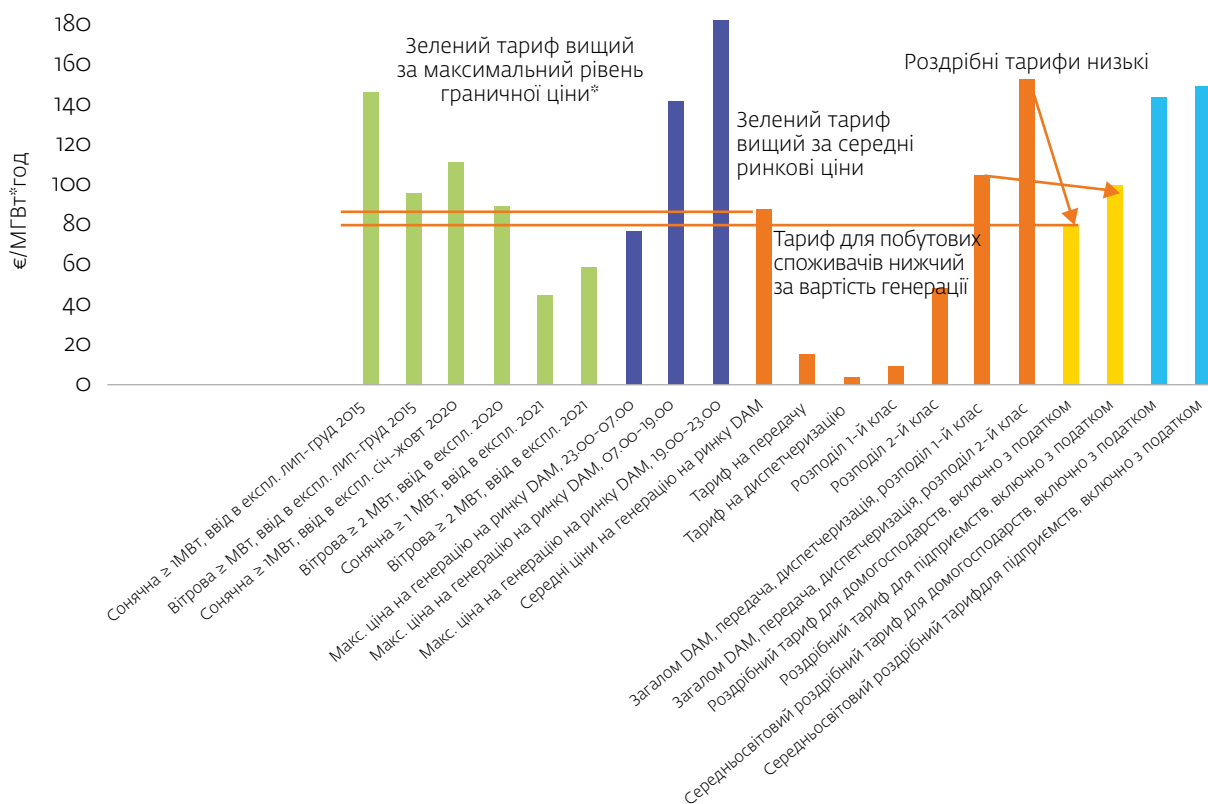
для зберігання біометану. Разом з тим, застарілі методи господарювання в таких сферах, як виробництво цементу та сільське господарство, а також старіння житлового фонду надають широкі можливості для підвищення енергоефективності та енергозбереження.

Сектор енергетики в Україні стримується законодавчим, нормативним та ринковим середовищем, яке погіршує його фінансові показники та відлякує інвестиції. Законом обмежується участь приватного сектору в сфері передачі електроенергії, великій гідроенергетиці, атомній енергетиці та системах централізованого опалення. Серед п'яти основних гравців оптового ринку електроенергії чотири є державними підприємствами. До регуляторних заходів, які найбільше обмежують вільне ціноутворення належать покладення спеціальних обов'язків та рівні встановлення граничних цін (OECD 2023). Граничні ціни, встановлені на українському оптовому ринку електроенергії, все ще залишаються нижчими за максимальні (та вищими за мінімальні) рівні граничних цін у ЄС. Подальше впровадження заходів, спрямованих на запобігання ринковій концентрації та зловживанню ринковою владою, зокрема шляхом покращення звітності та прозорості, сприятимуть тому, щоб граничні ціни використовувалися виключно як інструмент надання цінових сигналів для інвесторів (OECD 2023; Світовий банк 2021а). Рисунок 7.1 ілюструє невідповідність цін на електроенергію між ланками виробничо-збутового ланцюга (генерація, передача, диспетчеризація та розподіл), порівняно з цінами для кінцевого споживача (роздрібними тарифами). Зверніть увагу, що оскільки дані на Рисунку 7.1 збирались із різних джерел, їх слід сприймати з обережністю. Ціни ринку «на добу наперед» (DAM) показують ціну електрогенерації

⁸³ Дані про парникові гази включають зміни у використанні землі та лісництво.

⁸⁴ Загальне енергопостачання на одиницю ВВП у мегаджоулях у вимірі паритету паритету купівельної спроможності станом на 2017 рік.

Рисунок 7.1 Ілюстрація невідповідностей між потенційними цінами на українську електроенергію (€/МВт*година, ціни 2023 року, дані роздрібного тарифу для бізнесу за березень 2023, інші дані за липень 2023)

Джерело: Миленка 2020, Національна комісія з регулювання енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), Кабінет міністрів України, Європейсько-українське енергетичне агентство (EUEA) і GlobalPetrolPrices.com.

Примітка: DAM = ціни ринку «на добу наперед» Об’єднаної енергетичної системи України; ставки зеленого тарифу для сонячних та вітрових електростанцій залежать від дати введення в експлуатацію кожної установки; тариф має два класи напруги, залежно від рівня напруги: перший клас, 27,5-154 кВ, і другий клас, 0,4-10 кВ (Dubrovskaya n.d.).

*Починаючи з липня 2023 року український регулятор підвищив максимальні рівні граничних цін, включаючи ринок на добу наперед (DAM) до 140 євро за МВт*год (7:00-19:00), 185 євро за МВт (19:00-23:00) та 75 євро за МВт*год (23:00-7:00).

<https://www.nerc.gov.ua/acts/pro-vstanovlennya-granichnih-cin-na-rinku-na-dobu-napereд-vnutrishnodobovomu-rinku-ta-balansuyuchomu-rinku>.

на оптовому ринку; на основі остаточної ціни на ринку DAM визначаються або розраховуються ціни на інших сегментах ринку.⁸⁵ Роздрібні ціни для побутових споживачів в Україні не покривають навіть ціну генерації, тобто середні ціни на ринку DAM. Зелений тариф (FIT), який сплачується, щоб підтримати генерацію електроенергії з відновлюваних джерел, введена в експлуатацію в попередні роки, є вищим, ніж середні ціни на ринку DAM або граничні ціни на ринку DAM (максимальні допустимі ціни

на ринку «на добу наперед») у середньопікові та/або позапікові періоди (7:00 – 19:00; 23:00 – 7:00). Роздрібні ціни в Україні є нижчими за світові середні показники. Такі самі цінові розриви існують в сегментах централізованого опалення та газопостачання (OECD 2021a; OECD 2021b). Неналежне врядування низьких тарифів для кінцевих споживачів на електроенергію, опалення та газопостачання без підтримки у вигляді енергоефективності та енергозбереження погіршує фінансову самодостатність сектора.

⁸⁵ Наприклад, на балансуєчому ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання в сфері енергетики і комунальних послуг (НКРЕКП) в Україні встановлює граничні ціни на рівні 125 відсотків від цін на ринку DAM на кожний розрахунковий період відповідного торговельного дня (Energy Community 2023).

Обсяг прямої шкоди, завданої вторгненням Росії, України в секторі енергетики та видобування корисних копалин оцінюється RDNA2 в \$10,6 млрд. З цієї суми на електроенергетику припадало 59,8 відсотка; за ними слідують паливні нафтопродукти, в тому числі нафтопереробні заводи, паливні бази та АЗС (15,8 відсотка); газ (11,9 відсотка); системи централізованого опалення (11,6 відсотка); та видобуток вугілля (1 відсоток). Втрати прибутку секторів енергетики і видобування корисних копалин внаслідок вторгнення перевищують \$27 млрд, з яких на передачу електрениргії припадає 45,9 відсотка, на видобуток і транспортування газу – 22 відсотка, видобуток вугілля – 15,6 відсотка, паливні нафтопродукти – 16,4 відсотка і системи централізованого опалення 0,1 відсотка. За оцінкою, потреби цього сектору на відбудову і відновлення загалом становлять майже \$47 млрд, включаючи близько \$5,7 млрд впродовж 2023–2026 років і \$41,3 млрд впродовж 2027–2033 років. На відбудову сектора припадає майже 97,4 відсотка від цих потреб, тоді як на відновлення надання послуг – 2,6 відсотка. Потреби із відбудови сильно сконцентровані в секторі електроенергетики (78,8 відсотка), за ним йде паливна інфраструктура (7,2 відсотка), газотранспортні та розподільні мережі (5,35 відсотка), системи централізованого опалення (5,3 відсотка) та операції з видобування вугілля (0,7 відсотка) (RDNA2).

Для забезпечення узгодженості з RDNA2, ця оцінка проводилась у доларових цінах за 2023 рік за курсом обміну \$1 до 36,5686 гривень за 2023 рік. Для значень за різні роки та/або в різних валютах, якщо не вказано інше, проводилось корегування

цих значень до доларових цін за 2023 рік, використовуючи дефлятори ВВП МВФ та обмінні курси з бази даних Показників світового розвитку Світового банку, які містить обмінні курси валют за минулі роки, а також дані з відкритих джерел, вебсайтів за 2022 та 2023.⁸⁶ Вказана вартість інвестицій та початкова вартість капіталу означає повну вартість спорудження об'єкту будівництва («овернайт кост»),⁸⁷ а отже, не включає витрат на заміну, оновлення, модернізацію, а також постійні та змінні витрати на експлуатацію і технічне обслуговування або вартість фінансування. Припускається, що ефект від сценарію «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» відчується не раніше 2024 року, і їх вплив пошириться на весь період 2024–2033 років.

Якщо припустити виконання реформ і настання умов, описаних у Розділі 1, за рахунок приватного сектору можна було б покрити, за оцінками, 76 відсотків від потреб на відбудову, визначених у RDNA2. Ці оцінки головним чином базуються на сумі приватних інвестицій в генерацію електроенергії з ВДЕ (Таблиця 7.2), а також сумі приватних інвестицій у розвиток енергоефективності та експлуатації критичних корисних копалин. Додатковий потенціал міг би бути навіть вищим, на рівні \$132 млрд; отже разом із потребами, визначеними в RDNA2, сума потенційних приватних інвестицій може сягнути \$167 млрд (див. Таблиця 7.1).

Участь приватного сектору може набути різних форм, таких як ДПП, комерційне фінансування ДП (із позиками від МФО, облігаціями та/або фінансуванням комерційних банків), відчуження активів та приватизація.

⁸⁶ Середньорічні за 2022 рік: \$1 = 32,649 гривень; 10 квітня, 2023, 6:43 PM UTC: EUR 1 = \$1,09. Дані від Refinitiv.

⁸⁷ Овернайт кост – це вартість будівельного проекту, якщо під час проєктування і спорудження не було нараховано додаткових процентів, ніби проєкт був завершений за одну ніч або один день. Овернайт кост дають можливість у спрощеному вигляді порівняти вартість проєктів зі спорудження електростанцій або впровадження технологій.

Таблиця 7.1 Потреби сектору енергетики та видобування корисних копалин та фінансування приватного сектора (\$, млрд, ціни 2023 року)

	RDNA2	Можливості приватного сектору			
		Сценарій «за відсутності реформ»		Сценарій «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів»	
		Задоволення потреб, визначених RDNA2	Інші можливості	Задоволення потреб, визначених RDNA2	Інші можливості
Загалом	47,0	2,2	28,5	35,6	131,7
Сектор електроенергії, Загалом	37,2	2,2	0,8	29,9	82,8
Генерація електроенергії	28,2	1,8	0,7	25,0	72,1
Зберігання електроенергії	1,7	0,1	0,1	1,5	7,0
Передача електроенергії	3,7	0,0	0,0	0,3	3,0
Розподіл електроенергії	3,7	0,3	0,0	3,1	0,7
Централізоване опалення	2,5	0,0	4,9	1,7	14,2
Видобування корисних копалин	7,3	0,0	22,8	4,0	34,7

Джерело: RDNA2 та розрахунки IFC.

7.3 Сектор генерації електроенергії

7.3.1 Галузевий контекст

У цілому, ефективність української відновлюваної енергетики з точки зору коефіцієнта потужності⁸⁸ є нижчою за середній показник по країнах ЄС у 2000-2021.⁸⁹

Коефіцієнт використання встановленої потужності відновлюваної енергетики в Україні у 2021 році дорівнював 13 відсотків, набагато нижче, ніж середній показник по країнах ЄС на рівні 28,6 відсотка.

Теплова енергетика України (переважно вугільна) працює з низькими коефіцієнтами використання встановлених потужностей

(21 відсоток), і навіть атомні генератори працюють із навантаженням 65 відсотків, що є значно нижче за галузеві стандарти (Світовий банк 2021а). Рівні шкідливих викидів на українських вугільних електростанціях у 40 разів перевищують норми ЄС для великих спалювальних установок. Загальна вартість модернізації, необхідної для того, щоб існуючі ТЕС відповідали вимогам Директиви ЄС про промислові викиди, оцінюється в 2,6 млрд євро (Savitskyi 2021). Коефіцієнт потужності в Україні у 2021 році становив 73,8, що є нижче, ніж у Німеччині (95,6), Фінляндії (93,2) та Бельгії (92,7), але вище, ніж у Франції (72,7) та Швейцарії (72,4).⁹⁰

Завдяки щедрому «зеленому» тарифу, наданому державою, частка відновлюваної енергії у виробництві електроенергії зростає,

⁸⁸ Коефіцієнт використання встановленої потужності: Відношення електричної енергії, виробленої генеруючою одиницею за розглянутий період часу, до електричної енергії, яка могла б бути вироблена при безперервній роботі на повній потужності протягом того самого періоду.

⁸⁹ IRENA 2022a. Дані за 2021 рік: <https://countryeconomy.com/energy-and-environment/electricity-generation>.

⁹⁰ Коефіцієнт потужності визначається як відношення наявного виробництва енергії за певний період часу до еталонного виробництва енергії за той самий період часу, виражене у відсотках. Обидва ці показники генерації енергії визначаються відносно стандартних умов навколишнього середовища. Міжнародне агентство з атомної енергії (IAEA). <https://pris.iaea.org/PRIS/WorldStatistics/ThreeYrsUnitCapabilityFactor.aspx>.

хоча вона також залишається нижчою за середній показник по ЄС. На відновлювані джерела енергії припадає 13 відсотків виробництва електроенергії та 25 відсотків загальної потужності, що значно нижче середніх показників ЄС у 44,8 відсотка та 45 відсотків відповідно у 2021 році.⁹¹ У 2021 році найбільше встановленої потужності мала сонячна фотоелектрична енергетика (8 ГВт), за нею йшли гідроенергетика (6,7 ГВт), вітрова енергія (1,8 ГВт), біогаз (123 мегават [МВт]) та інші види твердого біопалива 152 МВт.⁹²

У січні 2022 року на вугілля припадало 39 відсотків загальної встановленої потужності, другу найбільшу частку мала атомна енергетика із 25 відсотками та когенераційні установки із 11 відсотками, а відновлювані джерела енергії представляли 26 відсотків від загальних встановлених потужностей.⁹³ Згідно оцінок, у 2021 році, внесок атомної енергетики в загальний обсяг генерації становив 55,6 відсотка, за нею слідувала тепла енергетика із 24 відсотками, теплоелектростанції та когенерація із 5,5 відсотками, а решта було внеском ВДЕ.⁹⁴

Вартість електрогенерації на основі ВДЕ в Україні знизилась. Згідно зі світовими тенденціями, впродовж 2010-2020 років, приведена вартість електроенергії, виробленої українськими сонячними та вітровими електростанціями, впала на 83 відсотка і 64 відсотка, відповідно.⁹⁵

Більшістю інфраструктури для генерації електроенергії з ВДЕ, крім великих гідроелектростанцій, володіють і управляють вітчизняні та міжнародні приватні компанії.⁹⁶ Домогосподарства володіли приблизно 22 відсотками загальної встановленої потужності сонячних фотоелектричних установок у 2022 році.⁹⁷ Набагато менший ринок вітрової енергетики є більш концентрованим, ніж ринок сонячної енергетики, тому на ньому лише двом фірмам належить понад половини всієї встановленої потужності. У 2021 році функціонували 73 біогазових установки, насамперед це Оріль-Лідер та Вінницька птахофабрики (17,7 МВт), Теофіпольський цукровий завод (15,6 МВт) та біоенергетичний комплекс «Астарт-Київ» (12 МВт) (Гелетуца 2023; Latifundist.com 2020). Атомна та велика гідроенергетика перебувають у державній власності, а теплоелектростанції – переважно у приватній власності: ними володіє компанія ДТЕК.

До кінця 2019 року у відновлювану енергетику приватним сектором було інвестовано \$10 млрд, що помістило її в п'ятірку найбільших секторів за обсягом інвестицій (у номінальних цінах). В українську економіку вітчизняні та іноземні інвестори з Австрії, Бельгії, Канади, Китаю, Великої Британії, Норвегії, Іспанії, Швейцарії, Туреччини та Сполучених Штатів, тощо, залучили кошти для сектору відновлюваної енергетики України на основі стабільної, справедливої нормативно-правової бази та позитивному досвіді партнерства з українським урядом.

⁹¹ Дані за 2021 рік взяті з <https://countryeconomy.com/energy-and-environment/electricity-generation> і Євростат [https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_CB_E\\$DEFAULTVIEW/default/table](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_CB_E$DEFAULTVIEW/default/table) і [https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_IND_URED\\$DEFAULTVIEW/default/table](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_IND_URED$DEFAULTVIEW/default/table).

⁹² IRENA 2022a.

⁹³ Укренерго на вебсайті Dixi Group: <https://map.ua-energy.org/en/dashboards/5/>.

⁹⁴ Дані надані українським урядом та іншими джерелами (<https://www.epravda.com.ua/news/2022/01/11/681292/>; <https://www.ueex.com.ua/presscenter/news/osoblivosti-vitchiznyanogo-virobnitstva-elektroenergii/>); а також команда зробила корегування даних, отриманих з цих джерел, щоб вони узгоджувалися поміж собою.

⁹⁵ IRENA 2022b; IRENA 2022c.

⁹⁶ Атомна енергетика і великі об'єкти гідроенергетики перебувають у державній власності, а теплоелектростанції – переважно у приватній власності компанії ДТЕК.

⁹⁷ Дані Ukrainian Energy 2022 та Dixi Group від Укренерго <https://map.ua-energy.org/en/dashboards/5/>.

Провідні міжнародні фінансові установи, такі як Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Корпорація закордонних приватних інвестицій США (ОПІС), а також їхні аналоги у Франції, Данії, Фінляндії, Швеції та Нідерландах надали довгострокове фінансування під проекти відновлюваної енергетики в Україні (Kozakevich 2020). ДТЕК інвестував загалом €1,8 млрд (у номінальних цінах) у будівництво 1,5 ГВт сонячної РВ та вітрової енергії, що дало можливість уникнути 4,4 млн тонн викидів CO₂ щороку та створити 81 постійне робоче місце станом на червень 2021 (Група ДТЕК 2021; IRENA 2022a). Однак немає даних ні про загальну вартість активів, ні про суму доданої вартості у приватних компаній, що працюють з ВДЕ.

7.3.2 Перешкоди для участі приватного сектора

Ключовими перешкодами для участі приватного сектора в генерації електроенергії з ВДЕ є прогалини в нормативному середовищі та труднощі функціонування на оптових ринках. Приватні інвестори не поспішають з інвестиціями через зміни до галузевих нормативних актів, що вносяться заднім числом, неспроможність виробників стягнути належні їм платежі, а також зволікання уряду із запровадженням аукціонів на електроенергію з ВДЕ (Державне агенство з енергоефективності та енергозбереження України 2021). Зелений тариф був вперше введений в дію в 2009 році, і рівень «зеленого тарифу» був занадто високим, щоб бути сталим. Починаючи з 2020 року, різке зростання неплатежів підірвало довіру інвесторів і підштовхнуло уряд до внесення регуляторних змін у «зелений тариф» та до перегляду інших галузевих стимулів. Уряд також запровадив політику, спрямовану на обмеження впливу корисливих інтересів впливових осіб.⁹⁸ Інвестори очікують більшої нормативної визначеності, включаючи нову

схему підтримки у вигляді аукціонів, повну оплату «зеленого тарифу» і скорочення заборгованості,⁹⁹ а також згоди уряду на те, щоб за виробниками електроенергії з ВДЕ, генеруючі установки яких були пошкоджені або зруйновані, був закріпленний зелений тариф на встановленому раніше для них рівні (Українська ветроенергетична асоціація 2023). Тим часом, необґрунтовані цінові обмеження і відсутність форвардних ринків спотворюють оптові транзакції.

Атомна енергетика та велика гідроенергетика залишаються у державній власності та повинні дотримуватись зобов'язань у вигляді покладення спеціальних обов'язків (ПСО). Часткова приватизація ДП «Укргідроенерго» уже деякий час є предметом дискусії, але в 2020 році Кабінет міністрів прийняв рішення про те, що 100 відсотків акцій компанії мають залишатись у державній власності (ОЕСД 2021a).

Згідно із ПСО щодо ВДЕ, виробники електроенергії з ВДЕ за схемою зеленого тарифу, продають всю вироблену енергію ДП Гарантований покупець (ГП) за встановленим зеленим тарифом, а ГП перепродає її на оптовому ринку електроенергії через електронний аукціон на ринку «на добу наперед» або «внутрішньодобовому ринку». Оскільки оптові ринкові ціни є в середньому нижчими за ціни за зеленим тарифом, ГП несе збитки. Щоб покрити ці збитки, Укренерго виплачує Гарантованому покупцю компенсацію за рахунок доходу Укренерго від тарифу на передачу (ОЕСД 2023).

ПСО щодо ВДЕ фактично унеможливило участь виробників електроенергії з ВДЕ за «зеленим» тарифом в оптовому ринку електроенергії, оскільки право на отримання «зеленого» тарифу мають лише виробники, які продають вироблену енергію Гарантованому покупцю. Більше того,

⁹⁸ ОЕСД 2021a; ОЕСД 2021b; ОЕСД 2021c.

⁹⁹ У березні 2023 року, Гарантований покупець розрахувався з виробниками ВДЕ на рівні 49.9 відсотка за «зеленим тарифом» (EUEA 2023a).

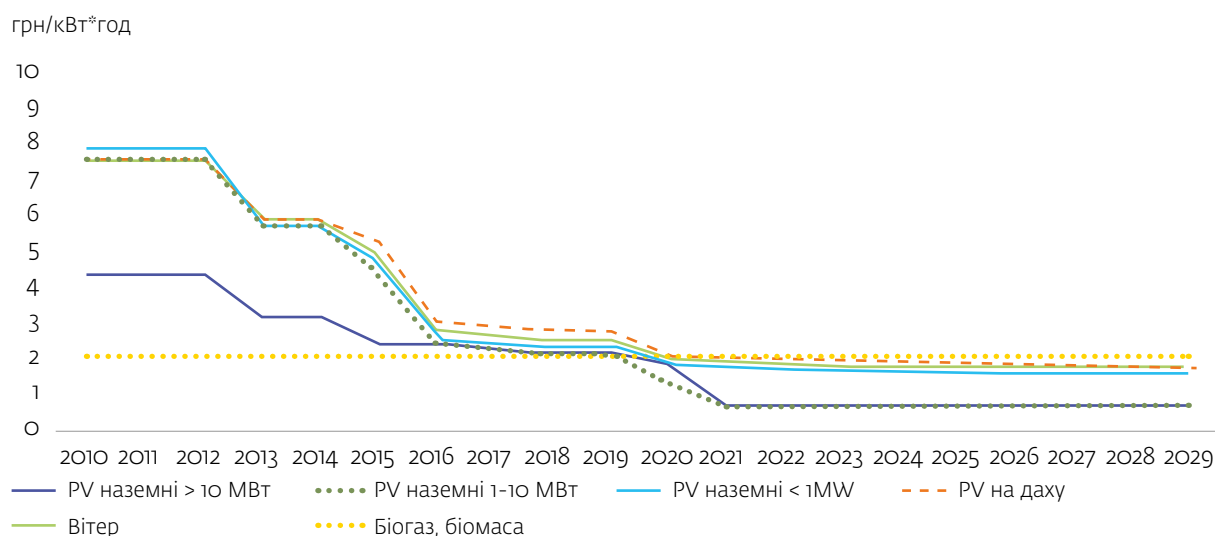
виробники електроенергії з ВДЕ не можуть пропонувати послуги з балансування на конкурентній основі.

Замість цього, оператор системи передач (ОСП) Укренерго наказує виробникам електроенергії з ВДЕ зменшити обсяги генерації енергії з ВДЕ, коли необхідно (OECD 2023).

На початку зелений тариф на ВДЕ в Україні був одним з найщедріших у Європі, але згодом це призвело до накопичення заборгованості, що підірвало довіру інвесторів до українського механізму підтримки відновлюваної енергетики і навіть до її сектору електроенергії в цілому (OECD 2023; Anatolitis and Grundlach 2020). Спочатку зелені тарифи були високими, наприклад, на рівні €465/МВт*год для наземної сонячної електростанції в 2009 році в номінальних цінах (PV Europe 2017), тоді як зменшення зеленого тарифу відбувається поступово і постійно (Рисунок 7.2). Якщо наземні сонячні панелі із потужністю до 12 МВт у Франції отримують €61/ МВт год (PV Magazine, n.d.), в Україні така сонячна панель отримує між €144/МВт*год, якщо

була введена в експлуатацію в 2015 році, та €39/ МВт*год, якщо була введена в експлуатацію між 2025 і 2029 роками (Baker McKenzie, 2021). У 2017 зелений тариф в Україні на PV сонячні панелі, встановлені на будівлях, дорівнював €348/МВт*год, а потім був знижений у 2020 році до €112,5/МВт*год, зробивши зелений тариф на малі проекти співставним із зеленим тарифом в Німеччині, Угорщині і Словаччині (Рисунок 7.3). Однак зелений тариф на масштабні проекти досі є одним з найвищих у Європі, особливо якщо порівнювати з країнами, які давно запровадили в себе аукціони на ВДЕ (Anatolitis and Grundlach 2020). Через різке зростання кількості завершених проектів ВДЕ у 2019 році значно збільшились видатки на підтримку ВДЕ, що призвело до накопичення заборгованості Гарантованого покупця та Укренерго перед виробниками ВДЕ. У 2020 році Уряд прийняв закон 810-ІХ, яким зелений тариф знижувався на рівні від 2,5 відсотка до 60 відсотків, залежно від виду генерованої відновлюваної енергії, розміру генеруючої установки та дати введення в експлуатацію (OECD 2023; PV Magazine 2020).

Рисунок 7.2 Зелений тариф на відновлювані джерела енергії в Україні

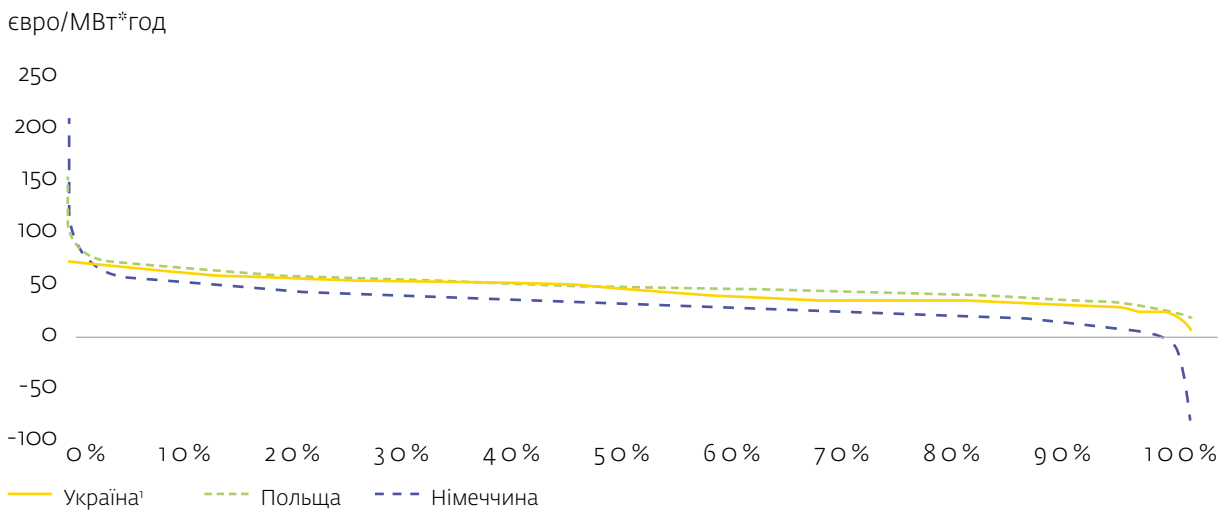
Джерело: Верховна Рада України, в OECD 2023.

Рисунок 7.3 Зелений тариф у вибраних країнах (€ центів/кВт*година)

Примітка: Зелені тарифи в Україні в 2017 на передодні зниження на вимогу Закону 810-IX в 2020.
Джерело: Anatolitis and Grundlach 2020.

Рисунок 7.4 Крива тривалості цін на ринку «на добу наперед» у 2020 році

¹Торгова зона Об'єднаної енергетичної системи.

Примітка: горизонтальна вісь показує процентну частку року в 2020 році. Джерело: OECD 2023

Нова модель ПСО, запроваджена в жовтні 2021, не була повністю фінансовим ПСО, а була поєднанням фізичних та фінансових моделей (OECD 2023). У рамках останньої версії ПСО для побутових споживачів, Енергоатом зобов'язаний продавати частину виробленої енергії¹⁰⁰ постачальникам універсальних послуг через електронні

аукціони на українській енергетичній біржі за ціною, що не повинна перевищувати ціну, визначену відповідно до Положення про ПСО (OECD 2023). Енергоатом і Укргідроенерго зобов'язані сплачувати фінансовий внесок Гарантованому покупцю на компенсацію постачальникам універсальних послуг різниці в ціні між базовою ціною на ринку «на

¹⁰⁰ Цей обсяг відповідає мінімальному годинному споживанню електроенергії побутовими споживачами у той самий місяць у попередній рік (OECD 2023).

добу наперед» і регульованою ціною для побутових споживачів. Найвища ціна для побутових споживачів була більш ніж на чверть нижче за середню ціну в ЄС у другій половині 2021 року. За прогнозами, до сплати ПДВ, у четвертому кварталі 2021 нова модель покладення спеціальних обов'язків мала коштувати 0,6 млрд гривень, але її реальна вартість становила 3 млрд гривень. За оцінками Укргідроенерго, 30 відсотків його доходів спрямовуються на механізм фінансової компенсації ГП/постачальникам універсальних послуг (OECD 2023).

У липні 2023 року Секретаріат енергетичного співтовариства оцінив Постанову НКРЕКП № 1126 від 27 червня 2023 про встановлення граничних цін на ринках електроенергії. Регламент (ЄС) 2019/943 про внутрішній ринок електроенергії (Регламент про електроенергію), Регламент (ЄС) 2015/1222, про встановлення настанов щодо розподілу пропускної спроможності та управління перевантаженнями (Регламент САСМ) і Регламент (ЄС) 2017/2195 про встановлення настанов щодо балансування електроенергії (EB GL) ще мають бути перенесені та імплементовані в Україні, все ще мають бути повністю імплементовані в Україні, що зможе зміцнити вільне ціноутворення.¹⁰¹ Секретаріат енергетичного співтовариства рекомендує НКРЕКП розробити дорожню карту подальшої лібералізації цінових обмежень, одразу після синхронізації української і молдовської електромереж із синхронною мережею континентальної Європи. Секретаріат рекомендує, що кінцевою метою має бути застосування гармонізованих мінімальних та максимальних обмежень цін на основі вартості втраченого навантаження

та відповідного механізму коригування в ЄС (Energy Community 2023a).

Рівні цінових обмежень в Україні унеможливили надання цінових сигналів на ринках електроенергії, які б стимулювали інвестиції в сектор електроенергії, щоб задовольнити «енергетичну трилемму»: безпека, цінова доступність та сталість. На конкурентних ринках електроенергії більшість виробників роблять ставки на рівні їх короткострокових граничних витрат, пов'язаних з генерацією кожної додаткової одиниці електроенергії (напр., МВт). Маржинальні виробники відшкодовують свої капітальні витрати в години, коли виникають дефіцитні ціни. Дефіцитне ціноутворення виникає тоді, коли ринкові ціни зростають вище граничних витрат маржинальної одиниці, за умов, при яких система не має генераційної потужності для задоволення високого попиту. Дефіцитне ціноутворення є необхідним для утворення прибутків для покриття капітальних витрат маржинальних виробників. Дефіцитне ціноутворення є природним явищем на ринку, оскільки короткострокові стрибки цін (ліва частина біля вертикальної осі євро/МВт-год на Рисунку 7.4) відображають невідповідність між попитом та пропозицією протягом певних періодів. Уникнення цінових стрибків шляхом встановлення граничних цін зменшило б додатковий дохід від високих цін для покриття довгострокових маржинальних витрат деяких генеруючих компаній та стимулювання оптимального рівня інвестицій. Якщо високі ціни і відповідні доходи під час дефіциту не вдається зібрати, у виробників може виникнути спокуса запропонувати ціну, вищу за їхні короткострокові граничні витрати, що призведе до зростання середніх

¹⁰¹ Імплементация цих регламентів вимагатиме внесення змі до проекту методики для визначення істотних коливань цін і встановлення цінових обмежень до кінця 2023 року, щоб забезпечити відповідність принципу вільного ціноутворення і максимальних /мінімальних цін на внутрішньодобовому ринку та цін на балансуєчому ринку (як перший крок), і з інтеграцією в аукціон SDAC, який проводить ENTSO-E, а також застосування гармонізованих максимальних та мінімальних розрахункових цін, затверджених Агентством з питань співробітництва регуляторів у сфері енергетики (ACER) на ринку «на добу наперед» (як другий крок). Регламент EB GL також має бути імплементований, щоб забезпечити участь ОСП у процесі транскордонного балансування (Energy Community 2023a).

цін на електроенергію. З іншого боку, від'ємні ціни (права частина Рисунок 7.4) не лише враховують короткострокові зміни у попиті та пропозиції, але й сигналізують про необхідність інвестувати в передачу та зберігання електроенергії. Станом на червень 2023 року Правила ринку «на добу наперед» в Україні забороняли від'ємні ціни (OECDP 2023).

Через відносно високі витрати на фінансування ризику для проєктів ВДЕ у приватному секторі є високими. Електростанції з ВДЕ мають набагато вищу частку капітальних інвестицій та витрат на фінансування або вартості капіталу, ніж електростанції на викопних видах палива (Kitzing 2023). Крім того, частка вартості фінансування в середній вартості електроенергії протягом усього терміну експлуатації (приведена вартість електроенергії) швидко зростає зі збільшенням відсоткових ставок (Kitzing 2023). Глобальна економічна перевага вітрових та сонячних проєктів не обов'язково повністю стосується ситуації в Україні. Розрахунок вартості залежить від ключових припущень щодо середньозваженої вартості капіталу (WACC), економічного життя проєктів, а також витрат на експлуатацію та технічне обслуговування.

Наприклад, значення глобальної вирівняної вартості електроенергії, розраховані Міжнародним агентством з відновлюваних джерел енергії, базуються на специфічних для технології значеннях WACC, які є усередненими та зваженими по країнах. Реальний WACC після сплати податків для українських вітрових і сонячних проєктів становить 9,9 відсотка (OECD 2023), що вище середньозваженого глобального показника в 7,5 відсотка (IRENA 2022b). Таким чином, вартість капіталу для таких проєктів в Україні є відносно високою, що знижує їх цінову конкурентоспроможність. Для найбільш актуальних для України типів ВДЕ (вітрова,

сонячна та гідроенергетика) вартість капіталу є основним фактором конкурентоспроможності за вартістю. Оскільки такі генеруючі потужності працюють на безкоштовному паливі, вартість будівництва є найбільшою складовою загальної вартості.

Для підвищення довіри приватного сектору до інвестицій у ВДЕ невідкладними є реформи тарифів на електроенергію, опалення та газ для кінцевих споживачів. Сектор енергетики в минулому постійно страждав від перехресного субсидування промисловістю енергоспоживання в житловому секторі, і рівень заборгованості в енергетичному секторі зростає. Законодавчі реформи, засновані на Третньому енергетичному пакеті ЄС, лише частково розв'язали ці виклики, оскільки реалізацію цих реформ перешкоджали спротив з боку зацікавлених осіб і політична чутливість цін на енергоносії.

Уряд зобов'язався усунути перешкоди, з якими стикаються приватні інвестиції, в рамках Програми розширеного фінансування МВФ (EFF). Програма, яку підтримує EFF, включає реформи в секторі енергетики, спрямовані на посилення конкуренції, удосконалення ринкових механізмів і зменшення великих квазіфіскальних ризиків. Своєчасна інтеграція з єдиним ринком ЄС та виконання вимог вступу до ЄС матимуть вирішальне значення для завершення давно назрілих інституційних та структурних реформ (IMF 2023e).

7.3.3. Поточна ситуація, нові можливості, стратегії приватного сектора

Атаки на критично важливі об'єкти енергетичної інфраструктури загострили важливість розподіленої генерації. Після того, як приватний сектор, уряд та партнери з розвитку України почали використовувати сонячні панелі для запобігання відключенням електроенергії і забезпечення живлення для об'єктів критичної інфраструктури, це

дало поштовх для зростання комерційного ринку дахових та фасадних сонячних фотоелектричних панелей. Продовжується практика використання перехресного субсидування, коли домогосподарства сплачують регульовані тарифи, а бізнеси сплачують ринкові ціни, які часто є у 2-3 рази вищими. Внаслідок цього бізнес почав встановлювати сонячні панелі для зменшення споживання електроенергії з мережі та підвищення рівня впевненості в цінах, при цьому не користуючись зеленими тарифами (PV Magazine 2022). Підприємства починають інвестувати в енергоефективність, зважаючи на високі тарифи на електроенергію в мережі та потребу в самостійному забезпеченні себе електроенергією від сонячних фотовольтаїчних батарей та Акумуляторна система зберігання електроенергії (BESS), яких може бути недостатньо. У 2020 році на комерційний та промисловий сектори ¹⁰² припадало приблизно 58 відсотків попиту, що створює значні можливості для постачальників систем децентралізованої генерації електроенергії та технологій енергоефективності, зокрема пристроїв постійного струму (напр., холодильників), які зможуть використовувати системи зберігання енергії з використанням акумуляторних батарей (BESS) ефективніше і довше (Eurostat 2023). З огляду на високий рівень викидів ПП, пов'язаний з електромережею, розподілена генерація електроенергії з відновлювальних джерел може допомогти комерційним і промисловим компаніям дотримувати дедалі жорсткіших нормативних завдань та підтримати свою конкурентоспроможність на ринках ЄС.

Починаючи від серпня 2022 року, виробники ВДЕ можуть тимчасово вийти зі схеми підтримки відновлюваної енергії і балансуєної групи Гарантованого покупця, і торгувати електроенергією безпосередньо на ринку.

До кінця серпня 2022 року, кілька десятків компаній, переважно середні виробники електроенергії з енергії сонця, із майже 1000, прийняли рішення зробити так (OECD 2023). Перехід значного числа виробників ВДЕ на прямі продажі сприятиме конкуренції, створюючи умови для більш різноманітних стратегій торгів. Прямі продажі для виробників ВДЕ також створюють сильніші стимули виправити помилки в прогнозуванні, а отже і в вартості балансування (OECD 2023).

Закон 3220-ІХ від 30 червня, 2023 року про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України (Закони України 2023b) містить основні правила щодо гарантій походження для виробників електроенергії з ВДЕ, нет-білінг та інші зміни до українського законодавства, що стосуються відновлюваних джерел енергії, та що набрав чинності 27 липня 2023 року. Ось які ключові зміни вводить цей Закон: (i) продовження технічних умов для попередніх договорів купівлі продажу електроенергії (pre-PPA) для кваліфікованих вітрових проєктів та зниження ставок зеленого тарифу, (ii) дозвіл виробникам ВДЕ виходити з балансуєної групи ГП, (iii) дозвіл виробникам ВДЕ на експорт та імпорт електроенергії, (iv) скасування обмежень на договори PPA виробників електроенергії з ВДЕ, які не користуються державною підтримкою, (v) запровадження гарантій походження, (vi) запровадження надбавки до зеленого тарифу для аукціонів на довгострокове постачання електроенергії з ВДЕ, (vii) нет білінг та (viii) встановлення ринкових агрегаторів.

Процес вступу до ЄС може створити умови для збільшення інвестицій у масштабні об'єкти відновлюваної енергетики, особливо коли стане можливим збільшити експорт електроенергії і водню. Станом на червень

¹⁰² До комерційного сектору належать державні послуги (Категорія даних Євростату «Кінцеве споживання – інші сектори – комерційні та державні послуги – використання енергії»)

2023 року торгівля електроенергією України з ЄС була обмежена (імпортом 1 200 МВт та експорту 400 МВт), (Ukraine Today 2023) але торговельні потоки можуть зрости до 2 ГВт в обидва напрямки (Енергореформа 2023). Збільшення обсягів торгівлі електроенергією допоможе забезпечити ліквідність оптових ринків електроенергії, а більша узгодженість з ринком електроенергії ЄС зміцнить довіру інвесторів. Розвиток зеленого водню та аміаку, вироблених за допомогою сонячної та вітрової енергії, може бути корисною для виробництва добрив і сталі, враховуючи велику вітчизняну сільськогосподарську та металургійну промисловість країни, а також потужні системи транспортування і зберігання газу. У лютому 2023 року Україна та Європейська комісія (ЄК) уклали меморандум про взаєморозуміння (МПВ) щодо стратегічного партнерства у сфері біометану, водню та інших синтетичних газів.

Відновлювані джерела енергії пропонують негайні інвестиційні можливості для приватного сектору. У найближчій перспективі пов'язані з вторгненням ризики для інвестицій, імовірно, будуть меншими, або більш ефективно мінімізовані, особливо в регіонах під повним контролем Уряду України. Території, які зазнали меншої прямої шкоди, могли б забезпечити приватному сектору достатній рівень впевненості та безпеки. У довгостроковій перспективі східна Україна може запропонувати вищу доходність інвестицій завдяки більшій вітровій і сонячній потужності, але інвесторам потрібна буде впевненість, що безпекова ситуація стабілізувалася остаточно.

7.3.4 Ризики та пом'якшення впливу ризиків

Регуляторні ризики в Українському секторі електрогенерації залишаються високими, і до них можна віднести можливі скасування прийнятої політики, нерівномірне впровадження реформ і подальші затримки у впровадженні

аукціонів на електроенергію з ВДЕ. Уряд все ще має імплементувати аукціони на ВДЕ, що ще планувалося зробити у грудні 2019 року. Заборгованість Укренерго за «зелений» тариф перед виробниками ВДЕ залишається неврегульованою, і станом на квітень 2023 року щомісячні розрахунки гарантованих покупців з виробниками ВДЕ за «зеленим» тарифом часто були неповними (Гарантований покупець 2023; Energy Map “guaranteed buyer”). Щоб уникнути таких дисбалансів у майбутньому, вирішальне значення має встановлення тарифів на сталому і конкурентному рівні, і підвищення постачальниками електроенергії ефективності діяльності і якості послуг, зменшення втрат і перебоїв у системі постачання, і забезпечення конкурентних закупівель: – все це приведе до зниження собівартості постачання електроенергії. Споживачі повинні мати стимули для покращення енергоефективності і енергозбереження на стороні попиту, і покращення реагування на попит. Поєднання ринку електроенергії ЄС із ринком електроенергії України, а також процес вступу до ЄС має допомогти прискорити ці реформи та зменшити регуляторні ризики.

Український уряд пом'якшує валютні ризики за допомогою платежів, деномінованих у євродоларах, виробникам відновлюваної енергії за схемою підтримки Зелений тариф, і поєднання платежів у євродоларах і гривні за новими механізмами підтримки аукціонів. Виробники, що не користуються механізмом підтримки за зеленим тарифом, могли б також продавати електроенергію на гривневому ринку та за двосторонніми договорами. Деноміновані в гривні транзакції на місцевому ринку могли б підтримати відновлення економіки, але інвесторам можуть знадобитися додаткові гарантії проти валютного ризику.

До пов'язаних з вторгненням ризиків відноситься знищення активів, з постачанням, нестачу робочої сили та можливе введення обмежень мобільності та контролю над капіталом. Ці

ризиків є особливо високими для проєктів ВДЕ, оскільки багато потенційних майданчиків для генерації ВДЕ знаходяться на територіях, непідконтрольних Уряду України. Інвестиції у вітчизняне виробництво обладнання децентралізовані системи, включаючи мобільні активи, наприклад мобільні сонячні фотоелектричні установки, а також пошук альтернативних постачальників і транспортних маршрутів можуть зменшити ризики знищення активів і перебоїв у постачанні. Релокація робочої сили і виробничих потужностей у більш безпечні райони країни може ще більше убезпечити від ризиків, пов'язаних із вторгненням. Завершення синхронізації з Європейською мережею операторів систем передачі електроенергії (ENTSO-E) допомогло б збільшити транскордонну торгівлю, ще більше стабілізуючи сектор. Мобілізація

підтримки з боку партнерів з розвитку може пом'якшити фінансові обмеження. Інвестиції в технічну підготовку та перепідготовку – з акцентом на жінок і переміщених осіб – можуть допомогти забезпечити постійне надходження кваліфікованих працівників у сектор відновлюваної енергетики, незважаючи на вторгнення, що триває.

7.3.5 Прогнози фінансових потоків ¹⁰³

Розрахунок можливостей приватного сектору в секторі генерації електроенергії базується на припущеннях, викладених нижче (Таблиця 7.2). Частка приватного сектору – 61 відсоток – у теплоелектростанціях (ТЕС), оцінювалась виходячи з частки встановленої потужності на ТЕС, що належать ДТЕК: 13,3 ГВт у приватній власності із загального

Таблиця 7.2 Потреби генерації електроенергії та фінансування приватного сектора (\$, млрд, ціни 2023 року, якщо не вказано інше)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	1,5	26,7	28,2
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови – Сценарій «за відсутності реформ»	0,3	2,1	2,5
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,1	1,7	1,8
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	7,3	6,2	6,3
Інші визначені інвестиційні можливості	0,2	0,5	0,7
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови – Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	11,4	85,7	97,0
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,1	24,9	25,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	7,3	93,1	88,6
Інші визначені інвестиційні можливості	11,2	60,8	72,1

Джерело: RDNA2 та розрахунки IFC

Примітка: (a) Сценарій «за відсутності реформ» припускає зволікання з реформами або неякісне впровадження реформ. (b) Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» припускає (i) приєднання до ЄС та об'єднання ринків електроенергії, (ii) аукціони на електроенергію з ВДЕ та гібридні аукціони на електроенергію ВДЕ і накопичувачі енергії; (iii) реформи тарифів, цінових обмежень, ВДЕ, зберігання енергії та реформа ПСО на оптових ринках електроенергії, ринках передачі, розподілу та кінцевих споживачів для забезпечення покриття витрат, конкуренції та прозорості та підвищення ефективності з боку попиту і з боку пропозиції, (iv) аналогічні реформи як в пункті (iii) у газовому секторі та секторі централізованого постачання; (v) впровадження гарантії походження ВДЕ; і (v) участь приватного сектору, така як фінансування ДП за рахунок позик МФО та змішаного фінансування, позики комерційних банків, інструменти ринків капіталу, ДПП тощо.

¹⁰³ Секторальний аналіз сектору енергетики та видобування корисних копалин, а також телекомунікаційних послуг припускає, що потенційна сума капітальних інвестицій дорівнює одномоментній вартості спорудження об'єктів («овернайт кост»).

обсягу встановленої потужності ТЕС 21,84 ГВт.¹⁰⁴ При сценарії «за відсутності реформ» ключовими припущеннями є наступні: (i) набагато менше інвестицій у потужність на базі ВДЕ, як-от, 10 відсотків від базових прогнозів, оскільки лише споживачі електроенергії з комерційного і промислового секторів, які мають стабільний довгостроковий потік доходів, могли б укласти корпоративні/прямі договори на купівлю-продаж електроенергії з виробниками ВДЕ, і (ii) приватне фінансування державних підприємств повністю відсутнє. При сценарії «за додаткових реформ і регуляторних заходів», ключовими припущеннями є такі: (i) всі електростанції, що працюють на ВДЕ, знаходяться в приватній власності, (ii) впроваджується виробництво низьковуглецевого водню (при 50-відсотковій підтримці за рахунок грантів і гарантій), і вводяться в експлуатацію додаткові електростанції на ВДЕ для експорту електроенергії, на додаток до базового прогнозу, і (iii) до 2033 року організовується прийнятна форма комерційного фінансування державних підприємств, що генерують електроенергію.¹⁰⁵

7.4 Зберігання енергії

7.4.1 Галузевий контекст

Продуктивність і якість послуг гідроакумуючих електростанцій (ГАЕС) стабільно зростають і наближаються до середнього по ЄС. Протягом 2000-2020 років коефіцієнт використання встановлених потужностей для ГАЕС в Україні в середньому становив лише 8,6 відсотка, що значно нижче середнього показника по ЄС (14,6 відсотка). Проте до 2020 року коефіцієнт використання встановлених потужностей для українських ГАЕС зріс до 13,8 відсотка, що близько до середнього показника по ЄС у 14,3 відсотка.

Україна почала розробляти масштабні літій-іонні акумуляторні системи зберігання енергії (BESS) з 2021 року. У травні 2021 року українська приватна компанія ДТЕК запустила першу в країні промислову літій-іонну акумуляторну систему на Запорізькій теплоелектростанції в місті Енергодар. Система має потужність 1 МВт/2,25 МВт-год (Energy Industry Review 2021). Компанія Budpower, яка входить до складу Групи компаній KNESS, отримала ліцензію на проведення господарської діяльності в сфері зберігання енергії (перша така ліцензія в Україні), яка була схвалена на нараді Національної комісії з державного регулювання енергетики та комунальних послуг 8 червня 2023 року. Budpower є власником акумуляторного накопичувача потужністю 1 МВт, який Група компаній KNESS спроектувала, побудувала і виготовила в Україні. Як оператор системи зберігання енергії, компанія планує надавати допоміжні послуги та послуги балансування оператору системи передачі (Kness 2023). Укргідроенерго планує придбати та встановити BESS потужністю 197 МВт на кількох гідроелектростанціях у Києві, Каневі, Кременчуці та Середньодніпровській ГЕС за підтримки Світового банку (Світовий банк 2021a). Укргідроенерго займає лідерську позицію серед усіх ГАЕС, і на нього припадає дедалі більша частка накопичення енергії. Станом на січень 2022 року серед великих гідроенергетичних потужностей Укргідроенерго була ГАЕС потужністю 1,5 ГВт (Energy Map “dashboards/5”). Регуляторні реформи могли б допомогти збільшити участь приватного сектору в системах накопичення енергії.

7.4.2 Перешкоди для участі приватного сектора

Недосконала нормативна база та недоліки правової системи стримують зростання інвестицій у накопичення енергії. Щоб

¹⁰⁴ Дані про загальну встановлену потужність ТЕС 21,84 ГВт станом на січень 2022 року (Укренерго, вебсайт DiXi Group; DTEK Group 2021).

¹⁰⁵ Технічні таблиці можуть бути надані за запитом.

залучити нових гравців, необхідно покращити устрій оптових ринків, особливо ринку допоміжних послуг. Оскільки верхня межа цін є майже однаковою, це обмежує торгівлю різними продуктами з різною вартістю.¹⁰⁶ Український уряд повинен або скасувати всі обмеження цін на оптових ринках, за винятком надзвичайних ситуацій (наприклад, дефіцитне ціноутворення), або належним чином розмежувати категорії допоміжних послуг на основі вартості постачання та їх цінності для мережі, забезпечуючи достатню ліквідність на оптових ринках. Так само, як і у секторі генерації електричної енергії, вирішальне значення має реформа тарифів для кінцевих споживачів. Український уряд має визначити відповідні стимули для приватних інвестицій та, провівши детальний аналіз достатності резервів, внести зміни до нормативно-правових актів, що регулюють ринок допоміжних послуг.

7.4.3. Поточна ситуація, нові можливості і стратегія приватного сектора

Український уряд досяг певних успіхів у регуляторній реформі. У лютому 2022 року, безпосередньо перед вторгненням, законодавча влада прийняла закон про стимулювання інвестицій у системи накопичення енергії.¹⁰⁷ Закон визначає оператора системи накопичення енергії як будь-яку фізичну або юридичну особу, або підприємство, яке зберігає енергію для її продажу та/або надає допоміжні послуги та/або послуги з балансування (Sysoiev 2022a). До кінця 2022 року уряд оприлюднив підзаконні акти для нового закону (Бондарчук 2022). На доповнення цих зусиль було розроблено другий закон про електромобілі

та електрозарядну інфраструктуру.¹⁰⁸ Однак деякі підзаконні акти, пов'язані з цими законами, такі як правила про власність та експлуатацію електрозарядної інфраструктури оператора розподільних систем; і схеми оплати за передачу, розподіл та диспетчеризацію для операторів накопичувачів енергії, що не відповідають схемам виробників електроенергії, суперечать стандартам ЄС. Уряду буде необхідно внести зміни в ці нормативні акти в рамках процесу приєднання до ЄС (Загнитко 2023; EUEA 2023d; Сисоев 2022a; і Астерз 2023). Щоб уможливити більшу участь приватного сектора в накопиченні енергії, політики повинні усунути викривлення на ринку електроенергії та забезпечити, щоб регуляторна політика не надавала переваги державним підприємствам перед приватними конкурентами (EUEA 2023d).

7.4.4 Ризики та пом'якшення впливу ризиків

Комерційні ризики можуть виникнути у випадку, якщо ринок допоміжних послуг буде недостатнім або якщо попит буде нижчий, ніж очікувалося. Для забезпечення комерційної життєздатності систем накопичення енергії велике значення має накопичування доходів.

Арбітраж електроенергії (тобто скупка за найнижчими цінами у позапіковий час з метою зберігання та подальшого перепродажу під час годин пікового навантаження і за найвищими цінами) може принести дохід, якщо регулятор дозволить постачальникам електроенергії встановлювати диференційовані за часом тарифи на оптових ринках (Toba, et al. 2023). Впровадження аукціонів на гібрид відновлюваної енергії і систем накопичення

¹⁰⁶ Наприклад, допоміжні послуги, що реагують на попит та небаланси генерації та інші непередбачені ситуації, залучають резервні об'єкти, і відновлюють обслуговування після загальносистемного вимкнення.

¹⁰⁷ Проект закону Про внесення змін в деякі закони України щодо розвитку систем накопичення енергії (СНЕ) No. 5436-д від 17 вересня 2021 року (Законопроект про СНЕ).

¹⁰⁸ Закон набув чинності 23 березня, 2023 року. (Asters 2023).

енергії для довгострокових угод купівлі-продажу електроенергії могло б доповнити оптові ринки, що в свою чергу допомогло б диверсифікувати доходи за рахунок гібриду і стабілізації змінності ціни оптового ринку. Зменшення викривлень, спричинених адміністративними тарифами, буде життєво важливим для пом'якшення комерційного ризику.

Ризики виконання виникають через більш безпечні умови функціонування, які пропонують інші ринки Європи, Північної Америки та Азії. У зв'язку зі стрімким глобальним попитом на літій-іонні технології, високими цінами на сировину та тарифами на основні вхідні ресурси, очікується, що вартість акумуляторів залишатиметься високою до 2025 року (Plentisoft 2023). Хоча вартість сировини, включно з літєм, впала з рекордно високих значень у 2022 році, багато великих розробників виявились зв'язаними умовами довгострокових угод про постачання. Дефіцит робочої сили також збільшує вартість проєктів, і більшість будівельних фірм наразі повністю заброньовані до 2024 року (Brower, et al. 2023). Оскільки вторгнення продовжується, інвестори будуть більш схильні до інвестицій у ринки з меншими зовнішніми ризиками. Кібербезпека також є викликом, і акумуляторні системи повинні включати жорсткі протоколи кібербезпеки, засновані на досвіді компаній-розробників, які брали участь у пілотному проєкті BESS ДТЕК, і які працюють з українськими системами розподілу та передачі електроенергії. Кібербезпека становить проблему і для відбудови, якщо згадати історію кібератак на енергетичну інфраструктуру і ризики, які ставить необхідність обміну

цифровими даними між сегментами системи електроенергії, такими як системи накопичення енергії, сонячні електростанції, електромережі, інші джерела електроенергії та навантаження (наприклад, реагування на попит). Вступ до ЄС допоможе мінімізувати ці ризики завдяки підтримці із кібербезпекою.

7.4.5 Прогнози фінансових потоків

Приватні інвестиції є можливими і при збереженні чинної законодавчої та нормативної бази, але реформи та регуляторні заходи могли би створити нові можливості. Оскільки наявні дані про гідроелектроенергію не роблять розмежування між гідроенергією та гідроакumuлюючою гідроенергією ця оцінка фінансування на потреби зберігання енергії включає тільки системи накопичення енергії BESS, а вищенаведений розділ включає гідроакumuлюючі електростанції. При сценарії «за відсутності реформ», ключовими припущеннями є наступні: обмежені сонце і вітер, BESS або гібридні BESS-сонце-вітер в корпоративних /прямих договорах купівлі-продажу електроенергії PPA в комерційному та промисловому сегментах із стабільними довгостроковими доходами, що призведе до 10 відсотків від обсягу інвестицій в BESS, зазначеного в базових прогнозах (див. Додаток до Розділу 7. Примітки до припущень і методики). При сценарію «за додаткових реформ і регуляторних заходів, ключовими припущеннями є такі: (i) вплив реформ не відчуватиметься в 2023 році, оскільки впровадження реформ забирає час, (ii) ще 2 ГВт BESS для низьковуглецевого водню, на додаток до базового сценарію, який може потребувати гарантій. Результати представлені в Таблиці 7.3.

Таблиця 7.3 Потреби сектора зберігання енергії та фінансування приватного сектора (\$, млрд, ціни 2023 року, якщо не вказано інше)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	0,2	1,5	1,7
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	0,1	0,1	0,3
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,1	0,1
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,1	0,0	0,1
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови— Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	1,2	7,3	8,4
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	1,5	1,5
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	1,2	5,8	7,0

Джерело: RDNA2 та розрахунки авторів

Примітка: (а) Сценарій « за відсутності реформ» припускає зволікання з реформами або неякісне впровадження реформ. (b) Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» передбачає: (i) приєднання до ЄС та об'єднання ринків електроенергії, (ii) аукціони на електроенергію з ВДЕ та гібридні аукціони на електроенергію з ВДЕ разом з накопичувачами, (iii) реформи тарифів, обмеження цін, ВДЕ, зберігання енергії та PCO по відношенню до оптових ринків електроенергії, передачі, розподілу та кінцевих споживачів для забезпечення відшкодування витрат, конкуренції та прозорості та підвищення ефективності як з боку попиту, так і з боку пропозиції, так само й у газовому секторі та секторі централізованого теплопостачання, а також (iv) впровадження гарантії походження ВДЕ.

7.5 Передача електроенергії

7.5.1 Галузевий контекст

Продуктивність і якість послуг української мережі передачі електроенергії з точки зору технічних втрат і перерв у роботі системі є гіршими, ніж у країнах ЄС. У 2018 році технічні втрати в мережі передачі електроенергії в Україні становлять в середньому 2,58 відсотка, це вище, ніж середній показник – 1,87 відсотка – серед 32 країн ЄС за той самий рік (CEER 2020).¹⁰⁹ За останніми наявними даними, показник середніх технічних втрат української системи передачі електроенергії впродовж січня-вересня 2022 року, є нижчим, 1,96 відсотка; а порівняльні дані щодо ЄС відсутні (Energy Map “transmission system loss”).¹¹⁰ У

2018 році незаплановані перебої в українській мережі передачі на одного клієнта на рік або індекс середньої частоти відключень в енергосистемі (SAIFI), за винятком надзвичайних подій, становлять 0,17, що є вище за середній показник для 12 країн ЄС, який становить 0,15 (CEER 2022). Український SAIFI 0,17 у 2018 році є вищим порівняно з 0,07 у 2010 році. Показник української системи передачі електроенергії щодо кількості хвилин незапланованих перерв електропостачання з вини мережі електропередачі на споживача на рік або Індекс середньої тривалості переривання в роботі системи (SAIDI), за винятком надзвичайних подій, становить 9,17 хвилин, що є більшим за середній показник для 10 країн ЄС, який становить 6,02 у 2018 році (CEER 2022).¹¹¹ Нижчу продуктивність та якість

¹⁰⁹ Серед 35 країн, членів Ради європейських регуляторів енергетики (CEER), включаючи Україну, 31 країна відносить нетехнічні втрати або на розподіл (10 країн), або і на розподіл, і на передачу електроенергії (25 країн). Україна відносить нетехнічні втрати лише на розподіл.

¹¹⁰ НКРЕКП, вебсайт Dixi Group website https://map.ua-energy.org/en/search/resources/?search_query=transmission+system+loss.

¹¹¹ Дані по Швеції за 2018 рік були винятково високими. Отже у середнє значення по 10 країнах ЄС не бере до уваги Швецію. Зі Швецією середнє по 11 країнах ЄС буде 38,7 хвилин.

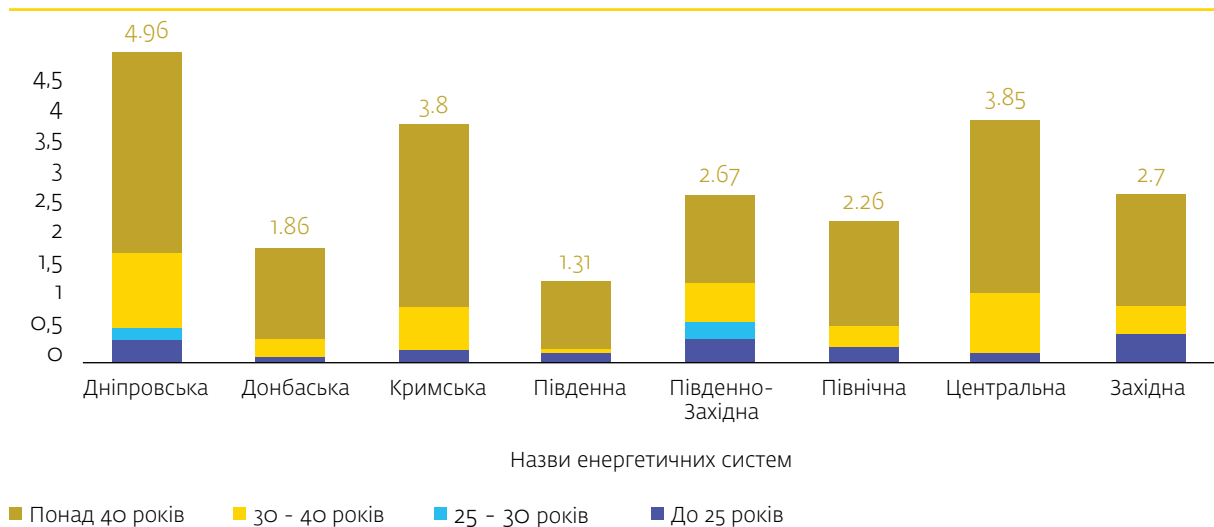
послуг української мережі передачі, ймовірно, можна пояснити високим ступенем її зношеності (Рисунок 7.5; Світовий банк 2014).

Україна почала синхронізацію роботи своєї енергосистеми з Європейською мережею системних операторів передачі (ENTSO-E) 16 березня 2022 року, і почала торгувати електроенергією з країнами Європи в червні 2022 року. ENTSO-E дав дозвіл на аварійну синхронізацію після того, як енергосистема України була відключена від російської об'єднаної енергосистеми та Єдиної системи живлення. Синхронізація енергосистеми України була стратегічною довгостроковою метою, яка ретельно готувалася протягом багатьох років з моменту виявлення Україною зацікавленості у здійсненні синхронізації з ENTSO-E у 2006 році. Синхронізація дозволила Україні та Європі стабілізувати синхронізовану енергетичну мережу в цілому та здійснювати обмін електроенергією між регіонами. Відтоді мережа електропередачі зберігала свою стабільність, якщо не брати до уваги тимчасових перебоїв у електропостачанні через цілеспрямовані атаки у жовтні та листопаді 2022 року. Україна

припинила експорт електроенергії в жовтні 2022 року для забезпечення внутрішніх потреб, і відновила свій експорт електроенергії до Європи в квітні 2023 року.

Оператором системи передачі (ОСП) є державне підприємство «Укренерго», яке володіє та управляє національною мережею передачі електроенергії. Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сертифікації оператора системи передачі» визначено, що власником системи передачі може бути тільки ОСП або суб'єкт господарської діяльності, 100 відсотків корпоративних прав у статутному капіталі якого належить державі (Закони України №1396-IX). Оскільки закон, яким передбачається і регулюється створення ДПП (Закони України 2023с) не дає права приватному сектору володіти або експлуатувати систему передачі або брати участь в експлуатації системи передачі на умовах ДПП, можливості для Укренерго брати участь у будь-якому ДПП, пов'язаному з передачею електроенергії, практично виключаються.

Рисунок 7.5 Протяжність та термін служби повітряних ліній електропередачі (1 000 км, 2019 рік)

Джерело: Укренерго¹¹²

¹¹² Dixi Group website, <https://map.ua-energy.org/en/dashboards/12/>.

Вартість основних активів Укренерго дорівнює 44,4 млрд грн або \$1,65 млрд у цінах 2020 року, як показано в Таблиці 7.4 (Укренерго 2020). Станом на квітень 2023 року рейтинг Укренерго від рейтингової компанії Fitch є CC, а від Moody’s – Ca. Дефіцит державного підприємства істотно збільшився в 2019 році, коли Уряд України змусив Укренерго компенсувати зростаючий дефіцит ДП «Гарантований покупець» по сплаті виробникам електроенергії з ВДЕ за «зеленим тарифом» як ПСО з ВДЕ (Таблиця 7.4).¹¹³ Однак, НКРЕКП¹¹⁴ не вважає, що ПСО за ВДЕ є частиною обов’язків Укренерго, а отже не включає ПСО у розрахунок тарифів на передачу

електроенергії. В умовах значного тиску на його фінанси, а також кількох судових позовів від ГП, Укренерго випустив 5-річні зелені єврооблігації сталого розвитку під державні гарантії на суму \$ 825 млн з прибутковістю 6,875% у 2021 році, із терміном погашення, подовженим у 2022 році до семи років (Fitchwire 2022). Станом на 18 вересня 2023 року заборгованість Укренерго перед гарантованим покупцем становила 29,56 млрд гривень або \$808 млн у номінальних цінах (Energy Map “debt”).

У липні 2022 року український уряд запровадив два додаткові ПСО на Укренерго

Таблиця 7.4 Зведений фінансовий звіт Укренерго (номінальні 1 000 гривень, 2019–2020)

	2019	2020
Доходи від основної діяльності	26 328 179	58 249 460
ЕВДТА	4 284 917	-26 079 315
ЕВДТА, %	16,3%	-44,8%
Чистий прибуток	1 857 391	-27 498 470
Чистий прибуток, %	7,1%	-47,2%
Основні засоби	44 309 629	44 424 161
Дебіторська заборгованість	3 927 933	10 656 411
Акціонерний капітал	37 459 578	9 944 694
Кредиторська заборгованість	4 732 452	47 313 669
Гроші, в тому числі:	2 951 240	2 966 505
- вільні кошти	2 353 318	1 695 505
- спеціальні рахунки	597 922	1 271 000
Коефіцієнт поточної ліквідності	0,9	0,4

Джерело: Укренерго 2020.

¹¹³ Гарантований покупець (ГП) несе відповідальність за виконання ПСО як перед побутовими споживачами, так і перед виробниками ВДЕ. Енергоатом і Укргідроенерго повинні сплачувати фінансові внески ГП, який у свою чергу компенсує постачальникам універсальних послуг різницю між базовою ціною на ринку «на добу наперед» (РДН) і регульованою ціною для побутових споживачів. Виробники ВДЕ з «зеленим» тарифом продають свою продукцію ГП за відповідним «зеленим» тарифом, а ГП перепродує її на оптових ринках через електронні аукціони на РДН або внутрішньодобовому ринку. Оскільки ціни на оптовому ринку в середньому нижчі, ніж ціни за «зеленим» тарифом, це призводить до збитків для ГП. Щоб покрити ці збитки, Укренерго зобов’язане компенсувати їх з доходів від тарифу на передачу (OECD 2023).

¹¹⁴ НКРЕКП – Український регулятор в сфері енергетики, створений Кабінетом Міністрів України як центральний орган виконавчої влади. У цій сфері Україна ще не привела своє законодавство у відповідність до законодавства ЄС, яким вимагається, щоб регулятор функціонував незалежно від інших державних органів. Незалежність та репутація НКРЕКП істотно постраждали внаслідок кількох непрозорих призначень на посади членів комісії (ЄК 2023а; OECD 2021b).

та компанії-експортери електроенергії. «Експортне ПСО» зобов'язує експортерів перераховувати 80 відсотків свого прибутку на рахунок ГП для покриття дефіциту у постачальників універсальних послуг відповідно до Закону про ПСО. «Вугільне ПСО» вимагає від Укренерго надати ДП «Укрвугілля» кредит у розмірі 2,5 млрд грн для забезпечення виробництва електроенергії з вугілля на опалювальний сезон 2022–2023 років (Energy Community 2022; Sysoiev 2022b; Omelchenko 2023).

7.5.2 Перешкоди для участі приватного сектора

Ключовими перешкодами для участі приватного сектора у сфері передачі електроенергії є правові та регуляторні ринкові механізми, а також фінансові виклики ОСП Укренерго. Українське законодавство не дозволяє приватному сектору володіти або експлуатувати систему передачі та брати участь у передачі електроенергії на умовах ДПП. Якби уряд дозволив участь приватного сектора в мережі передачі електроенергії, можливостями для такої участі могли би бути: лінії електропередач у повній приватній власності або ДПП на лінії передачі. Якби Укренерго зміг реструктуризувати свої фінанси та міг брати комерційні позики без державних гарантій, приватний сектор міг би інвестувати в Укренерго безпосередньо або виступати інвестором на умовах ДПП, у рамках угоди про «будівництво-володіння-експлуатацію-передачу» (ВООТ) як незалежний оператор системи передачі електроенергії. Або, приватний сектор в особі великого девелопера електроенергії з ВДЕ, міг би побудувати приватні лінії передачі електроенергії на експорт та надати доступ до своїх ліній третім сторонам.

Незважаючи на певний прогрес у досягненні узгодженості з ринковими практиками

на енергетичному ринку ЄС, приватних інвесторів може відлякувати надмірне регулювання через ПСО та граничні ціни на українському ринку. Україні ще належить імплементувати Регламент ЄС про цілісність та прозорість оптового енергетичного ринку, і з цією метою Україна у червні 2023 року прийняла закон,¹¹⁵ або повністю відповідну процедуру транскордонного розподілу пропускнуї спроможності (Energy Community 2023).

7.5.3 Поточна ситуація, та нові можливості, і стратегії приватного сектора

Приватні фірми мають можливість підтримати реконструкцію мережі електропередач як підрядники Укренерго. Першочергові потреби на відбудову в секторі енергетики, визначені в RDNA2 на 2023 рік, становлять \$1,1 млрд або 33 відсотка від вартості сектора. Приватні підприємства можуть виступати підрядниками для Укренерго в таких сферах, як інженерні послуги, закупівлі та будівництво, виробництво оригінального обладнання, постачання сировини та логістичних послуг, а також експлуатація та управління об'єктами.

Процес вступу до ЄС може створити можливість покращити фінансові результати Укренерго. Ця можливість включатиме реструктуризацію балансу Укренерго та реформування тарифів, щоб забезпечити його фінансову стабільність та самодостатність. У багатьох країнах оператори системи передач є потужними компаніями, які регулярно позичають кошти у приватного сектора та на ринках капіталу. Вступ до ЄС може сприяти збільшенню доходів Укренерго від тарифу на передачу електроенергії, яка експортується до європейських країн. Поліпшення фінансового стану Укренерго може підвищити довіру приватного сектора до ринку електроенергії в цілому, але ключем до підвищення цієї довіри є фундаментальні реформи, які

¹¹⁵ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання зловживанням на оптових енергетичних ринках».

уможливають відшкодування витрат, посилять конкуренцію та гарантуватимуть незалежність регулятора, а також покращать ефективну та якісну діяльність. Додатковий дохід у розмірі близько \$80 млн на місяць від експорту матиме вирішальне значення, враховуючи, що сектор електроенергетики накопичує фінансовий дефіцит у розмірі \$50-100 млн на місяць у зв'язку з надзвичайно низьким рівнем доходів. Взимку в Україні може виникнути потреба в імпорті електроенергії з європейських країн через перебої у внутрішньому виробництві електроенергії, в тому числі через відключення Запорізької АЕС. Збільшення обсягів торгівлі електроенергією є життєво важливим для України, але поки ще не може бути реалізоване через занепокоєння щодо стабільності мережі (Світовий банк 2023а).

Модернізація застарілої мережі передачі могла б розширити інвестиційні можливості в зелену та стійку відбудову, але лише за умови реформування законодавчої бази таким чином, щоб уможливити участь приватного сектору. Український уряд має розглянути можливість внести зміни до Закону про ДПП, щоб включити в нього мережу передачі, а також в закон про оператора системи передачі і систему передачі, про які йшлося раніше, щоб дозволити інвестиції та участь приватного сектору в бізнесі мереж передачі в довгостроковій перспективі.

Цифрові технології уже допомогли в боротьбі з кібератаками та балансуванні лінії електропередачі. Хмарні технології підтримують критичну інфраструктуру Укренерго. Віртуальне управління передачею електроенергії забезпечує безпеку та доступність централізованих даних, забезпечуючи безперервність роботи і аварійне відновлення. Впровадивши перед вторгненням Росії новітні технології разом із планом відновлення бізнесу, Укренерго тепер здатне швидко реагувати та модифікувати

свою діяльність, у випадку необхідності. Співпрацюючи з Microsoft та її партнерами, Укренерго успішно оновило свої платформи безпеки та продуктивності, посиливши свою опірність до кібератак (CEE Multi-Country News Centre 2022).

7.5.4 Ризики та пом'якшення впливу ризиків

Основний регуляторний ризик полягає в тарифі на передачу електроенергії. Тариф на передачу не покриває різницю між сплаченим зеленим тарифом та цінами оптового ринку за ПСО по ВДЕ, і не дає можливості повністю покрити витрати системи передачі (Світовий банк 2022; EUEA 2022). Сильна зацікавленість Уряду України у вступі до ЄС та експорті електроенергії могла б пом'якшити цей ризик.

Ризики виконання, такі як ризик повторюваних обстрілів та кібератак на систему передачі електроенергії, а також дефіцит обладнання, витратних матеріалів та людських ресурсів, – пов'язані з вторгненням. Укренерго протидіє цим ризикам, використовуючи цифрові технології та підтримуючи стан готовності до надзвичайних ситуацій, як обговорювалося раніше. Інші заходи щодо пом'якшення ризику можуть включати створення запасів обладнання, сприяння вітчизняному виробництву необхідного обладнання, використання пересувних активів, визначення альтернативних постачальників та маршрутів транспортування, релокація персоналу та виробничих потужностей, працевлаштування ВПО, та прийняття на роботу спеціалістів жіночої статі.

7.5.5 Прогнози фінансових потоків

При сценарії «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів», припускається, що приватні інвестиції не будуть можливими до 2027–2033 років. Участь приватного

сектору могла би набувати різних форм, у тому числі позики від МФО, облигації, фінансування комерційних банків, ДПП за схемами будівництво-володіння-експлуатація (ВОО), будівництво-експлуатація-передача (ВОТ), реабілітація-експлуатація-передача в оренду (РОЛ) і реабілітація-експлуатація-обслуговування (РОМ), або відчуження активів та /або приватизація. Або, приватний сектор в особі великого девелопера електроенергії з ВДЕ міг би побудувати приватні лінії передачі електроенергії на експорт та надати доступ до своїх ліній третім сторонам. При сценарії «за відсутності реформ» ніякого приватного фінансування не передбачається. Узагальнені результати наведені в Таблиці 7.5.

7.6 Розподіл електроенергії

7.6.1 Галузевий контекст

Продуктивність та якість послуг українських розподільних мереж в сенсі технічних втрат і перебоїв є гіршою за аналогічні показники у вибірці країн Європи чи ЄС. Середні технічні втрати в розподільних мережах України в 2018 році дорівнюють 9,84 відсотка, що є вище за показник 7,05 відсотка, по технічним втратам розподільних мереж 30 європейських країн за той самий рік.¹¹⁶ Показник незапланованих перерв у роботі розподільній мережі середньої напруги (СН) України на одного клієнта на рік, за винятком надзвичайних подій, або SAIFI, у 2018 році, становить 5,93, що є більше за середній показник для 12 країн ЄС – 1,06 – у

Таблиця 7.5 Потреби передачі електроенергії та фінансування приватного сектора (\$, млрд, у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	1,2	2,6	3,7
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	0,0	0,0	0,0
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови— Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	0,0	3,4	3,4
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,00	0,3	0,3
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	12,9	8,9
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	3,0	3,0

Джерело: RDNA2 та розрахунки IFC

Примітка: (а) Сценарій «за відсутності реформ» припускає затримки у реалізації реформ або незадовільне впровадження реформ.

(б) Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» припускає наступні реформи (i) приєднання до ЄС та об'єднання ринків електроенергії, (ii) аукціони на електроенергію з відновлюваних джерел енергії, (iii) реформи тарифів, граничних цін і ПСО на оптових ринках електроенергії, тарифів на передачу, розподіл та для кінцевих споживачів, для забезпечення відшкодування витрат, посилення конкуренції та покращення ефективності з боку попиту і з боку пропозиції, а також аналогічним чином у секторах газу та централізованого теплопостачання, (iv) впровадження гарантії походження ВДЕ та (v) будь-яка прийнятна форма приватної участі, такої як комерційне фінансування, ДПП, системи передачі в приватній власності тощо.

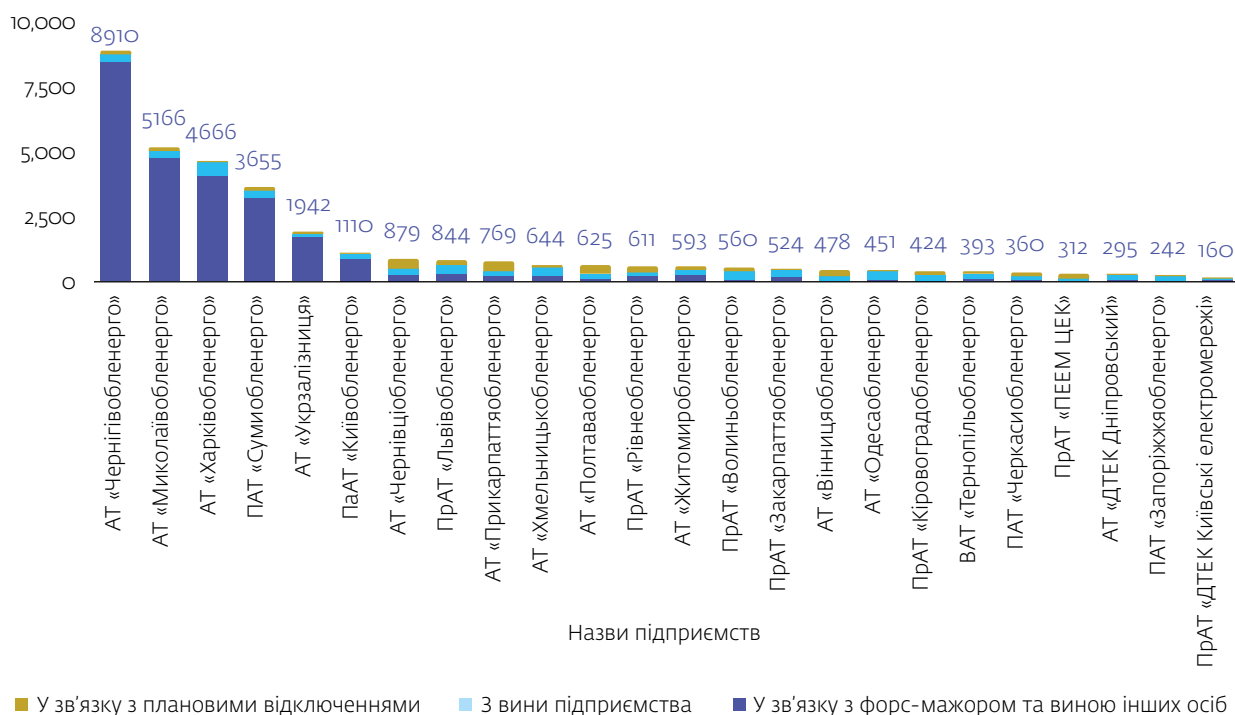
¹¹⁶ Серед 35 країн, що входять до CEER (членів Ради європейських регуляторів енергетики (CEER), включаючи Україну, 31 країна відносить нетехнічні втрати або на розподіл (10 країн), або і на розподіл, і на передачу електроенергії (25 країн). Україна відносить нетехнічні втрати лише на розподіл. Дані за 2018 рік є найновішими даними про втрати при передачі електроенергії у звіті CEER, але містить дані про 33 країни, включаючи Україну з 35 країн (CEER 2020).

2018 році (CEER 2022). SAIFI української низьковольтної (НН) розподільної мережі у 2018 році становить 0,72, що є вищим за середній показник для 16 країн ЄС у 0,49 у 2018 році (CEER 2022). Тривалість незапланованих перерв у роботі української мережі середньої напруги на одного клієнта на рік за винятком надзвичайних подій, або SAIDI, за 2018 рік становить 580,46 хвилин, що вище середнього показника для 16 країн ЄС у 62,35 у 2018 році (CEER 2022). Загальна тривалість незапланованих перебоїв у роботі низьковольтної мережі України на одного клієнта на рік за винятком надзвичайних подій, або SAIDI, становить 102,94 хвилини, що вище середнього показника для 16 країн ЄС у 36,95 у 2018 році (CEER 2022). SAIDI з вини розподільної компанії у 2020 році в Україні є різним у різних

розподільних компаній, і коливається від понад 2275 хвилин до 1 хвилини (Рисунок 7.6).

Український уряд зауважив у вересні 2023 року, що в Україні, включно з окупованим Кримом, є 34 оператори систем розподілу (ОСР).¹¹⁷ Виходячи з даних Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України (SMIDA), орієнтовно налічується 27 операторів систем розподілу (ОСР), які здебільшого знаходяться в змішаній державній і приватній власності, і станом на вересень 2023 року щодо них проводиться націоналізація і накладаються санкції на їх приватних власників.¹¹⁸ Орієнтовна частка приватної власності цих 27 ОСР (включно з тими, можливість націоналізації яких розглядалась

Рисунок 7.6 Перебої в постачанні електроенергії у 2022 році, хвилин (рік)

Джерело: НКРЕКП¹¹⁹

¹¹⁷ Коментарі уряду на першу версію цього звіту.

¹¹⁸ Агенство з розвитку інфраструктури фондового ринку, станом на червень 2023р., перелічує 73 особи, з зазначенням права власності на частки компаній операторів систем розподілу; це відображає практику використання одним власником декількох юридичних осіб для реєстрації права власності у певному ОСР; шляхом додавання таких часток, що належать одному власнику, цей звіт враховує 27 ОСР. (Energy Map “distribution”). Права власності на ОСИ станом на лютий 2023 року (Comments.UA 2023).

¹¹⁹ НКРЕКП, вебсайт Dixi Group, <https://map.ua-energy.org/en/dashboards/12/>.

у 2023 році і не враховуючи їх відносний розмір) становить 62 відсотка.¹²⁰ Звіт про моніторинг ринку електроенергії за 2020 рік зазначає, що ДТЕК контролює 43 відсотки ринку розподілу, контролюючи 7 з 32 ОСР в Україні (Михайленко 2020). У 2019 році ДТЕК інвестував у свої електромережі 3,5 млрд гривень (\$23 млн), а в 2020 – 4,9 млрд гривень або \$29 млн у номінальних цінах за 2020) (ДТЕК 2020).

7.6.2 Перешкоди для участі приватного сектора

Попереднє регулювання тарифів «витрати плюс» обмежувало інвестиції в мережу розподілу електроенергії, але НКРЕКП прийняла нове регулювання тарифів на основі регуляторної бази активів (РАВ) у 2020 році, щоб стимулювати інвестиції. Оцінка результатів реформи РАВ у листопаді 2021 року показує, що із 32 ОСР 25 операторів систем розподілу застосовують тарифи РАВ (88 відсотків розподілених обсягів), а сім операторів розподільчих систем застосовують тарифи «витрати плюс» (12 відсотків від загального обсягу розподілених обсягів). Оцінка показує збільшення інвестицій на 59 відсотків серед усіх операторів систем розподілу та на 66 відсотків серед операторів систем розподілу з тарифами РАВ. Оцінка виявила значне збільшення інвестиційних планів та встановлення ключових показників ефективності (КПІ), але також зазначає про необхідність залучення більшої кількості банківського та зовнішнього фінансування. Загалом банки знають про реформу РАВ. Щоб надавати фінансування, банки повинні зрозуміти фінансову модель ОСР та джерела погашення кредитів. Оцінка також зазначає потреби у нарощуванні спроможності ОСР щодо підготовки детальної нормативної звітності, вдосконалення обліку РАВ (Karaguttoff,

et al. 2021). Збільшення обсягу інвестицій має врешті-решт зменшити витрати розподільних мереж шляхом підвищення ефективності та зменшення технічних втрат, що призведе до зниження тарифу для кінцевих споживачів. Оператори систем розподілу та НКРЕКП повинні продовжувати моніторинг, оцінку, звітність та верифікацію впливу інвестицій в ОСР на ефективність їх роботи. Секретаріат Енергетичного співтовариства у 2021 році також зазначає, що застосована тарифна методологія РАВ не відповідає вимогам через відсутність прозорості та низький ступінь відображення витрат (Energy Community 2021).

Регуляторна невизначеність і невідповідність законодавству ЄС можуть перешкоджати інвестиціям у ОСР. Наприклад, у серпні 2022 року деякі енергетики побоювалися, що український уряд може скасувати тарифне регулювання РАВ. Вони зазначили, що в умовах високої інфляції та 30-відсоткового зниження обсягів розподілу електроенергії РАВ-тариф став єдиним джерелом для закупівлі матеріалів, проведення ремонтів та виплати зарплати працівникам, ліквідації аварій, кількість яких постійно зростала внаслідок воєнних дій (RBC-Ukraine 2022). Оператори систем розподілу повинні купувати значну суму своїх втрат у державного НАЕК «Енергоатом» за фіксованою ціною всупереч законодавству ЄС (Energy Community 2022).

7.6.3 Поточна ситуація та нові можливості, і стратегії приватного сектора

Вторгнення збільшило потребу в потенційних приватних інвестиціях у розподільні мережі, не лише заради їх відновлення, а й з метою їх модернізації і перетворення на «розумні» мережі, відповідно до вимог вступу до ЄС. Системи розподілу електроенергії в

¹²⁰ Посилання на новини про націоналізацію операторів систем розподілу <https://delo.ua/energetics/biznes-druziv-putina-yak-ukrayina-dva-roki-namagajetsya-zabrati-pyat-oblenergo-u-blizkix-do-kremlya-biznesmeniv-421219/>, <https://delo.ua/energetics/sumnivni-kroki-navishho-u-vladi-zagovorili-pro-nacionalizaciju-energeticnimi-kompaniyami-i-comu-roboti-z-nix-derzpidprijetstva-ce-pogana-ideya-423285/>. OECD (2023) зазначає, що Україна має 32 ОСР, вісім з яких контролює Фонд державного майна.

Україні мають низький рівень цифровізації. Оператори ОСР все ще вручну записують багато основних показників, таких як SAIDI та технічні втрати. Такі методи створюють умови для потенційних маніпуляцій із інформацією про облік електроенергії. Однією з вимог НКРЕКП до операторів систем розподілу електроенергії є повна цифровізація вимірювань, що може значно зменшити нецільове використання електроенергії або втручання в роботу вимірювальних приладів (OECD 2021a).

Крім того, розумні мережі мають важливе значення для інтеграції змінних обсягів відновлюваних джерел енергії, реагування на зміни попиту, для підвищення енергоефективності та енергозбереження, електрифікації будівель, збільшення е-мобільності, зміцнення кібербезпеки та стійкості до змін клімату. Наприклад, ДТЕК запустив експериментальну діагностику ліній електропередач за допомогою безпілотних літальних апаратів, яка скоротила час відключення електроенергії на 10-15 відсотків, а аварійність – на 300 відсотків. ДТЕК завершив автоматичне розпізнавання дефектів інфраструктури за допомогою комп’ютерного зору та лідарного сканування, а також здійснив аналіз і прогноз аварій за допомогою 3D-моделювання (ДТЕК 2020).

7.6.4 Ризики та пом’якшення впливу ризиків

Регуляторний ризик виникає через невизначеність навколо тарифів RAB, як зазначалося вище. НКРЕКП має вдосконалити тарифну методологію RAB та стандартизувати облік і звітність RAB, а також підвищити прозорість, і крім того унеможливити несподіване скасування норм регулювання. Процес вступу до ЄС може зменшити цей ризик.

Фінансовий ризик виникає через відсутність комерційного фінансування. Умови кредитування (високі процентні ставки 14-17 відсотків і короткий термін погашення 12-60 місяців) не змінилися з переходом на RAB-тариф. Для пом’якшення цього ризику банки запропонували наступні зміни щоб полегшити процес отримання комерційного кредиту: (i) запровадження спеціального рахунку з автоматичним списанням коштів на погашення кредиту на основі затвердженого графіка, (ii) удосконалення процедури внутрішнього контролю ОСР та аналізу інвестиційних проєктів (Karagutoff, et al. 2021).

7.6.5 Прогнози фінансових потоків

При сценарії «за відсутності реформ», припускається, що приватний сектор не продовжуватиме інвестиції через ринкові невизначеності. При сценарії «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» мається на увазі, що додаткові інвестиції будуть неможливими аж до 2027–2033. Участь приватного сектору могла би набувати різних форм, в тому числі позики від МФО, облігації, фінансування комерційних банків, ДПП за схемами BOO, BOT, ROL та ROM, або відчуження активів та /або приватизація. Узагальнені результати можна побачити в Таблиці 7.6.

7.7 Централізоване опалення

7.7.1 Галузевий контекст

Якщо порівнювати з середніми показниками по ЄС, централізоване тепlopостачання в Україні має низьку якість послуг та дуже низьку продуктивність у плані втрат тепла в теплових мережах та ефективність опалювальних котлів. Частка втрат тепла в теплових мережах України є дуже високою, в середньому 21,9 відсотка, коливаючись від 10,5 до 39,9 відсотка в 2020 році (Energy Map “heat loss”), що є набагато вище за середній

Таблиця 7.6 Потреби розподілу електроенергії та фінансування приватного сектора (\$, млрд, ціни 2023 року, якщо не вказано інше)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	0,3	3,3	3,7
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	0,3	0,0	0,3
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,3	0,0	0,3
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	82,2	0,0	7,4
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови— Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	0,5	3,3	3,8
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,3	2,9	3,1
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	82,1	86,2	85,9
Інші визначені інвестиційні можливості	0,2	0,5	0,7

Джерело: RDNA2 та розрахунки IFC.

Примітка: (а) Сценарій «за відсутності реформ» припускає затримки у реалізації реформ або незадовільне впровадження реформ.

(б) Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» означає всі прийнятні форми участі приватного сектора.

показник 24 країн ЄС на рівні 6,9 відсотка у 2018 році, і дуже високим у міжнародному масштабі (Європейська Комісія та інші 2022; Tetra Tech ES, Inc. 2020). Більшість котлів в Україні були виготовлені ще в радянські часи і функціонують з низьким ККД, що призводить до 10-15 відсотків втраченого тепла (OECD 2021b). Низька якість послуг гарячого водопостачання, особливо влітку, і незрозуміла, заплутана система розгляду скарг на виставлені рахунки є двома найпоширенішими скаргами на компанії централізованого тепlopостачання; співставні дані по ЄС відсутні (Tetra Tech ES, Inc. 2020).

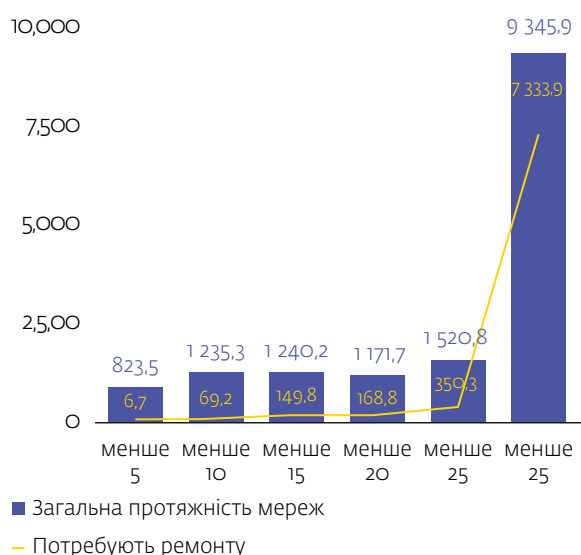
Централізоване опалення в Україні використовує набагато менше відновлюваної енергії, набагато більше природного газу і набагато менше когенерації порівняно з країнами-членами ЄС. У 2018 році тепло для централізованого опалення України вироблялось на 75 відсотків з газу, на 10 відсотків з вугілля та торфу, близько 8 відсотків з біопалива з біомаси та відновлюваних відходів, і близько 6 відсотків з нафтопродуктів; за рахунок когенерації

вироблялось 34 відсотка (ЕС et al 2022). В ЄС тепла енергія для централізованого опалення в 2018 році вироблялась за рахунок природного газу на 30,4 відсотка, за рахунок біомаси, біопалива і відновлюваних відходів – на 26,9 відсотка, і за рахунок вугілля та торфу – на 26,7 відсотка; при цьому частка когенерації становила близько 63 відсотка (ЕС et al 2022). Хоча дані про викиди парникових газів від централізованого опалення в Україні відсутні, враховуючи високу частку газу, вугілля та торфу як джерел енергії для централізованого опалення та низьку енергоефективність, інтенсивність викидів парникових газів на одиницю ВВП ймовірно є набагато вищою, ніж у середньому по ЄС.

Зношені теплові мережі України, тарифи для кінцевих споживачів, що не покривають собівартість виробництва тепла, та поширені неплатежі за комунальні послуги створюють замкнене коло, елементами якого є низька якість послуг, погіршення стану інфраструктури та брак інтересу з боку інвесторів (Рисунки 7.7 і 7.8). Вік більшої частини опалювальної інфраструктури

перевищує 25 років, тобто вона вже майже вичерпала або навіть перевищила свій проектний термін експлуатації і потребує капітального ремонту або заміни (Рисунок 7.7; OECD 2021b). Низькі тарифи, які навіть не покривають собівартості виробництва, не стимулюють енергоефективність та збереження енергії. Малий потік доходів через велику частку неплатежів та низькі тарифи не можуть забезпечити достатньо коштів на технічне обслуговування та нові інвестиції. Понад 60 відсотків уже вичерпали свій проектний строк служби, а понад 60 відсотків тепломереж потребують теплоізоляції або заміни (Tetra Tech ES, Inc. 2020). Така зношеність виробничих активів обумовлює низьку якість послуг, яка ще більше підвищує витрати та заохочує ще більше клієнтів відмовлятися від системи централізованого опалення (Tetra Tech ES, Inc. 2020).

Рисунок 7.7
Протяжність мереж централізованого опалення за строком служби (2020)

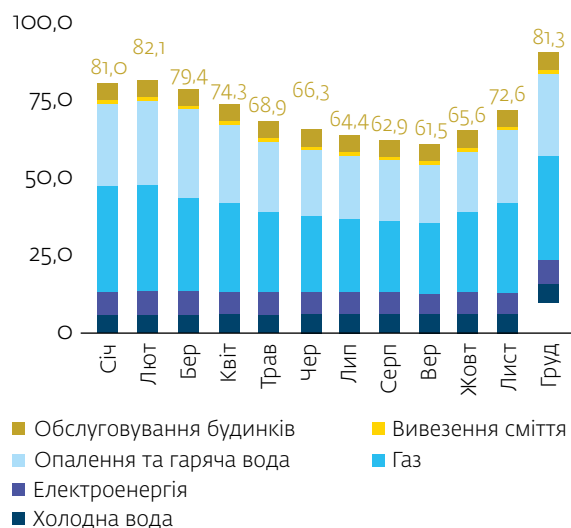

Джерело: НКРЕКП.
Примітка: Рисунки з вебсайту Dixi Group, <https://map.ua-energy.org/en/dashboards/12/>

Більшість із 1 600 компаній централізованого теплопостачання України знаходяться у власності муніципалітетів та міст. Компанії централізованого теплопостачання надають послуги централізованого опалення та гарячого водопостачання і забезпечують робочими місцями понад 65 000 працівників (Tetra Tech ES, Inc. 2020); ¹²¹ послугами централізованого опалення користуються 37 відсотків українських сімей, на послуги централізоване опалення припадає значна частка (за оцінками понад 20 відсотків) їх загальних витрат на житлово-комунальні послуги в містах (Tetra Tech ES, Inc. 2020). Кінцевими споживачами ЦО в 2018 році були на 48 відсотків житловий сектор, на 32 відсотки – сфера послуг, і на 20 відсотків – промисловість (ES et al 2022).

Українське законодавство не дозволяє приватизувати чи передавати в концесію системи централізованого теплопостачання, але дозволяє приватним інвесторам будувати когенераційні об'єкти, не гарантуючи їх

Рисунок 7.8
Заборгованість за житлово-комунальні послуги (гривень, млрд, ціни 2021 року, 2021)

Джерело: Державна служба статистики України
Примітка: рисунки з вебсайту Dixi Group, <https://map.ua-energy.org/en/dashboards/7/>

¹²¹ Рік даних невідомий.

підключення до мереж.¹²² Приватні інвестиції в централізоване теплопостачання є рідкістю в Україні, і в багатьох випадках вони спрямовані на відключення будівель від централізованого теплопостачання, у зв'язку з низькою якістю послуг ЦО та неефективністю обслуговування (Tetra Tech ES, Inc. 2020). Більшість місцевих органів влади виділяють теплопостачальним компаніям фінансову допомогу на експлуатацію та аварійне обслуговування або ремонт мереж. Ключовим джерелом інвестицій для компаній централізованого теплопостачання були позики від міжнародних фінансових організацій (МФО), зазвичай у комбінації з грантами та технічною допомогою від інших донорів. Загальний обсяг фінансування, виділеного міжнародними фінансовими організаціями на модернізацію централізованого теплопостачання, становить близько \$600 млн станом на 2020 рік (базовий рік цін невідомий; Tetra Tech ES, Inc. 2020). Однак темпи реалізації та виплати коштів для цих проєктів залишаються низькими як через внутрішні проблеми в компаніях централізованого теплопостачання, так і через особливості нормативного регулювання залучення міжнародної допомоги (Tetra Tech ES, Inc. 2020).

7.7.2 Перешкоди для участі приватного сектора

Українське законодавство обмежує участь приватного сектора в системах централізованого теплопостачання. Як зазначалося вище, українські закони дозволяють когенераційним об'єктам перебувати у приватній власності, але не гарантують підключення до мереж. Проте,

Законом України «Про оренду об'єктів теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності» передбачено можливість передачі в оренду цілісних комплексів відповідних об'єктів комунальної власності (Закони України 2023d). Договори про надання комунальних послуг можуть укладатись терміном на один рік, і споживачі мають право розірвати такий договір. Попри зазначені вище обмеження на участь приватного сектора, проєкти з об'єктами когенерації в приватній власності таки існують, як, наприклад, ТЕЦ у місті Краматорськ (ДПП із ContourGlobal, пізніше продана Econnect у 2018) (Econnect 2018) і Чернігівська ТЕЦ (ДПП із Технова з 2000 по 2023 рік, у якому договір оренди було розірвано через брак фінансування на капітальний ремонт або інвестиції внаслідок масштабних пошкоджень, завданих ТЕЦ, які оцінювались у 803 млн гривень) (Buna Time 2023).

Велика заборгованість компаній централізованого теплопостачання та тарифи для кінцевих споживачів, які не покривають собівартість виробництва, змушують приватний сектор критично дивитись на можливості роботи в цьому секторі. Станом на лютий 2022 року сукупна заборгованість усіх теплопостачальних компаній перед постачальником газу Нафтогазом становить \$1,5 млрд, в цінах 2022 року (Energy Map “heat loss”). Були здійснені спроби врегулювати заборгованість постачальників послуг централізованого опалення на законодавчому рівні: Закон 1639-IX мав на меті сприяти фінансовій

¹²² Відповідно до статті 4 Закону «Про приватизацію державного та комунального майна» будь-які мережі, будівлі, обладнання, пов'язані з теплопостачанням, не підлягають приватизації. Відповідно до статті 3 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» оренда таких об'єктів також не допускається. Стаття 7 Закону України «Про спільне виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію)» прямо дозволяє когенераційним об'єктам перебувати у власності приватного інвестора. Далі регулятор видав Постанову «Розробка інвестиційних програм з електричної та теплової енергії в теплових мережах і когенераційних установках». Проблема з когенерацією полягає в підключенні до мереж централізованого теплопостачання. Регуляторна політика у цій сфері є доволі ускладненою і Закон «Про теплопостачання» не дає гарантій, що потенційний постачальник буде підключений до мереж. Проблему визнає і сам регулятор. Проте Законом України «Про оренду об'єктів теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності» передбачено можливість передачі в оренду цілісних комплексів відповідних об'єктів комунальної власності.

Таблиця 7.7 Ключові результати Програми енергоефективної модернізації в житлових будинках «Енергодім» (номінальні ціни, квітень 2023)

	Пакет А	Пакет В	Загалом
Вхідні ресурси			
Інвестиції [грн]	66 505 774	2 191 710 968	2 258 216 741
Інвестиції [євро]	1 653 418	54 488 727	56 142 145
Вихідні результати			
Загалом ремонтів [кількість проєктів]	46	195	241
Відремонтовані площі [м²]	417 743	1 294 763	1 712 506
Фінансові результати			
Внутрішня ставка доходності (IRR)			
IRR включаючи заощадження енергії	71%	3%	4%
IRR включаючи заощадження енергії та податки	102%	4%	5%
IRR включаючи заощадження енергії податки та CO ₂	277%	8%	10%
Чиста приведена вартість NPV при ставці дисконтування 8%			
NPV включаючи заощадження енергії	121 711 318	- 638 341 804	- 516 630 486
NPV включаючи заощадження енергії та податки	130 697 994	- 453 812 824	- 323 114 829
NPV включаючи заощадження енергії, податки та CO ₂	222 715 091	28 247 748	250 962 840

Джерело: Енергодім.

стабільності на газовому ринку і підтримати процедуру розрахунку з компаніями, що постачають, розподіляють та транспортують природний газ (Закони України 2023e), а Закон 1730-VIII, остання редакція від серпня 2022, намагався врегулювати заборгованість теплопостачальних підприємств (Закони України 2023d). У серпні 2023 року Кабінет міністрів продовжив зобов'язання Нафтогазу в рамках ПСО постачати газ теплогенеруючим підприємствам за ціною 7 420 гривень (\$203) за 1 000 кубічних метрів до 15 квітня 2024 (Ukrainian News 2023). Система встановлення тарифів повинна дозволити теплопостачальним компаніям покривати економічно обґрунтовані витрати, включаючи витрати на паливо та інвестиційні витрати на модернізацію та розвиток системи; і на покращення діяльності, в тому числі експлуатаційну ефективність та зменшення технічних та нетехнічних втрат.

Старі та енергетично неефективні будинки невиправдано збільшують витрати на опалення, що надалі загострює ситуацію з неплатежами кінцевих споживачів і підриває віру у доцільність потенційних приватних інвестицій. Більшість будинків в Україні були побудовані за радянських часів без особливої уваги до їх енергоефективності. У більшості випадків ці будинки утримувались неналежним чином, що ще більше знижувало їх енергоефективність. Враховуючи той факт, що тарифи для кінцевих споживачів на послуги ЦО, електро- і газопостачання не дають можливість покрити навіть собівартість виробництва, а також високі початкові витрати та короткий термін повернення фінансування на енергоефективні заходи, якість комунальних послуг та рівень комфорту, здоров'я та безпеки у таких будинках продовжує погіршуватися.

У Уряду України є три закони, що мають відношення до енергоефективності в будівлях ¹²³, і великі програми з підвищення енергоефективності в будівлях, в тому числі програма «Теплі кредити», яка фінансується безпосередньо з державного бюджету, і яка працює з 2015 року і головним чином є корисною для приватних одноквартирних будинків. За період з листопада 2017 року по грудень 2021 року загальна кількість позичальників «теплих кредитів» становила 89 560 осіб, з яких 95,19 відсотка – індивідуальні власники, 4,81 відсотка – об'єднання співвласників багатоквартирного будинку. За цей же час, виплати субсидій за Теплими кредитами розподілились між позичальниками так: 60,3 відсотка індивідуальним власникам і 39,7 відсотка – ОСББ (Energy Map “dashboards/7”).

Ще однією великою програмою підвищення енергоефективності житла є «ЕнергоДім», яку впроваджує Фонд енергоефективності, починаючи з вересня 2019 року, з акцентом на багатоквартирні будинки. Таблиця 7.7 представляє узагальнені результати програми Енергодім станом на квітень 2023, включаючи фінансові здобутки, а також вплив програми на податкові надходження та боротьбу зі зміною клімату. Пакет В є більш комплексним і сталим варіантом, ніж Пакет А.

7.7.3 Поточні події та нові можливості, і стратегії приватного сектора

Україна має велику перевагу в енергетичному переході завдяки своїй спроможності використовувати біоенергію, в тому числі біометан, а також потенційно геотермальні рішення для мереж централізованого теплопостачання. Україна має як величезний запас сільськогосподарської сировини, так і фізично існуючі мережі централізованого

теплопостачання, чого більшість європейських країн намагаються досягти, щоб зменшити викиди парникових газів (Tetra Tech ES, Inc. 2020; Nugent 2022). В Україні іноземні донори, які дбають про клімат, фінансують модернізацію проблемних систем у таких містах, як Київ, Житомир і Кременчук, як пілотні проєкти (Rosca 2021; Prince, et al. 2021; Ramboll 2021).

Потенційні можливості для інвестицій приватного сектора існують в царині енергоефективності, яку часто називають «перше паливо» у процесі переходу на чисту енергію. Підвищення енергоефективності є одним з найшвидших і найефективніших способів зменшити викиди CO₂, і одночасно знизити витрати на енергію та зміцнити енергетичну безпеку (IEA 2021). Приватні інвестиції в енергоефективність будівель може потребувати доповнюючого державного фінансування, гарантій, кліматичного або зеленого фінансування, і довгострокового фінансування із звільненням, на початковий період, від сплати відсотків допоки не відчується ефект від економії енергоспоживання. Одним з таких інструментів є Державний фонд декарбонізації та енергоефективної трансформації, який має запрацювати у 2024 році (Закон України від 11.04.2023 №3035-IX). Україна має ставити за мету мінімізацію використання некомерційної фінансової підтримки до рівнів, що існують в ЄС.

7.7.4 Ризики та пом'якшення впливу ризиків

Серед регуляторних ризиків є як пов'язані з вторгненням, так і не пов'язані з вторгненням. Покупцем за договором із приватною ТЕЦ або біометановою установкою буде державна

¹²³ Закон № 2118-VIII. «Про енергетичну ефективність будівель» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-viii?lang=en#Text>.

Закон № 2095-VIII. «Про фонд енергоефективності», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2095-viii#Text>; Закон No. 2392-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення умов для запровадження комплексної термомодернізації будівель».

установа, наприклад міська рада або орган місцевого самоврядування, або оператор газотранспортної системи (ОПТС). Таким чином, такі установки зможуть отримувати плату за свою енергію за договором купівлі-продажу. Однак державні установи не можуть надавати фінансову підтримку цим приватним підприємствам, щоб вони могли оговтатися від шкоди, завданої вторгненням як це було у випадку ДПП Чернігівської ТЕЦ із Technova. Інші регуляторні ризики є опосередкованими, але значущими: покупці можуть не виконати свої платіжні зобов'язання за договором через несплату комунальних платежів споживачами чи через низькі тарифи на тепло, електроенергію та газ, що не покривають собівартості виробництва. Біометан не може конкурувати із субсидованими низькими цінами на газ, але може конкурувати на експортних ринках, де він може бути проданий за підвищеною ціною. Через низьку

якість послуг централізоване опалення втрачає своїх клієнтів, що є комерційним ризиком для покупця, і спричиняє непрямий вплив на приватні ТЕЦ або біометанові установки.

7.7.5 Прогнози фінансових потоків

Сценарій «за відсутності реформ» припускає, що енергоефективність у будівлях потребуватиме грантів, гарантій та/або кліматичного або зеленого фінансування на майже половину програм, при цьому варіанти фінансування, забезпечені двома найбільшими програмами України щодо енергоефективності в будівлях, будуть обмежені.¹²⁴ Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» припускає наявність такої фінансової підтримки на рівні, в середньому, 20 відсотків від загальної суми інвестицій у енергоефективність впродовж 2027–2033 років, виходячи з тенденції, що існує в європейських країнах, таких як Німеччина,

Таблиця 7.8 Потреби централізованого опалення і фінансування приватного сектору (\$, млрд, ціни 2023 року, якщо не вказано інше)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	0,7	1,7	2,5
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	1,8	3,1	4,9
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	1,8	3,1	4,9
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови— Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	1,8	14,1	15,9
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	1,7	1,7
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	100,0	70,0
Інші визначені інвестиційні можливості	1,8	12,4	14,2

Джерело: RDNA2 та розрахунки IFC.

Примітка: (а) Сценарій «за відсутності реформ» припускає зволікання з реформами або незадовільне їх впровадження. (б) Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» передбачає (i) будь-які прийнятні форми участі приватного сектору, в тому числі комерційне фінансування та ДПП, (ii) запровадження тарифів на ЦО, електроенергію та газ для кінцевих споживачів, хоча б на рівні самоопукності послуг, (iii) імплементацію законів про енергоефективність у будівлях, (iv) умови фінансування відкореговані відповідно до особливостей інвестицій у енергоефективність (напр., довгий термін, скасування нарахування процентної ставки протягом перших років тощо.), і (v) вступ до ЄС.

¹²⁴ Програма «ЕнергоДім» покриває до 70 відсотків інвестиційних витрат. Щодо програми «Теплі кредити», держава надає допомогу у формі часткової компенсації від 20 до 35 відсотків. <https://energodim.org/detalna-informatsiia/>; <https://www.ukrinform.net/rubric/economy/3226668-more-than2000-ukrainian-families-take-advantage-of-warm-loans-program-this-year.html>.

де розмір субсидій коливається від 10 до 50 відсотків, а у більшості випадків становить близько 15 відсотків (BAFA 2023). Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» також припускає, що впродовж 2027–2033 років участь приватного сектору в сфері централізованого опалення набуватиме різних форм, включно з позиками від МФО, облігаціями, фінансуванням комерційних банків, ДПП у формі структур BOO, BOT, ROL, і ROM, відчуження активів та/або приватизацій. Таблиця 7.8 пропонує поглянути на частку фінансування приватного сектору в галузь централізованого опалення при сценаріях «за відсутності реформ» та «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів».

7.8 Сектор видобування корисних копалин

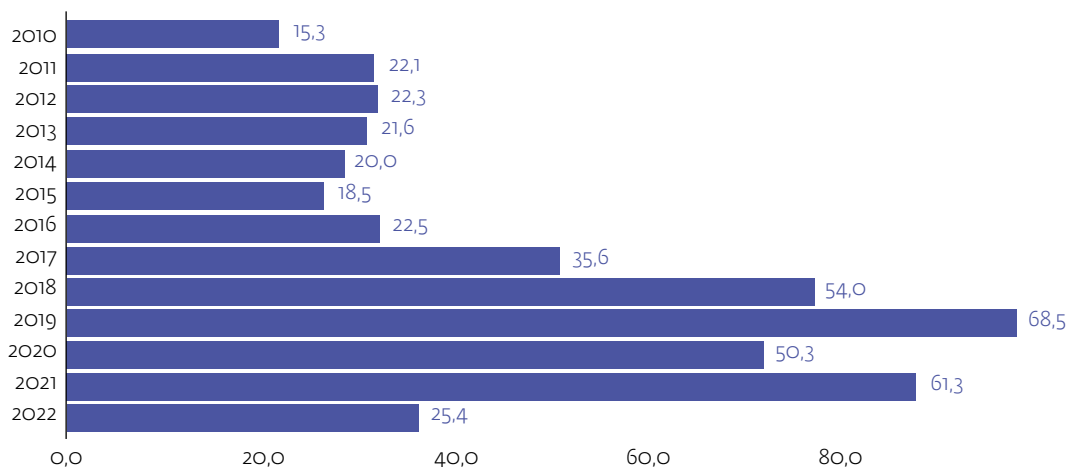
7.8.1 Галузевий контекст

Результативність України в секторі видобування корисних копалин є нижчою, ніж інших країн-членів ЄС та європейських країн

(Natural Resource Governance Institute 2017). Індекс управління ресурсами за 2017 рік оцінював 89 країн, багатих на нафту, газ і корисні копалини, і поставив Україну на 44 місце за показниками: реалізація цінності, управління доходами та врядування в секторі видобування корисних копалин.¹²⁵

Присутність приватного сектора в секторі видобування корисних копалин збільшується. На чолі її стоять великі вітчизняні промислові групи, що залучають іноземні інвестиції (Рисунок 7.9). До числа виробників природного газу входять державні компанії, яким належить 77 відсотків ринку, і приватні компанії, які володіють 23 відсотка ринку (дані за 2022 рік). (Асоціація газовидобувних компаній України 2022; Міністерство оборони 2022; НКЦПФР 2023) Найбільший виробник нафти, компанія Укрнафта (62,7 відсотка від загального виробництва нафтогазового конденсату України і 5,8 відсотка від національного видобутку газу в 2021 році) (УКРНАФТА “Про компанію”) знаходиться під повним управлінням держави

Рисунок 7.9 Капітальні інвестиції в сектор видобування корисних копалин (гривні, млрд, номінальні ціни)

Джерело: Державна служба статистики України.¹²⁶

¹²⁵ До 89 країн з рейтингу RGI 2017 року входять країни, зосереджені на видобутку нафти та газу, включаючи Україну, Норвегію та Великобританію та інші країни, які займаються видобутком корисних копалин. Наприклад, Чилі посіла друге місце серед тих країн, що займаються видобутком корисних копалин.

¹²⁶ Dixi Group, <https://map.ua-energy.org/en/dashboards/9/>. Дані стосуються видобування вугілля та залізної руди, сирої нафти та природного газу, а також видобування інших корисних копалин.

(ДП Нафтогаз володіє 50 відсотками акцій Укрнафти, тоді як 49,[9]-відсотковий пакет акцій, що належить олігархічній групі компаній Приват Груп, перебуває в управлінні Міністерства оборони України (Асоціація газовидобувних компаній України 2022).

Українським законодавством забороняються приватні інвестиції в газотранспортну інфраструктуру, але дозволяються інвестиції в розподіл газу (УКРНАФТА “Про компанію”).

Можливості для приватних інвестицій можуть бути пов’язані з біометаном, який може експортуватися за преміальною ціною, особливо зважаючи на те, що газотранспортна система України добре інтегрована з ЄС, а також те, що Україна має найбільші в Європі газосховища. До інвестиційних можливостей належать оптимізація та модернізація газотранспортної та газорозподільної мережі для використання відновлюваних і синтетичних газів, зокрема біометану та водню. 12 квітня 2023 року газову мережу України підключили до першого в Україні заводу з виробництва біометану (Водяний 2023). 5 травня 2023 року державний оператор газотранспортної системи отримав заявки від 10 компаній на будівництво 31 біометанових заводів. Оператор газотранспортної системи готовий надавати послуги з транспортування біометану.

У лютому 2023 року Україна та ЄС уклали меморандум про взаєморозуміння щодо стратегічного партнерства у сфері біометану, водню та інших синтетичних газів. Щоб продавати український біометан в Європу, механізми транскордонної торгівлі біометаном повинні передбачати можливість продажу біометану газотранспортними системами країн ЄС. Необхідно уніфікувати регуляторні вимоги до біометану між Україною та країнами ЄС, зняти внутрішні обмеження на експорт біометану, передбачити видачу та визнання гарантій та

сертифікатів походження на внутрішньому та зовнішньому ринках. Розвиток цієї галузі вимагає створення фінансових інструментів для транскордонного кредитування, щоб повністю або частково покривати витрати виробників на під’єднання до мереж. У серпні 2022 року, НКРЕКП дала «зелене світло» на постачання біометану в газотранспортну систему України (Бриль 2023).

Частка приватного сектору у вуглевидобуванні становить 79 відсотків, а державних підприємств – 21 відсоток (Energy Map “dashboards/9/”). Із 300 шахт, якими володіє Україна, український уряд або приватизував, або передав прибуткові в минулому шахти у довгострокові концесії, переважно, ДТЕК. Решта шахт знаходиться у власності ДП, діяльність яких субсидується Урядом України (IEA 2020). Найбільший гірничодобувний регіон на сході України серйозно постраждав від російського вторгнення. Сектор видобування вугілля в Україні характеризується великою кількістю неприбуткових шахт, викликами врядування та проблемами з трудовими ресурсами, такими як величезна заборгованість по сплаті заробітної плати, особливо в ДП (OECD 2021b; World Bank 2016).

Видобування критичних мінеральних ресурсів викликає великий інтерес з боку вітчизняного та іноземного приватного сектору, що може тягнути за собою профінансовані приватним капіталом можливості для України стати невід’ємною частиною європейських виробничо-збутових ланцюгів у секторі корисних копалин. Станом на 2021 рік, назви та кількість існуючих концесійних ліцензій на видобування або розвідування, включають наступні: 1 на літєві руди; нікель, 7 на нікель, кобальт, мідь або хром; 3 на тантал, ніобій, апатитові руди рідкоземельних металів; 1 на берилій, цинк; 2 на цирконій, скандій, рідкоземельні елементи; 1 на молібден; 16 на титан, циркон-рутил-ільментин-

апатитові розсипи, скандій; 8 на золоті руди, поліметалічні руди; і 3 на графіт (Державна служба геології і надр України 2021).¹²⁷

7.8.2 Перешкоди для участі приватного сектора

Однією з перешкод для участі приватного сектора в розвитку видобування під час вторгнення є той факт, що продуктивні металеві і неметалеві ресурси України знаходяться у східній частині країни. Кілька родовищ титанової руди знаходяться в Сумській, Харківській та Дніпропетровській областях, хоча більшість уже ліцензованих родовищ розташовані в центральній Україні (переважно в Житомирській області). Родовища кольорових металів, у тому числі кобальту, розташовані на заході та в центральній частині України, два з них – на сході Дніпропетровської області. Рідкоземельні елементи, в тому числі графіт, знаходяться в східних областях (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Харківська), а також у центральних областях (Державна служба геології і надр України 2021).

Україні необхідно ухвалити законодавчі акти щодо методології та переліків стратегічної та критичної сировини, а також покращити екологічні, соціальні та управлінські аспекти (ESG) (Державна служба геології і надр України 2023a; Супрун 2023). Необхідно врегулювати питання пов'язані із гарантіями на оцінку впливу на навколишнє середовище у разі зміни або передачі дозволів (EPL 2023). Щодо екологічних критеріїв, Україні необхідно прийняти нові зміни до Закону про оцінку впливу на довкілля, які скоротять процедуру такої оцінки до трьох днів (Державна служба геології і надр України 2023b). Україна також має дотримуватися принципів сталого та екологічного видобування у період відновлення.

Заходи, що обмежують функціонування ринку газу, включаючи заборону на експорт газу в умовах воєнного стану, зменшують можливості для іноземних інвестицій. З березня 2022 року Уряд України неодноразово продовжував заборону на експорт газу (Асоціація газовидобувних компаній України 2022, стор. 23). Закон 2261-IX про визначення рентної плати, який набрав чинності в травні 2022 року, (Закони України 2022e) дає тимчасовий дозвіл деяким платникам рентної плати за обсяги газу мати право не платити податкові зобов'язання з рентної плати за обсяги газу, видобуті і закачані в підземні сховища, до третього календарного місяця після скасування воєнного стану в Україні. Відшкодування витрат в газовому секторі обмежуються низькими цінами на внутрішньому ринку, які встановлюються на такому рівні, частково, для забезпечення доступних цін для теплогенеруючих підприємств з використанням природного газу до 15 квітня 2024 року (Закони України 2023f). Після закінчення воєнного стану уряду буде необхідно лібералізувати оптовий і роздрібний газові ринки, щоб прискорити інтеграцію з газовим ринком ЄС (IMF 2023b) і здійснити перехід до декарбонізованих газових систем (Energy Community 2022), а також надати цільову підтримку вразливим споживачам шляхом підвищення енергоефективності та енергозбереження і надання соціальної допомоги.

7.8.3 Поточна ситуація та нові можливості, і стратегії приватного сектора

Незважаючи на вторгнення, існуючі приватні підприємства в галузі критичної сировини України продовжують функціонувати. UkrLithiumMining (ULM), зареєстрована на Кіпрі українська компанія, розробляє проект з виробництва літію на Полохівському родовищі в центральній Україні, щоб

¹²⁷ Державна служба геології і надр України 2021 рік. Інвестиційні можливості в розвідування та видобуток стратегічних та критичних мінералів. Державна служба геології і надр України, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, і UkraineInvest.

потенційно стати в майбутньому одним з постачальників літію на зростаючий ринок ЄС, станом на жовтень 2023. (ULM 2023) Інший український бізнес, BGV Group, великий приватний консорціум, який належить 16-й найбагатшій людині в Україні, працює у секторі видобування корисних копалин, в тому числі розвідці графіту в Одеській та Кіровоградській областях (BGV Group Management “Graphite”). ТОВ «Заваллівський Графіт» працює з 1934 року як виробник природного графіту в центральному регіоні України для європейського та світових ринків (Заваллівський графіт “Про нас”). Іноземний капітал також бере активну участь у галузі видобування корисних копалин в Україні. Так, австралійська компанія Volt Resources Limited має 70-відсотковий контрольний пакет акцій у ліцензіях на розробку родовищ графіту в Одеській області для експорту в ЄС (Volt Resources “Graphite Business”). Уряд України використовує електронні аукціони для продажу ліцензій на розвиток нових родовищ, починаючи з 2016 року. Протягом 2016–2022 років уряд продав 352 ліцензії на електронних аукціонах, залучивши до державного бюджету 3,8 млрд грн у номінальних цінах (Державна служба геології і надр України 2023a).

Зміни до закону України про надра (Закони України “Проект Закону №4187”), що набрали чинності в березні 2023, покликані залучати інвесторів надалі. Основними характеристиками зміненого закону є: (i) дерегуляція та цифровізація сектору надрокористування, (ii) вільний ринок спеціальних дозволів, (iii) нові умови продовження спеціальних дозволів та (iv) вичерпний перелік умов анулювання та призупинення прав на користування надрами (Петров 2023). Ці зміни усувають проблеми, з якими раніше стикалися надрокористувачі, оскільки вони (i) обмежують здатність державного контролюючого органу призупиняти або

анулювати дозволи без рішення незалежного суду, (ii) дозволяють продавати спеціальні дозволи іншим надрокористувачам (ULM “Mining in Ukraine...”), і (iii) збільшують видимість переваг для населення України від зборів, отриманих державою за продаж дозволів на використання надр (Державна служба геології і надр України 2023a). Уряд також всебічно сприяє цифровізації сектору, переводячи процес отримання спеціального дозволу (ліцензії) через електронний аукціон та оцифровуючи геологічні дані (Державна служба геології і надр України 2021; Directorate-General for Neighborhood and Enlargement Negotiations).

Приватні підприємства отримують вигоду від Стратегічного партнерства у сфері критичної сировини та акумуляторів, підписаного Україною з ЄС у липні 2021 року. Це Партнерство підтримує розширення бізнесу або започаткування нових проєктів у галузі видобування корисних копалин та може допомогти забезпечити місце України у виробничо-збутовому ланцюжку ЄС під час переходу до кліматично нейтральної економіки (Directorate-General for Neighborhood and Enlargement Negotiations; ЄК 2021c). У інформаційній довідці до Закону ЄС про важливу сировину в 2023 році зазначено, що попит на літєві батареї в ЄС має зрости у 12 разів до 2030 року (ЄК 2023c).

Серед основних факторів, що дають можливість приватним газовидобувним підприємствам підтримувати свою діяльність під час воєнного стану, є коригування рентної плати залежно від фактичного обсягу газу, проданого на внутрішньому ринку (як визначено законами 2261-IX та 2139- IX) (Асоціація газовидобувних компаній України 2022, стор.21). У 2019 році Україна провела низку нафтогазових тендерів на угоди про розподіл продукції (УРП), які привабили українських та іноземних інвесторів.

Наприкінці 2020 року та на початку 2021 року уряд і оператори з видобування нафти і газу підписали угоди про реалізацію проєктів у нафтогазовому секторі. Вторгнення змусило газовидобувні компанії переглянути їх плани, оскільки більшість ділянок УРП розташовані на сході України. За даними Державної служби геології і надр України 11 із 13 дійсних УРП на видобування вуглеводнів були призупинені через форс-мажорні обставини. Однак одна УРП стала переможною: навіть під час вторгнення, видобування газу відбувається в Угнівському районі на заході України відповідно до умов УРП із Well Co LLC, яка належить до Львівської групи компаній Західнадрасервіс.

Починаючи з квітня 2022 року, на ділянці ведеться безперервне промислове видобування газу, що зміцнює енергобезпеку України. За умовами УРП, група Західнадрасервіс зобов'язана пробурити 45 свердловин і в перші п'ять років інвестувати в цілому \$65,7 млн у розробку нафтогазового родовища (Асоціація газовидобувних компаній України 2022, стор.30).

7.8.4 Ризики та пом'якшення впливу ризиків

Нестабільність цін на критичну сировину на світових ринкових може бути ризиком. Головним експортним ринком для критичної сировини після закінчення вторгнення був би експорт в ЄС або на інші міжнародні ринки, які б гарантували високі ціни. Ціновий ризик, особливо щодо літію, міг би бути пом'якшений за допомогою створення спільних підприємств, до чого закликають Європейський альянс із критичної сировини¹²⁸ та Європейський акумуляторний альянс, у чюю мережу учасників входить Державна служба геології і надр України і кілька приватних компаній (ЄК “European Battery Alliance”).

Ризик виконання, обумовлений дефіцитом кваліфікованих спеціалістів після закінчення вторгнення, може бути обмеженим. Державна установа Державна Служба геології та надр України прагне забезпечити людей робочими місцями в секторі видобування корисних копалин (Державна служба геології і надр України 2023а); приватні підприємства могли б скористатись співпрацею та/або можливістю надання на умовах підряда послуг державним підприємствам та інститутам геологічної розвідки.

Вступ до ЄС вимагатиме від України переходу до низьковуглецевої економіки, а це означає, що природний газ потрібно буде замінити відновлюваними газами біологічного та небіологічного походження. На компанії, що працюють у нафтовому, газовому та вугільному секторах, часто покладають відповідальність за забруднення повітря, викиди парникових газів, погіршення якості водних ресурсів та деградацію земель, а також за проблеми зі здоров'ям людей, пов'язані з факторами екологічного ризику (OECD 2021b; Світовий банк 2016). Нове європейське законодавство, зокрема переглянута Директива про відновлювані джерела енергії та пов'язані з нею підзаконні акти, встановлюватимуть вимоги щодо використання відновлюваних газів і водню в промисловості для заміщення природного газу (European Council and Council of the EU 2023a, b). Для того, що уможливити проникнення на ринок відновлюваних газів, особливо, біогазу, будуть необхідні інвестиції в газотранспортні системи та системи розподілу газу; зростання попиту і підвищення цін на відновлювані газу в Європі могли б збільшити експортні можливості як тільки буде скасовано заборону на експорт.

Європейський сектор природного газу наразі зіштовхується з величезною невизначеністю,

¹²⁸ <https://www.crmalliance.eu/>.

пов'язаною з майбутньою роллю природного газу в енергетичному комплексі. Середньо- і довгострокові наслідки цілей з декарбонізації, встановлених у рамках Паризької угоди (UNFCCC 2015), Європейської Зеленої угоди (ЄК 2021) та Національних енергетичних і кліматичних планів (EU Member States 2023) вказують на те, що роль газотранспортних мереж зміниться як до, так і після 2050 року на тлі можливого постійного зниження попиту на природний газ (Grote et al. 2022). Двома способами пом'якшення наслідків відмови від газотранспортної системи за допомогою регуляторних заходів могло б бути наступне: внесення змін в політику амортизації (нарахування амортизації у початковий період) і відсутність індексції регуляторної бази активів. Обидва підходи переносять витрати наперед, таким чином відшкодування витрат прискорюється. Вони зменшують не суму отриманих доходів, а лише темпи їх отримання. Основне припущення полягає в тому, що в коротко- та середньостроковій перспективі газовою мережею користуватиметься більша кількість споживачів, тому витрати можна буде розподілити між більшою кількістю користувачів і стягнути їх швидше, ніж у довгостроковій перспективі, коли попит на природний газ зменшиться (Grote et al. 2022).

7.8.5 Прогнози фінансових потоків

Таблиця 7.9 показує прийнятну частку приватного сектору при сценарії «за відсутності реформ» і при сценарії «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів». Сценарій «за відсутності реформ» припускає, що всі потреби, визначені RDNA2, в секторах природного газу, нафти і вугілля, будуть покладатися на інвестиції державного сектору, і що потенційні додаткові інвестиційні можливості за межами потреб, визначених RDNA2, могли би бути частково приватними, наприклад, через аукціони на інвестиції в критичні мінеральні ресурси (такі як зараз проводить уряд), розробка нетрадиційного газу або газу щільних колекторів і біометану. Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» навпаки припускає часткову участь приватного сектору у прийнятних формах, таких як комерційне фінансування державних підприємств, ДПП тощо щоб охопити деякі з потреб, визначених у RDNA2 (напр., транспортування і розподіл газу, реконструкція нафтового сектору та закриття вугільних шахт), а також потенційні додаткові інвестиційні можливості (див. Детальніше в Додатку до Розділу 7).

Таблиця 7.9 Потреби сектору видобування корисних копалин і фінансування приватного сектору (\$, млрд, у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	1,8	5,5	7,3
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	7,6	15,2	22,8
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	7,6	15,2	22,8
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови— Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	10,6	28,1	38,7
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	4,0	4,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,8	72,4	54,7
Інші визначені інвестиційні можливості	10,6	24,1	34,7

Джерело: RDNA2 та розрахунки IFC.

Примітка: (а) Сценарій «за відсутності реформ» припускає зволікання з реформами або незадовільне їх впровадження. (b) Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» передбачає подальшу цифровізацію сектору видобування корисних копалин, покращення врядування і прозорості, а також повну відповідність із законодавством ЄС та експорт біометану.

РОЗДІЛ 8

Телекомунікації, поштові послуги та радіо- і телемовлення

8.1 Огляд

Цей розділ розглядає телекомунікаційні, цифрові, і поштові послуги, а також сектор радіо-та телемовлення з точки зору оцінки наявних тут потенційних можливостей для приватних інвестицій. Потенційно приватний сектор міг би профінансувати близько \$1,4 млрд із загальної суми (\$4,5 млрд) потреб у фінансуванні, визначених RDNA2, і додатково \$1,2 млрд у вигляді інших можливостей при сценарії «за відсутності додаткових реформ» (Таблиця 8.1). За умови додаткових реформ і регуляторних заходів, можливості фінансування приватним сектором зросли б до \$4,3 млрд від загальної суми потреб (\$4,5 млрд), вказаних у RDNA2, плюс додатково ще майже на \$4,8 млрд у вигляді інших можливостей (Таблиця 8.1).

8.2 Телекомунікації та цифровий сектор

8.2.1 Стратегічні виклики

Попри вторгнення, що триває, сектор телекомунікаційних та цифрових послуг продовжує зростати і робити стратегічний внесок у ВВП, створюючи умови для високооплачуваних робочих місць, експорту, інвестицій та сприяючи диверсифікації економіки.

На сектор інформаційно-комунікаційних послуг припадало 4,96 відсотка ВВП у 2020 році, ¹²⁹ 1,85 відсотка (289 000 працюючих) загального національного працевлаштування (загалом 15,61 млн осіб) у 2021 році, і 2,83 відсотка від сукупних капітальних інвестицій в Україні в 2021 році (Державна служба статистики України 2022). У 2021 році, частка телекомунікаційних, комп'ютерних та

Таблиця 8.1 Потреби сектору телекомунікаційних і поштових, послуг теле- і радіомовлення, і можливості приватного сектору (\$, млрд, ціни 2023 року)

	RDNA2	Можливості приватного сектору			
		Сценарій «за відсутності реформ»		Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	
		Задоволення потреб, визначених RDNA2	Інші можливості	Задоволення потреб, визначених RDNA2	Інші можливості
Загалом	4,5	1,4	1,2	4,3	4,8
Телекомунікаційні	2,3	0,2	1,1	2,0	3,4
Поштові	2,1	1,2	0,1	2,1	0,6
Теле- і радіомовлення	0,1	0,0	0,0	0,1	0,8

¹²⁹ Україна прагне досягти 10-відсоткової частки ІТ у ВВП до 2025 (Національна рада відновлення України від наслідків війни 2022).

інформаційних послуг в експорті товарів та послуг становила 8,7 відсотка, а в експорті послуг – 38,6 відсотка. У 2022 році експорт телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних послуг зріс на 5,8 відсотка до \$7,5 млрд і становив 13,2 відсотка в експорті товарів та послуг і 46,7 відсотка в експорті послуг (НБУ 2023); НБУ “Платіжний баланс України...”. Незважаючи на вторгнення Росії, у 2022 експорт комп'ютерних послуг зріс на 5,8 відсотка до \$7,35 млрд у номінальних цінах порівняно з 2021 роком (НБУ “Статистика зовнішнього сектору”; НБУ “Платіжний баланс України...”). Найвищі середньомісячні зарплати в 2021 році були також в інформаційно-комунікаційному секторі (Державна служба статистики 2022).

У 2020 році, жінки представляли 25 відсотків усіх ІТ спеціалістів в інформаційно-технологічній (ІТ) галузі в Україні і займали 32 відсотка керівних посад (Асоціація ІТ Ukraine, 2021). Україна має велику кількість студентів і випускників ІТ на 100 000 населення, займаючи 7 і 4 місця, відповідно, серед 23 європейських країн, що розвиваються, і це сприяє успіху України в таких рейтингах, як TopCoder та Google Code Jam, де вона посідає 3 і 5 місця, відповідно, серед 23 європейських країн, що розвиваються (Emerging Europe 2023). Вартість даних в Україні низька: четверта найнижча вартість у рейтингу європейських країн, що розвиваються (Emerging Europe 2023). Отже, цифровий і телекомунікаційний сектор допомагає диверсифікувати українську економіку за рахунок експорту послуг з різним ступенем доданої вартості: від низького до високого. Наразі даних про викиди ПП в секторі немає, обсяги викидів належить ще оцінити, але імовірно, інтенсивність викидів є високою.

Телекомунікаційний сектор України вже має прямі зв'язки майже з усіма секторами економіки, що споживають його послуги,

тоді як цифровий сектор швидко напрацьовує зв'язки із своїми споживачами. У 2021 році, 86,6 відсотка підприємств в Україні мали доступ до Інтернету, 35,3 відсотка мали власні сайти, а 10,2 відсотка придбали сервіси хмарних обчислень. Електронна комерція, банківська справа та фінтех є основними клієнтськими галузями сектору інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), за ними слідує сільське господарство та харчова промисловість, а також енергетика, і це далеко не повний перелік (Асоціація ІТ Ukraine 2021; Бандура та Стагунх 2023). Український ІТ-сектор в основному зосереджений на експорті послуг, при цьому у 2017–2021 роках експорт послуг, пов'язаних з ІКТ, зріс на 46 відсотків (у номінальних цінах в євро). Орієнтована на послуги галузь ІКТ має сильні зворотні зв'язки з галузями, що готують для неї висококваліфікованих спеціалістів. Так, у 2021 році галузь була представлена 289 000 працівників ІКТ (Державна служба статистики України 2022) і 118 544 студентів ІКТ (87 відсотків з яких мали ступінь бакалавра або закінчили спеціальні курси, а 13 відсотків – були пошукачами магістерського та докторського ступенів (Emerging Europe 2023).

Вторгнення Росії в Україну мало серйозний вплив на телекомунікаційний і цифровий сектори, змусивши багатьох працівників виїхати за кордон, і спричинивши перебої в електропостачанні і зв'язку з інтернетом. За даними RDNA2, загальна сума завданої російським вторгненням шкоди в секторі телекомунікаційних послуг (як стаціонарного широкосмугового, так і мобільного зв'язку), була оцінена в \$1,6 млрд станом на лютий 2023, а сукупна сума потреб у фінансуванні на відновлення та відбудову сягнула \$2,27 млрд на період до 2033 року. Станом на 24 лютого 2023 року, RDNA2 оцінює накопичені збитки українських провайдерів стаціонарного широкосмугового зв'язку та операторів

мобільного зв'язку на суму \$0,1 млрд і \$0,3 млрд, відповідно. Вторгнення Росії поставило перед цифровим сектором наступні виклики: знищення цифрової інфраструктури, кібератаки, та поширення дезінформації та інформаційних «вкидів». Тому багато IT-компаній не наважуються продовжувати наймати субпідрядників з України. Значна частина висококваліфікованої робочої сили України виїхала з країни, включно зі щонайменше 10 відсотками працівників технологічного сектора (Bandura & Staguhn 2023)

8.2.2 Галузевий контекст

Хоча український телекомунікаційний сектор пропонує відносно низьку вартість інтернет-послуг, їх якість значно відстає від якості у країнах-членах ЄС. У 2020 році, році середня вартість ширококутного підключення до Інтернету становила 100-200 грн (\$4-7) на місяць, а середня ціна мобільного тарифу з 5-10 гігабайтами інтернету 4G становила 100-120 грн (\$4-5) на місяць, що частково пояснюється високою конкуренцією в галузі (UkraineWorld 2020). Якщо говорити про якість інтернет-послуг, то країна посідала 67 місце зі 180 країн за швидкістю стаціонарного ширококутного зв'язку в лютому 2023 року та 61 місце за глобальним індексом Speedtest у липні 2022 року (Speedtest Global Index n.d.). Більше того, у лютому 2023 року вона посідала 98 місце серед 131 країни за швидкістю мобільного ширококутного зв'язку, тобто відставала від більшості країн ЄС, і демонструвала погіршення порівняно з 79 місцем у липні 2022 року.

Разом з цим, кількість абонентів мобільного зв'язку в Україні (135,03 на 100 мешканців)

перевищувала середній показник по Європі (120,4) у 2021 році. Проте рівень охоплення населення інтернетом (79,22) і кількість абонентів мобільного ширококутного зв'язку в Україні (80,12) є нижчими за середній європейський рівень (86,8 і 104,4, відповідно), тоді як кількість абонентів стаціонарного ширококутного зв'язку є набагато меншою в Україні (18,27 на 100 мешканців), ніж в Європі в цілому (34,4) (ITU 2023).

Приватні підприємства є основними розробниками, власниками та операторами телекомунікаційного сектора, і вони конкурентоспроможні як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях. У сфері телекомунікацій на розвинутих оптових і роздрібних ринках працюють 4 760 підприємств. Три найбільші приватні компанії¹³⁰ охоплюють понад 97 відсотків бездротового ринку, але додаткова конкуренція існує з боку операторів приватних віртуальних мереж та операторів бездротових локальних мереж.¹³¹ Шість великих компаній, у тому числі одна, мажоритарним акціонером якої є олігарх, працюють як на внутрішньому¹³² так і міжнародному ринку.¹³³ Державні підприємства (ДП) і деякі муніципалітети також виявляють активність на оптовому ринку, головним чином надаючи доступ до своєї стаціонарної оптоволоконної інфраструктури.

У секторі цифрових послуг Україна посіла 2-е місце з 35 європейських країн у рейтингу Зрілість відкритих даних в Європі 2022 (EU “Open Data in Europe”) і 12-е місце з 23 європейських країн, що розвиваються, у рейтингу Індекс конкурентоспроможності у сфері інформаційних технологій 2023 (Emerging Europe 2023). Частка ВВП, яку

¹³⁰ Київстар (VEON), Водафон Україна (NEQSOL), Lifecell (Turkcell). МСЕ.

¹³¹ Velton Telecom, Inernelecom, International Telecommunication Company/CDMA Ukraine, Telesystems of Ukraine/PEOPLEnet тощо. МСЕ

¹³² Включно з Укртелеком (92,7 відсотка акцій належать громадянину України Ринату Ахметову через СКМ Групу).

¹³³ Водафон.

створюють відкриті дані, коливається від 0,8 до 1,3 відсотка в Україні. Збільшення цифровізації української економіки та суспільства на 1 процентний пункт могло б збільшити ВВП країни на 0,42 процентні пункти (Яворський, та інші 2021).

Цифровий сектор є повністю приватним, працює на міжнародному рівні і має міжнародних партнерів. Фізичні особи-підприємці володіють 94,2 відсотка суб'єктів господарювання в інформаційно-комунікаційному секторі (Державна служба статистики України 2022), а 50 найбільших компаній забезпечували робочими місцями 86 300 ІТ спеціалістів станом на липень 2023 року, порівняно з 100 000 у січні 2022 року, у багатьох випадках, релокуючи їх разом із офісами компаній за кордон (Doc.ua 2023a, b). Загальна сума фінансування, надана за венчурними угодами, становила \$300-700 млн у номінальних цінах у період між 2018 та 2020 роками. На кінець листопада 2022 року Україна є домом для орієнтовно 2 400 ІТ компаній, більшість з яких є малими (майже 80 відсотків з них мають менше ніж 50 працівників), і ця орієнтовна кількість ІТ компаній – все, що залишилось після початку вторгнення в 2022 році з понад 4000 місцевих компаній та понад 100 глобальних компаній (Асоціація ІТ Ukraine 2022; Бандура і Стагухн, 2023). Станом на грудень 2022 року всі ІТ компанії України поділяються на орієнтовані на продукт сервісні компанії (76,5 відсотка) та сервісні компанії (23,5 відсотка) (Асоціація ІТ Ukraine 2022). Багато розташованих в Україні аутсорсингових компаній спеціалізуються на хмарних технологіях, штучному інтелекті та великих даних. Іншими сферами експертизи в Україні є DevOps, блокчейн, вбудовані

додатки/інтернет речей, робототехніка та підтвердження якості цифрових трансформацій (Асоціація ІТ Ukraine 2021).

8.2.3 Перешкоди для участі приватного сектору

Україна має зміцнити незалежний регуляторний орган для сприяння розвитку конкурентних ринків у секторі телекомунікацій та цифрових послуг і забезпечити, що приватний бізнес залишається ключовою рушійною силою зростання.¹³⁴ Уряду необхідно оновити нормативно-правову базу щодо політики розподілу радіочастотного спектру (виділення додаткових частот для мобільного зв'язку)¹³⁵ впровадити заходи із захисту відкритого доступу до Інтернету (ЄК 2023a), закріпити на законодавчому рівні право учасників ринку спільно використовувати існуючу інфраструктуру¹³⁶ та інтегрувати Україну в роумінговий простір ЄС, забезпечуючи конкуренцію (напр., у національному роумінгу та резервуванні частотного ресурсу для нових учасників ринку). Розширення використання 5G вимагає прискорення видачі дозволів і розподілу широкосмугового зв'язку. У середньостроковій та довгостроковій перспективі Україні необхідно формалізувати політику, яка б передбачала можливість аутсорсингу послуг e-governance (електронного урядування) державно-приватним партнерствам (ДПП) через конкурсний процес. Короткострокові труднощі регуляторного характеру для приватного бізнесу в секторі телекомунікацій та цифрових послуг здебільшого пов'язані з горизонтальною національною політикою у відповідь на вторгнення Росії. Військова

¹³⁴ У відповідь на вторгнення телекомунікаційні компанії продемонстрували солідарність у спільному використанні інфраструктури та потужностей для забезпечення безперебійного надання послуг клієнтам всередині країни (внутрішньо переміщених) та за кордоном (міжнародних мігрантів).

¹³⁵ Європейська Комісія рекомендує вивільнити діапазон 700 МГц від телевізійного мовлення для мобільного зв'язку (ЄК 2023a).

¹³⁶ Стратегія країни, Україна IFC, Фінансові роки 2020 -2024.

мобілізація працівників ІКТ негативно вплинула на підприємства в сфері ІКТ.¹³⁷ Згідно із Порядком, затвердженим Кабінетом міністрів України №76 від 6 січня 2023 (Закони України 2023g), компанії в сфері ІКТ можуть бронювати своїх працівників на період мобілізації, як критично важливих для функціонування економіки та забезпечення умов для проживання населення. Однак лише половина офіційно зареєстрованих працівників може мати право на таке бронювання, крім того, більшість ІТ-спеціалістів не мають належної військової підготовки, а самозайняті спеціалісти, до яких належить значна частка людей, працюючих в цьому секторі, самостійно несуть відповідальність за отримання бронювання (Focus 2023). Сама процедура отримання бронювання є тривалою, забирає 25 днів, однак уряд передбачає, що до кінця 2023 стане доступною електронне бронювання (Ukrainian Digital Digest 2023).

8.2.4 Поточна ситуація, нові можливості та стратегії приватного сектору

Міграція населення, спричинена вторгненням Росії, і потенційний вступ до ЄС створили додаткові можливості для приватних інвестицій у телекомунікаційний сектор. Зростання користування мобільним та інтернет-зв'язком компенсує спад у користуванні стаціонарними телефонами та стаціонарним широкопasmовим інтернетом внаслідок міграції населення. Спільне використання мобільних мереж і забезпечення запасу потужності, тобто

підвищення стійкості за рахунок дублювання інфраструктури, може створити нові шляхи виходу на ринок для компаній, що надають послуги широкопasmового зв'язку. Очікуване постійне рішення щодо безплатного роумінгу для українських абонентів в Європі могло б допомогти телекомунікаційним компаніям зберегти свою клієнтську базу (ЄС 2023e),¹³⁸ а також було б першим кроком для цих компаній в напрямку отримання вигоди від інтеграції України в телекомунікаційний ринок ЄС у середньо- та довгостроковій перспективі. Процес вступу України до ЄС зміцнить чесну конкуренцію та захист інвесторів в сектор завдяки поширенню на Україну виконавчих повноважень Європейського суду. Належне нормативне середовище і достатній спектр 5G, а також наявність основної мережевої інфраструктури, такої як магістральні мережі, точки обміну трафіком і підводні кабелі, створять можливість для приватних інвестицій і ДПП на ринку 5G в середньо- і довгостроковій перспективі.

У секторі цифрових послуг ІТ-компанії та центри обробки даних зберігають свою стійкість завдяки розгортанню в Україні та за кордоном стратегій виживання і створюючи ділові партнерства. В Україні 50 найбільших ІТ-компаній перевели 5 відсотків свого персоналу за кордон і легалізували їх як працівників у приймаючих країнах у період з липня по січень 2023 року. (Doc.ua 2023a) Наприклад, потенційна можливість для ділових партнерств між Україною, Польщею і Великою Британією з'явилися у квітні 2023, і покупці ІТ-послуг

¹³⁷ Враховуючи, що більшість робочої сили в цифровому секторі юридично зареєстрована як фізичні особи-підприємці, фізичні особи та компанії мають труднощі з наданням усіх необхідних документів для отримання звільнення від мобілізації. Джерело: Бєсїда зі старшим віце-президентом GlobalLogic, 3 квітня 2023 року (Epravda 2023).

¹³⁸ У лютому 2023 року ЄК запропонувала Раді ЄС включити безкоштовний роумінг до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. 9 липня 2023 року ЄК схвалила пролонгацію на 12 місяців міжоператорської угоди, яка дає можливість переміщенням біженцям з України залишатися на зв'язку за кордоном. Вперше ця угода була підписана в квітні 2022 року і стосувалась взаємного зниження тарифів, які вони зобов'язувались утримувати на такому рівні для транскордонних телефонних дзвінків. Посилання: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_771; <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/roaming-ukraine-new-statement-signed-ensure-ukrainian-refugees-can-stay-connected>; https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/roaming-ukraine-operators-extend-agreement-provide-affordable-calls-and-ukraine-another-year-2023-07-10_en.

у Великій Британії зацікавлені в менш відомих і малих компаніях в Україні та інших потенційних країнах-партнерах (Haas 2023). Забезпечення дотримання центрами обробки даних (ЦОД) вимог до чистої енергії, за допомогою, наприклад, сертифікатів про споживання відновленої енергії або гарантій походження енергії, представляє ще одну сферу можливостей для зростання та «озеленення». Перед вторгненням в Україну функціонувало 50 ЦОД і 40 ЦОД/постачальників ІКТ (S&P Global Ratings 2022), більшість з яких знаходилась в центральній частині, на півдні і на заході України. ЦОДи виявились стійкими до ефектів вторгнення, забезпечивши себе резервними джерелами живлення, модернізувавши додаткові системи та лінії електропередач, проклавши додаткові волоконно-оптичні кабелі та підвищивши енергоефективність (Cityhost.ua 2022). Україна прагне збільшити використання хмарних технологій для надання державних послуг на 30 відсотків до 2025 року, і розглядає можливість створення національної хмарної інфраструктури, потенційно, через ДПП (Національна рада з відновлення України 2022). Хмарні технології вже довели свою життєво важливу роль у підтримці надання критично важливих комунальних послуг, таких як постачання електроенергії, під час вторгнення Росії (CEE Multy-Country News Centre 2022). Україна також прагне стати цифровим хабом і країною, яка з'єднає Європу з азіатським ринком. Вона має вирішити, чи продовжувати покладатися на фізичне волоконно-оптичне з'єднання з азіатськими ринками через Росію, чи повністю замінити його. Основні постачальники ІТ-інфраструктури (наприклад, Google і Microsoft) могли б допомогти побудувати альтернативну інфраструктуру, яка потребувала б величезного приватного фінансування, підкріпленого гарантіями ключових міжнародних партнерів.

Ринок злиттів і поглинань (M&A) може надати українському сектору цифрових послуг можливість для подальшого розширення свого бізнесу на ринок ЄС. Хоча, пам'ятаючи досвід 2014 року, який дав початок воєнним діям, сподіватись на реалістичність таких M&A та втілення інших інвестиційних можливостей протягом наступних двох років (з 2023 по 2025 роки), не доводиться. Після 2013 року знадобилося два роки, щоб побачити зростання обсягу і кількості транзакцій в Україні. Втім, зважаючи на темпи зростання цифрового сектору в 2022 році, цифровий сектор міг би знайти можливості для M&A. Українські компанії активно шукають нових можливостей на ринку ЄС. Відносно легко вийти на ринок ЄС можна було б через злиття та поглинання (M&A), яке пропонує перспективи придбати самому, бути придбаним або злитися з уже усталеними бізнесами, що мають клієнтів і працівників, сприятливі умови для зростання та можливість залучити кошти в рамках європейських угод (Biz.nv.ua 2023).

8.2.5 Ризик та пом'якшення впливу ризиків

Сектор телекомунікацій та цифрових послуг зіштовхується здебільшого з комерційними ризиками внаслідок вторгнення, коли клієнти залишають країну та/або перемикаються зі стаціонарного телефонного зв'язку та широкосмугового інтернету на мобільні послуги. Однак такі зміни в уподобаннях клієнтів не вплинули на високу готовність абонентів платити за послуги. Прийняття остаточного рішення про безкоштовний роумінг для українських абонентів, посилення послуг 4G та розгортання інфраструктури 5G пом'якшило б втрати від скорочення кількості абонентів та надало б можливості для покращення спектру послуг. У квітні 2023 року керівник однієї з найбільших ІТ-компаній оцінив падіння ІТ-ринків на 10-15 відсотків у період між 2021 або 2022 і 2023 роками (Epravda 2023). Компанії в секторі ІКТ із представницькими офісами та/або

операціями за кордоном, можуть пом'якшити свої ризики, розширивши свою закордонну діяльність.

Вторгнення може збільшити вразливість ЦОД до ризиків інформаційної безпеки та конфіденційності даних. Зберігання даних компаній за кордоном може негативно позначитись на доходах ЦОД в Україні. У середньо- та довгостроковій перспективі Україна прагне посилити критерії суверенітету даних і створити хмару для зберігання суверенних даних, що у середньо- та довгостроковій перспективі могло б зменшити втрати українських ЦОД через переміщення клієнтських даних. Але реалізуючи цей план, Уряду України необхідно дотримуватись вимог ЄС про загальний захист даних і вільний рух неперсональних даних (EUR-Lex 2019).

У середньостроковій і довгостроковій перспективі ІТ-сектор може зіштовхнутися з дефіцитом робочої сили, допоки український уряд не скасує обмеження на трудову міграцію.¹³⁹ Враховуючи, що частка жінок, працюючих у ІТ секторі, зросла з 7 відсотків до 27 відсотків у період з 2012-2021 (Львівтех. Ком. 2021), очікуване повернення певної кількості жінок в Україну¹⁴⁰ могло би пом'якшити цей ризик.

Одними з найбільших горизонтальних ризиків, які постають перед Україною і також впливають на іншу критичну інфраструктуру, таку як енергетика, транспорт та електронне

врядування, є ризик кібербезпеки та захисту даних. Українська нормативно-правова база, а також асоційований статус країни в програмі «Цифрова Європа»,¹⁴¹ підтримує розвиток можливостей бізнесів, які надають послуги та продукти, спрямовані на підвищення кібербезпеки, а також інші засоби захисту даних і конфіденційності. У 2021 році в Україні створено Національний кіберцентр для захисту державних інформаційних ресурсів та кіберпростору в цілому. Зміцнення кібербезпеки та стійкості цифрової інфраструктури входить до чотирьох стратегічних цілей українського уряду та ключових заходів у проєкті Плану відновлення України на 2022–2032 роки (Національна рада з відновлення України 2022).

Через воєнний стан, оголошений внаслідок російського вторгнення, в Україні заборонено деякі перекази твердої валюти в Україну та з неї.

Однак, допускаються деякі винятки для таких організацій, як фінансові інститути розвитку. Висока відсоткова ставка (наприклад, 25 відсотків) не стимулює брати позики в національній валюті (гривні).

8.2.6 Прогнози фінансових потоків

Завдяки додатковим реформам, приватний сектор, ймовірно, зміг би профінансувати загальні потреби RDNA2 на відновлення та відбудову в секторі телекомунікацій в розмірі \$2,27 млрд в період між 2023 і 2033 роками. Потреби у фінансування, визначені

¹³⁹ У звіті Об'єднаного дослідницького центру Європейського Союзу (JRC) окреслено три можливі сценарії зміни чисельності населення в Україні, причому скорочення населення варіюється від 7,9 мільйона осіб (найгірший випадок) до 2 мільйонів (найкращий випадок) до 2027 року в залежності від природних демографічних причин та швидкості повернення біженців. Сценарії включають очікування, що чоловіки приєднуються до своїх сімей за кордоном. Прогнози враховують тенденції довоєнної трудової міграції, коли більшість трудових мігрантів з України склали молоді чоловіки. (Уеффінг та ін. 2023).

¹⁴⁰ Об'єднаний дослідницький центр ЄС підрахував, що серед жінок, які виїхали з країни, є високою частка жінок вікової групи 20-49 років, причому їх частка коливається від 31 відсотка у віковій групі 25-29 років, до 42 відсотків у віковій групі 35-39, і що партнери багатьох з цих жінок залишилися в Україні (Уеффінг та ін. 2023).

¹⁴¹ 24 березня 2023 року Європейська Комісія прийняла дві багаторічні програми роботи у рамках Програми Цифрової Європи на 2023–2024, якою передбачається фінансування в розмірі 1,3 млрд євро, і яка включає спеціальну програму з кібербезпеки із розміром асигнувань 375 млн. Євро на 2023–2024. Україна є асоційованою країною в цій програмі з вересня 2022 року (ЄК 2023f).

Таблиця 8.2 Потреби сектору телекомунікаційних та цифрових послуг та фінансування приватного сектору (\$, млрд, у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	1,8	0,5	2,3
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	0,6	0,7	1,3
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,2	0,05	0,2
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	10,0	10,0	10,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,4	0,7	1,1
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови— Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	2,7	2,8	5,5
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	1,6	0,5	2,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	86,9	100,0	89,7
Інші визначені інвестиційні можливості	1,2	2,3	3,4

Джерело: RDNA2 та розрахунки IFC.

Примітка: (a) Сценарій «за відсутності реформ» припускає зволікання з реформами або незадовільне їх впровадження. (b) Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» припускає (i) послуги електронного врядування в рамках ДПП, (ii) розгортання 5G, (iii) оновлення нормативної бази для радіочастотного спектру, (iv) заходи із захисту відкритого доступу в Інтернет, (v) обов'язковий спільний доступ до інфраструктури для учасників ринку, (vi) інтеграція України в роумінговий простір ЄС, при забезпеченні конкуренції і (vii) вступ до ЄС та гармонізація з нормативною базою ЄС.

RDNA2 в 2023 році, сягають у середньому \$0,2 млрд на рік протягом періоду 2023–2033, порівняно з середньорічним обсягом капітальних інвестицій в телекомунікаційний сектор, на рівні \$0,54 млрд у номінальних цінах, що спостерігався у період між 2017 та 2021 роками (Державна служба статистики України 2022), або з обсягом експорту послуг (за винятком комп'ютерних послуг), на середню суму \$0,2 млрд кожного року протягом того самого періоду (Emerging Europe 2023). Подальші реформи, спрямовані на приведення України у відповідність до ЄС та на її вступу до ЄС, можуть допомогти знизити вартість фінансування та залучити більше інвестицій та можливостей для бізнесу.

Телекомунікаційний і цифровий сектор міг би залучити приватні інвестиції на суму \$5,5 млрд (при сценарії за умови додаткових

реформ) або \$1,3 млрд (при сценарії за відсутності реформ) протягом періоду 2023–2033 років у цінах 2023 року (Таблиця 8.2). Без змін у регуляторній політиці цифровий сектор міг би поглинати щорічно в середньому \$100 млн¹⁴² у період 2023–2033 років, тобто загалом \$1,1 млрд у цінах 2023 року. За умови інтеграції у внутрішній ринок ЄС ця орієнтовна щорічна сума \$100 млн могла б збільшитися до \$120 млн в цінах 2023 року протягом 2027–2033 років.¹⁴³ Цифровізація державних послуг є ще однією можливістю для бізнесу долучитись до цієї справи як підрядники або на умовах ДПП. Більш того, розвиток 5G може потребувати приватних інвестицій у розмірі \$1,4 млрд в цінах 2023 року.¹⁴⁴ У короткостроковій перспективі будівництво трьох нових державних центрів обробки даних відповідно до поточної політики коштуватиме в середньому \$78 млн

¹⁴² Зазначені \$100 мільйонів є лише орієнтовним рохрахунком через обмежену наявність даних про Preply, яка залучила \$50 млн у липні 2022 року, і про Horizon Capital, який залучив \$125 млн у вересні 2022, (Singh, Vishal 2022; Horizon Capital 2022).

¹⁴³ Ця орієнтовна оцінка припускає економічне відновлення як в ЄС, так і в Україні.

¹⁴⁴ Розрахункова сума інвестицій у 5G, підготовлена в 2019, дорівнює \$1,2 млрд, (Thepage.ua 2019).

у цінах 2023 року.¹⁴⁵ Якщо Україна прийме законодавство про створення національної хмари, інвестиції можуть надійти в рамках ДПП і сягнути \$776 млн до 2033 року. У цінах 2023 року.¹⁴⁶ При сценарії «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів», оскільки на провадження реформ потребуватиметься час, то ця оцінка припускає, що жодні приватні інвестиції у потреби, визначені в RDNA2, або інвестиції, які вимагають додаткових реформ, не будуть можливими аж до 2024 року, як мінімум.

8.3 Сектор поштових послуг

8.3.1 Стратегічний виклик

Поважна частка сектору поштових послуг у ВВП України¹⁴⁷ обумовлена роллю, яку він відіграє у зростаючому ринку електронної комерції, а також тим, що до його складу входить одна приватна компанія, яка є серед найбільших платників податків, і одне з найбільших за вартістю активів та кількістю зайнятих державне підприємство.

Дані про прямий внесок поштового сектора у ВВП недоступні, а дані про електронну комерцію різняться залежно від джерела, при цьому демонструючи її зростаючу тенденцію. За даними Управління міжнародної торгівлі Міністерства торгівлі США (ІТА, US Department of Commerce 2021), у 2020 році ринок електронної комерції зріс на 41 відсоток,

досягнувши \$4 млрд, або близько 2,6 відсотка ВВП України. EcommerceDB називає Україну 58-м найбільшим ринком для електронної комерції і прогнозує, що її доходи від електронної комерції сягнуть \$2,8 млрд до 2023 року, тобто більше, ніж в Угорщині, а очікуваний складний темп щорічного зростання становитиме 13,8 відсотка в період 2023–27 років, що принесе країні дохід у розмірі \$4,6 млрд до 2027 року (ECDB “eCommerce market in Ukraine”). ДП «Укрпошта» була одним з топ-15 державних підприємств за вартістю активів та чисельністю працівників у 2019 році, а приватна компанія «Нова пошта» була серед топ-20 найбільших платників податків (OECD 2021d ; Нова Пошта “сьогодні”). Кількість зайнятих в українському секторі поштових послуг перевищує 102 500 осіб, або 0,7 відсотка від загальної зайнятості в Україні.¹⁴⁸

Попри скромні обсяги торгівлі та інвестицій поштовий сектор має прямі та зворотні зв'язки з низкою секторів та добре інтегрований у глобальні виробничо-збутові ланцюжки. У 2022 році участь цього сектора в експорті оцінювалась у \$60 млн, що призвело до позитивного сальдо торгового балансу на суму \$31 млн (НБУ 2023с).

У 2021, капітальні інвестиції в сектор поштових послуг становили 0,17 відсотка від сукупних інвестицій в Україну (Державна служба статистики України 2022). Сектор має зворотні зв'язки із транспортним (напр.,

¹⁴⁵ Вартість будівництва корпоративного ЦОД середнього розміру може становити від \$11,5 млн до \$38,3 млн у вигляді одномоментних капітальних витрат у цінах 2022 року, (Siteltd.co.uk “What does it cost...”). Національна рада з відновлення України від наслідків війни (2022) ставить за мету введення в експлуатацію до грудня 2022 принаймні трьох об'єктів Національного резервного центру (мобільні дата-центри та дата-центри за кордоном). На разі невідомо, чи досяг український уряд цієї мети. У цій оцінці ціль у вигляді трьох центрів використовується орієнтовно.

¹⁴⁶ Щодо центрів обробки даних, припускаючи, що як мінімум 50 відсотків усіх офіційних урядових даних (е-врядування, ДІЯ) мало б зберігатися в Україні, орієнтовна вартість становитиме в середньому між \$11,5 млн і \$38,3 млн, помножених на 30 (мається на увазі 30 спеціальних ЦОД середнього розміру для центрального уряду і місцевих адміністрацій, виходячи з припущення один спеціальний ЦОД на кожну з 27 областей і 3 спеціальних ЦОД для центрального уряду).

¹⁴⁷ Сектор поштових послуг включає поштову та кур'єрську діяльність згідно коду Державної служби статистики України № 53, і жодних подальших деталізованих даних, які б розділяли поштову та кур'єрську діяльність, немає.

¹⁴⁸ ДП «Укрпошта» є найбільшим роботодавцем, у якому зайнято понад 70 500 працівників. (Міністерство інфраструктури України “Укрпошта загальна інформація”); Нова пошта є другим найбільшим роботодавцем, тут зайнято понад 32 000 працівників. (Нова Пошта). Сукупна кількість працюючих у цьому секторі була 15,61 млн в 2021 році (Державна служба статистики України. 2022).

автомобільним та залізничним транспортом), а також виробничим сектором (напр., листи, конверти та пакувальні підприємства). Підрозділ «Нової пошти» «Нова пошта глобал» виконує щотижневі авіарейси для міжнародних служб експрес-доставки по всьому світу, доставивши у 2022 році понад 5,6 мільйона міжнародних відправлень. Поштовий сектор має прями зв'язки майже з усіма секторами, особливо з сектором електронної комерції, що розширюється. Однак дані про викиди парникових газів відсутні.

За даними RDNA2, загальні фінансові потреби на відновлення та відбудову в період з 2023 по 2033 рік становлять \$2,15 млрд.¹⁴⁹ Від початку вторгнення і до 24 лютого 2023 року, сума накопиченої шкоди та збитків, завданих постачальникам поштових послуг, становлять приблизно \$0,2 млрд і \$1,1 млрд, відповідно (Світовий банк та інші 2023).

8.3.2 Галузевий контекст

Поштовий сектор країни оцифрований, автоматизований і надає послуги банківських переказів, а якість поштових послуг в Україні є співставна з якістю в ЄС (EIB n.d.; Нова Пошта “Група компаній...”). У країні операторами поштового зв'язку зареєстровано 166 суб'єктів господарювання (ЄК 2023а), при цьому лише дві компанії, одна державна – «Укрпошта», а одна приватна – «Нова пошта» (у власності громадян України), охоплюють майже всі внутрішні та міжнародні доставки. Дрібніші компанії в основному діють на регіональному рівні. Обидві компанії зберегли високу якість поштових послуг під час вторгнення завдяки додатковій підтримці, наданій донорами для полегшення доступу в інтернет та здійснення міжнародних доставок (ЄБРР 2022).

«Нова пошта» володіє ринковою часткою в розмірі 65 відсотків, а «Укрпошта» – 25 відсотків. На внутрішні відправлення припадає 90 відсотків ринку, з яких 75 відсотків генерується українською внутрішньою електронною комерцією (Світовий банк та інші 2022).

«Нова пошта» та інші приватні поштові компанії діють в іншому нормативному середовищі, ніж «Укрпошта», власником якої є держава. «Укрпошта» є членом Всесвітнього поштового союзу та надає поштові та інші послуги, зокрема доставку пенсій та соціальних виплат, а також фінансові послуги, такі як прийом платежів за комунальні послуги та переказ грошей. Поряд з комерційною діяльністю «Укрпошта» виконує певне покладення спеціальних обов'язків (ПСО), оскільки на універсальні послуги поштового зв'язку, виплату та доставку пенсій, підписку на друковані ЗМІ діють регульовані тарифи. Через тривалий процес затвердження тарифів «Укрпошта» може зіткнутися з недоотриманням доходів, якщо вирішить надавати деякі свої послуги на конкурентних ринках. Як у більшості із 15 найбільших державних підприємств, дивіденди компанії встановлюються по факту по закінченню попереднього року і з року в рік відрізняються залежно від потреб уряду. Така політика може не дозволити ефективно планувати та інвестувати в оновлення та модернізацію основних фондів Укрпошти, що сприяло б її сталому розвитку та конкурентоспроможності. У 2019 році «Укрпошта» була 10-м найбільшим ДП за вартістю активів (8,07 млрд грн) і 8-м за обсягом чистого доходу (8,06 млрд грн), залишаючись при цьому одним із найбільших роботодавців країни.

¹⁴⁹ За даними RDNA2 загальний розмір потреб у фінансуванні на відбудову сягає \$247,8 млн в короткостроковій перспективі (2023–26) і \$12,2 млн у середньо- та довгостроковій перспективі (2027–33), а потреби на відновлення послуг з доставки оцінюються у \$926,5 млн на короткострокову перспективу (2023–26) та \$959,9 млн на середньо- і довгострокову перспективу (2027–33) (Світовий банк та інші 2023).

Таблиця 8.3 Фінансові результати «Укрпошти» та «Нової пошти», 2018–20 роки (номінальні млн грн)

	«Укрпошта»		«Нова пошта»		
	2018	2019	2018	2019	2020
Виручка (включаючи ПДВ)	N/A	N/A	12 620	16 140	20 284
Чистий дохід	6 812	8 065	10 516	13 453	16 903
ЕБІТДА	-346	929	625	1 700	2 469
Маржа по ЕБІТДА, відсоток	-5,1%	11,5%	5,9 %	12,6%	14,6%
Чистий фінансовий результат	-504	496	N/A	N/A	N/A
Чистий прибуток	N/A	N/A	452	783	991
Дивіденди ДП / частка прибутку, що належить сплатити в держбюджет	0	0	N/A	N/A	N/A
Загалом активи	6 100	8 077	N/A	N/A	N/A
Акціонерний капітал	2 294	2 764	N/A	N/A	N/A
Загалом кредиторська заборгованість	2 975	4 308	N/A	N/A	N/A
Довгострокові зобов'язання	72	254	N/A	N/A	N/A
Доходність на активи (ROA), відсоток	-7,3%	7,0%	N/A	N/A	N/A
Доходність власного капітал (ROE), відсоток	-19,8%	19,7%	N/A	N/A	N/A

Джерела: OECD 2021; Share UA Potential 2021.

У 2020 році доходи «Укрпошти» становили 9,2 млрд грн, хоча її прибуток залишався низьким (184,5 млн грн), що частково пояснювалося низькими тарифами та ПСО (Бойцун та інші, 2021; OECD 2021d).

Оборот приватної «Нової Пошти» з урахуванням податку на додану вартість (ПДВ) за 2020 рік зріс на 26 відсотків порівняно з попереднім роком, досягнувши 20,3 млрд гривень. У тому самому році чисті доходи Нової пошти становили 16,9 млрд гривень, прибуток до сплати відсотків, податків та амортизації (ЕБІТДА) сягнув 2,5 млрд гривень, а її чистий прибуток – близько 1 млрд гривень. Загальна сума заборгованості компанії на кінець року становила 1,7 млрд гривень (Share UA Potential 2021). У 2022 році виручка «Нової Пошти» зросла на 13,6 відсотка у річному обчисленні до 23,69 млрд грн, ЕБІТДА

зросла на 42,5 відсотка до 4,3 млрд грн, а чистий прибуток зменшився на 17,9 відсотка до 2,14 млрд грн (Odessa Journal 2023) (Таблиця 8.3).

8.3.3 Перешкоди для участі приватного сектора

Українське законодавство про поштові послуги обмежує конкуренцію і лише частково узгоджено із гармонізованим законодавством ЄС про ринок внутрішніх поштових послуг та послуг транскордонної доставки посилок.¹⁵⁰ Поштовий ринок України не повністю відкритий для конкуренції. «Укрпошта» має виключні права на надання універсальних поштових послуг, зокрема звичайних листів вагою до 50 грамів та звичайних листівок (ЄК 2023а). Нещодавно прийнятий закон про поштові послуги не повністю усуває ці обмеження конкуренції; він також

¹⁵⁰ Три директиви ЄС про послуги поштового зв'язку з останніми оновленнями (Директива 2008/6/ЄС «Третя директива ЄС у сфері послуг поштового зв'язку») та Регламент (ЄС) 2018/644 про послуги транскордонного доставлення посилок.

збільшує повноваження регулятора понад вимоги Третьої поштової директиви ЄС і накладає додаткові обмеження на приватні підприємства, що здійснюють транскордонну діяльність.¹⁵¹ Уряд має скасувати ці обмеження на участь приватного сектору в поштовому секторі.

8.3.4 Поточна ситуація, нові можливості та стратегії приватного сектору

Приватний сектор продовжує функціонувати стабільно та стійко, незважаючи на вторгнення. З жовтня 2022 року «Нова пошта» вийшла на два нові ринки: Польщі та Литви. Вона запустила авіаційні поштові послуги, модернізувала інфраструктуру та мережу відділень, а також побудувала і автоматизувала логістичні центри та сортувальний центр компанії, заощадивши кошти та час і зменшивши викиди CO₂e, PM2.5, NOx та інші викиди.¹⁵² «Нова Пошта» стала першим емітентом корпоративних облігацій в Україні за час вторгнення, провівши технічне розміщення облігацій серії С на 800 млн грн на первинному ринку в лютому 2023 року, а в березні 2023 року розмістивши ці папери серед інституційних інвесторів. На доходи від розміщення облігацій планувалось профінансувати розширення діяльності та оновлення логістичної інфраструктури країни, а також розвиток її ІТ-інфраструктури (News Ukraine 2023).

Інші приватні постачальники послуг поштового зв'язку і кур'єрських послуг, особливо ті, що розташовані на заході України, продовжують зростати.¹⁵³ Процесом приєднання України до ЄС передбачено терміни, до яких Україна має

усунути перешкоди регуляторного характеру на ринку поштових послуг (ЄК 2023a).¹⁵⁴

Перед вторгненням український уряд розглядав можливість часткової приватизації «Укрпошти», щоб знизити операційні та експлуатаційні витрати, збільшити надходження в бюджет, та профінансувати зріст за рахунок приватних інвестицій (Glavcom.ua 2019).

8.3.5 Ризики та пом'яшення впливу ризиків

Приватні підприємства не стикаються з серйозними комерційними ризиками та ризиками виконання в секторі поштових послуг. Попит на поштові та кур'єрські послуги, які задовольняють потреби внутрішнього та зовнішнього переміщеного населення, залишається високим. Грамотно розроблені цифрові рішення дають можливість здійснювати платежі (напр., банківські перекази онлайн). Приватні підприємства покладаються на власні сортувальні потужності та кур'єрські служби, що мінімізує їх ризики, пов'язані з руйнуванням транспортної інфраструктури. Підприємства продовжують свою діяльність у східних регіонах, які найбільше постраждали від вторгнення Росії, і влада очікує, що бізнес у цих районах відновиться повністю після завершення вторгнення.

8.3.6 Прогнози фінансових потоків

Будь-яка прийнятна участь приватного сектора в «Укрпошті», як, наприклад, позики МФО, кредити комерційного банку або фінансування з ринку капіталу могла б профінансувати всі її потреби, визначені в RDNA2, подальшу модернізацію та розширення логістики та ІТ інфраструктури, а також підвищити роль

¹⁵¹ Постачальники послуг поштового зв'язку повинні бути зареєстрованими у Всесвітньому поштовому союзі, щоб мати можливість подавати міжнародні поштові відправлення на митний контроль (Алеканкіна 2023).

¹⁵² У жовтні 2022 року «Нова пошта» вийшла на ринок поштових послуг Польщі; на литовський ринок вона вийшла у березні 2023. У 2021, Нова пошта заснувала авіаційну вантажну компанію Супернова Ейрлайнз, перші рейси якої між Ригогою, Латвія, та Жешувом, у Польщі відбулись у травні 2023 року, (Нова Пошта «Група компаній...»).

¹⁵³ Наприклад, Meest Express (кур'єрські послуги) знаходиться на Заході України (Varianty.lviv.ua 2017).

¹⁵⁴ Аналіз українського законодавства є першим кроком до повної інтеграції українських поштових послуг до європейського ринку. Європейська комісія підготувала звіт, який включив сектор поштових послуг до саміту Україна-ЄС 2 лютого 2023 року.

Таблиця 8.4 Потреби сектору поштових послуг і фінансування приватного сектору (\$, млрд, у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	1,2	1,0	2,1
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	1,2	0,0	1,2
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	1,2	0,0	1,2
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	100,0	0,0	54,7
Інші визначені інвестиційні можливості	0,02	0,04	0,1
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови— Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	1,2	1,5	2,7
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	1,2	1,0	2,1
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	100,0	100,0	100,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,03	0,6	0,6

Джерело: RDNA2 та розрахунки IFC.

Примітка: (a) Сценарій «за відсутності реформ» припускає зволікання з реформами або незадовільне їх впровадження. (b) Сценарій «за умови додаткових реформ» припускає (i) приватизацію або ДПП з «Укрпоштою», (ii) посилення конкуренції та (iii) Вступ до ЄС та приведення законодавства у відповідність до законодавства ЄС.

компанії у глобальних виробничо-збутових ланцюгах. Повна або часткова приватизація могла б згенерувати додаткові потоки надходжень до національного бюджету, які можна використати на компенсацію витрат на відновлення і відбудову. Орієнтовний розрахунок вартості наявних активів у 2019 році показує, що приватні інвестиції в «Укрпошту» могли б сягнути \$499 млн грн (Таблиця 8.3).

Ураховуючи, що «Нова пошта» випускала облігації та модернізувала і розширяла свій бізнес, включно з інфраструктурою та електронною комерцією в Україні та за кордоном, інвестиції приватного сектору через неї, скоріш за все, продовжуватимуться (News Ukraine 2023; Ukraine Today 2023b). Відштовхуючись від орієнтовного розрахунку, можливості для приватних інвестицій у сектор поштових послуг у період між 2023–2033 роками міг би становити \$1,2 млрд при сценарії «за відсутності реформ» і \$2,7 млрд при сценарії «за умови додаткових реформ», у цінах 2023 року (Таблиця 8.4).

8.4 Теле- і радіомовлення

8.4.1 Стратегічний виклик

Попри скромний прямий внесок в економіку України, сектор телерадіомовлення, особливо національні телеканали, має серйозні прямі зв'язки (із споживачами його послуг) як основне джерело інформації для українців у 2021 році. (Фундація «Демократичні ініціативи» 2022; Корбут 2021; Агентство США з міжнародного розвитку [USAID] 2022). Однак дані про внесок цього сектору в ВВП, зайнятість або викиди ПГ не були доступні. Згідно результатів опитування, проведеного в грудні 2021 року, для українців саме традиційні ЗМІ залишаються найбільш поширеним джерелом інформації про події в Україні і в світі. Загалом 67 відсотків респондентів вказали, що головним джерелом інформації для них є національні телеканали, за ними слідує соціальні мережі (44 відсотка), українські онлайн медіа (29 відсотків), особисті зв'язки (28 відсотків), месенджери (16 відсотків), українські газети (6 відсотків), та

радіо (7 відсотків) (Фундація «Демократичні ініціативи» 2022). Прямі зв'язки сектору теле- і радіомовлення впливають на інвестиційні і бізнесові рішення, економіку та суспільство; у зворотні зв'язки входить обладнання та інфраструктура для мовлення, така як відео, аудіо, комп'ютерні системи, процесори обробки повідомлень, частотна модуляція, амплітудна модуляція та метеоприймачі. У 2021 році на видавничу, аудіовізуальну та телерадіомовну діяльність припадало 0,98 відсотка капітальних інвестицій в Україні (Державна служба статистики України 2022)¹⁵⁵ і вона згенерувала \$22 млн доходів від експорту, із активним сальдо торгівлі в розмірі \$13 млн. У тому самому році внесок сектора у національну додану вартість становив 0,76 відсотка (НБУ 2022d).

Згідно даних RNDA2, потреби у фінансуванні на відновлення і відбудову сектору теле- і радіомовлення становлять \$99,5 млн у період між 2023 і 2033 роками. (Світовий банк та інші 2023). До них увійшли \$72,2 млн на відбудову і \$27,3 млн на надання послуг та відновлення суспільних мовників.¹⁵⁶ Від початку вторгнення до 24 лютого 2023, накопичена завдана шкода і збитки дорівнювали приблизно \$0,05 млрд та \$0,02 млрд, відповідно. Незважаючи на пошкодження інфраструктури мовлення, багато ЗМІ та журналістів продовжили працювати над забезпеченням доступу до інформації, хоча велика кількість місцевих ЗМІ зіштовхуються із серйозними фінансовими труднощами після істотного зниження доходів від реклами (Світовий банк та інші 2023). Цільові ракетні удари Росії здебільшого вражали телевізійні вежі та підстанції.

8.4.2 Галузевий контекст

Україна досягла значного прогресу в покращенні якості послуг радіо- та телемовлення для виконання передумов для вступу до ЄС. Створення у 2014 році дійсно незалежного суспільного мовника – Суспільної телерадіокомпанії України (Суспільне) було передумовою для вступу України до ЄС. «Суспільне» продемонструвало багаторічну відданість країні проведенню проєвропейських реформ, розбудові різноманітного і плюралістичного медіа-сектору, і консолідації її демократичних здобутків. Суспільний мовник продовжує працювати в умовах вторгнення Росії, протидіючи дезінформації, надаючи громадянам країни актуальні репортажі про вторгнення Росії (USAID 2022). Проте медіа-сектор в Україні дискримінує якісну журналістику та незалежні ЗМІ через політичні та інші фактори (Корбут 2021).

Тим не менш, медіаландшафт може бути покращений за допомогою зміцнення економічної стійкості та конкурентоспроможності в наданні контенту, а також кращого регулювання (Корбут 2014).

Медійне середовище в Україні є непростим, різноманітним, конкурентним та динамічним. Більшість ЗМІ в країні знаходиться в приватній власності відомих українців, які схильні використовувати їх заради політичного впливу. Разом з тим, невелика кількість медійних організацій тримають високі стандарти професійної діяльності та доброчесності, і відіграють критичну роль у формуванні внутрішньополітичної і суспільної дискусії. Здебільшого це друковані та онлайн медіа, серед яких також є кілька мовників, таких як Суспільне, та міжнародні

¹⁵⁵ Інших дезагрегованих даних, які б виключали поліграфію, немає.

¹⁵⁶ У короткостроковій перспективі (2023–2026 роки) потреби на відбудову становлять приблизно \$72,2 млн, а потреби на надання послуг і відновлення сягають \$10,9 млн. У середньостроковій та довгостроковій перспективі (2027–2033), потреб на відбудову немає, при цьому потреби на надання послуг та відновлення оцінюються у \$16,6 млн.

мультимедійні платформи, що фінансуються донорами. Низка подій кидають виклик монополії звичайних мовників, зокрема зростання онлайн-медіа та конкуренція з боку трансляційних платформ (як-от ОТТ), що поширюють контент здебільшого розважального характеру (Корбут 2021). Згідно результатів опитування, проведеного в грудні 2021 року, список каналів, які користуються найбільшою довірою, співпадає зі списком найпопулярніших комерційних каналів: 21 відсоток респондентів довіряють «1+1», 17 відсотків довіряють каналу «Україна», 15 відсотків довіряють «СТБ», 13 відсотків довіряють «ІСТV». Незважаючи на статус суспільного мовника довіра до «UA: Перший» становить близько 5 відсотків. Більшість українців дивляться телеканали, програми яких поєднують випуски новин із розважальним змістом, найпопулярнішими з яких є «1+1» (43 відсотка), канал «Україна» (34 відсотка), «СТБ» (32 відсотка), та «ІСТV» (31 відсотка). Менше 10 відсотків респондентів дивляться телеканали, на яких переважно транслюють новини та політичні ток-шоу (Фундація «Демократичні ініціативи» 2022).

Фізична інфраструктура мережі розташована на об'єктах державної власності.¹⁵⁷ Топ-10 каналів, якими переважно володіють чотири медіаконгломерати, майже не змінилися за період з 2009 до 2019 років (Корбут 2021).¹⁵⁸ Їх власниками є бізнесмени з впливом у політиці, наприклад олігархи, які володіють ключовими активами в інших секторах, в тому числі металургічному, гірничодобувному, нафтогазовому, електроенергетиці, зв'язку, хімічній промисловості та банківській справі (Корбут 2021). Склад ринку міг би змінитися в ситуації, що настане після вторгнення,

завдяки змінам у регуляторному середовищі, придбанню провайдерів мобільного телебачення телекомунікаційними компаніями, та зміні в уподобаннях споживачів.

8.4.3 Перешкоди для участі приватного сектора

Новий закон України «Про медіа» (Закони України 2022g) може поставити під загрозу свободу преси та плюралізм ЗМІ в країні. Закон, що набув чинності в березні 2023 року,¹⁵⁹ розширяє відповідальність медіарегулятора (Національної ради з питань телебачення і радіомовлення України), створює п'ять співрегуляторів для розробки підзаконних актів, розповсюджує регуляторний моніторинг і вимоги щодо реєстрації на ширше коло суб'єктів, і регулює друковані і онлайн медіа, інтернет, ТБ та платформи обміну інформацією, такі як YouTube та соціальні мережі (Nrada.gov.ua 2023). Імплементація цього закону має повністю відповідати законодавству ЄС,¹⁶⁰ щоб забезпечити ясність, прозорість і впевненість для приватного бізнесу. Заходи протидії неправомірному впливу та загрозам суверенітету країни не повинні підірвати фундаментальні права на плюралізм і вільні ЗМІ (IFJ 2023).

8.4.4 Поточна ситуація, нові можливості та стратегії приватного сектору

У період після вторгнення для менших або нових інноваційних приватних компаній можуть відкритися додаткові можливості. У відповідь на вторгнення у лютому 2022 року чотири найбільші мовники¹⁶¹ та деякі інші канали перейшли на трансляцію «Єдиних новин». Перед вторгненням в Україні діяло законодавство,

¹⁵⁷ Під управлінням Концерну радіомовлення, радіозв'язку та телебачення (РТТ) України.

¹⁵⁸ Чотирма основними конгломератами є СтарЛайтМедіа, якими володіють Віктор ат Олена Пінчук; 1+1 Медіа, власник Ігор Коломойський; Інтер Медіа, у спільній власності Дмитра Фірташа, Валерія Хорошковського та Сергія Львовичкіна, та Медіа Груп Юкрейн, заснована та у власності Ріната Ахметова (Корбут 2021).

¹⁵⁹ Набрав чинності 31 березня 2023 року.

¹⁶⁰ Директива (ЄС) 2010/12/ЄС зі змінами, внесеними Директивою (ЄС) 2018/1808.

¹⁶¹ 1+1 Media, 2+2, 24 Канал і ТРК Україна (ІТУ 2022).

яке обмежувало участь олігархів у мовленні та медіа. Поєднання і того й іншого призвело до ситуації, коли великі українські приватні бізнес-групи, що підпадали під визначення олігархів, вийшли з сектору.¹⁶² Ці великі відомі компанії домінували на рекламному ринку України та отримували основну частину доходів від маркетингу. У 2020 році, наприклад, на чотири провідні медіагрупи України припадало понад 95 відсотків ринку телереклами. Їх домінування обмежувало джерела доходу для менших медіа-компаній, які прагнули створювати високоякісний, професійний та інформативний контент. У результаті цим меншим компаніям було важко інвестувати у власний розвиток та економічну стійкість (Корбут 2021). Умови життя в країні після закінчення вторгнення повинні надавати приватному бізнесу більше ясності щодо зростаючих і потенційно прибуткових ніш сектору теле- і радіомовлення, та аудіо-візуальних послуг, особливо в цифрових медіа з вітчизняним креативним контентом. Процес вступу до ЄС ще більше посилить захист прав інтелектуальної власності, забезпечивши, наприклад, виплату роялті виконавцям або виробникам фонограм з боку суспільних мовників (ЄК 2023а).

Зростаючі ніші онлайн-ового теле- і радіомовлення та створення контенту, а також інтеграція України в ЄС можуть привабити приватних інвесторів.

Приватні підприємства могли би брати участь у реконструкції та відновленні державних телерадіомовних активів і послуг як підрядники. Однак для цього ймовірно потребуватиметься підтримка донорів, яка забезпечить ефективність і справедливість процесу залучення приватних підрядників. Для підтримки чесної конкуренції на ринку донорська підтримка повинна забезпечити відкритий доступ до інфраструктури після реконструкції.

8.4.5 Ризик та пом'якшення впливу ризиків

Основними ризиками є триваюче знищення інфраструктури, обладнання, програмного забезпечення та кібербезпеки, а також мобільність робочої сили. Якість обслуговування, відшкодування витрат і платіжна дисципліна у секторі мовлення можуть знизитися. Серед зусиль, спрямованих на пом'якшення цих ризиків, можуть бути самоорганізація та швидке реагування на необхідність відновлення фізичної інфраструктури та надання послуг (послуги телемовлення були надзвичайно стійкими під час вторгнення Росії). Крім того, кваліфікований персонал може працювати віддалено.

Об'єднання телеканалів в умовах воєнного стану (Єдині новини) могло негативно вплинути на якість контенту, попит і наявність кваліфікованих кадрів. Щоб пом'якшити цей ризик, український уряд має відслідковувати тенденції попиту та розподіл спектру між телевізійним і цифровим мовленням, а також повністю лібералізувати телеканали.

Брак відкритості та прозорості, обмеження щодо ЗМІ та потенційно антиконкурентна політика продовжують становити ризики для зусиль з відновлення та реконструкції. Щоб пом'якшити цей регуляторний ризик, підприємства, громадянське суспільство, наукові кола, а також ЄС та інші міжнародні партнери мають контролювати та оскаржувати регуляторні норми, якщо вони суперечать найкращим інтересам суспільства та економіки.

8.4.6 Прогнози фінансових потоків

За умови реалізації додаткових реформ і надання гарантій в 2023–2033 роках, приватні підприємства ймовірно зможуть інвестувати

¹⁶² Офіційна заява СКМ, (СКМ 2022).

в реконструкцію та надання послуг, пов'язаних із мовленнєвою інфраструктурою (Таблиця 8.5). Уряд міг би відчужити деякі з його мовленнєвих активів або почати співпрацю з приватним сектором на умовах ДПП над реконструкцією, а також над подальшим розширенням і модернізацією

мовлення та іншої медійної інфраструктури та послуг. Однак, Україні потребувалась би підтримка (така, як гарантії) від міжнародних донорів, щоб закласти основу для участі приватного сектору в державному мовленні. Запровадження реформ та процес вступу до ЄС могли б привабити більше інвестицій.

Таблиця 8.5 Потреби системи теле-і радіомовлення та фінансування приватного сектору (\$, млрд, у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	0,1	0,02	0,1
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови – Сценарій «за відсутності реформ»	0,0	0,0	0,0
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови – Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	0,3	0,6	0,9
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,1	0,02	0,1
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	75,5	100,0	79,5
Інші визначені інвестиційні можливості	0,2	0,5	0,8

Джерело: RDNA2 та розрахунки IFC.

Примітка: (а) Сценарій «за відсутності реформ» припускає зволікання з реформами або незадовільне їх впровадження. (б) Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» припускає (i) уможливлення ДПП або відчуження деяких державних мовників із гарантіями, (ii) забезпечення свободи медіа, та (iii) вступ до ЄС і приведення законодавства України у відповідність із законодавством ЄС.

РОЗДІЛ 9

Водопостачання і водовідведення

9.1 Стратегічні виклики

Ще до вторгнення Росії у секторі водопостачання та водовідведення (ВПВВ) України спостерігалися значні проблеми, що негативно впливали на здоров'я громадян, економіку та навколишнє середовище. У 2021 році близько 65 і 50 відсотків населення України мали доступ до централізованого водопостачання та централізованого збору та очищення стічних вод, водночас існують суттєві відмінності у рівні доступу до цих послуг між містами та сільською місцевістю (Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури 2022).¹⁶³ Понад 10 мільйонів людей не мають доступу до безпечних для здоров'я послуг з водопостачання, а понад 20 мільйонів людей не мають доступу до централізованого водовідведення. (Державна служба статистики України 2023g).

Роки недостатнього інвестування та неналежного обслуговування спричинили нагальну потребу у відновленні та розширенні інфраструктури ВПВВ в Україні. До вторгнення Росії приблизно 40 відсотків існуючих мереж водопостачання країни оцінювалися як такі, що перебувають у критичному стані, 35 відсотків водоочисних споруд потребували модернізації, а 23 відсотки насосних станцій потребували заміни (Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України 2020). Інфраструктура збору та очищення

стічних вод також погіршується через неналежне обслуговування та відсутність капіталовкладень. Неналежний стан інфраструктури водопостачання та водовідведення в Україні спричиняє високий рівень споживання електроенергії¹⁶⁴ та викидів вуглецю.

Вторгнення Росії завдало приблизно \$2,2 млрд шкоди та \$7,5 млрд збитків у секторі водопостачання та водовідведення, а загальні потреби у відновленні оцінюються у 7,1 млрд (Світовий банк та інші 2023).¹⁶⁵ Відповідно до Швидкої оцінки завданої шкоди та потреб на відновлення 2023 року (RDNA2), найбільш постраждалими є Харківська, Луганська, Чернігівська, Київська та Донецька області. Більшість збитків, пов'язаних з інфраструктурою (і, відповідно, більшість потреб у відновленні), були завдані фізичній інфраструктурі, а саме: очисним спорудам, мережам водопостачання та водовідведення, а також станціям з підготовки питної води. Економічні збитки пов'язані з втратою доходів постачальників послуг ВПВВ (понад 40 відсотків від загальних втрат), збільшенням витрат на електроенергію, відсутністю необхідного ремонту, тарифами, що не покривають собівартості виробництва, втратами води, збільшенням вартості хімічних реагентів, а також необхідністю знесення будівель та вивезення будівельного сміття.

¹⁶³ Загалом 70 відсотків українських сіл не мають доступу до централізованого водопостачання, і лише 2 відсотки сіл підключені до централізованого збору та очищення відходів.

¹⁶⁴ Витрати на енергію зазвичай складають 26 відсотків загальних витрат на комунальні послуги з водопостачання та 22 відсотки на комунальні послуги з водовідведення (НКРЕКП 2021), що вище, ніж у Болгарії, де витрати на енергію становлять 19 відсотків загальних операційних витрат на комунальні послуги з водопостачання та водовідведення, але нижче, ніж в Румунії (40 відсотків). Див., наприклад, Програму «Води Дунаю для Румунії» (Світовий банк 2015b).

¹⁶⁵ Фактичний рівень шкоди, ймовірно, вищий, враховуючи неповні або відсутні відомості про пошкодження інфраструктури ВПВВ, розташованої на територіях, тимчасово непідконтрольних Уряду України.

Загальні потреби в реконструкції в секторі становлять \$7,1 млрд, що є консервативною оцінкою, яка не включає додаткові інвестиції, необхідні для досягнення цілі сталого розвитку (ЦСР) 6 (чиста вода та належна санітарія) або Директив ЄС з питної води та очищення міських стічних вод.

9.2 Галузевий контекст

Загальний рівень надання послуг у 2020 році в секторі водопостачання та водовідведення оцінюється здебільшого як недостатній, до того ж ситуацію ускладнює зміна клімату. Недостатня кількість належних очисних споруд у деяких частинах країни, а також неефективні технології очищення та дезінфекції питної води призвели до того, що якість води та рівні скидів забруднюючих речовин є нижчими за національні норми. До того, упродовж останнього десятиріччя спостерігалось поступове зменшення об'єму води у водоймах через зміну клімату та випаровування, що призвело до концентрації забруднюючих речовин (Міністерство розвитку громад і територій України 2022).

Український сектор водопостачання та водовідведення дуже фрагментований, характеризується обмеженою участю приватного сектору, яка в основному здійснюється через концесії. Сектор водопостачання та водовідведення складається з близько 2 600 зареєстрованих підприємств, у тому числі 2058 підприємств, що займаються забіром, очищенням та постачанням води, і ще 595 підприємств, що надають послуги зі збору та очищення стічних вод. Незважаючи на те, що постачальники послуг водопостачання, водовідведення та очищення стічних вод генерують значні економічні вигоди та переваги для громадського здоров'я, згідно з офіційними даними за 2021 рік на них припадає лише 0,35 відсотка ВВП та 0,85 відсотка загального обсягу промислового виробництва (Державна служба статистики

України 2023е). Активи ВПВВ утримуються на балансі муніципальних комунальних підприємств, які працюють як комерційні організації, комунальні підприємства чи навіть як держава (Світовий банк 2021с). Близько 83 відсотків підприємств з водопостачання та водовідведення – це підприємства комунальної власності, а державні чи приватні оператори складають решту 17 відсотків.

Згідно з українським законодавством, приватні підприємства можуть брати участь у секторі водопостачання та водовідведення на умовах концесій або ДПП. Закон про концесії визначає водопостачання, водовідведення та очищення води як сфери, в яких може бути реалізована концесія (Закон 2022h). Відповідно до українського законодавства, концесія є формою ДПП, яка застосовується у випадках, коли державний партнер передає більшість операційних ризиків приватному партнеру, включно з ризиком попиту та/або пропозиції (Закон 2023h, стаття 1 Закону «Про концесії»). Основна відмінність між концесіями та неконцесійними ДПП полягає в тому, як саме приватний партнер отримує винагороду: концесії залежать від стягнення плати з користувачів, тоді як неконцесійні ДПП залежать від платежів від державного партнера (Міністерство економіки України 2021). І концесійні, і неконцесійні ДПП ініціюються за однаковою процедурою.

9.3 Перешкоди для участі приватного сектора

Присутності приватних гравців у секторі водопостачання та водовідведення перешкоджають серйозні бар'єри та обмеження, які включають таке: фрагментоване управління сектором ВПВВ, недосконалі законодавчі та нормативні вимоги, неефективний моніторинг реалізації та відсутність довгострокового бачення сектора та чіткої стратегії/дорожньої карти щодо того, як досягти водних і екологічних стандартів

ЄС, у відповідності до ЦСР 6 до 2030 року (Національна рада з відновлення України «Часткове середньострокове...»); Світовий банк 2021d). Фінансову життєздатність постачальників послуг ВПВВ, що є важливою передумовою для задоволення потреб у приватних інвестиціях, можна додатково посилити завдяки підвищенню тарифів. Крім того, муніципальній владі бракує спроможності та стимулів структурувати і реалізовувати проєкти ДПП. Також не вистачає вітчизняних постачальників послуг ВПВВ з приватного сектору, які б мали достатній досвід і спроможності. Більшість операторів у секторі ВПВВ невеликі за розміром з обмеженими можливостями для інвестування та належної експлуатації та підтримки існуючої інфраструктури. Стимули для надання послуг найбільш економічно виправданим способом також здебільшого відсутні.

Від інвестування в сектор ВПВВ приватний сектор відлякують фрагментоване управління та недоліки галузевої нормативної бази. На національному рівні Національна комісія з регулювання енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), яка встановлює тарифи на послуги ВПВВ та ліцензує операторів, не є незалежною від політичного впливу. Робота цієї Комісії не зосереджена на оптимізації продуктивності чи покращенні послуг (Національна рада з відновлення України «Часткове середньострокове...»); Світовий банк 2021d). Для всіх інших підприємств комунальних послуг, які не підпадають під регулювання НКРЕКП (невеликі муніципалітети з менш ніж 100 000 споживачів),¹⁶⁶ тарифи встановлюються міськими радами. Вони часто дотримуються застарілої тарифної методології, що не вимагає періодичного перегляду тарифів. Це дозволяє мати значну

свободу дій, що часто призводить до тарифів, нижчих від рівня покриття витрат.

Сектор ВПВВ в Україні потребує довгострокового бачення з акцентом на консолідацію. Слід зазначити, що хоча об'єднання комунальних підприємств могло би забезпечити економію за рахунок масштабу та потенційно кращий доступ до приватного фінансування, нормативно-правова база для забезпечення співпраці муніципалітетів (наприклад, через міжмуніципальне об'єднання або угоди про співпрацю між муніципалітетами) наразі відсутня. Паралельно необхідно вирішити питання власності на активи сектору, які наразі належать окремим муніципалітетам. Але розробка довгострокового дієвого інвестиційного плану для сектору, який би визнавав пріоритетність ДПП як механізму реалізації інвестицій, могла би створити стимули для потенційних інвесторів.

Українське законодавство про ДПП забезпечує ґрунтовну основу для впровадження ДПП у системі ВПВВ, але при цьому воно має кілька недоліків. Закон про ДПП є рамковим законом, який відсилає потенційних учасників до інших законів для нормативних актів, що накладає додатковий рівень нормативного регулювання. Як наслідок, потенційним інвесторам зазвичай доводиться звертатися до численних законодавчих актів та різноманітних рішень органів місцевого самоврядування, які регулюють ДПП на місцевому рівні. На думку деяких експертів, складність українського законодавства є однією з головних перешкод для реалізації ДПП, а це підкреслює необхідність створення більш узгодженого правового середовища (ЄБРР Україна «Оцінка якості...»)

¹⁶⁶ У 2020 році НКРЕКП регулювала діяльність 55 підприємств, що надають послуги з централізованого водопостачання та водовідведення. Разом вони складають 75% національного ринку послуг ВПВВ (НКРЕКП 2021).

9.4 Поточна ситуація, нові можливості, та стратегії приватного сектору

Усвідомлюючи важливість ефективної реалізації ДПП, уряд ввів у дію зміни до бюджетного законодавства щодо фінансування довгострокових зобов'язань за проектами ДПП. 15 лютого 2022 року Верховна Рада ухвалила законопроект №5090 «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо врегулювання бюджетних відносин під час виконання договорів, що регулюють ДПП, у тому числі концесійних договорів (Законопроект «№2035-ІХ»). Законопроект дозволяє державі робити внески в проекти ДПП, у тому числі проекти ВПВВ, переважно у вигляді періодичних платежів (до 30 відсотків загального фонду міських бюджетів). До прийняття цього законопроекту Уряд не міг брати на себе довгострокові зобов'язання за ДПП з огляду на існування принципу трирічного бюджетного планування. Універсального рішення щодо участі приватного сектору в наданні послуг ВПВВ в Україні не існує, тому слід розглядати різні варіанти з урахуванням конкретного часового періоду, географії та сприятливості середовища. Наприклад, приватний інвестор міг би взяти на себе всю систему комунальної послуги (включно з виробництвом, передачею та розподілом); або, як альтернатива, весь процес надання послуги міг би бути розбитий на сегменти, тобто постачання та очищення необробленої води відокремлено від збору та очищення стічних вод, які є своєю чергою відокремлені від оптової подачі води та розподілу між роздрібними споживачами. Якщо комерційні ризики надто високі, а початкові інвестиції значні, найзручнішим рішенням у короткостроковій перспективі може бути укладання контракту з приватним оператором на певні сегменти виробничо-збутового ланцюга комунальних послуг. Концесія на повний комплекс комунальної послуги може мати кращі шанси на успішне впровадження, коли система стане фінансово та операційно життєздатною.

Перш ніж перейти до більш складних форм ДПП, Україні слід було б обрати більш поступальний підхід до участі приватного сектору у водопостачанні та водовідведенні та зосередитись на розвитку спроможностей існуючих комунальних підприємств. Наприклад, передати місцевим комунальним підприємствам успішний досвід приватного сектору можна було б через контракт на експлуатацію (який би зосереджувався на покращенні управління та підвищенні якості послуг). Такого підходу дотримувалися кілька країн, у тому числі Вірменія (ОЕСД 2010, вставка 9.1 нижче). На відміну від концесії, оренди чи повної приватизації, експлуатаційний контракт має менший термін дії та дає державним органам можливість зберігати власність і більший контроль, надаючи при цьому оператору бонуси за продуктивність, щоб заохотити його успішно досягати пріоритетних покращень. Така схема також дозволяє комунальному підприємству, після закінчення терміну дії контракту, коли результати та ефективність були досягнуті, залучати концесіонера або орендаря на більш вигідних умовах. За відповідних обставин можна розглядати передачу в концесію всього сектору ВПВВ повністю. Прикладом успішного ДПП в секторі ВПВВ є Бухарестський проект «Водопостачання та санітарія (Earhardt, et al. 2011, вставка нижче). Для вирішення численних проблем, пов'язаних із системою ВПВВ, муніципалітет Бухареста за підтримки Міжнародної фінансової корпорації, як консультанта з укладення угод, підписав концесійний договір для свого водоканалу. Концесія значно покращила послуги з водопостачання протягом перших 10 років контракту, зберігаючи при цьому високу швидкість підключення та лише помірно підвищуючи тарифи. Успіху проекту сприяли різні фактори, зокрема добре підготовлена концесійна угода, тверда готовність муніципального керівництва працювати в рамках ДПП, а також механізми регулювання, моніторингу та вирішення спорів.

9.5 Ризик та пом'якшення впливу ризику

Ключові ризики та механізми пом'якшення ризиків значною мірою залежать від ступеня участі приватного сектору в секторі водопостачання та водовідведення. Профіль ризику буде різним залежно від того, чи йдеться лише про приватне управління, чи про приватні інвестиції та власність. На відміну від інших інфраструктурних проєктів, багато проєктів сектору водопостачання та водовідведення мають високу капіталомісткість, значні початкові витрати, тривалі періоди окупності, неподвижність і невидимість активів, а також низькі норми прибутку, що означає значний ризик для приватних компаній. Для ДПП, які працюють у секторі ВПВВ, притаманні кілька ризиків, в тому числі ризики, пов'язані з наявністю землі, доступом і розташуванням активів, соціальними проблемами, екологічними нормами, проєктуванням, будівництвом, експлуатацією, політикою та достроковим припиненням діяльності, втім, ця оцінка

зосереджується на двох основних типах ризиків для проєктів ВПВВ: по-перше, ризики проєктування, будівництва та введення в експлуатацію; по-друге, комерційні ризики.

Ризики проєктування, будівництва та введення в експлуатацію – це ризики того, що будівництво об'єктів, необхідних для проєкту, не буде завершено вчасно або в рамках бюджету, або що якість проєкту чи будівництва не відповідатиме вимогам проєкту. Результати та показники ефективності визначаються в контракті, тоді як засоби досягнення результату (проєктування, будівництва та технічне обслуговування) зазвичай визначає приватний підрядник, який і несе відповідальність за будь-які недоліки в проєкті чи його виконанні. Однією зі стратегій зменшення ризиків для замовника є використання платежів по досягненню проміжних етапів. Це механізм, який надає концесіонеру право на отримання компенсації, яка покриває витрати на будівництво після успішного завершення певного етапу проєкту.

Вставка 9.1. Короткий огляд участі приватного сектору у ВПВВ у Вірменії та Румунії

Договори на управління у Вірменії

- Усе міське населення Вірменії обслуговується приватними операторами.
- Усі контракти укладаються за результатами конкурсних торгів.
- Капітальні інвестиції фінансуються здебільшого за рахунок суверенних запозичень від міжнародних фінансових організацій та міжнародних грантів і здійснюються приватними операторами.
- Уряд Вірменії застосував поетапний підхід до реформи ДПП, поступово збільшуючи географічний охоплення ДПП, а також рівень передачі ризиків приватним операторам – спочатку через контракт на управління в столиці Єревані, який був замінений на 10-річний договір оренди, за яким приватний оператор брав на себе всі комерційні та операційні ризики та отримував винагороду за рахунок збору доходів від тарифів.
- Контракти на управління суттєво підвищили результативність у секторі водопостачання та водовідведення, але при цьому зріс обсяг неврахованої води (вода, втрачена перш ніж досягала споживача).

- Дотримувався поетапний підхід до залучення приватних операторів (від більш простих домовленостей, таких як контракти на управління, до домовленостей, які містять більше ризиків, таких як договори оренди), з акцентом на міжнародних операторів.
- Комплексні реформи в секторі водопостачання та водовідведення створили сприятливе середовище для участі приватного сектора.

Повна концесія ВПВВ у Румунії

- На конкурсних торгах компанія Vivendi з Франції (нині Veolia) виграла тендер на експлуатацію та обслуговування системи ВПВВ протягом 25 років. Vivendi отримала 80 відсотків акцій концесійної компанії, а муніципалітет отримав 20 відсотків.
- Міжнародна фінансова корпорація підтримала муніципалітет у структуруванні та реалізації проекту.
- Капітальні інвестиції були профінансовані багатосторонніми банками розвитку та комерційними банками, і Vivendi інвестувала понад € 530 млн з початку концесії (без державної субсидії), зберігаючи при цьому тарифи на значно нижчому рівні, ніж середні по Румунії.
- Концесія отримала 100-відсоткову відповідність стандартам якості води ЄС, зафіксувала зростання загального рівня задоволеності споживачів (з 46 відсотків у 2002 році до 75 відсотків у 2009 році), розширила територію покриття до 92 відсотків території міста і зменшила обсяг протікань, недоходної (неврахованої) води та комерційних втрат, пов'язаних із заниженою оплатою та крадіжками.

Джерело: OECD 2010; Earhardt, et al. 2011; Світовий банк 2017.

Комерційний ризик. Це ризик того, що вартість послуги відрізняється від очікуваної, або що сума отриманих доходів буде на таку, як очікували. У моделі повної концесії кінцевий споживач сплачує тариф за воду, яку він споживає, а приватний постачальник несе ризик попиту. Цей ризик можна зменшити за допомогою договірних положень, які визначають процес і методологію коригування тарифів. За деяких обставин уряди можуть запроваджувати спеціальні інструменти зменшення ризиків, щоб зробити інвестиції в проекти водопостачання та водовідведення більш привабливими та фінансово життєздатними, такі як гарантія мінімального доходу, фонд кредитних гарантій, операційна субсидія, плата за експлуатаційну готовність та контракт на закупівлю. Комерційний ризик також можна пом'якшити шляхом мінімізації

витрат на проект, що, у свою чергу, можна зробити шляхом надання концесії на проект у секторі ВПВВ тому учаснику тендеру, який вимагає найнижчої чистої теперішньої вартості для покриття своїх витрат.

9.6 Фінансові потоки та прогнози

Надати кількісну оцінку участі приватного сектору в секторі водопостачання та водовідведення України складно, адже потреби в інвестиціях для відновлення та модернізації сектора невідомі, а сприятливі умови для ширшої участі приватного сектору ще не створені. Відповідно до RNDА2, загальні потреби в інвестиціях у сектор ВПВВ оцінюються в \$7,1 млрд в тому числі \$3,8 млрд на 2023–2026 роки та \$3,3 млрд на 2027–33 роки. Існують можливості для

приватних інвестицій у споруди з підготовки питної води та очисні споруди, водопровідні та каналізаційні насосні станції, а також мережі водопостачання та каналізації. На 2023–2026 роки приватні інвестиції заплановані на рівні \$50 млн та \$60 млн для споруд з підготовки води та очисних споруд, відповідно.¹⁶⁷ Для залучення цих інвестицій знадобляться інструменти змішаного фінансування. Незважаючи на те, що коротко- та середньострокові потреби сектора є високими, передбачається, що спочатку приватні інвестиції будуть дуже обмеженими. У середньостроковій перспективі, за консервативною оцінкою, приватні інвестиції становлять від 1 до 6 відсотків¹⁶⁸ від загальних потреб на відбудову інфраструктури ВПВВ, за умов наявності

необхідних політичних рамок та інституційних механізмів. За відсутності значних галузевих реформ приватні інвестиції в інфраструктуру сектора ВПВВ залишатимуться обмеженими та опортуністичними. Приватні інвестиції в інфраструктуру водопостачання та водовідведення, ймовірно, будуть зосереджені у великих містах, включно з великою кількістю внутрішньо переміщених осіб, де відновлення та реконструкцію централізованого водопостачання та/або очищення стічних вод більше не можна відкладати. На додаток до визначених у RNDА2, знадобляться додаткові значні інвестиції, щоб збільшити охоплення послугами ВПВВ та щоб забезпечити відповідність директивам ЄС щодо питної води та очищення міських стічних вод.

Таблиця 9.1 Потреби у водопостачанні та водовідведенні та фінансування приватного сектору (млрд дол США у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	3,9	3,3	7,1
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	0,1	0,1	0,2
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,1	0,1	0,2
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови— Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	0,1	0,2	0,3
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,1	0,2	0,3

Примітка: (а) Реформи та регуляторні заходи включають комплексну галузеву стратегію сектору ВПВВ, яка вирішує проблеми нормативного характеру. (б) Вирішення проблеми фрагментації сектора та права власності на комунальні послуги та (с) встановлення тарифів на рівні відшкодування витрат.

Джерело: RDNA2 та розрахунки автора

¹⁶⁷ Розрахунки на основі аналізу RNDА2 для ВПВВ. Цифри відповідають інвестиціям, необхідним для реконструкції двох споруд з підготовки питної води (\$25 млн на одиницю) та двох очисних споруд (\$30 млн на одиницю).

¹⁶⁸ Частка фінансування приватного сектору відповідає середній частці комерційного фінансування витратків, пов'язаних з водою, про які повідомляють країни-члени ЄС (OECD 2020).

РОЗДІЛ 10

Зрошування

10.1 Огляд сектору та стратегічні виклики

Українська система зрошення та осушення розвивалась між 1960-ми та 1980-ми роками, коли країна була у складі Радянського Союзу. На той час вирощуванням сільськогосподарської продукції займались переважно великі державні та колективні господарства (держгоспи і колгоспи).

На піку розвитку система забезпечувала зрошування приблизно 2,2 мільйона гектарів і підтримувала осушення понад 3 мільйонів гектарів угідь. Однак розпад Радянського Союзу та швидкі економічні та політичні зміни в Україні призвели до раптового розвалу цих великих сільськогосподарських підприємств і створили вакуум без чіткої відповідальності за місцеві системи зрошування. Мародерство було повсюдне, з викраденням закопаних металевих труб, обладнання з насосних станцій і навіть деякої інфраструктури вторинних каналів. Розвиток нових приватних фермерських господарств найшвидше відбувався на півдні країни, зокрема в Херсонській, Миколаївській та Запорізькій областях.

До вторгнення Росії площа зрошуваних земель України становила від 325 000 до 363 000 гектарів (1,3 відсотка всієї площі сільгоспугідь в Україні),¹⁶⁹ які в основному знаходилися у шести областях на півдні України. Йдеться про Запорізьку, Одеську, Миколаївську, Херсонську, Дніпропетровську області та АР Крим. Херсонська область має найбільшу площу зрошуваних земель в Україні

(71-79 відсотків усіх площ під зрошенням у країні), далі йдуть Запорізька (9-10,5 відсотка) і Дніпропетровська (3,5-5 відсотків). Багато з цих південних регіонів також постраждали від вторгнення Росії, а деякі є наразі тимчасово невідконтрольні уряду, що наражає на небезпеку всю зрошувальну інфраструктуру України. З іншого боку, площа землеробства на природному зволоженні в середньому становить 25 мільйонів гектарів і більш рівномірно розподілена по областях (регіоном з найбільшою площею землеробства на природному зволоженні була Дніпропетровська область – близько 7,4 відсотка).

Більша частина зрошуваних угідь засіяна соєю, яка є лідером серед культур за споживанням води для поливу, але найбільш водоінтенсивною культурою є кукурудза, якщо брати до уваги площу її посівів. Соя вирощується в середньому на 38 відсотків зрошуваної площі, і на неї використовується в середньому 32 відсотки загального обсягу зрошувальної води. Далі йде кукурудза із 18 відсотків площ і 30 відсотками споживання зрошувальної води, і соняшник – 17 відсотків площ і 18 відсотків зрошувальної води. Решта зрошуваних площ розподіляється між пшеницею/ячменем, ріпаком та іншими культурами, які вирощуються на 16,7 та 4 відсотках зрошуваних площ України (і споживають, відповідно 3,3 та 14 відсотків зрошувальної води України).

Аналіз 20 найбільших локальних зрошувальних систем за період з 2017 по

¹⁶⁹ Розрахунки на основі загальної площі зрошуваних культур з 2017 по 2021 роки.

2021 рік ¹⁷⁰ показує, що залежно від схеми посівів, урожайність зрошуваних культур підвищується від 6 до 52 відсотків порівняно з тими самими культурами на природному зволоженні (ІСБ 2022).

Найпоширенішими культурами, що вирощуються за усіма схемами вирощування,

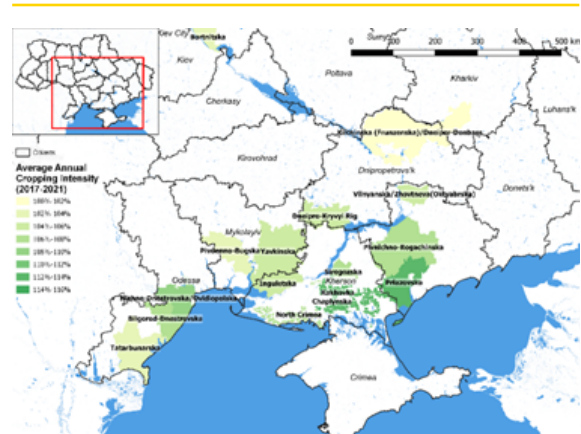
Рисунок 10.1 Середній приріст врожайності від зрошення (2017–2021)

Джерело: ІСБ, Hydrosolutions, Глобальне партнерство з безпеки та санітарії і IBNIM

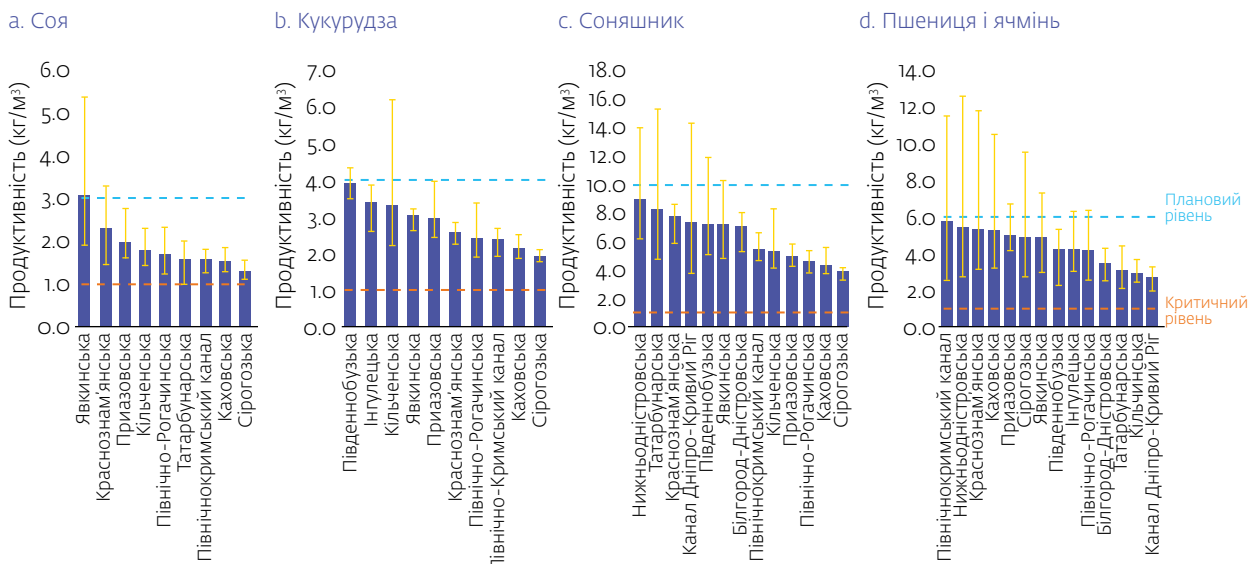
є поливна кукурудза, пшениця або ячмінь, соя та соняшник, і через це їх аналізують з найбільшою прискіпливістю. Серед цих культур кукурудза отримує найбільшу користь від зрошення (середнє збільшення врожайності на 54 відсотки за всіма схемами), але їй потрібно більше води, ніж багатьом іншим культурам. Усі сільгоспкультури почуюються

Рисунок 10.2 Середня інтенсивність землеробства (2017–2021)

Джерело: ІСБ, Hydrosolutions, Глобальне партнерство з водної безпеки та санітарії і IBNIM.

Рисунок 10.3. Середня врожайність культур на одиницю випареної води, середнє за 2017–2021 роки

Джерело: ІСБ, Hydrosolutions, Глобальне партнерство з водної безпеки та санітарії і IBNIM.

Примітка: похибки вказують на повний діапазон спостережуваних значень, тоді як червоні пунктирні лінії показують діапазон вимірювань, які є опорними для розрахунку оцінок порівняльного аналізу у даному дослідженні.

¹⁷⁰ Зрошувальні системи: Білгород-Дністровська, Бортицька, Чаплинська, Дніпро-Кривий Ріг, Інгулецька, Каховська, Кільчинська (Фрунзенська) та Дніпровсько-Донбаська, Краснознам'янська, Нижньодністровська та Овідіопольська, Північно-Кримська, Південно-Бузька, Північно-Рогачинська, Приазовська, Сірогоська, Татарбунарська, Вільнянська та Жовтнева (Октябрьська), Явкинська.

краще від більшої кількості опадів, але культури на природному зволоженні, як правило, виявляють більшу залежність від опадів, що робить їх більш вразливими до посухи.¹⁷¹ Залежно від року і схеми зрошення інтенсивність землеробства коливається від 100% (один урожай на рік) до 122 відсотків (2 врожаї на рік на 22 відсотках площі зрошення). Інтенсивність землеробства можна збільшити в усіх напрямках (лише дві схеми в Херсонській та одна в Запорізькій області досягають або майже досягають цільового рівня 120 відсотків), але це можливо лише за умови наявності води.

Що стосується питомого використання води на одиницю вирощеної продукції, то культури демонструють високу просторову та часову мінливість як в різних досліджуваних схемах, так і в межах самих схем.¹⁷² Немає жодної схеми, де продуктивність була б низькою для всіх чотирьох оцінюваних культур, але деякі схеми в Одеській, Миколаївській та Херсонській областях мають вище питоме використання води на одиницю продукції. Потенціал заощадження води є також високим, зокрема на Херсонщині, особливо з огляду на неефективне використання водних ресурсів та необхідність модернізувати систему для зменшення втрат води через протікання.

10.2 Вплив вторгнення Росії на послуги зрошення і подачі води (станом на лютий 2023 року)¹⁷³

Вторгнення Росії в Україну завдало сектору зрошення та осушення збитків на суму \$ 380,5 млн. У цю суму входить пошкодження зрошувальної інфраструктури на території

господарств, зрошувальних каналів, насипів, будівель і приміщень Держводагентства. Зазначена цифра неповна і відображає пошкодження на (i) територіях, які раніше були невідконтрольні уряду та були нещодавно повернуті під контроль української влади, (ii) на територіях, які були пошкоджені внаслідок бомбових атак, та (iii) на територіях, які були затоплені для захисту від вторгнення. На додаток до руйнування галузевої інфраструктури, сектор поніс значні операційні втрати, пов'язані зі зменшенням доходів, зборів і податків. Початкова сума збитків оцінюється в \$282,5 млн. В оцінку увійшли операційні збитки у вигляді недоотриманого прибутку, про які повідомляють різні суб'єкти господарювання в системі водного господарства України, та дані, зібрані Державним агентством водних ресурсів. З огляду на те, що втрати сільськогосподарського виробництва описувались у розділі Звіту про оцінку аграрного сектора, ця цифра не включає зменшення прибутку для зрошуваних площ, але при цьому враховуються операційні втрати на рівні господарств. Фактори, що спричиняють збитки, включають таке: затоплення та риття траншей для захисту від вторгнення, пошкодження енергетичної, іригаційної та дренажної інфраструктури та занепад зрошувальних систем на господарствах.

Більшість зрошувальних систем знаходяться на територіях, тимчасово невідконтрольних Уряду України, або в районах, постраждалих від вторгнення.¹⁷⁴ Різниця між середньою площею зрошення у 2017–2021 роках та у 2022 році становила – 35,5 тис. га (або зменшення на 13,5 відсотка). Найбільше скорочення площі зрошення зафіксовано в

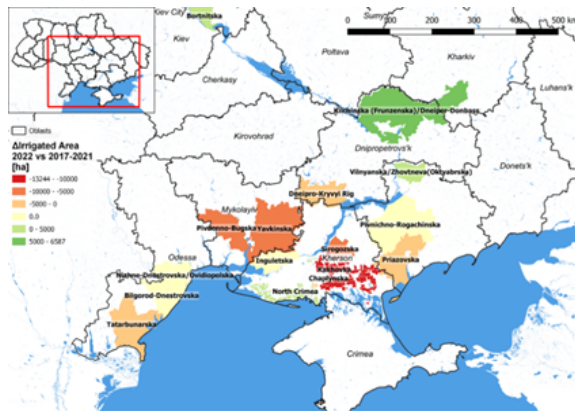
¹⁷¹ Північні схеми мають нижчі значення приросту врожайності, що, ймовірно, пов'язано з нижчими літніми температурами і, відповідно, меншими потребами в зрошенні.

¹⁷² Продуктивність води при вирощенні сільськогосподарських культур означає середню врожайність сільськогосподарських культур на одиницю випареної води. Водна продуктивність сільськогосподарських культур для Бортницької, Чаплинської та Вільнянської/Жовтневої (Октябрської) не доступна через малий розмір цих схем та грубість продукту евапотранспірації.

¹⁷³ Більш детально, див. RDNA2.

¹⁷⁴ 20 зрошувальних систем, згаданих вище, використовуються як еталони, щоб зрозуміти вплив вторгнення на продуктивність зрошення та розмір посівних площ.

Рисунок 10.4. Вплив російського вторгнення на результативність зрошення, середнє за 2017–2021 роки. Порівняно із даними за 2022 рік

Джерело: ІСБ, Hydrosolutions, Глобальне партнерство з водної безпеки та санітарії і IBNIM.

Каховській схемі зрошення на Херсонщині. Попередні результати за січень-вересень 2022 року свідчать, що найбільше скоротилися загальні посівні площі в Харківській та Миколаївській областях. Станом на 24 лютого 2023 року зрошувані площі, що знаходяться далі від безпосередньої зони вторгнення, не зменшилися.

10.3 Перешкоди для залучення приватного сектору

Ще до вторгнення Росії сектори зрошення та дренажу (ЗД), захисту від підтоплень та управління водними ресурсами перебували в перехідному стані. Надання послуг зі зрошення та дренажу в Україні вже зіткнулося з постійними проблемами, адже після здобуття незалежності України сектор занепав і потребував глибоких структурних змін для подолання перешкод, спричинених незадовільним станом інфраструктури. Українська система зрошення та дренажу була розроблена для держгоспів і колгоспів, але після розпаду Радянського Союзу ці великі суб'єкти господарювання розпались, що створило вакуум власності та фінансування,

Рисунок 10.5. Вплив російського вторгнення на посівні площі, середнє за 2017–2021 роки. Порівняно із даними за 2022 рік

Джерело: ІСБ, Hydrosolutions, Глобальне партнерство з водної безпеки та санітарії і IBNIM.

а також призвело до повсюдного погіршення ситуації. Ці зміни також мали драматичний негативний вплив на зрошувані території в Україні, про що свідчить різке падіння загальної площі зрошуваних земель від радянських часів до сьогодні. Крім того, зрошувальний сектор пройшов і проходить через значущі законодавчі та інституційні реформи (Вставка 10.1).

Зміна клімату становить серйозну загрозу для наявності води зі значними наслідками для півдня України, де знаходяться більшість зрошуваних територій. Рівень зрошувальної води є низьким на значних територіях півдня України, а дефіцит «зеленої» води викликає занепокоєння.¹⁷⁵ За нинішнього клімату в Криму, Херсонській та Одеській областях випадає менше опадів, ніж 60 відсотків від потреби сільськогосподарських культур у волозі. Однак прогнози майбутнього клімату показують, що до 2050 року цей стан поширяться на сусідні області, в тому числі на Миколаївську, Запорізьку, Дніпропетровську та інші регіони. Це загострить проблему дефіциту «зеленої» води та збільшить ризики для врожайності та доходів господарств,

¹⁷⁵ Дефіцит «зеленої води» (GWS) відповідає умовам, за яких режим опадів не може задовольнити потреби рослин у волозі, і коли для запобігання розвитку рослин в умовах дефіциту води потрібне зрошення.

Вставка 10.1. Законодавчі та інституційні зміни, що впливають на сектор зрошення в Україні

У 2020 році Уряд України затвердив Стратегію зі зрошення та дренажу до 2030 року як міжгалузевий програмний документ, спрямований на відновлення потенціалу зрошувальних та осушувальних систем. Метою Стратегії є визначення стратегічних напрямків державної політики щодо зрошення та дренажу, забезпечення сталого еко-збалансованого розвитку сільського господарства в Україні. Стратегія роз'яснює потребу в інтегрованому пакеті інституційних реформ у сфері управління водними ресурсами на національному, басейновому рівні, на рівні площі охоплення однією іригаційною системою, а також на рівні місцевих господарств. Стратегія також містить конкретні рекомендації щодо покращення оптової подачі зрошувальної води та видалення надлишкової води (осушення) із сільськогосподарських угідь.

Ключова реформа, рекомендована Стратегією, полягала в тому, щоб усі обов'язки «Відділу операцій з водними ресурсами» Державного агентства водних ресурсів (ДАВР) були передані новим «Регіональним організаціям зрошення та дренажу» (РОЗД) (або «Операторам»), задуманим як некомерційні органи публічного права і створеним в силу змін до закону «Про меліорацію земель», управління та фінансування яких здійснюють їхні користувачі. Стратегією було рекомендовано, щоб кожна РОЗД розташовувалась навколо магістрального каналу або головної дренажної системи. Після прийняття нового Закону «Про меліорацію земель» Стратегія рекомендує завершити передачу повноважень РОЗД якнайшвидше, після чого Управління водного господарства Держводагентства займатиметься виключно операціями в річкових басейнах (наприклад, днопоглиблювальні роботи, будівництво дамб і протипаводкових споруд). Державний бюджет надає підтримку магістральним каналам та системам зрошення.

Підтримка магістральних каналів та дренажних систем за рахунок державного бюджету буде перенаправлена на РОЗД. Для того, щоб гарантувати, що РОЗДи працюють у відповідності до закону, уряд залишатиметься власником каналів і насосних станцій і здійснюватиме нагляд за діяльністю РОЗДів. Експлуатація вторинних каналів і третинних систем буде поступово передана організаціям водокористувачів (ОВК) в рамках іншої сфери реформ, рекомендованих Стратегією. Серед заходів, вжитих нещодавно Міністерством аграрної політики та продовольства (МАПП) та Міністерством екології (орган, який координує та спрямовує діяльність ДАВР) для впровадження реформ, викладених у Стратегії, є наступні:

- Розробка та впровадження Закону про організації водокористувачів, в тому числі створення пілотних ОВК, і
- Передача відповідальності за експлуатацію та технічне обслуговування іригаційної інфраструктури, що перебуває у державній власності, від ДАВР до Державного агентства меліорації та рибного господарства, створеного при МАПП – новому суб'єкту, створеному в рамках МАПП для управління сектором зрошення та осушення.

Джерело: персонал Групи Світового банку.

що займаються рослинництвом в умовах природнього зволоження.

Існуюча іригаційна інфраструктура дуже вразлива до шкоди, що завдається вторгненням. Провідні регіони зрошення є об'єктами постійних атак. Російський контроль над іригаційною інфраструктурою створює ризик для короткострокової продовольчої безпеки. Унаслідок вторгнення були пошкоджені такі греблі: Новокаховська гребля (на річці Дніпро вище Херсона), Печенізька гребля (на річці Сіверський Донець на півночі України) та гребля Карачунівського водосховища (в центральній Україні, що ставить під загрозу доступність води для існуючих та майбутніх іригаційних систем). Крім того, існуючі великі зрошувальні системи (наприклад, Каховська) є водо-, енерго-, викидо небезпечними та економічно неефективними.

10.4 Поточна ситуація, нові стратегії та можливості та стратегії приватного сектору

За даними RDNA2 потреби у відбудові та відновленні в державному секторі оцінюються в \$8,9 млрд і включають активи для зрошення, осушення та захисту від затоплення. Певні інвестиції будуть потрібні на ремонт пошкоджених систем, де це можливо, із застосуванням підходу «відбудувати краще, ніж було».¹⁷⁶

До найактуальніших потреб в інвестиціях можна віднести відновлення зруйнованих гідротехнічних активів і резервуарів на територіях, які нещодавно були повернуті під контроль уряду. Інші програми є компенсаційними, тобто розробленими для підтримки та підвищення рівня продуктивності

через більш якісне осушення та розширення площ під зрошенням у тих частинах країни, що залишалися під контролем уряду.

Зрошення захищає фермерів від несприятливих погодних умов та зменшення кількості опадів. Оскільки дефіцит «зеленої» води, ймовірно, збережеться в найближчі роки, варто вивчити можливість сталого розширення зрошення. Враховуючи вразливість півдня України до зменшення кількості опадів, можливість розширення зрошення має сенс розглядати в Одеській, Миколаївській, Кіровоградській, Дніпропетровській та Запорізькій областях. У регіонах з підвищеним ризиком може бути застосована схема змішаного фінансування.

Існує нагальна потреба в покращенні сезонної наявності та розподілу води в межах схем вирощування сільгоспкультур для підвищення їх продуктивності. Підхід циркулярної економіки в секторі може забезпечити інноваційне вирішення цих проблем. Враховуючи зміну клімату та потенційно дедалі більший дефіцит води, в обсяг інвестиційних проєктів можна включати водопостачання та очищення стічних вод (наразі в Україні вони розділені). Після очищення воду можна використовувати в сільському господарстві та промисловості.

Приватний сектор може підтримати зрошення, і тут є простір для ДПП. На приватний сектор можна покласти проєктування, постачання та встановлення внутрішньогосподарських зрошувальних систем. Так само приватному сектору можна доручити надавати фермерам цифрові інструменти та послуги, такі як застосунки для планування зрошення та точного землеробства, а урядам, наприклад, інструменти для моніторингу та моделювання

¹⁷⁶ Згідно з RDNA 2, «відбудувати краще, ніж було» стосується заходів, які, за рішенням уряду, мають бути інтегровані в реабілітацію та реконструкцію пошкоджених об'єктів, включно з покращення функціональності, ЕЕ, забезпеченням універсального доступу, стійкості до стихійних лих та змін клімату, а також критично важливі заходи з модернізації, в тому числі правильний розмір та правильне розміщення інфраструктури та послуг.

Таблиця 10.1 Можлива роль приватного сектору в підтримці зрошення

Національний рівень	Рівень доставки	Рівень розподілу	Рівень господарства
<p>● Аутсорсинг: МАПП укладає з підрядником контракт на обслуговування річок та водойм (в ідеалі, є достатня кількість претендентів, щоб провести конкурсні торги).</p>	<p>● ДПП: Концесія на модернізацію та експлуатацію, за збереження каналів у державній власності. Ймовірно будуть потрібні субсидії.</p>	<p>● Зовнішнє ДПП: Концесія на реабілітацію, модернізацію, обслуговування та експлуатацію. Імовірно будуть потрібні субсидії.</p>	<p>● Аутсорсинг: Велике господарство наймає компанію для проектування та будівництва системи на території господарства.</p>
	<p>● Аутсорсинг: Оператори укладають договір на експлуатацію та обслуговування із зовнішніми сторонами.</p>	<p>● ДПП за участі фермерів: Фермери інвестують у власну ОВК і здійснюють контроль над її діяльністю.</p>	
		<p>● Аутсорсинг: ОВК укладає контракт на експлуатацію та обслуговування.</p>	

Примітка: МАПП – Міністерство аграрної політики та продовольства; ОВК – Організації водокористувачів.
Джерело: Власні розробки автора.

водних ресурсів. Що стосується інвестицій у великі державні системи зрошення, то повна їх приватизація наразі не вважається доцільною. Участь приватного сектору в проектуванні, будівництві, обслуговуванні та експлуатації (або в їх поєднанні) цих систем є можливою, хоча в інших контекстах це виявилось складним завданням.

10.5 Фінансові потоки та прогнози

Прогнозування приватних фінансових потоків у сектор зрошення тягне низку застережень. Забезпечити прибутковість постачальника іригаційних послуг складно. У світі існує дуже мало історій успіху про повну приватизацію іригаційних послуг. Потенційна можливість іригаційних послуг перетворитись на прибутковий бізнес для приватної компанії, яка бере на себе управління іригаційною системою, є дуже низькою, особливо, за відсутності субсидій. Багатоцільове використання інфраструктури є одним із шляхів збільшити шанси прибутковості, але для цього має бути можливим перехресне субсидування між видами водокористування

(наприклад, плата за питну воду частково покриває витрати на зрошення). Забезпечення водою для поливу великої кількості фермерів на великих територіях – це більше, ніж просто комерційна діяльність. Вода для поливу часто відіграє стратегічну роль як рушій розвитку сільських територій та продовольчої безпеки, допомагаючи покращити комплексне управління водними ресурсами. Ці державні послуги важко піддаються кількісній оцінці і не повинні фінансуватися лише водокористувачами. Вони також є відповідальністю держави.

Участь приватного сектору у зрошенні може бути доцільною у великих комерційних господарствах, таких як у Харківській області. Через типові для іригації проблеми низької ефективності, низької продуктивності води та фінансового дефіциту, приватний сектор може відігравати певну роль у великомасштабних проектах. Міжнародний досвід показує, що ДПП в іригації є дуже специфічними і різноманітними, але були випадки відносного успіху, наприклад, в Марокко та Іспанії (Світовий банк 2022b). Реформи, які наразі

впроваджує український уряд, можуть сприяти залученню приватних інвестицій у цей сектор. Реформи та інші заходи, які можуть дозволити приватному оператору взяти на себе контроль над пілотним проектом, включають: (а) ухвалення Верховною Радою України закону про оператора та внесення змін до закону про організації водокористувачів; (б) ефективний перехід права власності на іригаційні та

дренажні активи від Держводагентства до Мінагрополітики; (с) належна координація між Держводагентством та Мінагрополітики з метою впровадження реформ. Пілотний проект у великому комерційному господарстві Харківської області ¹⁷⁷ може покласти початок залученню масової приватної участі у зрошувальний сектор України. ¹⁷⁸

Таблиця 10.2 Потреби сектору зрошення та водних ресурсів і фінансування приватного сектору (\$ млрд, у цінах 2023 рік, якщо не вказано інше)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	0,1	8,8	8,9
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	0,0	0,0	0,0
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0

Джерело: RDNA2 та розрахунки автора.

¹⁷⁷ Харківська область є однією з областей, визначених у RDNA 2 як найпріоритетніша, і вона також має великий потенціал для розробки прибуткового пілотного проекту, адже там розташовані великі комерційні угіддя, що є ключовою особливістю для залучення участі приватного сектору до зрошення.

¹⁷⁸ За даними RDNA 2, потреби Харківської області в 2023–2026 роках становлять \$1,34 млн, а в 2027–2033 роках – \$180,4 млн. Приватне фінансування від пілотного проекту могло б допомогти зменшити ці потреби, за умови ефективного впровадження запропонованих реформ.

ЧАСТИНА III: МОЖЛИВОСТІ ПРИВАТНОГО СЕКТОРА В СОЦІАЛЬНИХ СЕКТОРАХ

РОЗДІЛ II Житло

II.1 Стратегічні виклики

Перед вторгненням Росії велика частина житлового фонду в Україні складалася з невеликих житлових одиниць, стан яких поступово погіршувався через вік та неналежне обслуговування. Близько 80 відсотків житла в Україні було побудовано до 1980 року, зі скромними розмірами квартир, типовими для масового житла тієї епохи (Hassler et al. 2021). Одиниці масового житлового фонду країни, зокрема, квартири, побудовані між 1956 та 1985 роками,¹⁷⁹ проєктувались на обмежений термін експлуатації, проте багато з них продовжують використовуватися протягом десятиліть після закінчення передбаченого терміну служби. Старе житло демонструє ознаки структурного зносу, що погіршується через неналежне управління та недофінансування на утримання, особливо місць загального користування у багатоквартирних будинках, квартири в яких давно приватизовані. Приблизно одна третина всіх квартир і дві третини тих, які були побудовані до 1980 року, потребували капітального ремонту та реконструкції і нині уже б не відповідали чинним стандартам сейсмічної безпеки чи енергоефективності (Shcherbyna, A. 2022 ст. 1-9).

Темпи нового будівництва були недостатніми для заміни зношеного житлового фонду або збільшення розмірів та підвищення енергоефективності існуючих об'єктів.

У період з 2000 по 2020 рік щороку в середньому будувалося 8,33 млн м² житла,¹⁸⁰ що еквівалентно приблизно 185 000 одиницям із середньою площею 45 м², але це було менше, ніж було необхідно для заміни існуючого аварійного житла. Незважаючи на повільні темпи будівництва нового житла, з 1991 по 2019 рік було побудовано близько 230 млн м² житлової площі в нових і відремонтованих будинках, що означає щорічне збільшення сукупного національного житлового фонду приблизно на 1 відсоток протягом останніх 10 років (Ломоносова Н. та Федорів П. 2019). У 2021 році було побудовано ще 11,4 млн м² площі нового житла. Більшість новобудов було зведено в Києві та його передмістях,¹⁸¹ що відповідає річному темпу зростання населення міста в 0,71 відсотка за цей період (ООН 2018). Серед інших центрів нового будівництва були Львів, Одеса, Харків і Дніпро, але на решті території країни на ринку житла спостерігався застій, при цьому пропозиція перевищувала попит (Zapototskyi 2018).

¹⁷⁹ Наприклад, панельні чотири- та п'ятиповерхові будинки, побудовані в 1958–1985 роках (відомі як «хрущовки»), мали проєктний термін служби від 25 до 50 років.

¹⁸⁰ Розрахунки автора на основі даних про будівництво житла у незалежній Україні (з Таблиці 1, Shcherbyna, 2022).

¹⁸¹ Середньорічні капітальні інвестиції за 2014–2019 роки становили 46 092 млн грн, а вартість виконаних будівельних робіт становила в середньому 22 654 млн грн (Shcherbyna, 2022).

Вторгнення Росії та руйнування житла, що не припиняється, спровокували житлову кризу в цьому вже й раніше проблемному секторі. У березні 2023 року RDNA2 оцінила загальну вартість збитків, завданих житловому сектору, у \$50 млрд із загальної суми прямих збитків \$135 млрд в усіх секторах економіки України. За оцінками, 1,5 млн одиниць житла або 8 відсотків житлового фонду країни, було або зруйновано (499 056 одиниць), або помірно пошкоджено (787 789 одиниць) або зазнало незначних пошкоджень (285 257 одиниць). Пошкодження житлового сектору негативно позначається на можливості мешканців домогосподарств сховатися від стихії, продуктивно працювати та накопичувати особисті статки. Збитків було завдано майже 90 відсоткам із 1,4 мільйона багатоквартирних житлових будинків, 9 відсоткам із 135 000 односімейних будинків і 2,6 відсоткам гуртожитків. Хоча пошкодження житла та внутрішнє переміщення людей зачепило всю країну, втім 82 відсотки прямих збитків було сконцентровано в Донецькій, Луганській, Харківській та Київській областях. Збитки в секторі оцінюються в \$17 млрд, включно з витратами на знесення та вивезення сміття та уламків (\$3,8 млрд), втратами орендної плати (\$11,4 млрд), втратами місцевих органів влади від податку на нерухомість (\$685 млн) і втратами банків, пов'язаними з іпотечними кредитами (\$1,1 млрд). Житлова криза по різному позначилася на ситуації в різних регіонах, залежно від різних комбінацій пошкоджень і переміщення ВПО.

Вторгнення порушило виробничо-збутовий ланцюжок у секторі житла – починаючи з появи фізичних ризиків, переміщеного населення до втрати доходів і збільшення вартості будівельних матеріалів і транспорту. Загальні потреби на відновлення внаслідок прямого пошкодження майна еквівалентні за вартістю приблизно вісьмом рокам обсягів будівництва до вторгнення. Імпорт скла, який історично здійснювався з Білорусі

та Росії, припинився, а пошкодження автомобільного та залізничного сполучення призвело до перебоїв у постачанні та серйозно ускладнило внутрішнє виробництво та дистрибуцію таких матеріалів, як цемент і сталь. Вторгнення призвело до втрати двох з п'яти найбільших металургійних заводів – ММК ім. Ілліча та «Азовсталь», що призвело до втрати 70 відсотків ринкової пропозиції металопродукції, водночас у Запоріжжі, Кам'янському та Кривому Розі заводи продовжують працювати.

Значна частка виробничих потужностей основних виробників сухих будівельних сумішей знаходиться на тимчасово невідконтрольних уряду територіях, у зоні вторгнення, або частково зруйнована. Другий за величиною виробник теплоізоляційних матеріалів з 25-відсотковою часткою ринку частково зруйнований (IFC 2023). Станом на грудень 2022 року більшість забудовників відновили будівельні роботи на своїх об'єктах, але зосередилися на завершенні вже запущених проєктів, а не на запуску нових. У 2022 році внаслідок гострої нестачі матеріалів та невизначеного попиту в регіонах, що зазнали масової еміграції, пропозиція нового житла становила приблизно 7,1 млн м² або 92 593 житлові одиниці, що на 38 відсотків менше, ніж у 2021 році (IFC 2023).

Спричинене російським вторгненням значне поширення бідності зробило житло ще менш доступним та послабило попит. Кількість домогосподарств з річним доходом від \$1 000 до \$5 000 зросла на 16 відсоткових пунктів у період з 2021 по 2022 рік, і зараз цей сегмент становить приблизно 27 відсотків усіх домогосподарств. Кількість домогосподарств з високими доходами, які визначаються як ті, що заробляють понад \$10 000 на рік, скоротилася на 21 процентний пункт до 27 відсотків усіх домогосподарств у 2022 році. Попит на житло впав разом з рівнем доходів. У 2022 році попит на квартири в новобудовах

на заході України становив лише 30 відсотків від рівня 2021 року, а в Києві загальний попит становив лише 10-20 відсотків від рівня, що передувало вторгненню. Вторинний ринок продемонстрував аналогічну тенденцію до скорочення: загальна кількість транзакцій на придбання житла зменшилася з 325 000 у 2021 році до 101 000 у 2022 році, що на 69 відсотків менше порівняно з попереднім роком (НБУ 2022а).

11.2 Галузевий контекст

Близько 95 відсотків житлового фонду України перебувають у приватній власності та здебільшого вільні від боргів після приватизації, що була проведена на початку 1990-х років (Державна служба статистики України). Програми державного співфінансування ще більше стимулювали купівлю житла, а сприятливий податковий режим призвів до того, що житлова нерухомість розглядається як відносно безпечний клас активів. У 2021 році в Україні налічувалося близько 16,8 млн домогосподарств (43,8 млн осіб) і житловий фонд у розмірі 18,6 млн одиниць житла (Державна служба статистики України). Станом на 1 січня 2021 року житловий фонд становив понад дев'ять мільйонів житлових будинків, з яких 178 921 – багатоквартирні будинки.¹⁸² Упродовж багатьох років інвестиції в соціальне орендне житло для вразливих груп населення зменшувалися, а площа такого житла скоротилася з 30 млн м² у 1991 році, до 20 млн м² у 2019 році, оскільки мешканці викупили своє житло.¹⁸³

Неефективне регулювання оренди житла призвело до незахищеності як орендарів, так і орендодавців. У 2021 році 6 відсотків домогосподарств були зареєстровані

як орендарі, а приблизно 13 відсотків проживали у чийсь приватній власності на підставі неформальних домовленостей. Станом на 2022 рік, після вторгнення Росії, значна кількість ВПО потребувала тимчасового житла, а приблизно 19 відсотків домогосподарств орендували житло. Слід зазначити, що 60 відсотків ВПО проживали в орендованому житлі (ІОМ 2023b). У деяких регіонах ціни на оренду житла подвоїлися або навіть потроїлися. 38 відсотків ВПО повідомили, що не мають достатньо коштів для оплати житла на наступні шість місяців (ІОМ 2022b).

Взаємини між орендодавцями та орендарями, в тому числі їх відповідні права і обов'язки, договірні ціни та санкції за несплату оренди, потребують більшої чіткості, щоб врахувати потреби дедалі більш вразливих ВПО, і одночасно захистити орендодавців та потенційних забудовників від ризиків пошкодження майна і несплати орендної плати.

Низька цінова доступність житла та застаріле житлове законодавство є результатом прогалин у політиці та успадкованої з радянських часів нормативно-правової бази. Основоположним документом для житлового сектору є Житловий кодекс України 1983 року, до якого упродовж багатьох років вносили зміни, який було переформульовано і доповнено низкою законів про соціальне забезпечення. Серед цих Законів є: «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (1991 рік), «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (1991 рік), «Про охорону дитинства» (2001 рік), «Про соціальний статус дітей війни» (2005 рік) та нормативно-правові акти щодо переміщених осіб, людей з інвалідністю та інших уразливих

¹⁸² Державна служба статистики України; та дані обласних державних адміністрацій, зібрані Міністерством регіонального розвитку (дані для територій, підконтрольних Україні).

¹⁸³ Стаття 10 Закону № 3334-4 «Про житловий фонд соціального призначення» (2006) встановлює критерії прийнятності для реєстрації на соціальне/субсидоване державне житло (Федорів і Ломоносова 2019).

груп (Hassler et al. 2021). Незважаючи на численні поправки, структура та основні положення Житлового кодексу залишаються застарілими та непридатними для сучасних ринкових відносин.

Реформи управління житловим фондом, спрямовані на розвиток права спільної власності на майно загального користування в багатоквартирних будинках для стимулювання поліпшення житлових умов та енергоефективної модернізації, дали неоднозначні результати.

Україна успадкувала систему нечітко визначених механізмів управління багатоквартирними будинками, засновану на принципах колишньої централізованої планової економіки. Перехід до ринкової економіки вимагав створення нової законодавчої бази. Закон № 417 від 2015 року «Про особливості реалізації права власності у багатоквартирних будинках» заклав основу для використання співвласниками права власності на спільне майно у багатоквартирних будинках та встановив обов'язки та відповідальність власників щодо управління будинками. У 2017 році Закон «Про житлово-комунальні послуги» дозволив співвласникам призначати управителів житлового будинку та регулювати вартість послуг з утримання будинків у договорах. Станом на січень 2020 року лише 37 відсотків співвласників багатоквартирних будинків самостійно визначилися з тією чи іншою формою управління своїми будинками, обравши один з наступних варіантів: через створення ОСББ (близько 20 відсотків усіх багатоквартирних будинків), самоуправління, найм обраного управителя, або через житлово-будівельні кооперативи (IFC 2020).

Фінансування від забудовників є обмеженим, і через це будівництво та придбання житла залишається обтяжливим та ризикованим як для забудовників, так і для покупців. У 2018–2019 роках 98,9 відсотка заощаджень домогосподарств було спрямовано на інвестиції в житло, що становило 0,9 відсотка ВВП. У 2022 році чисті банківські депозити домогосподарств – показник заощаджень – становили \$7 млрд або 3,5 відсотка ВВП.¹⁸⁴ Іншими джерелами інвестиційного фінансування в секторі протягом зазначеного періоду були фінансовий сектор, інвестори, житлові приватні компанії та іноземні інвестиції.

55 відсотків житлового фонду – це житло, яке будується власником, або багатоквартирні будинки, побудовані на основі поступового приросту кимось із 1000 будівельних компаній та девелоперів.¹⁸⁵ Таким девелоперам зазвичай не вистачає оборотного капіталу, і вони фінансуються майбутніми власниками, які купують у девелопера квадратні метри наперед, із надією отримати житло через 3–5 років. Ризик такої транзакції більшою мірою лежить на покупцях і стосується таких речей, як дата передачі права власності, банкрутство девелопера перш ніж буде здано об'єкт, а також подвійний продаж і дострокове розірвання контракту, які загострюються у випадках, коли право на земельну ділянку під будинком є предметом суперечки.

Іпотечне фінансування кінцевих споживачів не розвинене, навіть серед більш заможних позичальників. У 2021 році банки видали 10 800 іпотечних кредитів на загальну суму 8,9 мільярда гривень (\$325 млн, порівняно з \$23 млрд у Польщі за той самий рік).

¹⁸⁴ Українські домогосподарства також мають заощадження поза банківською системою, і вони не відображаються у даних про банківські депозити. У 2022 році грошові кошти домогосподарств, за оцінками, становили приблизно \$ 11 млрд.

¹⁸⁵ Прогалини в системі реєстрації прав власності та кадастру поглибилися через знищення паперових записів у населених пунктах, що постраждали від вторгнення, а також на тимчасово або раніше непідконтрольних уряду територіях Донбасу та Криму. Реєстр почав повноцінно функціонувати лише у 2013-2014 роках (Bogonos et al. 2022).

35 відсотків іпотечних кредитів було видано в Києві, 19 відсотків – у Київській області, 8 відсотків – у Харківській області, 6 та 5 відсотків – у Львівській та Дніпропетровській областях відповідно (НБУ 2022e). Житлова іпотека становила лише 0,6 відсотка ВВП у 2021 році, а співвідношення іпотечних кредитів до транзакцій з продажу житла в тому самому році становило лише 5 відсотків (НБУ 2022a). Майже 90 відсотків нових кредитів видаються п'ятьма банками, причому, більшість з них спрямовуються на купівлю існуючого житла на вторинному ринку. У 2021 році висока відсоткова ставка за іпотечними кредитами (16,9 відсотка) фактично подвоїла вартість житла за типовими умовами кредитування. Середній розмір іпотечного кредиту на купівлю житла на первинному ринку становив 893 000 гривень, що вимагало щомісячних виплат, які можуть собі дозволити лише 27 відсотків домогосподарств із найвищим рівнем доходів.

Виробничо-збутовий ланцюжок у секторі житла відіграє важливу роль в економіці, а реконструкція житла має потенціал стати майбутнім локомотивом зростання економіки в Україні. Сектор нерухомості в Україні, включно з житловим будівництвом, становив 5,8 відсотка ВВП у 2021 році. Нещодавнє дослідження виявило тісну пряму залежність між обсягом житлового будівництва та національним ВВП; було підраховано, що один відсоток зростання обсягу будівництва житла в Україні призведе до 0,814 відсотка зростання ВВП за інших незмінних умов (Bochko et al. 2022). Успадковані проблеми житлового сектора – зношення та старіння фізичного фонду, десятиріччя хронічного недоінвестування центральним урядом або місцевими органами влади у субсидоване державне (соціальне) житло та зростаючий, але нерегульований сектор оренди – усе це означає наявність можливостей, реалізація яких потребуватиме фінансування та досвіду

як комерційного так і некомерційного приватного сектору для задоволення масштабів реконструкції, необхідної для створення зеленого та стійкого житлового сектора.

11.3 Перешкоди для участі приватного сектора

Загалом існує кілька основних перешкод, які обмежують участь приватного сектору в будівництві масового житла та фінансуванні будівництва у масштабах, необхідних для відновлення та відбудови після вторгнення.

Незважаючи на впровадження реформ, досі існують недоліки в порядку реєстрації прав власності, необхідних для фінансування масштабної та довгострокової забудови. Одним з найнаочніших прикладів є реєстрація права власності на земельну ділянку, для оформлення якого потрібно 54 документи, розгляд яких триває до двох років (ЄС та OECD 2018).

Права кредиторів захищені недостатньо, що обмежує зацікавленість кредиторів у ринку житла та іпотечному фінансуванні. У 2009 році Закон № 1533-VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо подолання негативних наслідків фінансової кризи» запровадив мораторій на виселення банками неплатників іпотечних кредитів і продовжує захищати позичальників-боржників, тобто вони і надалі продовжують жити у своїх домівках. Неможливість звернути стягнення на житло неплатоспроможних позичальників впливає з неузгодженості положень Житлового, Цивільного та Сімейного кодексів України. За діючим законодавством, реєстрація об'єкта нерухомості прирівнюється до права власності на нього, а норм, які б встановлювали більш обмежені права на проживання чи користування житлом, не існує.

Збільшити масштаби діяльності забудовників досить непросто. Серед основних гальмуючих факторів є наступні: труднощі з придбанням великих, консолідованих ділянок землі з відповідним цільовим призначенням і з належною інфраструктурою, а також розташованих поблизу місць можливого масового працевлаштування. Потім, час і витрати, пов'язані з передачею землі та отриманням дозволів; нечіткі угоди з муніципалітетами про розподіл витрат на забезпечення інфраструктури для будівництва з нуля; труднощі з оцінкою ризиків забудови, коли частка покупців має незадекларовані прибутки. Девелопери могли б пом'якшити ці обмеження, надаючи акціонерне та боргове фінансування для проєктів будівництва з нуля або перепланування. Прозоре законодавство щодо спрощених механізмів планування забудови із відображенням вартості земельної ділянки, таких як плата за підвищення оціночної вартості нерухомого майна та норми про необмежене цільове призначення землі, може відкрити шлях для інвестицій приватного сектору в доступні за ціною квартири для передачі в оренду або оренду з викупом, які можуть пропонуватися клієнтам на основі оцінки їх доходу. Це могло б відкрити шлях і для інвестицій у зелену реконструкцію доступного житла. У відповідь на попит на нове житло в регіонах, куди переїхали ВПО та люди в пошуках роботи, необхідно створювати партнерства між муніципалітетами та комерційними і некомерційними забудовниками, які мають забезпечити відповідні рівні пропозиції житла. Такі партнерства можуть набувати різних форм, наприклад: муніципальні органи можуть робити внески в акціонерний капітал або надавати боргове фінансування у вигляді зручно розташованих, консолідованих ділянок землі, придатних для забудови, з можливістю змінити цільове призначення. Іншою формою може бути проміжне (донорське) фінансування (гарантоване центральним урядом або зовнішніми партнерами) для

прокладання інфраструктурних мереж за межами ділянки або в масштабах міста. На комерційних та некомерційних забудовників можна покласти будівництво масового соціального житла (за рахунок державних субсидій, сплачуваних у вигляді платежів за експлуатаційну готовність, орієнтованих на малозабезпечені верстви населення), а також житла для масової несубсидованої оренди або оренди з викупом, доступної для людей з доходами середнього або нижче середнього рівня, які можуть не відповідати критеріям іпотекодавця або не бажати користуватися офіційним іпотечним фінансуванням для придбання житла.

Країна потребує законодавства, яке б задовольняло вимогам зростаючого ринку оренди та відкривало шляхи для нових фінансових інструментів, наприклад, для договорів оренди з правом викупу, що можуть бути привабливими для внутрішньо переміщених осіб. Заохотити забудовників фінансувати, будувати та управляти житлом за схемами «будівництво для передачі в оренду» та «оренда з правом викупу» можна за допомогою наступних стимулів: спрощена процедура оренди землі або реєстрації права власності на землю, зниження ставок податку на майно та податку на матеріали, пільги на податок на нерухомість і гнучкі процедури зміни цільового призначення земельної ділянки. Також необхідно вдосконалити досудову процедуру виселення мешканців з орендованих квартир у разі суттєвого порушення договорів оренди. Посередниками між власниками та орендарями можуть виступати компанії з управління нерухомістю.

В Україні не існує національного агентства з питань житлово-комунального господарства, яке б відповідало за дослідження і розробку та формування політики. Таке агентство необхідне для моніторингу впливу реформ у секторі та підготовки науково обґрунтованих рекомендацій для уряду.

11.4 Поточна ситуація, нові можливості, та стратегії приватного сектору

У RDNA2 загальні потреби на відбудову і відновлення житлового сектору оцінюються у \$68,6 млрд протягом наступних 10 років, з яких \$31,5 млрд необхідно освоїти упродовж наступних чотирьох років. Індивідуальні домовласники та малі і середні вітчизняні підприємці потребуватимуть політичної підтримки та законодавчих гарантій, а також фінансування від зовнішніх партнерів, великих регіональних девелоперів та фінансових установ, щоб мати можливість надавати послуги з проектування та нагляду, користуватися послугами великих будівельних та виробничих фірм та залучати фінансування. Як наслідок, можливості для партнерства приватного та державного секторів існують по всьому виробничо-збутовому ланцюгу в секторі житла.

За оцінками, \$4 млрд знадобиться для сортування для повторного використання, переробки або вивезення на санітарні звалища будівельного сміття.¹⁸⁶

Впроваджувані нині пілотні підходи до будівництва з використанням переробленого будівельного сміття, такі як пілотний проект «Гостомель» (450 квартир, 30 млн євро), що співфінансується урядом Франції, а також пілотний проект з переробки сміття у Київській області, що фінансується Японським агентством міжнародного співробітництва (JICA) за підтримки Уряду Японії, є практичними прикладами того, як це можна зробити. За наявності відповідного фінансування, цей досвід можна було б поширити, оскільки попит зростає. Наприклад, попит на подібні ініціативи був

висловлений у Чернігові, Одесі, Миколаєві, Харкові та Кривому Розі (вебсайт Neo Eco).¹⁸⁷ Буде важливо ретельно стежити за цими ініціативами для забезпечення, щоб дизайн квартир та вартість будівництва були доступними для домогосподарств з низьким та середнім рівнем доходу.

Стратегічне містобудівне планування комплексного характеру необхідно підтримувати в західних і південно-західних містах, які приймають велику кількість ВПО, а після вторгнення таке планування стане особливо необхідним для зруйнованих міст на Сході України.

Наразі триває підготовка комплексних планів відновлення, але для доповнення ресурсів малих громад буде потрібна додаткова підтримка. Метою стратегічних планів, підготовку яких місцеві та регіональні органи влади могли б замовити на платній основі, щоб підтримати спроможності місцевих спеціалістів, є забезпечення просторової координації зусиль з відбудови і розробки варіантів землеустрою для нових поселень за використанням активних громадських консультацій з мешканцями конкретної території.¹⁸⁸

Ремонт будівель із помірним рівнем пошкодження¹⁸⁹ та модернізація їх до вищих стандартів енергоефективності коштуватиме приблизно \$25,7 млрд у короткостроковій перспективі. Цей процес вже відбувається на рівні окремих домогосподарств, об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, а в деяких випадках за підтримки громадських неурядових організацій або завдяки грантам від міжнародних інституцій з розвитку.

¹⁸⁶ Оцінки витрат взяті зі Звіту RDNA2 від лютого 2023.

¹⁸⁷ <https://www.neo-eco.com.ua/en/home-en/>, Презентаційні матеріали пілотного проекту «Нео-еко Гостомель».

¹⁸⁸ У 2019 році менше половини громад мали затверджений генеральний план чи стратегію розвитку, і лише третина – затверджену схему землеустрою. (Анісімов та ін., 2023). Відносно недорогі, швидкі, але комплексно та консультативно підготовлені варіанти та плани стратегічного розвитку міста можуть бути використані для встановлення сіро-зеленої форми міста (транспортні маршрути та відкритий простір) та основних житлових типологій (що представляють 40-70 відсотків землекористування).

¹⁸⁹ У методиці RDNA2, під «помірним» рівнем пошкодження розуміються неструктурні пошкодження, які знижують вартість будівлі на 10-40 відсотків.

Муніципальна влада могла б зробити більше для залучення технічної допомоги (архітекторів, інженерів-будівельників, спеціалістів та геодезистів) для консультування домогосподарств та ОСББ щодо стандартів на довговічні матеріали та заходів з підвищення енергоефективності разом з ремонтом і модернізацією.

У середньостроковій та довгостроковій перспективі, після завершення детальних структурних досліджень, за ініціативи забудовників приватного сектора, некомерційних та громадських груп і домогосподарств, розпочнеться капітальний ремонт або повна реконструкція багатоквартирних будинків у містах або односімейних будинків у менших населених пунктах, але як капітальний ремонт, так і повна реконструкція потребуватимуть підтримки державного сектору в кількох ключових сферах. Успіх і швидкість успішного впровадження приватних ініціатив вимагатимуть від державного сектору зобов'язань щодо своєчасного, чіткого і безспірного оформлення права власності на землю, права власності/реєстрації земельних ділянок; прийняття оновлених і загальних стандартів інфраструктури, охорони здоров'я та безпеки на будівництві та робочих місцях для забезпечення рівних умов для забудовників і захисту кінцевих орендарів або покупців житла; прозорої та узгодженої з громадськістю політики розподілу витрат і відшкодування витрат, в тому числі визначення рівня державних субсидій на будівництво інфраструктури; а також сприятливого законодавства для викупу через договори оренди з правом викупу та іпотеки майна у спільній власності/об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ).

Забезпечення ринкової пропозиції основних будівельних матеріалів (цементу, сталі, скла) потребуватиме розширення та модернізації існуючих вітчизняних потужностей з

виробництва будівельних матеріалів та комплектуючих, а також входження на ринок регіональних постачальників. Для нових гравців на ринку існує реальна можливість замінити колишні ланцюги постачання з Росії та Білорусі, наприклад, у виробництві скла. Згідно з дослідженням USAID, український будівельний сектор може виробляти майже 90 відсотків матеріалів, необхідних для відновлення країни (USAID 2023). Підтримка та продовження реформ для створення сприятливих умов у будівельному секторі, включно з покращенням доступу до фінансування, оцифруванням та гармонізацією будівельних норм з ЄС для виконання принципу «будувати краще, ніж було», є важливими для зростання потенціалу вітчизняних виробників та залучення нових гравців.

Розвиток та модернізація будівельного сектору для забезпечення достатньої пропозиції екологічно чистих та стійких будівельних матеріалів та процесів потребують залучення ПІІ у нові виробничі потужності.

Інвестиційні потреби, за оцінками UkraineInvest, включають сучасний завод з виробництва флоат-скла потужністю 18 млн м² флоат-скла на рік (приблизно \$200 млн); цементний завод потужністю понад 2 млн тонн цементу на рік (приблизно \$150 млн); завод(и) з виробництва керамічної плитки (приблизно \$50 млн на завод для виробництва 15 млн м² керамічної плитки на рік); завод(и) з виробництва цегли/блоків (приблизно \$100 млн на завод для виробництва 120 млн штук цегли/поризованих блоків/клинкерної цегли на рік). Створення сприятливого інвестиційного середовища, зокрема чіткий та ефективний захист інвесторів, справедливий і прозорий доступ до землі та інфраструктури, матиме вирішальне значення для прийняття інвестиційних рішень стратегічними інвесторами. Подальші інвестиції в розвиток (еко) індустриальних парків можуть стимулювати приплив ПІІ.

11.5 Ризик та пом'якшення впливу ризиків

Серйозними стримуючими факторами для сектора житла є зростання цін та низькі доходи домогосподарств. У західних і південно-західних регіонах ціни продажу зросли на 10-40 відсотків, а орендна плата – на 10-20 відсотків у період між 2021 і 2022 роками. За цей же період середньомісячна заробітна плата знизилася на 12,4 відсотка (\$433 на місяць). Співвідношення ціни до доходу зросло з 10,8 у 2021 року до 12,2 у 2023 році. На ринку спостерігаються значні коливання, але загалом рівень доступності для домогосподарств зазнав негативного впливу вторгнення. Наскільки можливо, було б більш економічно ефективним і менш соціально руйнівним переобладнати та відремонтувати існуюче житло, щоб сім'ї змогли залишитися у своїх будинках.

Масове внутрішнє переміщення населення подвоїло частку домогосподарств, які проживають в орендованому житлі в приватному та державному секторах. НБУ повідомив, що попит на житло залишається слабким і нестабільним, а вторгнення Росії змінює апетити покупців, «які тепер віддають перевагу більш безпечній та автономній житловій нерухомості (НБУ 2022). У лютому 2021 року середня річна заробітна плата становила \$4 434, достатньо для людей із середнім рівнем доходу, щоб взяти іпотечний кредит на житло площею 45 м² (14 відсотків, 20 років, LTV 70 відсотків). Однак за цією очевидною доступністю приховуються значні

регіональні розбіжності, що поглиблюються внаслідок вторгнення. У випадку нової масової відбудови житла для задоволення потреб малозабезпечених верств населення та ВПО, які не мають заощаджень, – частину новозбудованого житла – односімейних чи багатоквартирних будинків – можна було б запропонувати для оренди та оренди з викупом.

Для побудови та утримання доступного орендного житла для домогосподарств із нижчими та середніми доходами, вітчизняні та міжнародні забудовники потребуватимуть доступу до великих та гнучких перехідних кредитів, що надаються на умовах, зазвичай не доступних на комерційному ринку.

Крім того, деякі з цих позичальників можуть не мати достатньої застави та досвіду для забезпечення таких позик за звичайних обставин. Комерційних та некомерційних забудовників та комерційних кредиторів будуть заохочувати долучатися до ініціатив за схемами: «проектуй-будуй-фінансуй» або «проектуй-будуй-фінансуй-експлуатуй-утримуй» через надання каталітичного капіталу міжнародними фінансовими організаціями.¹⁹⁰ Каталітичний капітал може пропонуватися або кожному об'єкту окремо, або, у випадку загальнонаціональних потреб у масштабах України, через механізм спеціального призначення, як, наприклад, Житловий фонд, успішність якого була підтверджена кількома прикладами на ринку доступного житла.¹⁹¹

¹⁹⁰ Каталітичний капітал – наприклад, пропонований МФО – це, як правило, борг, акціонерний капітал або гарантії, які приймають на себе непропорційний ризик та/або пільгову прибутковість порівняно з ринком, щоб досягти позитивного впливу та залучити інвестиції третіх сторін, які в іншому випадку залишилися б за межами ринку.

¹⁹¹ Неспроможність національних житлових фондів, які повністю фінансуються за рахунок державного капіталу або позик, розширювати або підтримувати свою діяльність добре відома. Однак моделі з активною участю приватного сектору забезпечують необхідний для сталого розвитку обсяг фондів, комерційних операцій та кредитної дисципліни. Наприклад, фонд може бути створений з капіталом для покриття перших збитків від національного уряду та/або великого зовнішнього партнера, а потім поповнений субординованим, дешевим боргом від кількох інших (менших) зовнішніх партнерів, включаючи приватні благодійні організації. Це заклало б основу для отримання пріоритетних кредитів від комерційних фінансових установ. Поєднуючи фінансування з кількох джерел, національний фонд (або кілька субнаціональних фондів за географічним принципом) зможуть взяти на себе більший ризик і запропонувати нижчі за ринкові відсоткові ставки та умови погашення місцевим і регіональним комерційним девелоперам і неприбутковим організаціям, щоб вони могли почати задовольняти потреби у відновленні.

11.6 Фінансові потоки та прогнози

Потреби у реконструкції та відновленні житла оцінюються в \$68,6 млрд. На сектор житла припадає 17 відсотків загальних потреб у фінансуванні на відбудову і відновлення, і він є одним із найбільш важливих секторів.

Щоб посилити довіру приватного сектору та залучити інвестиції, уряду потрібно буде запровадити кілька ключових політичних і процедурних реформ. Розробка житлової політики має важливе значення для покращення якості житла, для забезпечення доступу до недорогого житла, а також збільшення пропозиції житла.

Подальше зміцнення та впорядкування систем містобудування та управління земельними ресурсами матиме вирішальне значення для ефективності, послідовності та прозорості прийняття рішень щодо виділення земельних ділянок.

Спрощення та узгодження будівельних норм і стандартів на матеріали зі стандартами ЄС сприятиме залученню регіональних підрядників і посилить спроможність державного сектору забезпечити екологічну та надійну реконструкцію житлового сектору.

Таблиця 11.1 Потреби житлового сектору та приватне фінансування (\$, млрд у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	31,5	37,1	68,6
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	21,0	46,6	67,6
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	7,0	15,5	22,5
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	22,3	41,8	32,8
Інші визначені інвестиційні можливості	14,0	31,0	45,1
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови— Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	27,4	63,2	90,6
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	9,1	21,0	30,2
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	29,0	56,7	44,0
Інші визначені інвестиційні можливості	18,3	42,1	60,4

Джерело: RDNA2 та розрахунки автора:

Примітка: (а) За базовим сценарієм (без реформ): (i) Україна інвестуватиме в житлове будівництво протягом 2023–2033 років середній рівень витрат групи країн-аналогів за 2018–2021 роки.¹⁹² Це становить 3,3% ВВП або \$67,6 млрд у цінах 2023 року. Прогноз включає всі форми приватного фінансування, такі як заощадження домогосподарств, іпотечне кредитування та некомерційні інвестиції. (ii) Однак за припущенням, частка приватних витрат на житлове будівництво, що спрямовується на реконструкцію, є рівною частці переміщених осіб. Таким чином, на реконструкцію буде витрачено \$22,5 млрд, що еквівалентно приблизно третині загальних потреб. (b) За сценарієм реформ та регуляторних заходів: (i) Упродовж 2023–2033 років Україна інвестуватиме в житлове будівництво суму, що дорівнює середньому показнику витрат групи країн-аналогів за 2018–2021 роки (3,3 відсотка ВВП). Подальший помірний розвиток ринку іпотечного кредитування для людей із середніми доходами та інвестиції неприбуткових організацій у соціальне (субсидоване) та доступне (прив'язане до доходів) житло, в якому приватний сектор може відігравати значну роль, сприятимуть подальшому збільшенню інвестицій у житловий сектор ще на один відсотковий пункт до 4,3 відсотка ВВП. Якщо припустити вищі темпи зростання за сценарієм МВФ у період 2023–2033 років, це дасть \$90,6 млрд у постійних цінах. (ii) Якщо припустити, що частка видатків на житло дорівнює частці переміщених осіб, то третина видатків на житло буде витрачена на реконструкцію – \$30,2 млрд у постійних цінах, що становить менше половини від потреби. Прогнози інвестиційних можливостей в житло обмежуються загальним розміром наявних ресурсів для приватного інвестування та потребою інвестувати у можливості, які сприятимуть розширенню продуктивної спроможності, з тим, щоб досягти прогнозованих темпів зростання ВВП.

¹⁹² В якості країн-аналогів були використані Чехія, Естонія, Латвія, Литва, Угорщина, Польща, Румунія, Словаччина та Естонія.

РОЗДІЛ 12

Муніципальні послуги ¹⁹³

12.1 Огляд сектору та стратегічні виклики

Зважаючи на кілька десятиліть хронічного недоінвестування всіма рівнями влади, якість, безперервність надання та ступінь охоплення населення України базовими муніципальними послугами була менш ніж достатньою ще до вторгнення. У 2020 році органи місцевого самоврядування витрачали в середньому \$1 398 (за паритетом купівельної спроможності) на одного мешканця в межах своєї юрисдикції. Це було менше, ніж \$1 830 витрат на одну особу в Болгарії, \$1 999 в Сербії та менше половини від \$3 040 на особу в Румунії. При цьому загальні видатки місцевих органів влади в Україні були значними – 11,3 відсотка національного ВВП, що вище, ніж у Болгарії (7,4 відсотка ВВП), Сербії (10,3 відсотка) та Румунії (9,5 відсотка), і становили 25 відсотків усіх державних видатків. Наявні дані відображають, по-перше, низький рівень інвестицій центрального уряду в муніципальну інфраструктуру та послуги і, по-друге, види послуг, що були передані на місцевий рівень (IFC 2023f; OECD та UCLG 2022). Видатки місцевих бюджетів становили 57,4 відсотка всіх державних капітальних видатків, але лише 20 відсотків із місцевих бюджетів спрямовувалися на капітальні видатки, а на прямі інвестиції у валове нагромадження основного капіталу було спрямовано лише 1,3 відсотка ВВП (що еквівалентно \$164 на одного мешканця).

У другому за величиною місті України Харкові близько 61 відсотка річного бюджету міста, що становить 13,93 млрд гривень,

було витрачено на делеговані соціальні повноваження у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та соціального забезпечення (Nippon Koei Co Ltd et al. 2018). Майже половина всіх видатків місцевих органів влади (44 відсотка) була спрямована на оплату праці – переважно персоналу, відповідального за виконання делегованих функцій соціального сектору. Ця частка є вищою, ніж у Румунії (37,6 відсотка) або Сербії (38,7 відсотка) (OECD та UCLG 2022).

Унаслідок низьких загальних видатків, а особливо низьких капітальних видатків, охоплення та якість основних муніципальних послуг в Україні не виправдовують сподівань за кількома показниками. Двадцять один відсоток домогосподарств не мали послуг зі збору твердих побутових відходів, а з 10 мільйонів тонн побутових відходів, що утворюються щорічно, лише сім відсотків перероблялися і менше двох відсотків спалювалися. Із 6 000 муніципальних звалищ у країні (не враховуючи 33 000 нелегальних звалищ) 14 відсотків (824) не відповідають національним екологічним стандартам, шість відсотків (371) потребують повної рекультивациі, а 99 відсотків не зможуть відповідати екологічному законодавству ЄС (Nippon Koei Co Ltd. et al. 2018; Kovalenko et al. 2022).

Так само низький рівень послуг був у сфері вуличного освітлення та тротуарів (60 відсотків покриття), не вистачало 500 міських кладовищ, приблизно 10 мільйонів людей не мали доступу до питної води, а близько половини населення (20 мільйонів людей) не мали доступу до керованих послуг водовідведення,

¹⁹³ Розділ про муніципальні послуги не включає місцевий транспорт, системи централізованого тепlopостачання, водopостачання та водовідведення, які розглядаються в інших розділах.

централізованого теплопостачання та гарячого водопостачання (Світовий банк та ін. 2022).

Показники експлуатації та утримання місцевих активів були так само слабкими. Муніципальні підприємства, відповідальні за надання таких послуг, як транспорт, опалення, вивезення твердих побутових відходів, водопостачання та водовідведення, залежать від центральних дотацій та субсидій, вливань капіталу та прямого погашення заборгованості, що здійснюється муніципалітетами, і мають мало стимулів планувати та фінансувати планове (профілактичне) обслуговування (Світовий банк та ін. 2022). Низький рівень покриття у поєднанні з низькою операційною ефективністю та відсутністю технічного обслуговування, своєю чергою, не стимулюють споживачі домогосподарства своєчасно платити за послуги, що призводять до замкненого кола погіршення ситуації. У січні 2021 року домогосподарства заборгували за послуги з вивезення відходів 1,1 млрд гривень; до грудня 2021 року ця сума зросла до 1,29 млрд гривень (Energy Map "Population debts...").

Спроможність муніципальних органів влади брати кошти в борг, щоб надолужити відставання у стандартах послуг і розширити їх покриття в майбутньому, є слабкою, а у випадку невеликих муніципалітетів – взагалі відсутня.

Органам місцевого самоврядування дозволено здійснювати запозичення для реалізації інвестиційних проєктів, але для

цього їм потрібен дозвіл центрального уряду (Міністерство фінансів України 2019). Таким чином, якщо муніципальний уряд здійснює запозичення, розуміється, що воно підпадає під державну гарантію, за винятком тих випадків, коли в кредитних угодах або випуску облігацій прямо зазначено, що це не так. Більшість угод про позики місцевий уряд укладає з національним урядом, хоча обласні та міські ради мають повноваження здійснювати запозичення на внутрішніх ринках капіталу, за умови суворого нагляду з боку центрального уряду.¹⁹⁴ Усі місцеві ради мають право звертатися за кредитами до МФО. Наприклад, у 2019 році місто Маріуполь отримало кредит від IFC на суму €12,5 млн (\$14,62 млн) на покращення мережі міського транспорту.¹⁹⁵ У 2021 році IFC схвалила надання львівському комунальному підприємству «Львівелектротранс» у борг змішаного фінансування у розмірі €19 млн у рамках проєкту вартістю €32 млн на придбання рухомого складу та реконструкцію контактної мережі міського трамваю. Але враховуючи те, що лише п'ять великих міст мають кредитний рейтинг, і у всіх він нижче інвестиційного рівня, ринкове боргове фінансування муніципальних послуг все ще перебуває у зародковій стадії (Fitch Ratings 2023c). У 2020 році загальний обсяг непогашеного боргу місцевих органів влади досяг \$83 на одного мешканця і становив менше одного відсотка ВВП. Борг місцевих органів влади в Україні є низьким порівняно з країнами-компараторами, такими як Болгарія, (\$609 на одного мешканця), Сербія (\$230 на одного мешканця) або Румунія (\$2718 доларів

¹⁹⁴ Відповідно до Бюджетного кодексу та Постанови Кабінету Міністрів №. 110 «Про затвердження Порядку здійснення місцевих запозичень» та за погодженням з Міністерством фінансів, органи місцевого самоврядування можуть здійснювати місцеві запозичення для фінансування інвестиційних проєктів за таких умов (i) обсяг запозичень не повинен перевищувати дефіцит спеціального фонду місцевого бюджету; (ii) витрати на обслуговування боргу не можуть перевищувати 10% місцевого бюджету протягом будь-якого року обслуговування боргу; та (iii) загальний обсяг прямого боргу та гарантованого боргу територіальної громади не повинен перевищувати 200% (400% у випадку міста Києва) середньорічного прогнозного обсягу доходів спеціального фонду.

¹⁹⁵ Кредит 40540 IFC Консультативні послуги на закупівлю 64 автобусів великої місткості, реконструкцію автобусного депо з майстернями технічного обслуговування та ремонту, розширення системи планування та управління дорожнім рухом диспетчерського центру, та надання консультативних послуг з метою підтримки міста у плануванні транспортного парку, моделюванні та плануванні міського транспорту, а також управлінні екологічними та соціальними ризиками, пов'язаними з цим.

на одного мешканця) (OECD та UCLG 2022; OECD 2023c).

Вторгнення Росії спричинило величезне навантаження на і без того перевантажений сектор муніципальних послуг. RDNA2 зафіксувала збитки у розмірі \$2,3 млрд у п'яти категоріях муніципальних активів, а саме: управління твердими побутовими відходами (4,1 відсотка завданої шкоди у секторі), громадські місця та громадські об'єкти (28,5 відсотка), адміністративні будівлі (24,0 відсотка), тротуари та вуличне освітлення (39,0 відсотків) та спортивні об'єкти (4,4 відсотка) (Світовий банк та інші 2023). Чимало муніципальних послуг мають вирішальне значення для збереження здоров'я населення. Хоча загальна завдана шкода в секторі поводження з твердими побутовими відходами (\$99,9 млн станом на лютий 2023 року) здається невеликою порівняно з іншими секторами, він складає значну частину і без того перевантажених базових послуг і становить непомірний ризик для громадського здоров'я. П'ять відсотків усіх наявних сміттєвозів, 17 відсотків біогазових установок і дев'ять відсотків сортувальних ліній було зруйновано або пошкоджено, що призвело до майже повного колапсу сервісної мережі, особливо в Донецькій та Луганській областях, де було пошкоджено 75 відсотків сектору поводження з відходами. Аналогічно, пошкодження місцевих адміністративних будівель і комплексів (збитки оцінюються у \$204 млн, без урахування закладів освіти та охорони здоров'я) серйозно вплинули на роботу муніципальних служб, які мають критично важливе значення для надання

підтримки 3,6 мільйона зареєстрованих ВПО та приблизно 5,4 мільйона незареєстрованих ВПО. За оцінками RDNA2, найбільшої шкоди було завдано Луганській, Донецькій, Харківській, Херсонській та Запорізькій областям.

Місцеві органи влади та їхні державні підприємства опинилися між зростаючими потребами у видатках і стрімким падінням доходів. Станом на лютий 2023 року загальні втрати в секторі муніципальних послуг оцінювалися в \$2,9 млрд і, як очікується, продовжать збільшуватися внаслідок підвищення видаткових потреб, таких як знесення будівель і вивезення сміття та уламків (\$3,8 млрд), а також через пов'язану з вторгненням значну втрату доходів від податку на доходи фізичних осіб,¹⁹⁶ та інших джерел доходів, таких як податок на майно (\$685 млн),¹⁹⁷ які навряд чи вдасться повністю компенсувати за рахунок трансфертів з державного бюджету. Втрати доходів суб'єктів господарювання у сфері поводження з побутовими відходами (як комунальних, так і приватних компаній) у період з березня 2022 року по лютий 2023 року оцінюються у \$32 млн, і чимало приватних компаній, що займаються збором відходів, не змогли відновити зруйноване обладнання або компенсувати втрачені доходи і були змушені закритися.

Вторгнення негативно вплинуло на не до кінця сформовану спроможність найбільших міст отримати доступ до ринків капіталу для залучення боргового фінансування на реконструкцію та розширення муніципальної

¹⁹⁶ За даними RDNA2 2023, у 20 областях у березні-грудні 2022 року частка податку на доходи фізичних осіб у місцевих доходах зросла, ймовірно, внаслідок збільшення чисельності військовослужбовців та зарплат в оборонному та ІКТ-секторах. Однак ця тенденція зупиниться і, ймовірно, буде нівельована в наступні місяці зростанням витрат і збільшенням видаткових запитів до органів місцевого самоврядування.

¹⁹⁷ Бюджети місцевих органів влади в Україні формуються з трьох основних джерел: (i) Загальний фонд для поточних видатків: Податок на доходи фізичних осіб (15 відсотків надходить до областей, 64 відсотка – до громад, а решта 21 відсоток – до державного бюджету), податок на прибуток підприємств, екологічні податки та рентна плата за використання природних ресурсів, податки на майно; (ii) Спеціальний фонд – неподаткові надходження та капітальні трансферти, які пов'язані з капітальними видатками, погашенням боргу та екологічним фондом; (iii) Галузеві фонди – на виконання делегованих повноважень, включаючи субвенції на соціальний захист, освіту, житлово-комунальне господарство та охорону здоров'я.

Таблиця 12.1 Міста України з кредитними рейтингами та сукупним боргом за кредитами та кредитними гарантіями

Місто	€ млн	\$ млн
Обласний центр з кредитним рейтингом ⁽¹⁾	131,6	327,7
Київ		190
Львів	92,5	16,2
Одеса	8	74,8
Дніпро	18,6	18,4
Зпоріжжя		28,4
Маріуполь (не обласний центр)	12,5	
Обласний центр без кредитного рейтингу ⁽²⁾	112,3	15,2
Менший центр без кредитного рейтингу ⁽³⁾	31,896	10,4

Примітки:

(1) Не включає обласні центри, що мають кредитний рейтинг, але не мають боргу за цей період (Харків та Миколаїв).

(2) Тернопіль, Івано-Франківськ, Луцьк, Чернівці, Житомир, Вінниця, Хмельницький, Суми, Рівне, Чернігів, Ужгород, Кропивницький.

(3) 27 центрів із середнім боргом або гарантіями \$ 0,4 млн.

Примітка: Гарантії та заборгованість показані у валюті, в якій вони були надані (€, \$). Кредити в українській гривні перераховані в доларовий еквівалент із застосуванням середньорічного обмінного курсу Національного банку України.

Джерело: Fitch Ratings 20232с; Міністерство фінансів України 2019.

інфраструктури та послуг. У п'яти найбільших містах ліквідність погіршилася разом зі спроможністю обслуговувати нові борги або підтримувати комунальні підприємства-боржники. 21 квітня 2023 року Fitch Ratings присвоїло таким містам як Дніпро, Харків, Київ, Львів та Одеса довгострокові рейтинги дефолту емітента в іноземній валюті на рівні СС, довгострокові рейтинги дефолту емітента в національній валюті на рівні ССС-, та оцінили їх профілі ризику як Вразливі. Це означає, що в майбутньому ці міста мають вжити низку цільових заходів, щоб отримати доступ до ринкового акціонерного або боргового фінансування (OECD та UCLG 2022; OECD 2023с; Світовий банк 2023).

Якщо говорити про менші громади з обмеженими власними доходами та громади на Сході України, які найбільше постраждали від вторгнення, то втрату надходжень від податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств не видавалося можливим комплексно відстежити, але, ймовірно, вона є значною. Ризик дефолту менших за розміром

місцевих органів влади або за існуючими боргами або для обслуговування майбутніх боргових зобов'язань, взятих на потреби відбудови, буде підвищеним і потребуватиме індивідуальної оцінки в кожному конкретному випадку.

Крім п'яти категорій активів, розглянутих у цьому розділі, є ще збитки, завдані комунальним об'єктам, про які йдеться в інших розділах. Ці збитки включають: руйнування або занепад 7 619 кілометрів обласних і сільських доріг (\$3,8 млрд), комунальних доріг (\$4,78 млрд) і 428 470 квадратних метрів мостів на місцевих дорогах (\$0,3 млрд), а також систем централізованого теплопостачання та послуг ВПВВ, що надаються на місцевому рівні.

12.2 Галузевий контекст

Муніципальний сектор України характеризується невеликим розміром органів місцевого самоврядування. У 2021 році лише п'ять міст мали населення, близьке до 1 мільйона

осіб і більше. Середній розмір муніципалітету становив 9 269 осіб, а третина громад налічувала менше 5 000 осіб. Існувала також значна територіальна нерівність, що відображає вищі темпи економічного та демографічного зростання в центральних та південно-східних промислових регіонах, а також різниця між містом та селом. Наприклад, у 2020 році валовий регіональний продукт (ВРП) на душу населення в Києві становив \$12 699 проти лише \$5 039 в Київській області, і обидва показники були значно вищими, ніж ВРП на душу населення в найбільшій Луганській області на сході країни – \$753.

З 2015 до 2020 року в Україні було реалізовано численні адміністративні та фінансові заходи з децентралізації та реформи управління.¹⁹⁸ Ці заходи включали об'єднання 11 250 існуючих на той час адміністративно-територіальних одиниць місцевого самоврядування, а також постійне делегування видаткових повноважень та децентралізацію деяких джерел доходів до місцевих органів влади. У 2021 році країна перебувала під управлінням 24 обласних адміністрацій, адміністрації Автономної Республіки Крим та двох міських адміністрацій зі спеціальним статусом – Києва та Севастополя. Нижче обласного рівня було 136 районів, у тому числі 24 міста, які раніше називалися «містами обласного значення».¹⁹⁹ На найнижчому адміністративному рівні знаходяться 1 469 муніципалітетів. Процес об'єднання територіальних громад триває, і часом бракує чіткості у розподілі повноважень між районами та громадами, наприклад, у сфері громадського транспорту та доріг, що потенційно може вплинути на просторове планування, цільове

призначення земель та інші рішення в ситуаціях, де юрисдикція є спірною (Світовий банк 2023).

У результаті реформ нормативно-правова база місцевого самоврядування була вдосконалена²⁰⁰, але водночас вона складна, розпорошена по кількох законодавчих актах та нерівномірно виконується на території країни. Повноваження українських муніципалітетів є широкими і викладені в Конституції, Законі «Про обласні державні адміністрації» та Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» (Глава 3, ст. 27-41). Видаткові повноваження муніципалітетів умовно поділяються на дві категорії:

- Делеговані повноваження, а саме: освіта (дошкільні, початкові та середні навчальні та спеціалізовані заклади), охорона здоров'я (амбулаторії, поліклініки, лікарні, пологові будинки, центри первинної медико-санітарної допомоги, центри екстреної медичної допомоги), соціальний захист (підтримка дітей та малозабезпечених осіб); та
- Власні повноваження, які включають економічні питання, будівництво та утримання місцевих доріг і мостів, транспортні послуги; захист навколишнього середовища (збір відходів та відведення стічних вод); житлово-комунальне господарство (міське планування землекористування, місцеві програми розвитку житлового господарства, комунальні послуги, теплопостачання, водопостачання); культура та відпочинок (бібліотеки, музеї,

¹⁹⁸ Стратегія управління державними фінансами України та План дій на 2022–2025 роки, а також Стратегія реформування державного управління та державної служби на 2022–2025 роки та відповідний План дій визначають три пріоритети для рівнів влади, а саме: i) надання високоякісних державних послуг громадянам та бізнесу; ii) розбудова професійної та політично нейтральної державної служби; iii) розбудова ефективних та підзвітних державних інституцій.

¹⁹⁹ Цей термін був скасований у 2020 році в рамках реформи місцевих органів влади, яка об'єднала міські муніципалітети в районну структуру.

²⁰⁰ OECD/ UCLG. Всесвітня обсерваторія з питань місцевих державних фінансів та інвестицій висвітлює поточні реформи належного врядування, що здійснюються на місцевому рівні в Україні, в частині децентралізації видаткових повноважень та супутніх джерел збільшення доходів на користь виборних органів влади на місцевому рівні.

Таблиця 12.2 Структура видатків місцевих бюджетів

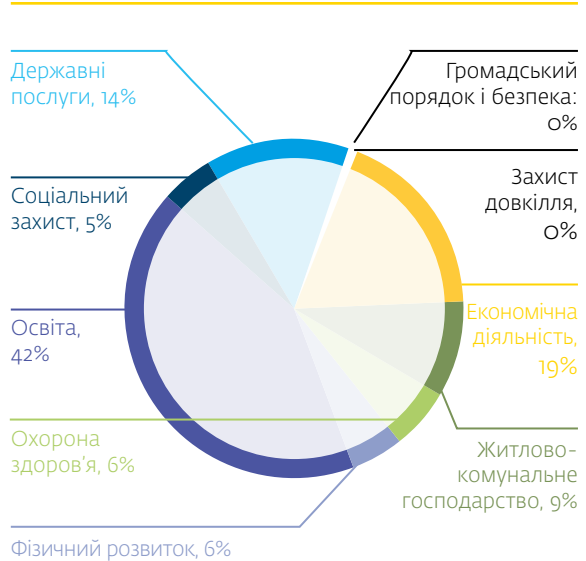
Видатки місцевих бюджетів за функціями	2021	2022
Загальні державні послуги	86,3	67,2
Громадський порядок і безпека	1,7	11,1
Захист навколишнього середовища	2,4	0,5
Економічна діяльність	112,4	61,1
Житлово-комунальне господарство	56,7	40,6
Охорона здоров'я	33,1	31
Фізичний розвиток	27,4	22,6
Освіта	249,1	232,3
Соціальний захист	28,1	29,2
Всього (млрд грн)	597,2	495,6

Джерело: Державні органи влади.

спортивні центри); загальне державне управління, включаючи ліцензування та реєстрацію (OECD та UCLG 2022).

У рамках триваючої реформи з децентралізації України місцеві органи влади отримали більші повноваження розпоряджатися власними фінансами та вступати в ДПП на надання державних послуг і створення місцевої інфраструктури.²⁰¹ Законодавство у сфері ДПП є досить розгалуженим: один закон, три постанови Кабінету Міністрів та один наказ стосуються неконцесійних ДПП, а чотири закони та одна постанова Кабінету Міністрів стосуються концесійних ДПП, хоча в деяких випадках ці закони дублюють один одного або ж суперечать один одному (OECD 2018). На сьогоднішній день модель ДПП, що використовується місцевими органами влади, застосовувалась у обмеженому обсязі і, як правило, використовується приватними компаніями для інвестування в державні активи та послуги і експлуатацію їх на основі договорів, що базуються на показниках результатів діяльності, в той час як місцевий орган влади зберігає право власності на активи та нагляд

Рисунок 12.1 Структура видатків місцевих бюджетів

за ними. В інших випадках приватний сектор надавав товари та послуги, такі як будівельні матеріали, обладнання та консалтингові послуги на основі контрактів з постачальниками, що, в свою чергу, може стимулювати місцевий економічний розвиток та створювати робочі місця, або брав на себе надання муніципальних послуг, таких як утримання сміттєзвалищ, на основі контрактів з оплатою за експлуатаційну готовність. В цілому, приватний сектор не володіє значною часткою активів та не займається діяльністю, якою мають займатися місцеві органи влади в Україні, але при цьому він може і повинен відігравати важливу роль у підтримці ефективності та розширенні покриття та підвищення якості послуг, що надаються ними (OECD 2020b).

12.3 Перешкоди для участі приватного сектору

Ключовими бар'єрами для залучення приватних інвестицій у муніципальні послуги є обтяжливі та непрозорі процедури отримання дозволів на землю та будівництво, відсутність у органів місцевого

²⁰¹ Закон України «Про державно-приватне партнерство» 2018 року (стаття 1).

самоврядування практичного досвіду управління різноманітними моделями ДПП, а також невеликий розмір ринку у більшості муніципалітетів.

Адміністративні перепони можна усунути за допомогою реформ, які розпочались ще до вторгнення, тоді як питання браку практичного досвіду та малого розміру ринку можна вирішити шляхом ретельного визначення та належної підготовки проєктів.

Участь приватного сектору та залучення приватного капіталу у вигляді пайової участі або боргового фінансування у розвиток муніципальної інфраструктури та надання послуг стримуються адміністративними труднощами, пов'язаними із забезпеченням прав власності, витратами часу і ресурсів для отримання дозволів на землекористування та будівництво, а також необхідністю дотримання процедур конкурентних і прозорих закупівель. До вторгнення дві ключові захищені бази даних – Державний реєстр речових прав на нерухоме майно та Державний земельний кадастр – були заповнені лише приблизно на 40 та 71 відсотків відповідно,²⁰² нині ці проблеми поглибилися через знищення паперових носіїв інформації на територіях, що постраждали від вторгнення. Незважаючи на усі зазначені виклики, у 2016 році державний і приватний ринки землі та нерухомості продемонстрували свою спроможність успішно опрацювати близько 2,1 мільйона земельних транзакцій, лише вісім відсотків (170 000) з яких потребували врегулювання в судовому порядку (Vogonos et al. 2022). Уряд продемонстрував незмінну відданість зміцненню та захисту права власності. Наприклад, у квітні 2022 року Верховна Рада ухвалила в першому читанні законопроект № 7198 про компенсацію за пошкодження

та знищення окремих категорій нерухомого майна внаслідок воєнних дій, терористичних актів та диверсій, спричинених військовими Російської Федерації, в якому викладено процедуру компенсації мешканцям, чие майно було пошкоджено або знищено в результаті вторгнення. У жовтні 2022 року набув чинності Закон № 2518-Х «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», спрямований на захист інвесторів у сфері нерухомості. Світовий банк надав \$2,3 млрд на підтримку державного бюджету та інвестиційних проєктів під час пандемії Covid-19, у тому числі на підтримку земельної реформи та сприяння державним інвестиціям у землю. Така постійна підтримка з боку зовнішніх партнерів, посилення законодавства та відновлення зусиль із впровадження широкомасштабних реформ державного управління та антикорупційних заходів (наприклад, Стратегія реформування державного управління в Україні на 2022–2025 роки), у тому числі на рівні місцевих органів влади, відповідають принципам ЄС і забезпечать у майбутньому сильніші та прозоріші права власності, дозвільні системи та процедури закупівель і укладення контрактів (Кабінет Міністрів України 2022). Для того, щоб забезпечити вітчизняним та регіональним компаніям доступ до тендерів та даних про присудження контрактів у своєчасний та прозорий спосіб, слід використовувати загальновизнану українську систему державних закупівель ProZorro.

Нормативно-правова база ДПП потребує подальшого вдосконалення.²⁰³ Згідно з оцінкою концесій/ДПП в Україні за 2017–2018 роки, нормативно-правова база ДПП є всеосяжною, але їй бракує чіткості в деяких деталях, наприклад, у випадку концесійних

²⁰² На тимчасово непідконтрольних Уряду України територіях Донбасу та Криму реєстр функціонував лише у 2013-2014 роках. (Nizalov et al. 2022)

²⁰³ Як обговорюється в наступному розділі, нормативно-правове середовище ДПП на місцевому рівні з часом покращується, але існують певні дублювання та протиріччя між законами, які потребують подальшого доопрацювання.

ДПП за принципом «користувач платить» та уточнення того, яка сторона несе витрати на забезпечення «суспільних благ», таких як дотримання екологічних стандартів, або виконання соціальних зобов'язань перед вразливими групами населення. В рамках Національної економічної стратегії до 2030 року український уряд продемонстрував серйозність намірів неухильно розвивати державно-приватне партнерство для фінансування інфраструктурних інвестицій. У 2018 році у складі Міністерства економіки було створено Агенцію з питань підтримки державно-приватного партнерства для підтримки реалізації договорів ДПП на центральному та місцевому рівнях (OECD та UCLG 2022).

У листопаді 2021 року МВФ схвалив виділення \$700 млн (з продовженням до червня 2022 року) на проведення реформ, у тому числі на покращення нормативно-правової бази для приватних інвестицій. Серед реформ, які уряд може розглянути, є варіанти комерціалізації (скорочення субсидій) та, якщо можливо, приватизації власності та господарської діяльності муніципальних підприємств, пов'язаних з місцевим урядом для того, щоб поставити їх у рівні умови з підприємствами приватного сектору.

Невеликий розмір ринку є стримуючим фактором: ринок муніципальної інфраструктури та послуг обмежений його невеликим розміром (більшість міст мають населення менше одного мільйона осіб), що обумовлює вищі ризики та транзакційні витрати для проектів ДПП. Попри порівняно невеликий розмір ринку існують можливості для відповідного масштабування та/або об'єднання проектів ДПП у пакет. Також є можливості для налагодження партнерства між вітчизняними підрядниками, які мають глибокі знання місцевих особливостей

і досвід роботи на місцевому рівні, та міжнародними компаніями з більш спеціалізованими знаннями, логістичним досвідом та доступом до фінансування. Наприклад, пропозиції місцевих органів влади щодо ДПП, які перевищують певний розмір та визначають потенційні інвестиційні можливості та розподіл ризиків, можна просувати на авторитетних платформах, з таких як платформа ДПП, що підтримується Державною організацією «Агенція з питань підтримки державно-приватного партнерства».²⁰⁴

12.4 Поточна ситуація, нові можливості та стратегії приватного сектору

За оцінками RDNA2, загальні потреби сектору муніципальних послуг у фінансуванні на відбудову та відновлення становлять \$5,73 млрд упродовж 10 років, з яких \$1,72 млрд буде потрібно протягом наступних чотирьох років для того, щоб відновити надання базових послуг та закласти основу для масштабної відбудови. Залучення приватного сектору матиме вирішальне значення для того, щоб мати змогу спиратися на фінансування, технічну та логістичну експертизу та ефективність, що доповнюватимуть зусилля місцевих органів влади з відновлення та відбудови.

Для подолання зазначених вище перешкод для участі приватного сектору політики повинні вирішити кілька ключових питань. Величезне значення матиме чіткість стосовно ключових показників ефективності, які мають бути досягнуті, частоти їх перегляду, а також того, яка сторона несе відповідальність за наслідки проектних рішень і будь-яких змін, пов'язаних з новими технологіями або нормативним середовищем. Також необхідно буде оцінити кредитоспроможність та готовність до участі

²⁰⁴ Див. наприклад, запрошення на подання заявок на участь у концесії за моделлю «проекування-будівництво-експлуатація-утримання» на будівництво підземного багаторівневого майданчика для паркування на площі Є. Петрушевича у Львові вартістю \$10 млн.

місцевих органів влади з точки зору їхньої історії дефолтів та внутрішньої спроможності реалізувати ДПП. Нарешті, може виникнути необхідність розглянути альтернативні моделі фінансування проєктів ДПП. Наприклад, зменшити ризики може допомогти використання змішаного фінансування або інструментів пом'якшення ризиків, таких як кредитна гарантія, надана Урядом або МФО.

Можливості для ДПП існують у таких сферах, як відбудова та відновлення надання послуг. У короткостроковій перспективі (2023–2026 роки) усім постраждалим муніципалітетам необхідно буде оновити або підготувати заново місцеві стратегії відбудови та відновлення, а також плани дій, які базуватимуться на технічних оцінках та зібраних даних, із визначенням послідовності та пріоритетності інвестицій. Підготовка цих планів з використанням методів спільного планування, а також зміцнення систем збору доходів та виставлення рахунків у місцевих органів влади могла би бути ефективно виконана підрядниками, найнятими за допомогою прозоро укладених контрактів на надання послуг. Удосконалення систем земельного кадастру також є надзвичайно важливим для покращення збору доходів та розширення джерел надходжень, наприклад, шляхом використання можливостей визначення приросту вартості землі у партнерстві з приватним сектором.

Розчищення завалів, сортування, об'єкт за об'єктом, уламків і будівельного сміття для повторного використання, переробки або вивезення на санітарні звалища, за оцінками, потребують \$45,8 млн.²⁰⁵ Місцеві органи влади та малі і середні підрядники потребуватимуть пільгових кредитів та грантів для закупівлі сміттєвозів та контейнерів для відновлення в колишньому обсязі та

розширення системи збору та вивезення побутових відходів та будівельного сміття. Звалища є основним джерелом викидів метану – парникового газу, який у 30 разів шкідливіший за вуглекислий газ. Масштабну рекультивацию та введення в експлуатацію нових санітарних полігонів за стандартами ЄС, особливо у прикордонних регіонах, де проживає велика кількість ВПО, можна було б провести на умовах концесії або договорів за принципом «проєктування-будівництво-експлуатація» (DBO), як, наприклад, зробила Київська міська адміністрація, яка сортує та переробляє 10 відсотків відходів, а 27 відсотків спалює на сміттєспалювальному заводі «Енергія».

Необхідно терміново провести ремонт і модернізацію, з переходом до більш енергоефективних та екологічно безпечних стандартів, таких критично важливих об'єктів, як кладовища, вуличне освітлення та тротуари, а також помірно пошкоджених центрів надання адміністративних послуг та інших громадських будівель.²⁰⁶ Муніципальній владі необхідно буде доповнити власний персонал та штат підприємств, пов'язаних з державою, зовнішньою технічною допомогою (напр., архітекторів, інженерів-конструкторів, вузьких спеціалістів, будівельних інженерів), і з їх допомогою провести оцінку конструкцій, підготувати детальні інженерні та будівельні проєкти з метою підвищення енергоефективності, а також здійснювати нагляд за всіма роботами з метою забезпечення дотримання стандартів. Компенсаційні гранти або пільгові кредити місцевим органам влади (наприклад, змішане фінансування від зовнішніх партнерів з підтримки та роздрібних банків) можна було б ефективно розподіляти через наявні роздрібні банківські мережі. Фінансова підтримка органів місцевого самоврядування

²⁰⁵ Оцінки витрат взяті зі Звіту RDNA2.

²⁰⁶ «Помірне» пошкодження в методології RDNA2 – це пошкодження неконструктивних частин, з рівнем пошкодження від 10 до 40% конструкції».

має бути прив'язана до їхньої непохитної готовності дотримуватися стандартів екологічності та енергоефективності, що базуються на результатах діяльності, (наприклад, сертифікація EDGE), а також сприяти залученню ринкових компаній для реконструкції та поточного обслуговування реконструйованих громадських будівель і активів. Заохотити приватні компанії можна шляхом передачі їм в оренду (афермаж) громадських будівель та/або дозволивши їм скористатися вигодою від приросту комерційної вартості майна. У цьому випадку партнер з приватного сектору, який інвестує в актив, що підлягає відбудові, бере на себе частину фінансових ризиків. Натомість отримує частину збільшення вартості землі та майна в результаті відбудови.²⁰⁷

У середньостроковій і довгостроковій перспективі, після завершення детальних структурних досліджень, необхідно буде розпочати капітальний ремонт або повну реконструкцію сильно і помірно пошкоджених громадських будівель, таких як бібліотеки, музеї, туристичні центри та центри надання адміністративних послуг (\$ 3,26 млрд). Успіх і швидкість, з якою великі приватні забудовники увійдуть у цей процес, вимагатиме від державного сектору зобов'язань надати чіткі й безперечні права власності на земельну ділянку/zareєструвати право власності; прийняти оновлені стандарти охорони праці та безпеки на об'єктах інфраструктури, на будівництві та на робочих місцях (для забезпечення рівних умов для підрядників); і запровадити прозорі процедури закупівель.

В основу домовленостей на умовах ДПП для громадських будівель можна покласти приріст комерційної оцінки вартості землі або спільне підприємство (частка участі органів місцевої влади у вигляді землі та

допоміжної інфраструктури – наприклад, для прискорення розвитку індустріальних парків та зон технологічного розвитку «з нуля»). А місцеві автодороги та транспортні послуги можна було б реалізувати на основі простих контрактів на управління, на базі результатів діяльності із щорічним моніторингом результатів, а більші за розміром проекти – на основі структури відстрочки платежів (СВП).

12.5 Ризик та пом'якшення впливу ризику

Відновлення та відбудова у секторі муніципальних послуг за участю приватного сектору наражається на кілька основних ризиків, які можна знизити, про що йтиметься далі.

Органи місцевого самоврядування повинні розробити місцевий план відновлення з ключовими пріоритетами, фінансовою стратегією та бюджетом, щоб гарантувати, що на функції надання муніципальних послуг не вплинуть ризики вторгнення, такі як масштабні негативні потрясіння або тривале пошкодження критично важливої інфраструктури та ланцюгів постачання. Ризики вторгнення можна пом'якшити за допомогою швидкого реагування та розбирання завалів та ремонту місцевих доріг/вуличного освітлення для забезпечення економічних та соціальних зв'язків, відновлення ключових фізичних об'єктів, зокрема з використанням угод про оренду, концесії та комерційного приросту вартості для підтримки надання послуг та підвищення готовності домогосподарств та бізнесу сплачувати внески за користування об'єктами, податки на нерухомість та місцеві збори.

Місцеві органи влади продемонстрували, що база власних доходів є стійкою в короткостроковій перспективі (збільшився компонент податку на доходи фізичних осіб

²⁰⁷ Наприклад, відновлення центру Будапешта, в рамках якого було використаний комерційний приріст вартості для фінансування розвитку нової інфраструктури та громадських просторів у центрі міста, таких як парки, пішохідні зони та культурні об'єкти.

у місцевих доходах), але 90 відсотків втрат сектору припадає на муніципальні доходи, які опиняться під тиском у середньостроковій перспективі. Фіскальні ризики є високими, а ліквідність недостатньою для обслуговування боргу. Протягом кількох років місцеві органи влади будуть сильно залежати від поточних бюджетних трансфертів від центрального уряду на виконання делегованих повноважень (охорона здоров'я, освіта та соціальна допомога). Тому слід розглянути можливість розширення прямих субсидій на надання послуг, капітальних вливань, списання боргів або прямого погашення боргу, щоб зменшити ризик недостатньої ліквідності для обслуговування наявного або нового місцевого боргу, необхідного для відбудови.

42 відсотки домогосподарств вичерпали всі свої заощадження, а готовність і здатність платити за муніципальні послуги, такі як поводження з твердими побутовими відходами, вже була низькою і до 2022 року.

Багато приватних компаній зі збору відходів тимчасово припинили свою діяльність через втрату капіталу та доходів, тоді як додаткове навантаження на органи місцевого самоврядування зросло на \$74,6 млн. Заходи з пом'якшення таких ринкових ризиків включають короткострокові вливання пільгового капіталу для заміни обладнання, вантажівок, самоскидів та включення плати за послуги «суспільного блага» в податки на нерухомість. Можна заохочувати місцеві органи влади, які відчувають нестачу коштів, але мають багато активів, надавати землю та основні об'єкти інфраструктури (водопостачання, місцеві дороги, вуличне освітлення) в якості пайової участі у нових та розширених проєктах відбудови в узгоджених місцях розміщення ВПО.

Ринкові ризики також можна пом'якшити за

допомогою відшкодування витрат від угод на «проєктування-будівництво-експлуатація» (ДВО) або «будівництво-експлуатація-передача» (ВОТ) на основі можливості отримання вигоди від приросту комерційної вартості об'єкту та/або приросту вартості землі.

Ризики, пов'язані з обслуговуванням активів, також є проблемою, адже неефективна експлуатація та обслуговування активів місцевими органами влади негативно позначається на здатності останніх виступати надійними партнерами в ДПП. Ці ризики можна компенсувати, якщо включити бюджетні асигнування на технічне обслуговування як передумову схвалення кредиту. Місцеві органи влади також можна заохочувати до співпраці із надавачами зовнішньої підтримки, які б погодились надавати довгострокову технічну допомогу при впровадженні систем управління активами. У сферах збору і вивезення відходів та обслуговуванні місцевих автодоріг, включно з вивезенням будівельного сміття та боєприпасів, що не вибухнули, можна було б застосовувати засновані на показниках результативності контракти терміном від 3 до 5 років, на виконання об'єктів за моделями ДВО (проєктування-будівництво-експлуатація) та ВОТ (будівництво-експлуатація-передача).

12.6 Фінансові потоки та прогнози

Потреби на реконструкцію та відновлення муніципальних послуг становлять \$5,7 млрд.²⁰⁸ Цей сектор має вирішальне значення для добробуту домогосподарств по всій країні. Завдяки ретельному плануванню та використанню ДПП, адаптованих до кожного окремого типу активів, і сфокусованих на найбільших містах, можна буде отримати доступ до нових джерел приватного фінансування, які раніше не використовувалися (Таблиця 12.3).

²⁰⁸ Витрати враховують інфляцію, ринкову кон'юнктуру, різке зростання цін у будівництві, високі страхові премії та перехід до меншої енергоємності та дизайну більш стійких, інклюзивних і сучасних конструкцій.

Реформи у трьох пріоритетних сферах забезпечать шлях до більшої участі приватного сектору в секторі муніципальних послуг. Органам влади необхідно буде запровадити використання стандартних керівних принципів електронних закупівель у державному секторі, включно з публічною рекламою на міських платформах та/або платформах електронного врядування, тендерною документацією та присудженням контрактів місцевими органами влади з одночасним наданням підтримки у розвитку спроможностей та застосуванням санкцій за недотримання вимог.

По-друге, влада повинна провести комплексний аналіз ефективності, економічної сталості, екологічних та соціальних гарантій, що надаються державними підприємствами, які перебувають у власності органів місцевого самоврядування, та впровадити програму комерціалізації цих підприємств, починаючи з найбільших міст і секторів, в яких у приватного ринку є інтерес і спроможності. Нарешті, існує необхідність у законодавчих реформах, щоб розподілити вартість, отриману від зміни цільового призначення земель, та уможливити передачу прав на забудову земельних ділянок, що забезпечить більш прозоре та передбачуване прийняття рішень урядом при зміні цільового призначення земельних ділянок для забудови приватним сектором або на умовах ДПП.

Таблиця 12.3 Потреби сектору муніципальних послуг та фінансування приватного сектору (\$, млрд, у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	1,7	4,0	5,7
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	0,1	0,0	0,2
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,1	0,0	0,2
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	6,6	1,1	2,8
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови— Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	0,2	0,6	0,8
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,2	0,6	0,8
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	12,7	14,8	14,1
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0

Примітки: (а) Сценарій «за відсутності реформ» включає наступні пункти, які відповідають потребам RDNA2: залучення приватного сектору до поводження з твердими побутовими відходами – \$15 млн на 2023–2026 роки та \$45 млн на 2027–2033 роки; місцева інфраструктура мобільності – \$92 млн на 2023–2026 роки, у рамках негайної післявоєнної відбудови та жодних коштів на 2027–2033 роки; благодійна підтримка спортивних об'єктів – \$9 млн на 2023–2026 роки у рамках негайної післявоєнної відбудови та жодних коштів на 2027–2033 роки; (б) Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» передбачає підтримку місцевих органів влади у підготовці фінансових пропозицій, які можуть залучити фінансування з боку приватного сектору. Він включає наступні пункти, які відповідають потребам, визначеним у RDNA2: залучення приватного сектору до поводження з твердими побутовими відходами – \$15 млн на 2023–2026 роки та \$225 млн на 2027–2033 роки; інфраструктура місцевої мобільності – \$184 млн на 2023–2026 роки та \$368 млн на 2027–2033 роки; благодійна підтримка спортивних об'єктів – \$18,8 млн на 2023–2026 роки та жодних коштів на 2027–2033 роки.

Джерело: RDNA2 і розрахунки автора.

РОЗДІЛ 13

Охорона здоров'я

13.1 Стратегічні виклики

Показники України щодо стану здоров'я населення – одні з найгірших у Європі і характеризуються високими рівнями смертності, захворюваності та інвалідності. Незадовільний стан здоров'я населення та, як наслідок, зниження продуктивності праці є чинниками, що обумовлюють низькі економічні показники країни. Очікувана тривалість життя при народженні у 2020 році становила 71 рік, що на дев'ять років нижче середнього показника по ЄС. Того ж року смертність від серцево-судинних і хронічних респіраторних захворювань, раку або діабету серед людей у віці 30-70 років становила 25 відсотків серед чоловіків і 16 відсотків серед жінок, що для обох груп приблизно вдвічі перевищує середній показник по ЄС. Поширеність ВІЛ та туберкульозу була однією з найвищих в Європі у 2021 році (Світовий банк 2023с; Світовий банк «Поширеність ВІЛ...»; Світовий банк «Захворюваність на туберкульоз...»). Практично в усіх дослідженнях, які намагалися пояснити відмінності в економічному зростанні між багатими та бідними країнами, здоров'я постає як дуже надійний і значущий прогнозний параметр подальшого економічного зростання.

Здорове населення та продуктивна робоча сила є запорукою економічного відновлення України. Охорона здоров'я має значення для кількох економічних показників: заробітної плати, доходів, кількості відпрацьованих годин, частки економічно активного населення, раннього виходу на пенсію та

пропозиції праці для тих, хто доглядає за хворими членами домогосподарств (Suhrcke et al. 2005).

Вторгнення Росії завдало збитків сектору охорони здоров'я приблизно на \$2,5 млрд, а загальні втрати становлять \$16,5 млрд за консервативними оцінками.²⁰⁹ А за даними Міністерства охорони здоров'я України (МОЗ), станом на лютий 2023 року було зафіксовано пошкодження або руйнування 15,9 відсотка усіх державних закладів (1 574 об'єкти), причому постраждали об'єкти зосереджені у північно-східній частині країни, зокрема в Донецькій, Харківській та Чернігівській областях. З усіх пошкоджених об'єктів 596 – це аптеки, 297 – центри первинної медико-санітарної допомоги (ЦПМСД) (що становить 4,3 відсотка всіх зареєстрованих ЦПМСД) і 295 – лікарні загального профілю (що становить 20,3 відсотка всіх зареєстрованих лікарень загального профілю). Реальний рівень пошкоджень, ймовірно, є вищим, враховуючи неповні або відсутні відомості про приватні заклади та заклади, розташовані на тимчасово непідконтрольних уряду територіях.

13.2 Галузевий контекст

Неспроможність упровадити структурні реформи та недостатні інвестиції протягом останніх кількох десятиліть призвели до того, що система охорони здоров'я має суттєві недоліки, які погіршують стан здоров'я населення. Незважаючи на велику кількість лікарняних ліжок (у 2015 році в Україні було 7,5 лікарняних ліжок на 1 000

²⁰⁹ Загальна консервативна оцінка збитків включає в себе розбирання завалів та знесення зруйнованих об'єктів, втрату доходів приватних постачальників послуг, втрати від фінансування об'єктів, а також додаткові втрати, пов'язані з погіршенням здоров'я через відсутність медичної допомоги та збільшенням загроз для здоров'я населення.

населення, що перевищує середній показник по ЄС – 4,6 лікарняних ліжок у 2018 році) (Світовий банк 2023g), система охорони здоров'я не в змозі надавати якісні послуги населенню, зокрема через мізерні інвестиції в модернізацію інфраструктури радянських часів, неефективні системи управління, нерозвиненість первинної медичної допомоги, недостатню доступність сучасних методів лікування, брак сучасного діагностичного обладнання, відсутність систем забезпечення якості, неефективне надання послуг, що характеризується тривалим перебуванням пацієнтів у стаціонарі, недостатньою координацією дій між надавачами послуг, а також застарілими протоколами лікування.

Наявна система організована та фінансується таким чином, що пріоритет надається лікувальним, а не профілактичним послугам, лікарням, а не амбулаторно-поліклінічним закладам, спеціалістам, а не первинній ланці медико-санітарної допомоги. Надмірна кількість лікарень (часто це ще надмірна кількість корпусів на одну лікарню) виснажує ресурси, які могли б бути використані для більш економічно ефективних форм надання медичної допомоги, призводить до дублювання послуг, високих операційних витрат та зношення інфраструктури через неможливість належним чином відремонтувати та утримувати всі наявні лікарні.

Неоптимальні робочі процеси негативно впливають на якість та безпеку медичної допомоги. Державне фінансування базується на встановлених на центральному рівні стандартах обсягів (наприклад, кількості лікарняних ліжок), а не на попиті чи якості послуг, крім того, відсутні стимули для покращення контролю за витратами та підвищення ефективності використання ресурсів у закладах охорони здоров'я. Участь приватного сектору в секторі охорони здоров'я є дуже фрагментарним,

на ринку домінують кілька великих корпорацій, які переважно базуються в Києві та його передмістях. Приватний сектор в українській системі охорони здоров'я складається з приватних лікарень, аптек, діагностичних закладів (стаціонарних та амбулаторних), а також мережі лікарів. Ці заклади фінансуються переважно за рахунок прямих платежів пацієнтів (Goroshko 2018). Хоча в Україні налічується понад 10 000 ліцензованих постачальників медичних послуг, переважно це клініки, власниками яких є лікарі, на ринку приватних послуг охорони здоров'я працює лише 21 визнаний «корпоративний гравець», з яких 10 найбільших володіють 40 відсотків усього ринку.

13.3 Перешкоди для участі приватного сектору

Приватний сектор стикається з кількома фінансовими перешкодами, які обмежують його участь у секторі охорони здоров'я. До них належать обмежений доступ до фінансування через непривабливі відсоткові ставки та дуже малу пропозицію акціонерного фінансування, а також обмежене використання приватного медичного страхування. Приватне медичне страхування, яке є важливим інструментом забезпечення доступу до приватних медичних послуг в інших країнах, становить лише 1,1 відсотка загальних витрат на охорону здоров'я і близько 2,0 відсотків приватних витрат на охорону здоров'я (IFC 2021a). Прогрес у подоланні цих обмежень стримується відсутністю ефективної взаємодії між приватним і державним секторами.

Нормативно-правові акти щодо забезпечення якості медичної допомоги в Україні часто є неефективними, санітарні стандарти, яких повинні дотримуватися постачальники послуг, є непрозорими та надмірно складними, а законодавство в сфері електронної

системи охорони здоров'я є недостатньо розвиненими. Загальний підхід до якості є скоріш фрагментарним, а не системним комплексним процесом, спрямованим на просування та моніторинг результатів надання послуг. Після реформи, проведеної в березні 2018 року, санітарні правила і стандарти радянських часів переглядаються відповідно до міжнародних норм, але все ще існує потреба у всебічному оновленні та належному поширенні нових стандартів, оскільки зацікавлені сторони здебільшого не обізнані з поточними нововведеннями. Існують також важливі прогалини в нормативно-правовій базі, які обмежують впровадження технологій електронної системи охорони здоров'я; зокрема йдеться про регулювання послуг телемедицини та дотримання протоколів обміну даними в системах електронного медичного обліку згідно зі стандартами ЄС, а також нормативно-правові акти, що регулюють використання великих даних у секторі охорони здоров'я (ВООЗ 2015).

Проблема слабого корпоративного управління неодноразово озвучувалась зацікавленими сторонами під час оцінки, проведеної ІФС у 2021 році. Під час консультацій із зацікавленими сторонами часто порушувались питання прозорості отримання ліцензій, правил проведення державних перевірок та присвоєння академічних і професійних кваліфікацій. Хоча Україна покращила свій Індекс сприйняття корупції Transparency International з 26 балів у 2023 році до 33 у 2022 році, він залишається нижчим за середній показник для Європи та Центральної Азії (35 балів) і значно нижчим за середній світовий показник (43 бали) (Transparency International 2022).

Середовище для реалізації ДПП у секторі охорони здоров'я можна назвати слабким. Україна має сприятливе законодавство для ДПП, проте його реалізація перебуває під загрозою через низку невирішених проблем,

які особливо стосуються ДПП у секторі охорони здоров'я. ДПП у секторі охорони здоров'я, особливо для лікарень, як правило, є складними угодами, які вимагають ретельного управління ризиками по мірі їх виникнення. У зв'язку з необхідністю постійного нагляду за ефективністю спроможність України управляти контрактами ДПП страждає від різних обмежень.

Наприклад, у 2019 році Україна створила своє перше агентство ДПП для підтримки реалізації контрактів ДПП, але воно перебуває на дуже ранній стадії розвитку. Агентство ще не визначило свої обов'язки, структуру врядування або механізми пом'якшення ризиків для вирішення проблем, що виникають протягом життєвого циклу проекту. Відстеження прогресу та завершення будівельних робіт за договорами ДПП не здійснюється централізовано – з огляду на складний характер ДПП у сфері охорони здоров'я та пов'язану з цим інформацію про результати діяльності, і це створює серйозні ризики виконання (IFC 2021a).

13.4 Поточна ситуація, нові можливості та стратегії приватного сектору

У 2018 році Україна розпочала комплексну програму реформування сектору охорони здоров'я, яка відповідає багатьом сучасним практикам охорони здоров'я та надає можливість модернізувати та трансформувати систему охорони здоров'я, в тому числі за участі приватного сектору. Реформи передбачають перехід від моделі лікування, орієнтованої на лікарні, до ефективної децентралізованої системи з новим акцентом на первинну медико-санітарну допомогу та зміцнення здоров'я; від стратегічного фінансування, орієнтованого на вхідні ресурси, до стратегічного фінансування, орієнтованого на вихідні результати, з одночасним забезпеченням кінцевих результатів; від системи «безкоштовної

медицини для всіх», яка передбачає значні неформальні платежі, до прозорого пакету послуг; а також від підходу, що передбачає переважно лікування, до функціональної комплексної системи охорони здоров'я. Крім того, було створено національну закупівельну організацію – Національну службу здоров'я України – для забезпечення однакових умов роботи для приватного та державного секторів (ВООЗ та інші 2022). Перехід від системи, орієнтованої на вхідні ресурси, до системи, орієнтованої на результат, набрав обертів з реорганізацією первинної медичної допомоги: фінансування тепер базується на платежах за кожного зареєстрованого пацієнта замість фіксованої заробітної плати на одного медичного працівника.

До вторгнення існувала потужна політична підтримка ДПП у секторі охорони здоров'я. Указом Президента України № 261/2021 Кабінету Міністрів було доручено забезпечити ефективне застосування ДПП у секторі охорони здоров'я та здійснити низку взаємодоповнюючих реформ, включаючи розробку поняття «спроможних лікарень», визначення цільового характеру інвестицій та встановлення фінансової та операційної автономії для лікарняних організацій та інших постачальників послуг (ВООЗ 2021, ст. 8)

Уряд України / Міністерство охорони здоров'я працює над оптимізацією мережі державних лікарень шляхом консолідації та реструктуризації існуючих медичних закладів. Постанова про спроможну мережу, розроблена Міністерством охорони здоров'я та затверджена Кабінетом Міністрів України у 2023 році, спрямована на раціоналізацію державних лікарень, підвищення ефективності використання державних ресурсів, покращення якості медичних послуг, що надаються населенню.

ДПП у сфері охорони здоров'я може допомогти у реконструкції та реструктуризації

завеликої мережі лікарень України, яка постраждала від вторгнення, тоді як ДПП у сфері діагностичних послуг може покращити надання послуг діагностичної візуалізації та лабораторних послуг, необхідних для успішного лікування. В рамках ДПП у сфері охорони здоров'я приватні інвестори можуть фінансувати, проектувати, будувати, оснащувати та утримувати нові багатопрофільні лікарні, які замінять наявні застарілі державні лікарні в рамках національної програми стратегічної консолідації. Крім того, приватні партнери можуть відповідати за надання деяких або всіх неклінічних послуг, таких як охорона, господарське обслуговування, прибирання, технічне обслуговування, кухня, пральня та стерилізація. ДПП у сфері діагностичних послуг може використовуватися приватними інвесторами як механізм фінансування, оснащення, утримання та експлуатації мереж радіологічних та лабораторних діагностичних центрів, які замінять наявні центри. В рамках цього типу ДПП приватні інвестори можуть надавати найсучасніші послуги, уникаючи дублювання та отримуючи вигоду від ефекту масштаба завдяки моделям централізованої координації, в яких не всі заклади повинні використовувати все обладнання (наприклад, інтерпретувати рентгенологічні знімки можна було б дистанційно, використовуючи телемедицину).

13.5 Ризик та пом'якшення впливу ризику

Мабуть, єдиним фактором, що має найбільший вплив на визначення того, чи буде ДПП успішним, є точне визначення суті проблеми та задовільного шляху її вирішення, ще до того, як буде запропоновано ДПП. Це особливо актуально для ДПП у сфері охорони здоров'я в Україні, зважаючи на надмірно великі масштаби лікарняного сектору країни. Замість того, щоб просто замінити інфраструктуру, пошкоджену під

час вторгнення, або додати нові потужності, ДПП слід використовувати як інструмент консолідації лікарняної мережі з метою підвищення ефективності надання лікарняних послуг. Це має бути чітко доведено до відома уряду, і перед тим, як планувати будівництво нових лікарень, необхідно розробити загальний генеральний план розвитку лікарень.

Уряд України може мати фінансові обмеження і бути неспроможним профінансувати ДПП у сфері діагностичних послуг, а попит на діагностичні аналізи може виявитися вищим, ніж очікувалося. Під час проведення комплексної оцінки (дью ділідженс) проектним групам необхідно буде оцінити потенційні фінансові внески уряду та їхній вплив на державні фінанси. Контрактні домовленості повинні забезпечувати ефективні механізми моніторингу та контролю витрат, а також сприяти раціональному призначенню лікування на підставі доказів, отриманих в результаті діагностичних аналізів.

Уряд може не мати спроможності виступати сильним партнером у плануванні та реалізації проектів ДПП, особливо якщо багато проектів розпочинаються одночасно. Існує ризик того, що проекти можуть затримуватися або погано управлятися через недостатнє кадрове забезпечення, брак досвіду, часові обмеження тощо. Команди ДПП повинні зменшити цей ризик шляхом взаємодії зі спеціальними керівними комітетами для всіх ініційованих проектів ДПП. Необхідно також розбудовувати спроможності планування та впровадження ДПП в межах Уряду України.

13.6 Фінансові потоки та прогнози

Кількісно оцінити можливе фінансування приватного сектору в секторі охорони здоров'я складно, оскільки загальна потреба

в реструктуризації лікарняної мережі в Україні невідома, а також незрозуміло, якою мірою будуть використовуватися ДПП у сфері діагностичних послуг. До вторгнення Світовий банк вів переговори з урядом щодо реструктуризації мережі лікарень, і в 2018 році було оцінено, що повна реалізація запропонованого генерального плану розвитку лікарень у Львівській області потребуватиме капітальних інвестицій у розмірі близько €2,3 млрд (Світовий банк 2018 b). Якщо припустити, що інші області потребуватимуть аналогічних інвестицій відповідно до кількості населення в них, і що витрати не зміняться з плином часу, то реконструкція всієї національної мережі лікарень потребуватиме близько €41 млрд капітальних інвестицій. Ця оцінка може збільшитися, якщо врахувати пошкодження, завдані лікарням.

Від 10 до 15 відсотків прогнозованих інвестиційних потреб можуть бути профінансовані за рахунок ДПП, враховуючи спроможність уряду до реалізації проектів. Обсяг капітальних інвестицій, які будуть залучені через ДПП у сфері діагностичних послуг, залежатиме від кількості долучених лікарень та рівня послуг, що надаватимуться. Ключовими питаннями будуть спроможність уряду до реалізації проектів та здатність фінансувати ці послуги. У 2021 році ІФС оцінила вартість заміни 7 лікарняних лабораторій у Львові за допомогою ДПП у 31 млн грн (€771 000), тоді як використання ДПП у сфері діагностичної візуалізації для заміни радіологічних відділень у двох великих багатопрофільних лікарнях Львова потребуватиме 191 млн грн (€4,8 млн) капітальних інвестицій. Рівень капітальних інвестицій, необхідних для ДПП у лікарнях (інфраструктура, обладнання та технічне обслуговування), оцінюється в аналогічних проектах на рівні €100 млн для лікарні на 300 лікарняних ліжок.

Таблиця 13.1 Потреби сектору охорони здоров'я та приватне фінансування (\$ млрд, у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	3,6	12,7	16,4
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	0,0	0,0	0,0
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови— Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	0,0	0,2	0,2
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,2	0,2

Джерело: RDNA2 та оцінки авторів

Примітки: Включаючи ДПП у лікарнях на суму \$200 млн, ДПП діагностичної візуалізації на суму \$10 млн та ДПП діагностичних лабораторій на суму \$2 млн. Припущення: (i) надано донорське фінансування для компенсації капітальних витрат за проектом (ii) надані інструменти змішаного фінансування; (iii) визначені та підтвержені відповідні земельні ділянки; (iv) щонайменше 2 проекти ДПП для лікарень на 100 лікарняних ліжок, 2 проекти у сфері лабораторій та 2 проекти у сфері візуальної діагностики. При сценарії «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»: (i) для ДПП у лікарнях проведено аналіз попиту та пропозиції у секторі охорони здоров'я та розроблено проекти з консолідацією наявних закладів; (ii) для проектів у сфері діагностики проведено аналіз життєздатності проектів з метою оцінки фінансового впливу від оплати послуг; (iii) оновлено тарифи на послуги, що оплачуються Національним фондом медичного страхування.

РОЗДІЛ 14

Освіта

14.1 Стратегічні виклики

Приватний сектор має потенційну можливість відіграти вирішальну роль у відновленні української системи освіти, надаючи фінансування, інновації та експертні знання. Законодавча база для участі приватного сектору в секторі освіти існує, але підзаконні акти не спрямовані на заохочення приватного сектору до участі. Спрощення та оптимізація нормативно-правових актів могли б дати можливість приватним операторам реалізовувати освітні проекти, розширювати освітню мережу та сприяти забезпеченню безперервності освітніх послуг у партнерстві з органами державної влади. Втім, це вимагатиме більшої співпраці між органами влади, зокрема Міністерством освіти і науки (МОН), та приватним сектором.

14.2 Галузевий контекст

До вторгнення Україна мала всебічну систему освіти з відносно високими результатами навчання. В Україні завжди була велика мережа освітніх закладів, і бажаючих навчатися в цих закладах на всіх рівнях освіти не бракувало. У 2021 році в Україні налічувалося 6,9 млн учнів та студентів, від дошкільнят і до студентів вищів, причому 58 відсотків осіб у віці 30-34 років мали вищу освіту (Eurostat 2023b). Більше того, згідно з даними Harmonized Learning Outcomes, зібраними Світовим банком у 2018 році, за рівнем знань українські студенти були на рівні зі своїми сусідами по регіону та кращими за середній рівень по Європі та Центральній Азії (Angirst et al. 2021).

Наразі приватний сектор відіграє обмежену роль у наданні освітніх послуг в Україні.

До вторгнення лише близько 3 відсотків дошкільних закладів та шкіл були приватними, більшість із них працювали як комерційні установи (Державна служба статистики України 2022d). Попит на приватні дошкільні та шкільні заклади є відносно низьким, адже державні установи мають гарну репутацію і є безкоштовними (Institute of Education Analytics 2022). Зовсім інша ситуація склалася у сфері професійної передвищої та вищої освіти, де частка приватних надавачів освітніх послуг становить майже 20 відсотків усіх навчальних закладів, однак якість їхньої освіти в середньому нижча, ніж у державних. Існує також багато приватних надавачів навчальних послуг для дорослих, але участь у цих програмах є низькою, адже лише 0,5 відсотка дорослих беруть участь у такому навчанні (European Training Foundation 2022).

Роль приватного сектору в освіті регулюється урядовими органами. Уряд дозволяє фінансувати державним коштом (певною мірою) приватні школи (Закон 2023i), та вищі навчальні заклади.²¹⁰ Нещодавно уряд також запровадив освітні субсидії за принципом «гроші йдуть за студентами» для дошкільних закладів (Освіта нова 2020) та перепідготовки кадрів (Укрінформ 2023c), що означає, що приватні постачальники освітніх послуг можуть отримати вигоду від державного фінансування на основі різноманітних факторів, таких як набір студентів та ліцензування. Хоча державно-приватне партнерство (ДПП) не є широко розповсюдженим у секторі освіти, українське законодавство передбачає можливість його реалізації (МОН 2023), а МОН прагне розширити його використання (Закон 2023 i). До напрямків, у яких існують

²¹⁰ Студенти приватних вищих навчальних закладів можуть отримувати соціальні стипендії від МОН (Закон 2022i).

можливостів впровадження ДПП, належать: створення професійних програм за участю роботодавців (МОН 2022) широкомасштабне підвищення кваліфікації вчителів та створення технологічних парків (Parpan 2020).

14.3 Перешкоди для участі приватного сектору

Усі навчальні заклади, в тому числі приватні, мають бути обладнані бомбосховищами, а також системою сповіщення про небезпеку та додатковими заходами безпеки для прийому учнів на очні заняття, а вчителі повинні пройти підготовку з надання першої медичної допомоги. Крім того, приватні навчальні заклади повинні забезпечувати підтримку психічного здоров'я та психологічну підтримку своїм учням.

В Україні існує законодавча база, яка дозволяє реалізацію ДПП в секторі освіти та фінансування приватних надавачів освітніх послуг з державного бюджету, втім ДПП недостатньо використовуються в освітньому секторі, а наявні обмеження стримують приватний сектор від більш активної участі в ньому (Освіта нова 2020). Наприклад, нормативні стандарти, пов'язані зі створенням приватних дошкільних закладів, важко дотримати, особливо вихователям, які надають такі послуги у домашніх закладах (Центр економічної стратегії 2020) Крім того, бракує стимулів для участі приватних гравців у будівництві навчальних закладів (Палажченко 2021).

Близько 4,6 мільйона дітей були переміщені як всередині України, так і за її межі, що серйозно порушило не лише довгострокове планування навчального процесу в освітніх

зкладах, але й процес зарахування дітей до шкіл та збору плати за навчання.²¹¹ Крім того, багато вчителів також були переміщені, з них майже 13 000 наразі перебувають за кордоном. І хоча багато хто з них може працювати онлайн, звичайний режим роботи навчальних закладів серйозно порушений.²¹²

Вторгнення зіштовхнуло багато домогосподарств у бідність, зменшивши загальну суму коштів, що раніше витрачалась на приватну освіту, а також спроможність споживачів оплачувати приватні освітні послуги. Така ситуація може спричинити зниження якості приватної освіти та обмежити спроможність приватних надавачів освітніх послуг платити заробітну плату працівникам, що, зрештою, може призвести до припинення діяльності деяких з них. Попри те, що вторгнення погіршило можливості підключення до інтернету в деяких місцях, онлайн навчання допомогло забезпечити почуття стабільності в системі освіти. Втім, впровадження новітніх підходів до навчання та розвитку навичок, запропонованих місцевими та світовими інноваторами в галузі освітніх технологій (EdTech), є доволі обмеженим (UNICEF 2022). Цифровізація системи освіти в Україні стане ключовим фактором для усунення вузьких місць у доступі до освіти та в якості освіти.

Співпраця між органами державної влади та приватними постачальниками освітніх послуг на національному рівні є мінімальною. МОН фактично не здійснює стратегічної взаємодії з приватними навчальними закладами для вирішення різних проблем, які існують у системі освіти, і не використовує потенціал приватного сектору.²¹³

²¹¹ За оцінками Міжнародної організації з міграції (МОМ) та Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), близько 4,6 мільйона українських дітей є переміщеними особами в Україні або за її межами.

²¹² За даними МОН, за кордоном перебувають 12 585 вчителів.

²¹³ У листопаді 2022 року МОН створило робочу групу з питань приватної дошкільної та шкільної освіти, яка об'єднує представників МОН, громадського сектору та приватних закладів освіти. (Osvita.ua 2022).

14.4 Поточна ситуація та нові можливості та стратегії приватного сектору

Вторгнення глибоко вплинуло на український освітній сектор. Державний сектор не зможе самотужки впоратися з усіма викликами, що стоять перед системою освіти. Тому приватному сектору необхідно буде долучитись до підтримки відновлення не лише через надання освітніх послуг безпосередньо, а й через роботу в партнерстві з органами влади. Приватний сектор може підтримувати:

Відновлення інфраструктури: З огляду на те, що починаючи з 24 лютого 2022 року було пошкоджено понад 3 200 закладів освіти, а витрати на їхню реконструкцію оцінюються в \$7,8 млрд (Світовий банк 2023e), приватний сектор можна мобілізувати для ремонту пошкодженої інфраструктури та будівництва сучасних, безпечних та енергоефективних об'єктів у відповідності до планів щодо оптимізації мережі. Це означає, що незважаючи на деякі недоліки чинної нормативно-правової бази, ДПП може бути використано для будівництва або реконструкції освітньої інфраструктури (Закон 2022j; Парпан 2022; Деміна 2021). Приватний сектор також може сприяти подальшому поширенню використання швидкокомтованих будівель для заміни зруйнованої інфраструктури. Хоча ДПП не дуже широко використовується для надання допоміжних послуг, його можна було б впровадити для організації надання таких ключових послуг, як транспорт або шкільне харчування.

Дошкільна освіта: Українська система дошкільної освіти ще до вторгнення Росії боролася з довгими чергами та нестачею закладів, особливо в містах. Вторгнення Росії погіршило цю ситуацію: багато муніципалітетів закрили свої заклади дошкільної освіти через брак коштів, а кількість дітей, які відвідують садочки,

зменшилася більш ніж на 40 відсотків порівняно з оцінками до вторгнення (МОН 2023 b). Існує можливість використати приватних надавачів освітніх послуг, а також державну фінансову підтримку для задоволення попиту на якісні дошкільні послуги. Створення дошкільних закладів на території громад, поблизу батьків, допоможе батькам повернутися до роботи та забезпечить якісну освіту для дітей.

Підвищення кваліфікації та перепідготовка: очікується, що відновлення після вторгнення вимагатиме специфічних навичок у різних сферах – від будівництва та науки, технологій, інженерії та математики до сільського господарства та фінансових послуг (Інститут освітньої аналітики 2022b). Для того, щоб гарантувати тісний зв'язок з потребами ринку праці, багато з цих навичок можна було б набути через систему дуальної освіти (що поєднує опанування теорії з набуттям практичних навичок конкретної професії) та приватні програми підвищення кваліфікації, створені в рамках ДПП, а також шляхом використання принципу «гроші йдуть за учнем». Це допоможе забезпечити актуальність навчальної програми та сприятиме інтеграції внутрішньо переміщених осіб у їхні громади. Приватний сектор також може запропонувати інноваційні підходи до підвищення кваліфікації, включно з онлайн-платформами та навчальними додатками, які можуть зробити процес навчання більш доступним, економічно ефективним, цікавим та орієнтованим на результат.

Інновації в освіті: Приватний сектор може запропонувати рішення в галузі EdTech (освітніх технологій), які допоможуть уряду покращити доступ та якість освіти на всіх рівнях. У початковій та середній освіті мобільні навчальні додатки та адаптивні платформи можуть підвищити якість навчання та допомогти подолати ті прогалини у знаннях, що експоненціально зросли під час

вторгнення Росії. Освітні технології також можуть підтримати вчителів і керівників шкіл, надавши їм інструменти для створення цікавих уроків, нового контенту та оцінювання засвоєного матеріалу. Платформи онлайн-навчання та альтернативні сертифікати можуть розширити доступ до вищої освіти та можливостей підвищення кваліфікації у цікавий, доступний та економічно ефективний спосіб. Наостанок, можливості освітніх технологій з аналізу даних можуть допомогти в управлінні шкільними мережами та ресурсами, а також надавати цілеспрямовану підтримку вчителям і батькам.

14.5 Ризик та пом'якшення впливу ризику

Для реконструкції освітньої інфраструктури, фінансування може надходити як від ДПП, так і від державної фінансової підтримки сімей, які користуються приватними послугами. Враховуючи слабе фінансове становище як держави, так і сімей, підтримати роботу в цьому напрямку можна за рахунок фінансової підтримки з боку донорської спільноти (державної та приватної), яка може надати цільовий потік ресурсів для забезпечення фінансової сталості та належного темпа розвитку системи освіти в Україні. Для того, щоб підтримати здатність уряду надавати освітні послуги через ДПП або концесії, існує чимало механізмів фінансування, які влада може використовувати, наприклад, трастові фонди або мультидонорські механізми фінансування (Світовий банк 2023f).

Частина викладацького складу України мігрувала за кордон або є внутрішньо переміщеними особами, при цьому багато вчителів мають низький морально-психологічний стан, що ставить під загрозу наявність достатньої кількості людських ресурсів для підтримання або вдосконалення системи освіти. Заходи з пом'якшення

наслідків вторгнення включають партнерство приватного сектору з місцевими навчальними закладами, через яке може надаватися навчання ефективній педагогіці та новим освітнім підходам, використанню нових освітніх технологій, а також наставництво для вчителів і молоді, зацікавленої в отриманні цієї професії.

Мобілізація приватного сектору вимагатиме мінімального рівня стабільності для забезпечення безпеки всього залученого персоналу та сталості інвестицій в освіту. Щоб визначити слушний час для програм і реформ, було б доречно, щоб українські органи влади разом з партнерами з розвитку ретельно стежили за змінами в ситуації.

14.6 Фінансові потоки та прогнози

ІФС має досвід підготовки проектів ДПП для будівництва шкіл за моделлю Приватної фінансової ініціативи (ПФІ). Модель ПФІ використовувалася для залучення приватних операторів до фінансування, будівництва та проектування низки нових шкіл протягом терміну дії контракту (15+ років), в той час як державний сектор надавав освітні послуги та утримував об'єкти. Відповідно до моделі ПФІ, приватний партнер отримує компенсацію за вартість фінансування та вартість капіталу за рахунок платежів за експлуатаційну готовність. ІФС реалізувала такі проекти в Йорданії, Узбекистані, Косово та по всій Латинській Америці, і вони дали позитивні результати. За нинішніх умов та з огляду на існування нормативної бази ДПП в українському законодавстві, модель ПФІ, що підтримується ІФС, може бути використана в Україні для будівництва як дошкільних, так і шкільних закладів. Однак, для того, щоб впровадити цю практику та максимізувати її вплив, необхідно переглянути нормативно-правову базу ДПП для будівництва об'єктів освіти, щоб створити потужніші стимули для залучення приватного сектору.

На основі попередніх проєктів IFC підрахувала, що мінімальний розмір капітальних інвестицій у проєкт з будівництва десяти шкіл на 1 300 учнівських місць становитиме приблизно \$60-80 млн, включно з новим будівництвом та оснащенням.²¹⁴ ДПП у сфері шкільної освіти, як і інші інфраструктурні проєкти, мають високий потенціал для тиражування, а це означає, що успішний пілотний проєкт може бути відтворений в інших регіонах, враховуючи високий загальний попит. Задоволення існуючого попиту на дошкільні навчальні заклади також виграє від інвестицій приватного сектору, який певною мірою послабить, але не задовольнить існуючий попит повністю. Таким чином, Україна почне вирішувати проблему, але поки не зможе задовольнити незадоволений попит у повному обсязі. Однак, враховуючи наявні обмеження, ДПП в сфері освіти, запуск пілотної програми

ДПП в освітній інфраструктурі вимагатиме чіткої поетапної реалізації, оскільки початкова підготовка проєкту може забрати від 24 до 36 місяців (Таблиця 14.1). Отже, фактичне фінансове закриття та мобілізація коштів, найімовірніше, відбудеться після 2026 року, як при сценарії «за відсутності реформ», так і «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів». Крім того, ці ДПП, найімовірніше, охоплюватимуть переважно будівництво нових об'єктів, а не відновлення тих, що були пошкоджені або зруйновані, через високі ризики руйнування конструкцій. Втім, прийняття комплексної нормативно-правової бази для ДПП у поєднанні з галузевою стратегією реконструкції шкільних та дошкільних закладів з урахуванням демографічної динаміки допомогло б упорядкувати та полегшити цей процес у довгостроковій перспективі.

Таблиця 14.1 Потреби освітнього сектору та фінансування приватного сектору (млрд дол США у цінах 2023 року, якщо не вказано інше)

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	4,3	6,4	10,7
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови – Сценарій «за відсутності реформ»	0,0	0,0	0,0
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови – Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	0,0	0,3	0,3
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	0,0	0,0	0,0
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	0,0	0,0	0,0
Інші визначені інвестиційні можливості	0,0	0,3	0,3

Джерело: RDNA2 та розрахунки автора.

Примітка: (а) заклади раннього розвитку дітей – дошкільні навчальні заклади (\$100 млн.), а також початкова, неповна середня та повна середня школа (\$160 млн). Припущення: донорське фінансування доступне для внесення першого платежу в рахунок капітальних витрат за проєктом; доступні змішані фінансові інструменти (наприклад, гарантії, поліпшення кредитоспроможності, кредитні лінії тощо), оскільки платежі користувачів не передбачаються; визначені та підтвержені відповідні земельні ділянки; щонайменше два шкільні проєкти ДПП реалізуються в 10 школах кожен; моделі ясел-садочків/дошкільних закладів можуть бути менш капіталомісткими.

²¹⁴ Це попередній кошторис. Фактична вартість залежатиме від розмірів шкіл, місцевих будівельних стандартів та вартості будівництва, а також допоміжної інфраструктури та комунальних послуг.

ЧАСТИНА IV: МОБІЛІЗАЦІЯ ВНУТРІШНІХ ПРИВАТНИХ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ

РОЗДІЛ 15

Фінансовий сектор і банківська справа

15.1 Стратегічні виклики

Фінансовий сектор України залишається невеликим, в ньому домінують банки, тоді як частка небанківських фінансових установ (НБФУ) є незначною, а ринки капіталу нерозвинені.²¹⁵ Сума сукупних активів фінансових установ, чію діяльність регулює Національний банк України, у 2021 році дорівнювала \$85,9 млрд, або 43 відсотки ВВП, що є низьким показником порівняно з такими країнами, як Польща (95,1 відсотка), Румунія (63,6 відсотка) та Туреччина (112,7 відсотка) (НБУ 2023b; Світовий банк 2020b).

Банки володіють 88 відсотками цих фінансових активів, або \$75 млрд, що є більшою часткою, ніж у Польщі (76 відсотків), Румунії (61 відсоток) та Туреччині (82 відсотки) (НБУ 2023b; Світовий банк 2020 b). У 2022 році державні банки становили трохи більше половини банківського сектору (НБУ 2023b). Ринки капіталу є недостатньо розвиненими: їхня загальна ринкова капіталізація становить лише в \$2,5 млрд у 2022 році (Fitch Solutions 2023). У 2021 році у фінансовому секторі України працювало 210 600 осіб, що становило 1,3 відсотка від

загальної кількості зайнятих. У банках працює приблизно половина працівників, зайнятих у фінансовому секторі (Державна служба статистики України 2023f).²¹⁶

Невеликий розмір фінансового сектору в Україні стримує заощадження та інвестиції, послаблює конкуренцію та обмежує доступ до кредитів. У 2021 році фінансовий сектор України мобілізував 27,3 відсотка ВВП у вигляді депозитів, порівняно з Польщею (62,2 відсотка), Румунією (39,6 відсотка) та Туреччиною (68,6 відсотка) (Світовий банк 2020b).²¹⁷ Цей показник знизився з 45,5 відсотка ВВП у 2013 році. Це відображає трансформацію банківської системи після фінансової кризи 2014 року, яка була необхідна з огляду на нездорову практику кредитування у поєднанні з недостатнім наглядом та подальшим зростанням недовіри до фінансової системи після дій Росії щодо Криму (Світовий банк 2020 b).²¹⁸ Обсяг кредитів, наданих банківським сектором приватному сектору, становив 20,9 відсотка ВВП, що значно нижче середнього показника в 55,5 відсотка для країн з низьким та середнім рівнем доходу в регіоні Європи та Центральної Азії у 2020 році. У 2019 році

²¹⁵ НБФУ включають страхові компанії, лізингові компанії, факторингові компанії, кредитні спілки та ломбарди.

²¹⁶ Кількість працівників, зайнятих у банківському секторі, скоротилася з 98 615 осіб наприкінці 2021 року до 81 562 осіб станом на жовтень 2022 року.

²¹⁷ Депозити фінансової системи до ВВП (відсотки), 2022 рік. Низький рівень заощаджень через банківський сектор призвів до зниження загальних внутрішніх заощаджень до 13,2 відсотка ВВП у 2021 році, що значно нижче середнього показника по ЄЦА (за винятком країн з високим рівнем доходу) (30,7 відсотка). (Світовий банк 2023 g).

²¹⁸ В Україні 54 відсотка дорослого населення, не охопленого банківськими послугами, назвали недовіру до фінансової системи однією з причин відсутності рахунку, тоді як у світі цю причину назвали 23 відсотка дорослого населення, не охопленого банківськими послугами (Світовий банк 2021b).

46,3 відсотка приватних компаній визначають доступ до фінансування як основну складність їхньої діяльності, що значно перевищує середній показник для країн Європи та Центральної Азії (ЄЦА), який становить 14,5 відсотка (Світовий банк 2019). Лише 22,1 відсотка підприємств мають банківські кредити, тоді як середній показник по ЄЦА становить 41,2 відсотка. Загалом Україна близька до досягнення гендерного паритету на керівних посадах та у власності компаній, але при цьому компанії, очолювані жінками, стикаються з більшими обмеженнями у доступі до фінансування. Лише 7,9 відсотка компаній, очолюваних жінками в Україні, повідомили, що мають банківський кредит, порівняно з 37 відсотками в країнах ЄЦА (Світовий банк 2019).

У поєднанні з впливом вторгнення Росії ці структурні виклики послаблюють фінансове посередництво. Будучи неспроможним ефективно виконувати свою основну функцію, фінансовий сектор не в змозі спрямовувати необхідні ресурси на інвестиції та зростання приватного сектору. Показники банківського сектору ще більше погіршилися на тлі наслідків вторгнення, адже загальний апетит до прийняття ризиків у секторі знизився, що призвело до призупинення росту кредитування та підвищення ліквідності з погіршенням якості активів (див. (2) секторальний контекст). Таким чином, вирішення накопичених у минулому проблем та подолання впливу вторгнення на фінансовий сектор матиме вирішальне значення для забезпечення здорового потоку фінансів для продуктивних інвестицій у реальний сектор і підтримки зеленого та інклюзивного відновлення.

15.2 Галузевий контекст

Фінансовий сектор переживає бурхливу трансформацію з часів фінансової кризи 2014-2015 років. Після зростання з лише 12,2 відсотка ВВП у 2000 році до 93 відсотків у 2014 році фінансові активи різко скоротилися під час реструктуризації банківського сектору після 2014 року і склали 43 відсотків у 2021 році (НБУ 2023b; Світовий банк 2020b).²¹⁹ Частка непрацюючих кредитів (NPL) злетіла з 3,9 відсотка в 2008 році до історичного максимуму 56,1 відсотка в 2017 році через кризу 2014-2015 років та масштабне кредитування пов'язаних осіб (яке почалось ще до кризи), особливо в ПриватБанку, який перейшов у державну власність наприкінці 2016 року (НБУ «Якість кредитного портфеля (NPL)»).²²⁰ Зростання непрацюючих кредитів послабило капітал банків, що призвело до зниження коефіцієнта достатності капіталу (КДК) з 18,3 відсотка у 2013 році до 12,7 відсотка у 2016 році, та обмежило здатність сектору надавати кредити (МВФ 2023d). Завдяки докапіталізації державних банків та поступовому зменшенню обсягів непрацюючих кредитів після 2017 року, у 2020 році КДК відновився до 22 відсотків. Станом на кінець 2022 року показник КДК на рівні сектора становив 19,7 відсотка (НБУ 2023c).²²¹ Нині КДК перевищує нормативний мінімум у 10 відсотків, однак справжній рівень КДК міг бути прихованим через потенційно більші втрати від вторгнення, які стануть відомими після завершення незалежного аналізу якості активів, що дасть більше ясності щодо здоров'я та достатності бази капіталу банківського сектору.²²²

²¹⁹ Завдяки заходам, вжитим НБУ у відповідь на кризу 2014 року, у секторі відбулося значне очищення.

²²⁰ Станом на кінець 2022 року на ПриватБанк припадає 67,5 відсотка збитків державних банків минулих років (НБУ, 2023d).

²²¹ Станом на вересень 2023 року, показник КДК становив 25 відсотків.

²²² На момент публікації цього Звіту аналіз якості активів ще не було завершено. Однак за даними НБУ, попередні результати вказують на достатність капіталу банківської системи.

Домінуюча роль державних банків обмежує ринкову частку приватних банків. Націоналізація державою збанкрутілих банків збільшила частку ДБ. Після того як у 2016 році ПриватБанк перейшов у державну власність, активи державних банків зросли з 28,1 відсотка до 51,3 відсотка від загального обсягу активів сектору. Ринкова частка ДБ почала зменшуватися у 2018 році, і на кінець 2021 року становила 46,7 відсотка. Після початку вторгнення значний приплив депозитів фізичних осіб до чотирьох державних банків призвів до того, що сукупна ринкова частка державних банків зросла до 50,6 відсотка (НБУ, 2023с).²²³

Українські приватні банки є значною мірою фрагментованими. Сорок сім малих українських приватних банків продовжують активну діяльність із сукупною часткою в 19,9 відсотка від загального обсягу активів банківського сектору (НБУ 2023с). Лише чотири з них мають частку ринку понад 1 відсоток. Така фрагментована структура означає наявність у майбутньому значних можливостей для консолідації в цьому секторі.

Банки з іноземним капіталом, як правило, більші, ніж їхні вітчизняні приватні конкуренти. Станом на кінець 2022 року на 16 банків з іноземним капіталом припадало 29,5 відсотка активів сектору (НБУ 2023с). Найбільший іноземний банк АТ «Райффайзен Банк» посідає 4-те місце в секторі за розміром активів. Є також вісім невеликих іноземних банків з часткою ринку менше 1 відсотка.

Показники банківського сектору погіршилися на фоні наслідків вторгнення, хоча різні банківські групи демонстрували погіршення різного ступеня. Під час вторгнення частка корпоративних кредитів у загальних активах

зменшилася як у приватних, так і в іноземних банках, незважаючи на державні програми підтримки, які мали заохочувати кредитування корпоративних клієнтів. Корпоративне та роздрібне кредитування постраждало від вторгнення на тлі пригніченого попиту, необхідності збільшення резервів та зниження загального апетиту до ризику в секторі з 44 відсотків загальних активів у 2021 році до 37 відсотків у 2022 році (НБУ, 2023с). Непрацюючі кредити зросли у 2022 році в усіх категоріях банків: серед державних банків з 47,1 до 53,1 відсотка, у приватних банків з 10,5 до 23,6 відсотків та у банків з іноземним капіталом з 5,8 до 18,8 відсотка.²²⁴ Загальний обсяг депозитів зріс з 86 відсотків від загального обсягу зобов'язань у 2021 році до 90,2 відсотка у 2022 році. Депозити в іноземній валюті становили 35 відсотків від загального обсягу депозитів у 2022 році, збільшившись порівняно з 33 відсотками у 2021 році (НБУ 2023с). Кредити в іноземній валюті скоротилися з 33,8 відсотка від загального обсягу кредитів у 2021 році до 31,1 відсотка у 2022 році (НБУ).

Загальна ліквідність у системі зросла завдяки міжнародній допомозі та зменшенню фінансового посередництва під час вторгнення. Співвідношення кредитів до депозитів різко знизилося з 66 відсотків у 2021 році до 52 відсотків у 2022 році. Загальна ліквідність, що визначається як відношення ліквідних активів до загальних активів, зросла з 44 відсотків у 2021 році до 52 відсотків у 2022 році. Надлишкову ліквідність можна також побачити у збільшенні депозитних сертифікатів НБУ та залишків на кореспондентських рахунках, які зросли з 18 відсотків до 31 відсотка від загальних активів (НБУ). Таким чином, частка високоякісних ліквідних активів та коефіцієнт

²²³ Після націоналізації Сенс Банку 20 липня 2023 року кількість державних банків зросла до п'яти, а їхня ринкова частка – до 53,2 відсотка.

²²⁴ На кінець листопада 2023 року частка непрацюючих кредитів у державних банках становила 48,8 відсотка, у приватних банках – 18,5 відсотка, а у банках з іноземним капіталом – 16,7 відсотка (НБУ "Стабільність").

покриття ліквідності зросли в рамках усього банківського сектору.

НБФУ в Україні залишаються невеликими за розміром. Вони перейшли під нагляд НБУ в липні 2020 року.²²⁵ Після того, як понад 420 установ втратили ліцензії у 2022 році, 1 331 НБФУ залишаються активними, а їх частка у фінансовому секторі, що регулюється НБУ, становить 12 відсотків. Загальна частка НБФУ у фінансовому секторі дещо зменшилася протягом 2022 року, тоді як активи страховиків та фінансових компаній зросли на 10 та 13 відсотків відповідно (НБУ 2023b).

Український ринок капіталу залишається недостатньо розвиненим. Він не становить основне джерело фінансування інвестицій і не спроможний забезпечити фінансування підприємств у національній валюті. Фондовий ринок є скромним за розміром: загальна ринкова капіталізація двох найбільших фондових бірж («Фондової біржі ПФТС» та «Української біржі») станом на грудень 2022 року становила близько \$2,5 млрд. На Українській біржі зареєстровано менше 60 компаній. Понад 80 відсотків торгів цінними паперами на українських біржах припадає на операції з державними облігаціями, і менше 10 відсотків – на корпоративні облігації (Fitch Solutions 2023).

15.3 Перешкоди для участі приватного сектора

Великий вплив державних банків спотворює участь приватного сектору та конкуренцію. Хоча державні банки більше не надають (пільгових) кредитів політично пов'язаним бізнес-групам, колишня практика надання таких кредитів продовжує впливати на їхній

баланс, зокрема, на частку непрацюючих кредитів у загальному обсязі кредитів (Світовий банк 2019с). Нещодавні реформи значно покращили прозорість та управління. Державні банки також є активними учасниками програм державної підтримки з іноземними банками.²²⁶ Кредити, надані за цими програмами, склали 18 відсотків чистих корпоративних кредитів у гривні у 2021 році. З моменту вторгнення кредитування відбувалося майже виключно за цими програмами, і станом на грудень 2022 року кредити, надані за цією програмою, сягнули 26 відсотків чистих гривневих корпоративних кредитів. На малі та середні підприємства припадає 40 відсотків усіх погоджених кредитів з державною підтримкою (НБУ 2022а). У 2022 році частка роздрібних депозитів в ДБ зросла до понад 60 відсотків через значні надходження державних платежів на поточні рахунки ДБ (НБУ 2023с, 2023d).²²⁷ НБУ підвищив облікову ставку 3 червня 2022 року та змінює нормативи обов'язкового резервування для того, щоб підвищити частку довгострокових депозитів фізичних осіб, і таким чином зміцнити ліквідну позицію (НБУ 2022b, НБУ 2023e).

Слабкі механізми врегулювання неплатоспроможності та боргових зобов'язань з неефективним правозастосуванням призвели до скорочення кредитування банками, які в усіх інших аспектах є добре керованими. Недоліки в процесах і процедурах врегулювання та стягнення заборгованості впливають ризику на апетит кредиторів до ризику негативно, створюючи ситуацію, коли більшість підприємств не можуть отримати доступ до кредитів. Хоча час на примусове виконання контрактів був

²²⁵ До липня 2020 року вони перебували під наглядом/регулюванням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

²²⁶ ДБ також мають значну частку у внутрішніх державних цінних паперах, які переважно випускаються в періоди докапіталізації.

²²⁷ Індекс Герфіндаля-Гіршмана (ННІ) розраховується на рівні 1,759 для депозитів фізичних осіб, що свідчить про високий рівень концентрації (НБУ 2023с).

меншим, ніж у більшості країн-аналогів (Україна – 378 днів, Польща – 685 днів, Румунія – 512 днів, Туреччина – 623 дні), вартість позову була значно вищою, ніж у країнах-аналогах станом на 2020 рік (46,3 відсотка в Україні проти 25,8 відсотка в Румунії, 19,4 відсотка в Польщі та 24,9 відсотка в Туреччині). Крім того, рівень стягнутої заборгованості був низьким – лише 9 центів за долар порівняно з країнами-аналогами (Румунія – 34,4, Польща – 60,9, Туреччина – 10,5) (Світовий банк, 2020с). У поєднанні з браком професійних менеджерів з управління проблемними активами та

недоліками законодавчої бази це стримує банки від кредитування. Слабкий захист прав кредиторів призводить до збільшення премії за ризик (спред процентних ставок у 2021 році становив 8,6 відсотка, що є набагато більше за середній показник для ЄЦА, за винятком країн з високим рівнем доходу, який становив 4 відсотки – (Світовий банк 2023g).²²⁸ Висока процентна ставка, зумовлена високими преміями за ризик, не заохочує клієнтів звертатися за банківськими послугами. У зв'язку з цим уряд прийняв програму підтримки доступу до фінансування (Вставка 15.1).

Вставка 15.1 Програма «Доступні кредити 5-7-9»

Програма «Доступні кредити 5-7-9» стартувала в лютому 2020 року, щоб полегшити доступ до фінансування для фізичних осіб-підприємців та малих/мікропідприємств для реалізації ними інвестиційних проєктів. Програма передбачає субсидування процентної ставки, яке знижує процентну ставку, що сплачується позичальником, до 5, 7 або 9 відсотків, залежно від сектору, та відшкодування банкам різниці до ринкової ставки. Субсидія структурується залежно від типу кредиту та його мети:

- до 5 або 7 або 9 відсотків річних – для кредитів, наданих на інвестиційні цілі;
- до 7 або 9 відсотків річних – для кредитів на поповнення обігових коштів; та
- до 15 відсотків річних – для кредитів, наданих фізичним особам-підприємцям.

Станом на грудень 2022 року на програму припадає 26 відсотків чистого корпоративного кредитного портфеля банків, в якому домінує сільське господарство (53 відсотки), далі йде роздрібна торгівля (24 відсотки) та промисловість (14 відсотків). На той час у програмі брали участь 45 банків, а 40 відсотків схвалених кредитів були видані державними банками (НБУ 2022а).

Щоб зберегти доступ до програми, боржники повинні вчасно обслуговувати свої борги. До вторгнення Росії в Україну питома вага непрацюючих кредитів становила 1 відсоток, але після вторгнення вона зросла до 8 відсотків станом на листопад 2022 року, порівняно з середнім показником непрацюючих кредитів у 30,27 відсотка. Переважання кредитів з нульовою ставкою, зростання ринкових процентних ставок та швидке зростання портфеля призвели до збільшення обсягу необхідних субсидій з передбачених у бюджеті 3 млрд гривень (\$1 млрд) до 9 млрд гривень (\$2,5 млрд). Для того, щоб зрозуміти вплив програми, можна було б провести аналіз витрат і вигід.

²²⁸ У 2022 році ці показники становили 11,2 та 3,9 відсотка відповідно для України та ЄЦА (за винятком країн з високими доходами).

Програма надає малим та мікропідприємствам і фермерам доступ до фінансування, якого вони інакше не змогли б отримати, але це відбувається ціною значних економічних витрат. На додаток до фіскальних витрат, програма не вирішує проблем, пов'язаних з основними диспропорціями у фінансовому секторі України. Поки банки продовжують накопичувати ліквідність і підпадають під дію жорсткої монетарної політики, програма стимулює моральний ризик. Адміністративні рішення щодо розподілу кредитів спотворюють бізнес-середовище. Поєднання програми зі стимулами для розвитку ринків може з часом забезпечити доступ до кредитів цільовим групам, одночасно зміцнюючи банківський сектор.

Невідповідність нормативно-правової бази та нагляду міжнародним стандартам створює бар'єри для привабливості сектору для іноземних інвесторів. Ключові сфери, на яких необхідно сконцентрувати зусилля з реформування, включають, зокрема, такі:

- i. Механізми врегулювання неплатоспроможності та заборгованості: ефективні примусові заходи, такі як звернення стягнення та відчуження заставного майна,²²⁹ а також механізм врегулювання непрацюючих кредитів, матимуть вирішальне значення для посилення прав кредиторів.
- ii. Корпоративне управління: на додаток до нещодавніх зусиль, спрямованих на зміцнення корпоративного управління, очікуються подальші вдосконалення, такі як приведення у відповідність до міжнародних стандартів процедур злиття, поглинання, поділу та виділення акціонерних товариств.²³⁰
- iii. Розвиток небанківського фінансового сектору («НБФС») та ринків капіталу:

ринкова інфраструктура має бути модернізована відповідно до вимог ЄС згідно з раніше схваленою Концепцією реформування інфраструктури ринків капіталу.²³¹ Розширення НБФС допоможе диверсифікувати джерела фінансування, що потребує вдосконалення нормативно-правової бази та нагляду за сектором, а також підвищення фінансової грамотності з боку попиту. У страховому сегменті покращення спроможності є критично важливим, оскільки сектор намагається оцінити обсяги вимог, пов'язаних з вторгненням Росії. У зв'язку з цим, приведення у відповідність до норм ЄС вимагатиме посилення захисту прав споживачів та імплементації вимог режиму забезпечення платоспроможності в ЄС.

15.4 Поточна ситуація та нові можливості, стратегії приватного сектору

Вторгнення Росії завдало лише незначної шкоди фізичній інфраструктурі фінансової системи, але його непрямий вплив був дуже великим: зростання непрацюючих кредитів і

²²⁹ Нещодавні заходи включають механізм добровільної фінансової реструктуризації боргів підприємств, податкові пільги для банків і роздрібних позичальників за реструктуризацію та анулювання кредитів в іноземній валюті, а також запровадження інституту банкрутства фізичних осіб.

²³⁰ Структура корпоративного управління в акціонерних товариствах була посилена в таких сферах, як запобігання самоправству директорів, спрощення процедур для власників електронних цінних паперів законом, який набув чинності в січні 2023 року. Деякі з положень набувають чинності у 2024 році.

²³¹ Необхідно завершити повне розгортання сучасної депозитарної, розрахункової та клірингової інфраструктури ринків капіталу.

збитків оцінюється в \$6,8 млрд (RDNA2).²³² Банківське кредитування скоротилося з липня 2022 року на 7,6 відсотка станом на березень 2023 року. Непрацюючі кредити різко зросли з 26,6 відсотка в лютому 2022 року до 38,8 відсотка в березні 2023 року (НБУ 2023f).²³³ За той самий період резерви під непрацюючі кредити зросли на \$1,9 млрд, що обмежило можливості банків щодо кредитування (НБУ). Крім того, протягом 2022 року вкладення банків у державні цінні папери скоротилися з 30 відсотків наприкінці 2021 року до 23 відсотків наприкінці 2022 року в активах, але почали зростати у 2023 році, оскільки банки використовували ці цінні папери для виконання резервних вимог НБУ (НБУ 2022a, 2023g).

НБУ відкликав ліцензії у шести банків, які були визнані неплатоспроможними. Після початку вторгнення НБУ відкликав ліцензії у двох невеликих російських банків, Сбербанка та Внешкономбанка.²³⁴ Також набув чинності новий закон, що дозволяє взяти під контроль активи, які належать особам, що потрапили під санкції.²³⁵ Враховуючи можливість закриття приватних банків, які перебувають під загрозою неплатоспроможності, це може призвести до повторної приватизації цих активів.

Останніми роками жорсткіші регуляторні та наглядові заходи уповільнили зростання НБФС, але він однаково має значний

потенціал зростання в довгостроковій перспективі. НБФС зріс на 36 відсотків у 2018–2019 роках та на 23 відсотки у 2020–2021 роках. НБУ перебрав на себе нагляд за НБФУ в липні 2020 року і запровадив жорсткіші заходи, такі як посилення вимог до звітності, дотримання економічних нормативів, розкриття структури власності, захист прав споживачів, розкриття інформації про повну вартість кредитів,²³⁶ а також поширення на діяльність НБФУ законодавства про протидію відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Ці вимоги призвели до закриття 422 НБФУ у 2022 році, в результаті чого в системі залишилася 331 НБФУ (НБУ 2023b).

Незважаючи на скорочення фізичної мережі в банківському секторі (кількості відділень, пунктів обслуговування тощо), платіжна система продовжує функціонувати завдяки розширенню використання цифрових фінансових послуг (ЦФП). Проведені оцінки свідчать про те, що ЦФП пом'якшили наслідки 20-відсоткового скорочення кількості відділень та 16-відсоткового скорочення кількості пунктів обслуговування (НБУ 2023c; Світові рейтинги S&P 2023). Кількість людей, які користуються цифровими платежами (найбільший сегмент ринку), зросла з 10,62 млн у 2017 році до 20,38 млн у 2022 році. Загальний обсяг цифрових платіжних транзакцій оцінюється в \$10,6 млрд у 2023 році, що майже в 5 разів перевищує

²³² Непрацюючі кредити зросли в усіх категоріях кредитного портфеля, включаючи роздрібні кредити, кредити фізичним особам-підприємцям (16 відсотків, 1,9 млрд доларів США), ММСП (36 відсотків, 4,3 млрд доларів США) та корпоративні кредити (47 відсотків, 5,6 млрд доларів США).

²³³ Станом на листопад 2023 року рівень непрацюючих кредитів по сектору становить 37 відсотків.

²³⁴ Указ Президента України «Про примусове вилучення на території України об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», ухвалений у травні 2022 року. Цей указ створив правові підстави для отримання контролю над українськими дочірніми структурами російських «Сбербанку» та «Внешкономбанку».

²³⁵ У квітні 2023 року Верховна Рада ухвалила законопроект №9107-1, який створює підстави для націоналізації приватних банків, що належать підсанкційним особам. Законопроект надає повноваження НБУ забороняти особі, яка потрапила під санкції, набувати чи збільшувати володіння банком, і дозволяє НБУ виводити системно важливий банк з ринку (націоналізувати) за відсутності ознак неплатоспроможності. Після підписання Президентом України законопроекту 16 червня 2023 року Сенс Банк, який у березні 2023 року було визначено НБУ як системно важливий банк, 20 липня 2023 року було націоналізовано.

²³⁶ Положення про нагляд за дотриманням законодавства щодо захисту прав споживачів набуло чинності 14 липня 2021 року. Ефективна процентна ставка за кредитними продуктами НБФУ сягала 400% річних і вище.

показник 2017 року (\$2,2 млрд) (Statista “FinTech - Ukraine”).

Під час вторгнення все більше українських компаній почали розширяти бізнес на Європу та США, і відповідно 12 та 9 відсотків українських фінтех-компаній (ФК) працюють на цих ринках. Однак основним джерелом капіталу, що стимулює зростання цих компаній, залишаються кошти власників та приватних інвесторів, адже альтернативні джерела фінансування залишаються дуже обмеженими.

Поглиблення та розширення сегментів ЦФП сприяють розширенню фінансової інклюзії. ФК почали функціонувати в Україні у 2017 році та зросли з моменту прийняття Закону «Про фінансові послуги» у 2020 році. Закон про платіжні послуги набув чинності у 2022 році. ФК виявились продуктивнішими за банки як під час пандемії, так і під час вторгнення. Безпрецедентне зростання фінансової доступності до 84 відсотків з 53 відсотків у 2014 році пояснюється поглибленням та розширенням ЦФП, фінтех-компаній та надавачів платіжних послуг (Світовий Банк 2021b). Після початкового шоку від вторгнення галузь почала відновлюватися в липні 2022 року. Упродовж 2022 року на ринок вийшли вісім нових гравців, і загальна кількість фінтех-компаній сягнула понад 300, а їхні активи оцінюються приблизно в \$1 млрд. Фінтех-компанії, які фокусуються на технологіях та інфраструктурі, становлять близько 25 відсотків загальної частки ринку,

за ними йдуть платіжні системи/грошові перекази (14 відсотків), особисте та споживче кредитування (12 відсотків) (UAFIC 2023).²³⁷

Налагоджена система кредитної звітності в Україні дає можливість розширити банківські послуги для МСП. Україна має одну з найстаріших систем кредитної звітності серед країн регіону, яка охоплює майже 100 відсотків кредитів фізичним особам та МСП. Вона включає кредитний реєстр НБУ та сім бюро кредитних історій, які зберігають та обмінюються інформацією про понад 90 відсотків позичальників-фізичних осіб та МСП.²³⁸ Розвинена система кредитної звітності в країні сприяє ефективному аналізу ризиків і підтримує подальше розширення доступу до фінансових послуг.²³⁹ Система працювала без перебоїв під час вторгнення. Починаючи з четвертого кварталу 2022 року, кредитна інформація українських фізичних та юридичних осіб стала доступною для дев'яти країн ЄС, які приймають найбільшу кількість українських біженців, включаючи Польщу, Молдову та Грузію (IFC 2022).²⁴⁰ Серед українських мігрантів за кордоном зростає частка тих, хто працює або здобуває професію (НБУ 2023h). Українці, які повернуться після закінчення вторгнення, зможуть скористатися поліпшенням своєї кредитної історії за кордоном.²⁴¹ Нині починає з'являтися попит на довгострокове фінансування інфраструктури, а це відкриває ринкові можливості, адже недержавна пенсійна система, що наразі демонструє зростання в Україні, потребує довгострокових варіантів інвестування (Розділ 16).

²³⁷ Інші займаються юридичними технологіями, страховими технологіями, управлінням статками, аналітичними системами, кібербезпекою, нео-банкінгом, блокчейном, вбудованими фінансами тощо.

²³⁸ Існує 7 кредитних бюро, три з них представляють найбільшу частку ринку, причому УБКІ зберігає понад 80 відсотків ринкової інформації, тоді як решта 4 охоплюють несуттєві ринкові дані або не діють.

²³⁹ Приватні кредитні бюро не ліцензуються. Фінансові установи, що регулюються НБУ, зобов'язані передавати дані щонайменше одному приватному бюро кредитних історій за згодою позичальників. Водночас, приватні кредитні бюро не обмежені в обробці даних від нерегульованих установ (наприклад, операторів мобільного зв'язку) на основі двосторонніх угод та згоди споживачів.

²⁴⁰ Це було підтримано ініціативою IFC «Цифрові коридори даних» IFC (2022). «Система кредитних історій України», неопублікований звіт.

²⁴¹ Станом на березень 2023 року з 8,2 мільйона біженців 5 мільйонів зареєстровані для отримання тимчасового статусу в ЄС. (УВКБ ООН 2023). 77 відсотків українських біженців планують повернутися після закінчення вторгнення (УВКБ ООН 2023b).

15.5 Ризик та пом'якшення впливу ризику

Вторгнення Росії в Україну суттєво підвищило операційні ризики банків на тлі погіршення макроекономічних умов. Заходи НБУ, своєчасно вжиті в умовах воєнного стану, надали банкам вказівки щодо того, як управляти раптовим зростанням операційних ризиків. Спочатку НБУ забезпечив достатню ліквідність, що дозволило банкам обслуговувати всі операції зі зняття готівки, в тому числі українських біженців, які проживають за кордоном. Неминуче збільшення грошової маси стимулювало інфляцію, яка зростає з 10,7 відсотка в лютому 2022 року до піку в 26,6 відсотка в жовтні 2022 року. У відповідь НБУ підвищив облікову ставку з 10 відсотків до 25 відсотків у червні 2022 року (НБУ 2022b),²⁴² одночасно девальвувавши гривню на 25 відсотків до 36,57 гривні за долар США у липні 2022 року (НБУ 2022c). Спочатку в умовах воєнного стану боржникам дозволялося відтермінувати виплати за кредитами банкам. Пізніше цю поблажку було скасовано.²⁴³ У міру поступового посилення зобов'язань з обслуговування боргу впродовж 2022 року рівень непрацюючих кредитів почав зростати, збільшившись з 27,1 відсотка в березні 2022 року до 38,8 відсотка в березні 2023 року (НБУ 2023f). За нинішніх обставин, коли моніторинг кредитів та банківський нагляд погіршилися, кредитоспроможність позичальників залишається складною для оцінки, допоки не буде проведений комплексний аналіз якості активів.

Банки посилили управління ризиками після того, як кредитні ставки були підвищені в червні 2022 року, а обсяги кредитування, починаючи з липня 2022 року, скоротились. Станом на червень 2023 року (останні доступні дані) доларизація депозитів становить 36 відсотків (порівняно з 45 відсотками у 2015 році), що можна порівняти з показником частки кредитів в іноземній валюті, який також знизився за той самий період з 56 відсотків до 27 відсотків (НБУ 2023i). Управління валютним ризиком ускладнюється через відсутність ф'ючерсного ринку,²⁴⁴ що є як причиною, так і наслідком незначної іноземної участі на ринку державних облігацій. Лише 5 відсотків боргу в національній валюті належить нерезидентам, тоді як 55 відсотків – НБУ, і 32 відсотки – банківському сектору (Fitch Ratings 2023). За відсутності ринкових інструментів управління ризиками банки та інші кредитори вдаються до надмірного забезпечення (вартість застави, необхідної для отримання кредитів, становить 173,6 відсотка порівняно з 164,2 відсотка середнє по країнах ЄЦА (Світовий банк 2019). Надмірність забезпечення зобов'язань обмежила потік кредитів в економіку, що уповільнило темпи зростання приватного сектору та МСП, які змушені покладатися на внутрішні ресурси для фінансування інвестицій.

Розвиток ринку проблемних активів міг би навчити банки правильно управляти ризиками корпоративного боргу. Наразі проблемні активи вважаються дисконтованою дебіторською заборгованістю, яка розглядається як факторинговий актив суб'єктами, що мають ліцензію на факторинг.

²⁴² У 2023 році рішення про збереження облікової ставки на рівні 25 відсотків річних було ухвалено НБУ 16.03.2023 та набуло чинності 17.03.2023. Пізніше НБУ знизив ставку до 22 відсотків на початку циклу пом'якшення монетарної політики 28.07.2023 (НБУ «Ключова ставка рефінансування»). У грудні 2023 ставка рефінансування була надалі знижена до 15 відсотків.

²⁴³ Запровадивши таке тимчасове обмеження одразу після початку російського вторгнення, починаючи з липня 2022 року, НБУ поступово відновлює перелік звітності, що подається банками для виконання своїх регуляторних та інших функцій.

²⁴⁴ Дані щодо форвардного ринку відсутні, але загальна сума (позабалансових) фінансових зобов'язань становить \$16,4 млрд. Ця цифра може включати деривативи та інші зобов'язання. Справедлива вартість деривативів на балансі становить \$0,1 млрд. Обидві цифри датовані лютим 2023 року. Отже, ринок деривативів/інструментів хеджування є незначним.

Наразі розробляється законодавство, яке дозволить створювати компанії з управління активами, щоб обмежити втрати банків від непрацюючих кредитів та покращити їх повернення, що сприятиме банківському кредитуванню. Крім того, банки можуть вивчити альтернативні механізми гарантування кредитів, щоб дозволити МСП, які мають проблеми з фінансуванням, отримати доступ до кредитів без застави.

Ризиком ліквідності банків можна управляти шляхом отримання ліквідності з джерел, інших, ніж депозити. Хоча банки наразі є ліквідними, структура капіталу може обмежити ризик погіршення банківських балансів. Субординовані облігації вважаються частиною регулятивного капіталу і можуть допомогти захистити показник адекватності капіталу при збільшенні банківського кредитування.

15.6 Фінансові потоки та прогнози

Потенціал фінансового сектору України щодо залучення приватного капіталу значною мірою буде залежати від якості регуляторної бази та попиту на кредитні ресурси. Регуляторні питання як у банківській системі, так і в питаннях забезпечення дотримання прав кредиторів українські органи влади вирішують у співпраці з МВФ, Світовим банком та ЄК. Вплив цих змін на попит на кредити буде варіюватися залежно

від розвитку подій в інших секторах, деякі з яких потребують регуляторних змін. Ми пропонуємо два сценарії розвитку подій:

- «За відсутності реформ»: Цей сценарій не передбачає проведення значних реформ і відповідає базовим прогнозам МВФ щодо зростання ВВП та кредитування. Прогнозується, що кредитування економіки зросте з 16,1 відсотка ВВП у 2022 році до 25,8 відсотка у 2033 році за припущення середньорічного притоку банківських кредитів в економіку на рівні 1,5 відсотка ВВП (МВФ 2023b). Незважаючи на помірне зростання, цей показник є нижчим за середній показник регіону Європи та Центральної Азії, який становив 55,5 відсотка у 2020 році (Світовий банк 2023g).
- «За умови додаткових реформ і регуляторних заходів»: Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» відповідає оптимістичному сценарію МВФ вищих темпів зростання в межах, в середньому, на 0,7 відсоткових пункти, порівняно з базовим сценарієм. Ми очікуємо, що зростання збільшить попит на кредити, а відношення кредитів до ВВП зросте до 56 відсотків ВВП. Вищі темпи зростання ВВП у поєднанні зі збільшенням частки кредитів в економіці підвищують середнє відношення кредитного потоку до ВВП до 5,2 відсотка.

Таблиця 15.1 Потреби фінансового сектору та сектору банківських послуг та фінансування приватного сектору (\$ млрд, ціни 2023 року, якщо не вказано інше)²⁴⁴

	2023–2026	2027–2033	2023–2033
Потреби, визначені у RDNA2	6,5	0,3	6,8
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови — Сценарій «за відсутності реформ»	7,8	7,3	15,1
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	4,1	0,2	4,3
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	63,1	66,6	63,3
Інші визначені інвестиційні можливості	3,7	7,1	10,8
Фінансування приватного сектору на потреби відбудови— Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів»	12,1	14,9	27
Задоволення потреб, визначених у RDNA2	4,1	0,2	4,3
Фінансування приватного сектору як відсоткова частка потреб, визначених у RDNA2 (%)	63,1	66,6	63,3
Інші визначені інвестиційні можливості	8,0	14,7	22,7

Джерело: RDNA2 та розрахунки автора.

Примітка: (а) Припускається, що економічне зростання відбуватиметься за оптимістичним сценарієм МВФ (2023 рік), а співвідношення недержавних кредитів до ВВП стабільно зростатиме з 16,2 відсотка у 2022 році до 56 відсотків у 2033 році. (б) Реформи включають: посилення прав кредиторів, зміцнення механізмів врегулювання платоспроможності та стягнення заборгованості.

²⁴⁵ Представлені тут результати можуть відрізнятися залежно від впливу вторгнення, який може бути виявлений за результатами аналізу якості активів, що має бути проведений НБУ. Джерела та механізми фінансування зазначених потреб не є предметом обговорення в цьому звіті.

РОЗДІЛ 16

Пенсії

16.1 Стратегічні виклики

Після 18 років функціонування пенсійні фонди в Україні залишаються надзвичайно незначними за своїм розміром. На кінець 2022 року загальна вартість активів пенсійних фондів становила 4,1 млрд гривень (\$113,4 млн) (Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку 2023), що становить незначну частку ВВП (0,078 відсотка), набагато нижчу, ніж у таких країнах, як Польща (7,3 відсотка), Румунія (7,8 відсотка) та Туреччина (3,3 відсотка) (ОЕСР 2021f). Рівень внесків до пенсійних фондів також досить низький – 201 млн гривень у 2022 році, порівняно з 240 млн гривень у 2021 році (Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку 2023). Загальна кількість учасників пенсійної системи становила 887 800 осіб на кінець 2022 року, що становить лише 8,2 відсотка зайнятого населення країни. Банківські депозити домогосподарств склали \$28,6 млрд (1 045,7 млрд гривень) на кінець 2022 року (НБУ), що в 252 рази перевищує загальний обсяг активів пенсійних фондів, і це ще раз ілюструє нерозвиненість сегменту недержавних пенсійних фондів в Україні.

Обмежений вплив пенсійних фондів в Україні частково пояснюється тим, і це пенсійні схеми в країні є добровільними. Інші країни регіону, такі як Польща у 1999 році, Румунія у 2008 році та Туреччина у 2017 році, запровадили обов'язкові пенсійні схеми і з часом накопичили значні активи. Будучи добровільною, українська пенсійна система не користується широкою популярністю. Більшість працівників не бажають сплачувати внески, тоді як на компанії (від імені їхніх

працівників) припадає 81,6 відсотка внесків, сплачених з моменту заснування системи. Як наслідок, добровільна пенсійна система в Україні є меншою за розміром, ніж могла б бути за умов обов'язкової системи.

16.2 Галузевий контекст

Недержавні пенсійні фонди в Україні поступово зростали з моменту запровадження добровільної системи недержавного пенсійного забезпечення (3-й рівень) у 2004 році. Сукупні пенсійні активи досягли максимуму в 0,16 відсотка ВВП у 2014 році. Після дій Росії щодо Криму, Донецька та Луганська у 2014 році та подальшої фінансової кризи вартість пенсійних активів впала до 0,10 відсотка ВВП у 2015 році, а потім ще більше знизилася до 0,08 відсотка ВВП у 2017 році. У період з 2018 року до кінця 2022 року вартість пенсійних активів в Україні коливалася в межах 0,07-0,08 відсотка ВВП (Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку).

Станом на кінець 2022 року в Україні діяло 58 пенсійних фондів, і більшість з них (69 відсотків) були зосереджені в Києві. За законом пенсійні фонди не можуть займатися управлінням активами та адмініструванням виплат. Загалом в Україні налічується близько 300 компаній з управління активами, з яких 32 компанії надають послуги з управління активами пенсійних фондів, а 19 компаній мають ліцензію на здійснення діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів.²⁴⁶

Значна частка пенсійного сектору належить державним організаціям. Пенсійні фонди

²⁴⁶ Здебільшого це ті самі компанії, що мають ліцензію на управління активами Української асоціації інвестиційного бізнесу (УАІБ 2023).

НБУ та Укрексімбанку є найбільшими в країні. НБУ надає послуги з управління активами, адміністрування та зберігання для свого пенсійного фонду, загальний обсяг активів якого становить 1,779 млрд гривень (\$48,6 млн). Пенсійний фонд Укрексімбанку становить 8,6 відсотка від загального обсягу пенсійних активів з активами на суму 348,5 млн гривень (\$9,5 млн). На відміну від НБУ, Укрексімбанк не надає власних послуг з управління пенсійними активами. Замість цього було укладено контракт з компанією з управління активами на надання послуг з управління активами та адміністрування. Разом вартість цих двох фондів становить 2,127 млрд гривень (\$58 млн), що становить 51,3 відсотка від загальної суми пенсійних активів.

Іноземна участь у пенсійних фондах України є обмеженою. OTP Capital (член угорської OTP Group) є єдиною іноземною компанією на ринку пенсійних фондів країни, з активами на загальну суму 383 млн гривень (\$10,5 млн), що становить частку в 9,2 відсотка ринку. Завдяки тісній співпраці з OTP Банком, цей фонд є другим за величиною в країні. Після фінансових криз 2008 та 2014 років дочірні компанії іноземних фінансових груп, таких як BNP Paribas, Raiffeisen, SEB та Сбербанк Росії, закрили свій бізнес з управління активами в Україні.

Приватні пенсійні фонди значною мірою є фрагментованими. Одна приватна компанія з управління активами обслуговує п'ять пенсійних фондів, на які припадає 18 відсотків загальних пенсійних активів. Інші приватні компанії представляють незначну частку ринку.

Вплив олігархів на галузь є обмеженим. Жоден олігарх не має значного впливу на пенсійні фонди країни. Лише один пенсійний фонд належить олігархам, загальна вартість активів якого становить 346 млн гривень

(\$9,5 млн), що відповідає частці ринку у 8,4 відсотка.

З липня 2020 року нагляд над пенсійними фондами та адміністраторами пенсійних фондів здійснює єдиний регулятор – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) («Інформаційний довідник НКЦПФР...»).²⁴⁷ Кількість пенсійних фондів та адміністраторів залишилась незмінною після залучення НКЦПФР.

Ринки капіталу в Україні залишаються недостатньо розвиненими, що впливає на активи пенсійних фондів та інвестиційну привабливість. У 2022 році загальний обсяг торгів фінансовими інструментами на трьох фондових біржах України становив 160,6 млрд гривень (\$4,393 млрд), з яких 97 відсотків становили операції з державними облігаціями (як місцевими, так і єврооблігаціями). На внутрішньому ринку капіталу пенсійним фондам дозволено інвестувати в такі активи: державні та муніципальні облігації, корпоративні облігації, іпотечні облігації, акції, банківські депозити та дорогоцінні метали. З огляду на те, що закон обмежує інвестиції пенсійних фондів у державні облігації на рівні не більше 50 відсотків, сукупний портфель пенсійних фондів складається з: державних облігацій (45 відсотків активів); грошових коштів (банківські депозити) (40,2 відсотка); корпоративних облігацій (9 відсотків); нерухомості (2,6 відсотка); акцій (1 відсоток); банківських металів (0,4 відсотка); муніципальних облігацій (0,3 відсотка); та інших активів (1,5 відсотка).

Можливості пенсійних фондів інвестувати в іноземні цінні папери є обмеженими. Пенсійним фондам дозволено інвестувати не більше 20 відсотків активів в іноземні активи,

²⁴⁷ До липня 2022 року вони перебували під наглядом/регулюванням Національної комісії з фінансових ринків.

включаючи державні облігації, облігації МФО, корпоративні облігації та акції (Закон України про недержавне пенсійне забезпечення №1957-IV від 9.07.2003).²⁴⁸ Процес інвестування за кордон жорстко регулюється НБУ. Наразі переказ готівки за кордон з метою таких інвестицій є неможливим.

Минулого року інвестиційна прибутковість пенсійних фондів країни була відносно низькою. Середня ставка доходності пенсійних фондів країни у 2022 році становила 6,66 відсотка, тоді як інфляція сягнула піку на рівні 26,6 відсотка в тому ж році (Державна служба статистики України). Натомість п'ять найбільших пенсійних фондів за останні п'ять років продемонстрували рівень доходності, що дорівнював або перевищував рівень інфляції. Більші пенсійні фонди здатні генерувати кращі прибутки завдяки більш професійному управлінню та економії масштабу.

16.3 Перешкоди для участі приватного сектору

Залученню приватного сектору на ринок пенсійного забезпечення в Україні заважають кілька важливих перешкод, які включають таке: (i) недовіра до фінансових установ та довгострокових інвестицій; (ii) слабке регулювання ринків капіталу; (iii) високі темпи інфляції, в середньому 15 відсотків за останні 10 років; (iii) обмежені інвестиційні можливості; і (iv) неспроможність завершити створення накопичувальної пенсійної системи (2-го рівня пенсійного забезпечення), яка все ще перебуває на стадії обговорення.

Через довгий список невдач фінансових установ, починаючи від знецінення вкладів у колишньому радянському Ощадбанку і закінчуючи банкрутствами банків у 2015-16 роках, громадянам України бракує довіри до довгострокових інвестицій. Ця недовіра частково є наслідком слабого регулювання з боку НКЦПФР, яка не має достатніх повноважень, порівняно з НБУ. Багато українців не мають доступу до широкого спектру фінансових інвестиційних інструментів, які можуть бути використані для компенсації високого рівня інфляції. Крім того, незважаючи на потенціал потужного фінансового ресурсу, запровадження 2-го рівня пенсійної системи залишається предметом постійних політичних дискусій.

Влада може покращити пенсійну сферу країни шляхом проведення значних реформ. По-перше, слід розглянути можливість усунення давно існуючих прогалин у повноваженнях НКЦПФР порівняно з міжнародними стандартами, встановленими Міжнародною організацією комісій з цінних паперів, як це було підкреслено в останніх звітах МВФ по країні.²⁴⁹ Це би значно розширило повноваження НКЦПФР, її незалежність, інституційну спроможність та мандат на транскордонне та внутрішнє співробітництво. По-друге, обмеження, накладені НБУ на інвестиції за кордон, мають бути скасовані або концептуально переглянуті. Подібним чином, слід переглянути положення спеціального пенсійного закону, який обмежує інвестиції в іноземні цінні папери максимум 20 відсотками пенсійних активів. Нарешті, довгоочікуваний закон про запровадження 2-го рівня пенсійного забезпечення має бути ухвалений та впроваджений.

²⁴⁸ Ці правила відповідають стандартній міжнародній практиці. Польща, наприклад, спочатку обмежила інвестування пенсійних активів за кордон, але потім пом'якшила цю вимогу. Грузія (2-й рівень, створений у 2019 році) встановила ліміт на 20 відсотків активів, інвестованих за кордоном. Румунія має загальний ліміт суми інвестицій в ЄС.

²⁴⁹ Розділ 67, Міжнародний валютний фонд, «Україна: Запит на отримання розширеної угоди в рамках Механізму розширеного фінансування та перегляд моніторингу програми за участю Ради директорів – Прес-реліз; Звіт персоналу; Заява Виконавчого директора МВФ щодо України», «Звіт МВФ по Україні за 2023 рік», №132 (1 березня 2023 року): <https://doi.org/10.5089/9798400240270.002>.

16.4 Поточна ситуація, нові можливості та стратегії приватного сектору

Вторгнення мало значний вплив на ринки капіталу України, в тому числі на вартість пенсійних активів. 2 червня 2022 року НБУ підвищив облікову ставку на 15 відсоткових пунктів до 25 відсотків річних. Це стало відповіддю на прискорення інфляції, яка сягнула 26,6 відсотка на кінець 2022 року (Державна служба статистики України). Як наслідок, відсоткові ставки за державними облігаціями та іншими інструментами різко зросли. Доходність жодного з пенсійних фондів не змогла перевищити рівень інфляції, а 19 фондів зазнали збитків у 2022 році. Інфраструктура фондового ринку, включаючи фондові біржі, Національний депозитарій та Розрахунковий центр, продовжує функціонувати завдяки розширенню цифровізації.

Відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС, Україна зобов'язана імплементувати директиви, що регулюють управління активами та пенсійні фонди. Незважаючи на нещодавнє впровадження MiFID II (ESMA 2014) та його інтеграцію в українське законодавство, ринок все ще очікує на запровадження нових нормативних актів для пенсійного сектору, включаючи Директиву ЄС 2009/65/ЄС про координацію законів, підзаконних актів та адміністративних положень, що стосуються підприємств колективного інвестування в перевідні цінні папери (UCITS), а також Директиву 2011/61/ЄС про менеджерів альтернативних інвестиційних фондів та внесення змін до директив (AIFMD).

Крім того, слід запровадити спеціальні правила для пенсійних фондів відповідно до Директиви ЄС 2016/2341 про діяльність та нагляд за установами професійного пенсійного забезпечення (IORPs). Ці нові правила зроблять українську сферу пенсійних

фондів більш прозорою та зрозумілою для іноземних інвесторів.

Адміністратори пенсійних фондів використовують спеціалізовані ІКТ-рішення для ведення бухгалтерського обліку. Ці рішення стосуються інформації про учасників, пенсійних внесків, прибутків і збитків, залишків пенсійних коштів та пенсійних виплат. Деякі з них вже існують і використовуються, але потребують оновлення, щоб полегшити дистанційне обслуговування клієнтів, цифровий підпис клієнта, мобільні додатки тощо. Оскільки жоден пенсійний фонд не має більше 500 000 учасників, плани впровадження обов'язкової пенсійної системи повинні враховувати обмежені можливості існуючої інфраструктури.

На розгляді у Верховній Раді перебуває кілька законодавчих ініціатив, що стосуються пенсійного сектору. Серед них є такі: (i) Законопроект № 5865 про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків»; (ii) Законопроект № 9212 про накопичувальне пенсійне забезпечення. Ці законопроекти, у разі їх прийняття, покращать ринки капіталу в Україні, відкривши значний обсяг активів для інвестування в широкий спектр фінансових інструментів, а також нададуть численні можливості для приватного сектору запропонувати нові послуги з управління пенсійними активами.

16.5 Ризик та пом'якшення впливу ризику

Пенсійні фонди України стикаються зі значними ризиками та викликами, які включають операційні, комерційні, валютні, кадрові, ІКТ та політичні ризики. Вторгнення Росії призвело до збільшення операційних ризиків. Наслідком вторгнення стало призупинення фінансових операцій з цінними

паперами, за винятком державних облігацій, що випускались починаючи з лютого 2022 року. Це призвело до обмежень та втрат для пенсійних фондів. НБУ також підвищив облікову ставку, що ще більше погіршило інвестиційне середовище. Хоча деякі з цих обмежень були пізніше зняті, передбачити та захиститися від майбутніх операційних ризиків все ще складно.

Комерційні ризики в сфері пенсійних фондів в Україні продовжують зростати. У 2023 році НКЦПФР запровадила нові вимоги щодо ліквідності активів компаній з управління активами, прагнучи вивести з ринку ненадійних управителів активів. Вартість валових активів в управлінні знизилася на 0,3 відсотка до 537 мільярдів гривень на кінець 2022 року, на відміну від зростання вартості валових активів в управлінні, яке спостерігалось у 2021 (УАІБ «Щорічний огляд»). Стагнація у сфері управління активами у 2022 році може призвести до того, що деякі компанії підуть з ринку у 2023 році, що матиме потенційний вплив на ситуацію з пенсійними фондами. У цьому контексті для пенсійних фондів дуже важливо проводити ретельну комплексну перевірку та переконуватися, що вони співпрацюють з надійними та стабільними компаніями, щоб захистити свої інвестиційні активи.

Валютні та інфляційні ризики викликають значне занепокоєння через історію девальвацій в Україні. Щоб захистити активи пенсійних фондів від знецінення, важливо забезпечити доступ до фінансових інструментів, які можуть пом'якшити ці ризики. Впровадження таких заходів, як диверсифікація, хеджування та пропозиція інструментів, прив'язаних до інфляції, може допомогти захистити вартість активів від девальвації валюти та інфляційного тиску.

Кадровий ризик також є важливим чинником, оскільки значна кількість людей виїхала з України після вторгнення. Скільки людей повернуться в Україну після війни невідомо; на їхнє рішення впливатимуть такі фактори, як можливості працевлаштування в Україні та наявність державних програм з відбудови зруйнованого житла. Ця невизначеність впливає на пропозицію та стабільність робочої сили в країні.

Необхідно оцінити прийнятність існуючих в Україні ІКТ-рішень у пенсійному секторі. ІКТ-рішення є життєво важливими для сучасних фінансових установ, в тому числі для пенсійної системи. На додаток до оцінки існуючих ІКТ-рішень, приватним операторам слід вивчити можливості впровадження іноземних ІКТ-рішень для вдосконалення пенсійної системи, в тому числі в сферах операційної ефективності, управління даними та обслуговування клієнтів. Ці рішення мають бути адаптовані до українського законодавства.

Нарешті, довіру до пенсійної системи знижують політичні ризики. Пенсійна система повинна викликати довіру як у її учасників, так і у стейкхолдерів, і не повинна зазнавати політичного чи корпоративного тиску. Пенсійна система має бути зрозумілою для громадян і повністю підзвітною регулятору.

16.6 Прогнози фінансових потоків

Удосконалення 2-го рівня пенсійної системи здатне згенерувати значні фінансові ресурси, які можна було б інвестувати в інструменти відновлення в Україні. Якщо закон про 2-й рівень пенсійної системи буде ухвалений Верховною Радою у 2023 році, то для завершення всіх необхідних кроків для його впровадження знадобиться до двох років часу, включно з розробкою ІКТ-рішень, ухваленням нових нормативно-правових актів та процедур, видачею ліцензій тощо. Таким

чином, внески могли б розпочатися не раніше 2026 року.²⁵⁰

До 2033 року Україна могла б накопичити пенсійні активи на суму від \$12,9 млрд до \$17,7 млрд. Якщо припустити, що рівень внесків становитиме 2 відсотка у 2026 році, 3 відсотка у 2027 році та 4 відсотка починаючи з 2028 року, то до 2033 року країна повинна буде накопичити

прогнозовані внески на суму \$13,1 млрд за базовим сценарієм (Таблиця 16.1) та \$17,5 млрд за більш оптимістичним сценарієм (Таблиця 16.2). Як частка ВВП вартість активів становитиме близько 0,4-0,5 відсотка ВВП у перший рік і зростатиме до 3,3-4,4 відсотка ВВП протягом перших п'яти років, а потім досягне 5,7-7,3 відсотка ВВП наприкінці 2033 року.

Таблиця 16.1 Базовий сценарій зростання за умови проведення пенсійної реформи

	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	Total
Внески, \$ млрд	0,6	1,0	1,4	1,6	2,0	2,0	2,1	2,3	13,1
Пенсійні активи, \$ млрд	0,6	1,6	3,1	4,7	6,7	8,7	10,8	12,9	12,9
У відсотках до ВВП	0,4%	0,9%	1,7%	2,4%	3,3%	4,1%	5,0%	5,7%	

Джерело: Прогнози ІFC.

Таблиця 16.2 Позитивний сценарій за умови проведення пенсійної реформи

	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	Total
Внески, \$ млрд	0,8	1,4	2,1	2,3	2,4	2,6	2,8	3,0	17,5
Пенсійні активи, \$ млрд	0,8	2,3	4,4	6,7	9,2	11,9	14,7	17,7	17,7
У відсотках до ВВП	0,5%	1,3%	2,3%	3,4%	4,4%	5,4%	6,4%	7,3%	

Джерело: Прогнози ІFC, Таблиця 16.1.

²⁵⁰ Внески до обов'язкового 2-го рівня не повинні фінансуватися за рахунок зменшення ставки внеску до основної солідарної системи, оскільки це призведе до негайного дефіциту в системі, який доведеться покривати за рахунок державних коштів.

ДОДАТОК А

Команда авторів та рецензентів

Звіт було підготовлено командою авторів в IFC на чолі з Йоханнесом (Ханом) Хердерше (старший економіст, CELCE), а підготовкою розділів «Короткий огляд» та «Інфраструктура» також керував Патрік Аваго (старший операційний офіцер, CN2UA). Керівники команди також підготували розділи «Вступ» та «Наскрізні питання». Керівники команди дякують за цінні коментарі наступним особам: Зейнаб Партоу (провідний економіст, CERCD), Нацуко Тоба (економіст, CERCD), Елleanor Робінс (старший фахівець із питань інвестицій, CNGBU), Вікторії Тетьори (спеціаліст з приватного сектору, CEUA1), В'ячеславу Гордієнку (інвестиційний офіцер, CN2UA), Девіду Бассіні Ортізу (консультант, CELCE), Олєгу Кудашову (старший інвестиційний офіцер, STAPU), Ірині Бондаренко (консультант, CELCE), Світлані Ігнатюк (програмний асистент, CEUPK), Тетяні Таран (програмний асистент, CEUVN), Тессі Коронадо Уллоа (виконавчий асистент, CELCE) та Мілді Бразите (тимчасова співробітниця, CEUVN).

Джон Грехем (провідний фахівець сектору промисловості, CNGTR) долучився до роботи над системою відстрочених платежів. Джеммайма Сі (провідний фахівець із ДПП, IPGPP) консультувала із питань ДПП. У підготовці підрозділів «Вступ» та «Наскрізні питання» були використані коментарі Флоріана Блюма (старший економіст, EECM2), і рецензії Омара Чодрі (керівник, CDП), Лоренса Картера (старший радник, CNGDR) та Карліса Смітса (провідний національний економіст, EECDR). Всі коментарі були надзвичайно цінними і прийняті з вдячністю.

Розділ про сільське господарство було підготовлено Сергієм Зорею (провідний економіст у сільському господарстві, SCAAG) та Давідом Бассіні Ортізом (консультант, CELCE) за участі Олєга Нів'євського (Київська школа економіки, консультант, CELCE), Оксани Вароді (провідний фахівець з питань інвестицій, CM2UA) та Марти Трофімової (керівник із питань сталості, Kernel). Висловлюємо вдячність за коментарі Хосе Ернесто Лопезу Кордови (провідний економіст, ЕТПС) та Хайнцу Штрубенгоффу (консультант ЕС).

Розділ про промисловість та торгівлю було підготовлено Дмитром Горюновим (Київська школа економіки та консультант CELCE) із врахуванням коментарів Девіда Бассіні Ортіза (консультант, CELCE) та Хосе Ернесто Лопеза Кордови (провідний економіст, ЕТПС). У процесі рецензування коментарі надавалися Сунітою Варадою (старший фахівець із питань розвитку приватного сектору, EECF2).

Розділ про туризм було підготовлено Іваном Ліптугою (Президент Національної туристичної організації України та консультант, CELCE) за участі Вікторії Тетьори (спеціаліст з приватного сектору, CEUA1) та Хосе Ернесто Лопеза Кордови (провідний економіст, ЕТПС). Висловлюємо вдячність за коментарі, надані у процесі рецензування, Варрену Полу Маєсу (провідний фахівець із соціального розвитку, SSAS2), Зузані Стентон-Геддес (старший фахівець із питань управління ризиками в умовах надзвичайної ситуації, SCAUR), Аланні Сімпсон (провідний фахівець із питань управління ризиками в умовах надзвичайної ситуації, SCAUR) та Еллен Гамільтон (провідний фахівець із питань міського розвитку, SCAUR).

Розділ про транспорт було підготовлено командою, яку очолювала Олена Чернишова (консультант, CN2UA), до складу якої входили Ірина Бондаренко (консультант, CELCE), Карлигаш Дайрабаєва (консультант, CELCE), із урахуванням ґрунтовних коментарів Елленор Робінс (старший фахівець із питань інвестицій, CNGBU), Олега Кудашова (старший інвестиційний офіцер, СТАРУ), Сергія Митарєва (провідний інвестиційний офіцер, CNGTR). Висловлюємо вдячність за надані у процесі рецензування коментарі Севарі Мелібаєвій (IBRD-INF, провідний фахівець у транспортному секторі, керівник програми, ІЕСДР), Грегуару Ф. Готьє (старший фахівець у транспортному секторі, ІЕСТ1), Саймону Девіду Еллісу (консультант, ІЕСТ1), Домініку Паскуале Пателлі (старший фахівець у транспортному секторі, ІЕСТ1) та Деніелу Пуліді (старший фахівець у транспортному секторі, ІЕСТ1).

Розділ про енергетику та видобування корисних копалин було підготовлено Нацуко Тоба (економіст, СЕРСД) та Анною Зволікевич (консультант, CELCE). Май Нгуєн (старший фахівець у сфері енергетики, СЕУАЕ), Олександр Короб (фахівець у сфері енергетики, СЕУАЕ), Владислав Ковбаса (консультант, СЕУАЕ) і Вікторія Тетьора (спеціаліст з приватного сектору, СЕУАЕ) надали цінну інформацію під час обговорень про енергоефективність у будівлях. Висловлюємо вдячність за надані у процесі рецензування коментарі Сілвії Мартінез Ромеро (провідний фахівець у сфері енергетики, ІЕСЕ1), Коджі Нішіда (старший фахівець у сфері енергетики, ІЕСЕ1), Роману Новікову (фахівець у сфері енергетики, ІЕСЕ1), Мануелю Берленг'єро (провідний фахівець у сфері енергетики, ІЕСЕ1).

Розділ про телекомунікації, поштові послуги та радіо- і телемовлення було підготовлено Нацуко Тоба (економіст, СЕРСД) та Анною Зволікевич (консультант,

CELCE). Висловлюємо вдячність за надані у процесі рецензування коментарі Севарі Мелібаєвій (IBRD-INF, провідний фахівець у транспортному секторі, керівник програми, ІЕСДР)

Розділ про водопостачання та водовідведення було підготовлено Іріною Капітою (консультант, CELCE). Висловлюємо вдячність за надані у процесі рецензування коментарі Еллен Гамільтон (провідний фахівець із питань міського розвитку, SCAUR).

Розділ про зрошування було підготовлено Давідом Бассіні Ортізом у консультації з Рану Сінха (старший фахівець з питань управління водними ресурсами, SCAWA).

Розділ про житло було підготовлено Коллін Бутчер-Голлах (Мельбурнський університет та консультант, CELCE) та Вікторією Тетьорою (спеціаліст з приватного сектору, СЕУА1), із врахуванням коментарів Йоханнеса (Хана) Хердерше (старший економіст, CELCE). Висловлюємо вдячність за надані у процесі рецензування коментарі Еллен Гамільтон (провідний фахівець із питань міського розвитку, SCAUR)

Розділ про муніципальні послуги було підготовлено Коллін Бутчер-Голлах (Мельбурнський університет та консультант, CELCE). Висловлюємо вдячність за надані у процесі рецензування коментарі Еллен Гамільтон (провідний фахівець із питань міського розвитку, SCAUR).

Розділ про охорону здоров'я було підготовлено Лукою Вончіно (консультантом, CELCE), Акнур Юматовою (інвестиційний офіцер, СТАРУ) та Карін Бачонгі (головний інвестиційний офіцер, СТАРН).

Розділ про освіту було підготовлено Джуліаною Гуакета Оспіна (старший фахівець із питань освіти, CHEGE) та Джеймсом

Грешемом (старший фахівець із питань освіти, HECED), за участі Адрієна Семюеля Джулієна Олчак Олчевські (консультант, HECED).

Розділ про фінансовий сектор і банківську сферу було підготовлено Русту Харуном Ергунесом (консультант, CELCE), Левантом Карадаї (старший економіст, CELCE) та Заріною Одінаєвою (операційний офіцер, CEUA1). Висловлюємо вдячність за надані у процесі рецензування коментарі та рекомендації Йоганні Ягер (старший фінансовий фахівець, EECF2), Євгену Гребенюку (старший фінансовий фахівець, EECF2) та Умедяну Умарову (старший інвестиційний офіцер, CF258).

Розділ про пенсійне забезпечення було підготовлено Олександром Панченко (консультант, CELCE). Висловлюємо вдячність за надані у процесі рецензування коментарі Олексію Случинському (старший фахівець із питань соціального захисту, HMNSP).

Редакторами звіту були Шон Лотроп, Оскар Перлбек та Леслі Роджерс (консультанти, CELCE). Вікторія Тетбора (спеціаліст з приватного сектору, CEUA1) очолювала процес проведення консультацій із урядом України. Сибіл Марадза (консультант, CELCE) розробила верстку звіту для публікації. Переклад звіту українською мовою було здійснено перекладачем Зінаїдою Шульгою. Редагування українського тексту та підготовка звіту українською та англійською мовами до публікації була здійснена Оленою Берьозкіною. Крістофер Веллакотт (старший фахівець із комунікацій, CCOCO), Браян Беарі (фахівець із комунікацій, CCOCO) та Іріна Сарченко (фахівець із комунікацій, CCOCO) переглядали документ до публікації. Катерина Чечель (фахівець із питань операційної діяльності, CEUPK) готувала документ для розповсюдження.

ДОДАТОК ДО РОЗДІЛУ 3: Методологія і припущення – Прогноз приватних інвестицій у сільськогосподарський сектор

Потреби у фінансуванні на відновлення та відбудову в сільському господарстві були визначені у RDNA2 на рівні \$29,7 млрд впродовж 2023–2033 років. Задоволення цих потреб вимагає як державного (в тому числі донорського), так і приватного фінансування. Державна підтримка буде необхідною для залучення приватних інвестицій.

Орієнтовний рівень державного фінансування розраховано на основі показників за минулі періоди. Державні видатки на сільське господарство в роки, що передували вторгненню Росії в Україну, становили в середньому \$556 млн на рік. В цю суму входять як прямі трансферти фермерам у вигляді поточних субсидій, інвестиційних грантів, податкових пільг, так і фінансування допоміжних послуг (наприклад, безпечність харчових продуктів, санітарні та фітосанітарні заходи та дослідження).

Орієнтовний рівень приватного фінансування був розрахований на основі щорічних сум приватного фінансування з усіх можливих джерел, яке залучалось у первинне сільське господарство в роки перед вторгненням, і становить \$21 млрд (на основі даних за минулий період та перехресної перевірки з представниками аграрних підприємств), з яких 10 відсотків (близько \$2 млрд) – були капітальними інвестиціями, а решта – обіговими коштами.

- Економічні втрати можуть бути відшкодовані за рахунок приватного фінансування, проте для цього необхідна державна підтримка, щоб зменшити вартість запозичень, наданих на

комерційних умовах, скоротити витрати на агрологістику та допомогти дрібним господарствам.

- Очікується, що більшість завданої шкоди, включаючи пошкоджену техніку та інше майно, буде покрито за рахунок державних коштів.

Сценарій «за відсутності реформ» припускає, що державне фінансування надаватиметься в обсягах, що й перед російським вторгненням.¹ А за рахунок приватного фінансування буде профінансовано решту потреб, визначених у RDNA2.

Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» припускає, що державні видатки на сільське господарство збільшаться на 20 відсотків унаслідок отримання більшої суми донорського фінансування, наданого на підставі позитивного ефекту від реформ. Такі реформи могли б розблокувати додаткове приватне фінансування на суму близько \$10,4 млрд (\$2,4 млрд в 2023–2026 та \$8 млрд в 2027–2033).

Обидва сценарії припускають, що держава профінансує забезпечення суспільних благ для того, щоб привабити приватні інвестиції. Такими суспільними благами є норми продовольчої безпеки, санітарні й фітосанітарні заходи, лабораторії, сертифікація та верифікація відповідності, а також інші сприятливі фактори, такі як сільськогосподарські дослідження, агрометеорологічна інформація та об'єкти фізичної і цифрової інфраструктури тощо.

¹ Ключовим ризиком, який ставить під сумнів реалістичність цього припущення, є існування величезних майбутніх потреб у державних видатках в інших секторах на фоні малих фіскальних можливостей країни.

ДОДАТОК ДО РОЗДІЛУ 6: Методологія і припущення – Прогноз приватних інвестицій у транспортний сектор

Потенціал транспортного сектору щодо залучення приватних інвестицій оцінювався у шести галузях: дорожнього господарства і автомобільного транспорту, залізничному, морському та внутрішньому водному транспорті, аеропортах, міському транспорті, логістиці та мультимодальних перевезеннях. Для кожного сектору розраховані суми включали (1) кошти на задоволення потреб, визначених у RDNA2 (Світовий банк та інші 2023), та (2) кошти на розвиток сектору, що пов'язаний з іншими можливостями. У прогноз інвестиційних потреб увійшли (i) розмір шкоди, завданої приватному майну, інформація про яку була відсутня (використовувалась екстраполяція відомих даних, наприклад, щодо пошкодження залізничного та міського транспортного парку); та (ii) вартість можливостей, не пов'язаних із завданою шкодою, але необхідних для підтримання обслуговування на рівні, як перед вторгненням (наприклад, оновлення парку та реконструкція інфраструктури) або підвищення ефективності та стійкості транспортних систем (наприклад, можливі інвестиції в нову інфраструктуру або активи).

Прогнози розглядали два сценарії:

- Сценарій «за відсутності реформ» описує потенціал для приватних інвестицій, які були би можливими без додаткових реформ. Ці прогнози здебільшого ґрунтуються на фінансових потоках за минулий період.
- Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» розраховує потенціал для приватних інвестицій після впровадження реформ у кожній підгалузі. Цей сценарій розглядає можливості покращення якості послуг в секторі з

метою прискорення інтеграції в ЄС і декарбонізації.

Це дослідження використовує підготовлений МВФ базовий сценарій (МВФ 2023) середньострокової траєкторії зростання України, яка припускає зростання ВВП на рівні 4 відсотків у період з 2023 по 2033 роки при сценарії «за відсутності реформ» і 6 відсотків при сценарії «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів», а також чистої міграції відносно кінця 2021 року в розмірі мінус 2 мільйони осіб. Прогнози в дослідженні зафіксовані в цінах 2023 року. Щоб узгодити ціни попередніх років із цінами 2023 року, дослідження використовує дефлятор IMFGDP.

Інвестиції вважаються *державними*, якщо джерелом фінансування є бюджет держави або органу місцевого самоврядування, або державних підприємств. До *приватних* інвестицій належать інвестиції в (i) активи, що повністю належать приватним юридичним або фізичним особам; (ii) надання товарів або послуг приватною стороною через державну інфраструктуру, якою управляє ДП або концесіонер, або надання товарів або послуг приватною стороною багатьом споживачам; та (iii) приватні частки в ДПП. Прогнози відповідають каскадному підходу Світового банку, який для підтримки розвитку надає пріоритет приватному фінансуванню перед державним, де це можливо.

Потреби в коштах для реконструкції пошкоджених доріг і мостів та відновлення базових послуг, оцінюються в RDNA2 у \$50,7 млрд. Оскільки дорожня інфраструктура на 100 відсотків перебуває

у державній власності та управлінні, ця оцінка не передбачає приватних інвестицій у реконструкцію за сценарієм «за відсутності реформ». Оцінка також припускає, що розширення пунктів перетину кордону, визначена RDNA2 як потреба у відновленні, фінансуватиметься з державного бюджету.

Ця оцінка дотримується припущень RDNA2, що сукупна сума очікуваних інвестицій приватного сектору розподілятиметься в часі так: 12 відсотків від загальних потреб у 2023–2026 роках та 88 відсотків у 2027–2033 роках. Сценарій «за умови додаткових реформ» передбачає, що запровадження схем ДПП для фінансування дорожньої інфраструктури дозволить залучити приватне фінансування для реконструкції окремих автомагістралей. При цьому, в дослідженні розглядаються і можливі приватні інвестиції в сегменти доріг, які увійшли в RDNA2 і які були визначені як такі, що відповідають критеріям прийнятності для ДПП (Агенція з питань підтримки державно-приватного партнерства «Програма ДПП в автодорожньому секторі України»).

Серед інших можливостей в секторі автомобільного транспорту є ДПП на обрані автомагістралі, модернізація вантажних перевезень, удосконалення міжнародних пасажирських перевезень та розширення й модернізація національної зарядної інфраструктури для електромобілів.

Сценарій «за відсутності реформ» бере за основу схеми розвитку, що існували до російського вторгнення. Ця оцінка не передбачає збільшення парку вантажівок, і припускає, що вживані вантажні автомобілі замінять 95 відсотків набагато

старіших транспортних засобів, у зв'язку з чим отриманий середній вік автопарку становитиме 14,6 років (Auto24 2023).¹ Крім того, оцінка не очікує збільшення парку міжнародних пасажирських автобусів і припускає деякі інвестиції в оновлення рухомого складу, щоб утримувати вік транспортних засобів на рівні 16 років (УкрТрансБезпека 2022). Дослідження припускає ті самі темпи реконструкції автовокзалів міжміського сполучення, що існували перед 2022 роком (приблизно 1 вокзал на 18 місяців).² Відновлення пошкоджених автовокзалів, попри те, що більшість з них експлуатуються приватними компаніями, передбачається виконати за рахунок державних коштів. Продовження розвитку зарядної інфраструктури для електромобілів очікується такими самими темпами, як у 2021.³

Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» передбачає, що запровадження схем ДПП для фінансування дорожньої інфраструктури дасть можливість залучити приватне фінансування для реконструкції окремих автомобільних доріг. Відбір здійснюватиметься на основі аналізу ділянок доріг, найбільш перспективних для ДПП (ІСБ та ІФС «Програма ДПП в автодорожньому секторі України»). Хоча зростання парку вантажних автомобілів не очікується, інвестиційні витрати зростають, оскільки старі вантажівки замінюються на нові транспортні засоби, щоб досягти середнього віку вантажівок, прийнятого в ЄС – 14 років (АСЕА 2021). Цей сценарій припускає, що транскордонний пасажирський потік зростатиме завдяки лібералізації міжнародних пасажирських перевезень, що призведе

¹ У 2021 році було куплено новими лише 5 відсотків сідлових тягачів.

² До 2022 року кожні 1,5 року ремонтувався в середньому один автовокзал, і середня вартість екстраполюється з попередніх років і конвертується в ціни 2023 року.

³ 500 нових зарядних станцій на рік, з яких 75 відсотків є станціями повільного заряджання (Кутіна 2021).

до зростання та оновлення автобусного парку.⁴ Дослідження також припускає, що автовокзали міжміського сполучення у великих містах будуть реконструйовані відповідно до стандартів ЄС. Терміни реалізації залежать від розміру міста: вокзали в містах з населенням понад 500 000 осіб мають бути завершені у 2023–2026 роках, а в містах з населенням понад 250 000 – у 2027–2033 роках.

Дослідження припускає, що інфраструктура зарядних станцій для електромобілів буде розширюватися відповідно до стандартів ЄС, тобто станції доступні через кожні 60 кілометрів на всіх дорогах (IFC 2021), що означає наявність 8 802 станцій до кінця 2033 року. Передбачається, що всі новозбудовані зарядні станції будуть швидкозарядними.

Залізничний транспорт

В оцінці RDNA2 по залізничному транспорту увійшли залізничні колії, мости, станції, рухомий склад, залізничне обладнання та інші активи. Ці дані відображають завдану шкоду, про яку повідомляє УЗ, і за сценарієм «за відсутності реформ» вважаються 100-відсотковими державними інвестиціями. Сценарій «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів» передбачає дерегуляцію УЗ, а також передачу в концесію основних залізничних станцій/ вокзалів. Однак концесія передбачається лише для вузлових залізничних станцій з високим пасажиропотоком: лише 2 вокзали з усіх, включених в RDNA2, відповідають цим критеріям і можуть бути включені як потенційні об'єкти концесій на період 2027–2033 років (Агенція з підтримки державно-приватного партнерства «7 залізничних вокзалів...»).

Щоб поррахувати шкоду, завдану приватному сектору, що не увійшла в RDNA2,

припускалось, що рухомий склад приватного сектору поніс той самий рівень завданої шкоди, що й рухомий склад державного сектору: 5,2 відсотка по локомотивах та 7,6 відсотка по рухомому складу.⁵ У сценарії «за відсутності реформ» припускалось, що пасажирські станції та вокзали УЗ будуть фінансуватись державою.

У сценарії «за умови додаткових реформ» передбачається, що перехід на стандартну європейську колію буде здійснено силами державного сектору. Однак дослідження припускає, що розвиток стандартної європейської колії стимулюватиме інвестиції приватного сектору в рухомий склад та логістичні термінали. Розділ 6.7, присвячений логістиці та мультимодальним перевезенням, пояснює, які інвестиції очікуються в логістичні термінали.

Розрахунки по модернізації рухомого складу та розмірах інвестицій, а також вартості інвестицій для спеціалізованих терміналів для негабаритних та небезпечних вантажів були запозичені зі Стратегії сталого розвитку логістики в Україні до 2030 року. Там, де графік реалізації відсутній, оцінка ґрунтується на припущеннях, зроблених в RDNA2, що очікувані інвестиції приватного сектору в залізничний транспорт становитимуть 12 відсотків від загальних потреб у 2023–2026 роках і 88 відсотків у 2027–2033 роках при обох сценаріях.

Морський та внутрішній водний транспорт

Потреба в коштах на відновлення пошкоджених об'єктів у секторі (переважно морських портів) згідно з RDNA2 становить \$365,6 млн. Оскільки більшість морських

⁴ Ринкова оцінка припускає трикратне зростання міжнародного парку автобусів, а також повну заміну автобусів на нові транспортні засоби кожні десять років.

⁵ Розрахунки на основі даних про рухомий склад, отримані від УЗ перед та під час російського вторгнення в Україну. Хоча приватні локомотиви не допускаються на головну залізничну колію, приватний сектор володіє та експлуатує значну частину маневрових локомотивів.

портів в Україні перебувають у державній власності, очікується, що вони будуть відновлюватися за рахунок державних коштів. Обидва сценарії, і «за відсутності реформ» і «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів», виходять з того, що пошкоджені морські порти, які зараз перебувають у концесії («Херсон», «Ольвія» і деяка територія порту Миколаїв) будуть відбудовуватися приватним коштом. Сценарій «за умови додаткових реформ», крім того, передбачає реалізацію ДПП на Дніпровських шлюзах за участі приватного капіталу як мінімум 50 відсотків.⁶ Частка потреб у приватних інвестиціях, вказана в RDNA2, оцінена як 12 відсотків від загального розміру потреб у коштах у 2023–2026 роках, і 88 відсотків у 2027–2033 роках при обох сценаріях.

Розвиток сектору передбачає збільшення пропускної спроможності дунайської портової інфраструктури, модернізацію флоту на Дунаї та Дніпрі, будівництво другого Каховського шлюзу на Дніпрі та приватизацію стивідорних компаній.

Сценарій «за відсутності реформ» передбачає, що розвиток дунайських портів та інфраструктури на річці Дніпро здійснюватиметься за рахунок держави, а річковий флот не модернізуватиметься відповідно до тенденцій, які існували до 2022 року.⁷

Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» передбачає приватизацію державних підприємств та портів, що працюють на Дунаї, за рахунок інвестицій, схвалених згідно з Планом відновлення України. Очікується, що річковий флот на Дунаї збільшиться втричі, щоб задовольнити зростаючий попит (Адміністрація морських портів

України 2023), буде модернізований, щоб задовольнити умову про середній вік флоту 20 років (Інструмент європейського сусідства й партнерства 2023). Оскільки нинішній середній вік українських річкових суден перевищує 30 років, передбачається, що модернізація флоту потребуватиме заміни 90 відсотків суден у 2023–2026 роках. Припускається, що річковий флот Дніпра буде модернізований і розширений для обслуговування зростаючих обсягів вантажів відповідно до прогнозів на 2021 рік, з поправкою на дворічну затримку в досягненні проміжних етапів, спричинену вторгненням (Інструмент європейського сусідства й партнерства 2023). Принаймні одна стивідорна компанія в кожному морському порту буде приватизована, в результаті чого частка приватного сектору в інвестиціях сягне 40-відсотків у 2023–2026 роках та 60 відсотків у 2027–2033 роках.

Прогнози розвитку річкових портів Дніпра та концесій морських портів описані в розділі 6.7, присвяченому логістиці та мультимодальним перевезенням, оскільки вони зачіпають більше ніж один вид транспорту.

Аеропорти

Потреби у фінансуванні на відновлення сектору аеропортів оцінюються в \$ 1,68 млрд (RDNA2). Більшість пошкоджених аеропортів перебувають у повній державній власності, і передбачається, що їх реконструкція буде здійснюватися за рахунок державного бюджету. У тих аеропортах, де термінали перебувають у приватній власності (Харків, Дніпро, Івано-Франківськ), реконструкція терміналів передбачається за рахунок приватного сектору, а оскільки злітно-посадкові смуги залишаються в державній власності, то їх реконструкція

⁶ У червні 2023 була зруйнована дамба Каховської ГЕС на річці Дніпро, спричинивши масові затоплення та, ймовірно, довготривалу зупинку судноплавства Дніпром. Однак, станом на дату підготовки цього звіту жодної оцінки рівня збитків та наслідків цієї катастрофи для транспортного сектору зроблено не було.

⁷ Менше ніж 8 відсотків річкового флоту є молодшим за 20 років (IFC 2021b).

не включалась до прогнозів щодо інвестицій приватного сектору в обох сценаріях.

Сценарій «за умови додаткових реформ» передбачає реконфігурацію мережі аеропортів та впровадження концесійних угод для залучення приватних інвестицій у реконструкцію та розвиток деяких аеропортів. Кількість аеропортів та обсяг інвестицій взято з планів Агентства ДПП України, але які саме аеропорти будуть відібрані для концесій, стане відомо пізніше (Агенція з питань підтримки державно-приватного партнерства «Список проектів»).

Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» розглядає можливість передачі в концесію ще двох пасажирських аеропортів, не включених до переліку збитків з RDNA, при цьому які конкретно аеропорти це будуть, визначиться пізніше. Будівництво нового аеропорту на Закарпатті заплановано на 2027–2033 роки.⁸ На умовах концесії буде запропоновано будівництво одного вантажного терміналу (Міністерство інфраструктури України 2018). Розмір капіталовкладень у вантажний термінал розрахований на підставі існуючих кошторисів проекту, але точне місце розташування цього аеропорту буде визначено після реконфігурації мережі аеропортів.

Міський транспорт

Розрахунки шкоди, завданої рухомому складу міського громадського транспорту, інфраструктурі, депо, машинам для технічного обслуговування, зазначені в RDNA2, ґрунтуються на даних, які повідомлялись місцевим та регіональними органами влади, і стосуються тільки майна в державній власності. Ось чому сценарій «за відсутності реформ» припускає, що відновлення цих активів фінансуватиметься державним сектором.

Сценарій «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» припускає відновлення за рахунок приватного фінансування тільки парку міського транспорту, тоді як інфраструктура буде ремонтуватися державним коштом. Рівень участі приватного сектору очікується на рівні 12 відсотків у 2023–2026 роках, і 88 відсотків у 2027–2033 роках.

У сценарії «за відсутності реформ» передбачається, що приватний сектор продовжуватиме оновлювати парк за рахунок вживаного рухомого складу (тенденція, що спостерігалася до вторгнення), а міський електротранспорт і надалі перебуватиме в управлінні і оновлюватиметься місцевими органами влади залежно від наявних коштів у відповідному бюджеті. Передбачається, що послуги таксі та мікромобільності продовжать розвиватися тими самим темпами, які спостерігалися до 2022 року, при цьому для послуг таксі використовуватимуться транспортні засоби з двигуном внутрішнього згорання.

Сценарій «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів» відображає стратегію декарбонізації України (Транспортна стратегія України та Закон №8172) і передбачає електрифікацію 50 відсотків автобусів громадського транспорту до 2030 року (із заміною акумуляторів після семи років експлуатації), реорганізацію депо та витрати на розбудову інфраструктури, покладені на приватний сектор, виходячи з поточної частки участі приватного сектору в управлінні громадським транспортом (на рівні 69 відсотків для автобусного транспорту). Очікується, що на частку приватного сектору припадатиме 10 відсотків інвестицій в послуги таксі і мікромобільності у 2023–2026 роках і 40 відсотків⁹ у 2027–2033 роках, за умови переходу громадського транспорту на транспортні засоби на електричній тязі.

⁸ Вартість будівництва (державного) злітно-посадкової смуги Закарпатського аеропорту розрахована в RDNA2.

⁹ Ринковий потенціал розраховується на основі коефіцієнта співвідношення кількості автомобілів таксі або сервісу попутних поїздок на кожні 1000 осіб. Коефіцієнт розраховано як середнє значення на основі даних з Англії та Уельсу (4.88), Латвії (3.87) та Литви (6.32).

Логістика та мультимодальний транспорт

Цей розділ RDNA2 не містить розрахунку прямої завданої шкоди цьому сектору.

Інвестиції в цей сектор можливі лише при сценарії «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів», і можуть мати вигляд концесій логістичних та мультимодальних терміналів, а також будівництва об'єктів для зберігання сільськогосподарської продукції на пунктах перетину кордону з ЄС.

Передбачається, що один мультимодальний термінал буде побудований в одному з дунайських портів, як це передбачено Планом відновлення України (Юкрейніан Шіппінг Магазін «Міністр інфраструктури...»). Три мультимодальні термінали будуть побудовані на річці Дніпро – це передбачено Національною транспортною стратегією України та Аналітичною запискою до Закону «Про внутрішній водний транспорт» (Dornier Consulting and Egis International 2016; Європейський інструмент сусідства 2023). Навіть якщо Дунайський термінал, за очікуваннями, буде побудовано в період 2023–2026 років, щоб задовольнити негайний попит

на пропускну спроможність, один термінал на Дніпрі буде побудовано в період 2023–2026 років, а два інших – у період 2027–2033 років. Ще три морські портові термінали будуть побудовані приватними компаніями, причому вже запланована концесія Чорноморського порту буде реалізована у 2023–2026 роках, а дві додаткові концесії – у 2027–2033 роках. Конкретні порти для двох останніх концесій ще не визначені; розмір інвестицій буде відповідати Плану відновлення України.

Проведення ремонту та модернізації сортувальних залізничних станцій очікується у 2023–2026 роках (відповідно до Плану відновлення України), а один новий перевантажувальний термінал на подовженій колії стандарту ЄС планується побудувати в 2026–2033 роках (коли будуть завершені роботи з подовження нової колії), при цьому вартість цих проєктів визначалася на основі порівняльного аналізу аналогічних терміналів у Польщі та Україні. Будівництво терміналів для зберігання сільськогосподарської продукції поблизу кордону з ЄС передбачається на основі Плану відновлення України і пропонується на період 2023–2026 років, як негайна потреба (Уряд України «План відновлення України»).

ДОДАТОК ДО РОЗДІЛУ 7: Примітки щодо припущень та методології – прогноз приватних інвестицій в сектор енергетики та видобування корисних копалин

Загальні припущення

Приватний сектор міг би зробити значний внесок у зелене та стійке відновлення сектору енергетики та видобування корисних копалин України, особливо, якщо б уряд впровадив реформи. Приблизно \$47 млрд – у таку суму оцінюються потреби на відновлення та відбудову сегментів, що належать як державному, так і приватному секторам. Залучення додаткового приватного фінансування вимагатиме від уряду розгляду та погодження різних інноваційних варіантів участі приватного фінансування, зокрема, різні види комерційного фінансування державних підприємств, боргове фінансування – від кредитів МФО до кредитів комерційних банків та інструментів ринку капіталу, а також різні форми ДПП, тощо. Основне завдання полягає в тому, щоб знайти способи, спираючись на обмежені державні та донорські ресурси, залучити кошти на фінансування тих сотень мільярдів, які будуть потрібні для відбудови.

З огляду на те, що дезагреговані дані по сектору енергетики в RDNA2 не наводяться, потреби галузей генерації, передачі та розподілу електроенергії в цьому звіті є оціночними, і базуються на пріоритетних потребах 2023 року, визначених у RDNA2 ¹

та на прогнозованому базовому потенціалі валової генерації, постачання первинної енергії та експортного потенціалу.

Базові прогнози ґрунтуються на минулих тенденціях та прогнозованому річному зростанні ВВП (МВФ 2023а), позаяк у минулі роки річне зростання і валового виробництва електроенергії, і постачання первинної енергії, і реального ВВП демонстрували подібні тенденції. Базові прогнози також враховують прогнозоване зростання європейських енергетичних ринків та візію українського уряду стосовно сектору енергетики. ²

Наведені розрахунки є орієнтовними і можуть суттєво відрізнитися залежно від використаних припущень. На додаток до наскрізних застережень, зазначених у Розділі 1, прогнозоване збільшення чистої потужності базується на низці інших припущень. Зокрема, прогнозоване збільшення чистої потужності базується на спрощених розрахунках, як от, припущення про коефіцієнт використання встановленої потужності електроенергетичної системи ³ на рівні 29 відсотків, розрахунку валової генерації електроенергії з урахуванням зростаючої змінної відновлюваної енергії та історично низького коефіцієнту використання потужності та номінальної надлишкової потужності в Україні. (OECD

¹ Звіт RDNA2 містить дезагреговані дані по енергетичному сектору лише для пріоритетних потреб на 2023 рік.

² Звіт оцінює потреби, визначені RDNA2, та потенційні можливості приватного сектору на основі прогнозів попиту та пропозиції на енергоносії, а також з урахуванням енергетичної стратегії України та прогнозів, опублікованих ОВД, Енергетичним Співтовариством, ENTSO-E, ENTSOG, ЄС, Агентством ЄС з питань співробітництва енергетичних регуляторів, Урядом України, MEA, IRENA, міжнародними та українськими компаніями, Массачусетським технологічним інститутом та Групою Світового Банку.

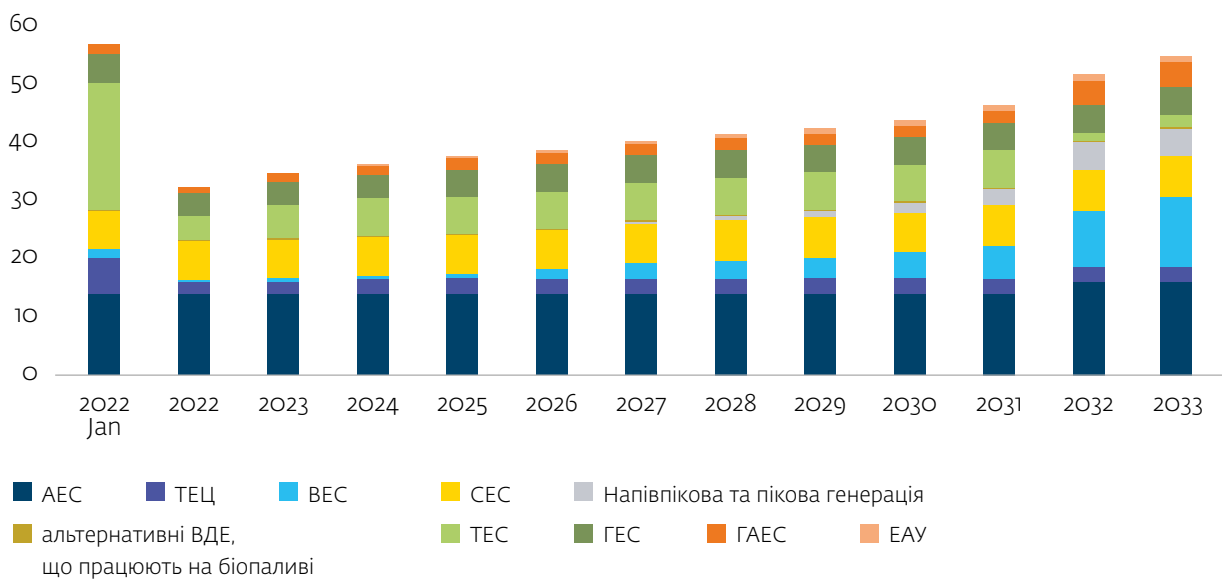
³ Коефіцієнт використання встановленої потужності: Відношення електричної енергії, виробленої генеруючою одиницею за певний період часу, до електричної енергії, яка могла б бути вироблена за умови безперервної роботи на повну потужність за той самий період. Щоб оцінити додану потужність, команда використовувала суму потужностей усіх генеруючих одиниць.

Рисунок А7.1 Історичний коефіцієнт використання встановленої потужності (%) та встановлена потужність (ГВт) електроенергетичної системи

Джерела: OECD (2023) (щодо встановленої потужності) та Євростат (щодо генерації, щоб розрахувати коефіцієнт використання потужності).

Рисунок А7.2 Припущення щодо встановленої потужності генерації електроенергії, базовий прогноз

Джерело: Розрахунки IFC.

Примітки: EAU = енергоакumuлююча установка, ГЕС = гідроелектростанція, ГАЕС = гідроакumuлююча електростанція, ТЕС = теплова електростанція, СЕС = сонячна електростанція, ВЕС = вітрова електростанція, ТЕЦ = теплоелектроцентраль.

2023 та Рисунок 7.2).⁴ Базовий прогноз генерації електроенергії дотримується моделі планування виробництва електроенергії, розроблений командою МБРР, а також

енергетичної стратегії Енергетичного Співтовариства і енергетичної стратегії уряду (Kantor & E3M 2021). Команда також оцінила й інші можливості (окрім RDNA2),

⁴ Загальна встановлена диспетчерська потужність в Україні до вторгнення становила близько 44 ГВт, тоді як максимальний попит у 2021 році становив 25 ГВт-год. До вторгнення Укренерго оцінювало темп щорічного зростання попиту на 1,5 відсотка протягом наступного десятиліття. Виходячи з попиту до вторгнення, це означає 29-30 ГВт пікової споживаної потужності у 2031 році, що є достатнім для покриття внутрішнього попиту, навіть якщо будуть використані всі експортні потужності.

Рисунок А7.3 Встановлена потужність, Енергетична стратегія Уряду України, базовий сценарій відновлення (ГВт)

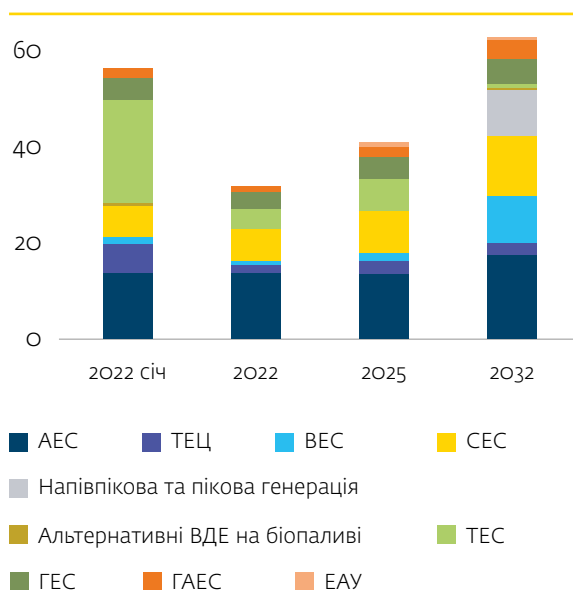
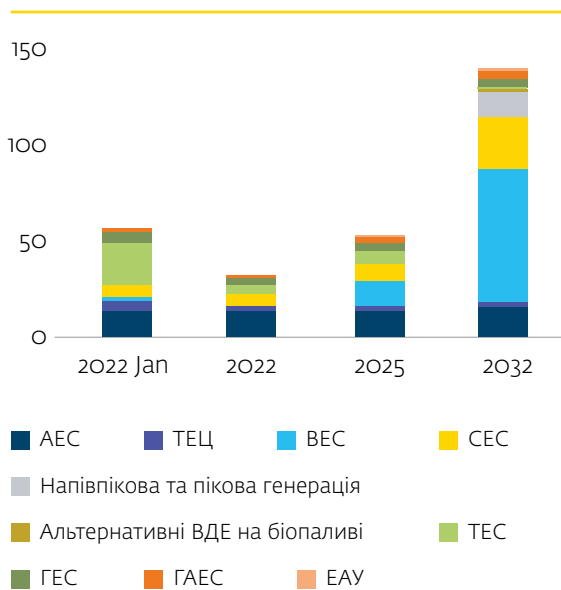

Рисунок А7.4 Встановлена потужність, Енергетична стратегія Уряду України, сценарій прискореного експорту (ГВт)

Джерела: Київська школа економіки по енергетичній стратегії 2022–2032,⁵ та Укренерго по даних на січень 2022 року.⁶

Примітка: ЕАУ = енергоакумуляуюча установка, ГЕС = гідроелектростанція, ГАЕС = гідроакумуляуюча електростанція, ТЕС = теплова електростанція, СЕС = сонячна електростанція, ВЕС = вітрова електростанція, ТЕЦ = теплоелектроцентраль.

з урахуванням цілей Уряду України щодо розвитку сектору енергетики та видобування корисних копалин.

Обидва сценарії, як «за відсутності реформ», так і «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» оцінюють потенціал приватного сектору, порівнюючий його з базовим прогнозом (Рисунок А7.2), який враховує як прогнози ВВП, так і політичні цілі України для енергетичного сектору (наприклад, ядерна енергетика, природний газ, біометан, експорт, місцеве виробництво обладнання для ВДЕ тощо), але прогнозні значення нашого звіту є нижчими за показники енергетичної стратегії Уряду України (Рисунок А7.3 та Рисунок А7.4).

Наведені у звіті прогнози є нижчими за цільові показники уряду навіть за сценарієм реформ та регуляторних заходів. Причина

полягає у відмінності у прогнозах щодо вітрових турбін, електролізерів, пікових електростанцій та літій-іонних 2-годинних батарей для зберігання енергії. Зазначені у звіті інвестиційні можливості включають: розвиток нової або модернізацію існуючої інфраструктури та активів, а також розвиток потужностей з виробництва обладнання для відновлюваної енергетики.

Сценарій за відсутності реформ припускає, що більша частина фінансування на відновлення, визначеного в RDNA2, продовжуватиме тенденції, що існували до і під час вторгнення; за межами потреб, визначених у RDNA2, приватні інвестиції продовжуватимуться, але будуть обмеженими через накопичені невирішені проблеми, такі як заборгованість між гравцями сектору, відсутність конкуренції та тарифи, що не покривають собівартість. Сценарій реформ та регуляторних заходів

⁵ Київська школа економіки, «Робоча група бізнесу та держави: Електроенергетика [Робочі групи бізнесу та держави: Електроенергетика],»

⁶ 4 серпня 2023 року, <https://www.youtube.com/watch?v=8IDD-DRzmps>.

Дані Укренерго на сайті Dixi group, <https://map.ua-energy.org/en/dashboards/5/>.

передбачає, що Україна швидко та успішно реформує внутрішній ринок для приведення його у відповідність до законодавства ЄС, а також передбачає, що міжнародні партнери України (включно з ЄС та його державами-членами, США, Великою Британією, Японією, Канадою та Австралією) вживатимуть політичні заходи, спрямовані на тіснішу інтеграцію української економіки в європейську та глобальні виробничо-збутові ланцюги.

Первинне та вторинне законодавство, прийняте протягом 2023 року або пізніше, може потребувати часу для імплементації та спричинення відчутного ефекту. Тому сценарій реформ та регуляторних заходів передбачає, що інвестиції будуть здійснені не раніше 2024 року. У коротко- та середньостроковій перспективі очікується, що Україна імплементує національне законодавство відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.⁷ Починаючи з 2027 року, за тісної координації з переговорним процесом щодо вступу до ЄС, Україна за підтримки своїх міжнародних партнерів може розпочати наближення до найсучаснішого законодавства ЄС (наприклад, щодо моделей ринків електроенергії та газу, низьковуглецевого водню, критичної сировини та декарбонізації газової інфраструктури включно з центральним опаленням).⁸

У звіті зроблено припущення про те, що у середньо- та довгостроковій перспективі, тобто у 2030-2033 роках найбільш чутливі стратегічні енергетичні активи, які перебувають у державній власності («Укренерго», «Енергоатом»,

«Укргідроенерго»), можуть стати відкритими для приватної участі, наприклад, комерційного фінансування.

Враховуючи стратегічний та безпековий виміри енергетичної інфраструктури, проведені розрахунки передбачають, що приватна участь може набувати різних форм, таких як ДПП, комерційне фінансування ДП, починаючи з кредитів від МФО, а потім комерційних банків та інструментів ринку капіталу тощо, а також відчуження активів та (ре)приватизація.

Це припущення залишається широким, позаяк аналіз окреслює лише потенційні можливості для приватного сектору, який проводитиме власну комплексну перевірку (due diligence) для визначення інноваційних і доцільних форматів участі.

Припущення зроблені з урахуванням історичних часток приватних інвестицій, беруть до уваги можливу приватизацію (наприклад, «Центренерго») та передбачають реприватизацію націоналізованих активів (наприклад, операторів газорозподільчих систем, тощо), а також ширші можливості для приватної участі у субсекторах, які традиційно були закриті для приватного сектора, таких як система передачі енергії, атомна та велика гідроелектроенергетика, централізоване тепlopостачання, через прийнятні форми комерційного фінансування, ДПП тощо. Припущення наведені у Таблиці А7-1.

Аналіз Світового банку спирається на офіційні дані, представлені Урядом України

⁷ Розділ IV Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею, Глава 11 Енергетика, пов'язана з торгівлею; Розділ IV Економічне та галузеве співробітництво, Глава 1 Енергетичне співробітництво, включаючи ядерні питання та Глава 6. Навколишнє середовище; Додатки до Розділу V: Економічне та галузеве співробітництво до Глави 1 «Енергетичне співробітництво», а саме Додаток XXVI, Додаток XXVII-A, Додаток XXVII-B та до Глави 8 «Навколишнє середовище», а саме Додаток XXX та Додаток XXXI; Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони, версія консолідована від 24 квітня 2023 року, (EUR-Lex 2023).

⁸ Глава 15 законодавства ЄС: Енергетика, з детальним переліком законодавчих актів, які мають бути визначені під час очікуваного переговорного процесу щодо вступу до ЄС. Глави законодавства ЄС: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/conditions-membership/chapters-acquis_en.

Таблиця А7-1. Очікуване фінансування бізнесу приватним сектором (% від загальної потреби у фінансуванні), потреби, визначені RDNA2, та інші потреби

			Сценарій «за відсутності реформ»		Сценарій «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів»	
			2023–26	2027–33	2023–26	2027–33
Електрогенерація						
RDNA2	2023 пріоритет	Відновлення Великої ГЕС, 2023–2024 роки	0%		0%	
RDNA2	2023 пріоритет	Відновлення роботи ТЕС для опалення, 2023–2024 роки	61%		61%	
RDNA2	2023 пріоритет	Потреба в закупівлі імпортової електроенергії на наступний сезон	0%		0%	
RDNA2		Оптимізація існуючих потужностей АЕС	0%	0%		0%
RDNA2		Вітрові електростанції		10%		100%
RDNA2		Сонячні електростанції		10%		100%
RDNA2		Пікова електростанція		0%		100%
RDNA2		ГАЕС		0%		100%
RDNA2		ГЕС		0%		100%
		Нарощування нових потужностей АЕС	0%	0%	0%	50%
		Вітрові електростанції	10%	10%	100%	100%
		Потужності ГЕС та ГАЕС	0%	0%	0%	100%
		ТЕЦ з використанням біогазу	0%	0%	100%	100%
		Газові теплоелектростанції (CCGT)	0%	0%	0%	100%
		Міське виробництво обладнання для ВДЕ (вежі, трансформатори, кабелі, сонячні панелі, електролізери, літій-іонні акумулятори)	0%	0%	0%	100%
		10 ГВт ВДЕ для виробництва водню (H ₂)	0%	0%	0%	100%
		5 ГВт потужності електролізерів	0%	0%	50%	50%
		транспортна інфраструктура для водню (H ₂)	0%	0%	50%	50%
		2 ГВт пікові електростанції для низьковуглецевого водню				100%
Зберігання електроенергії						
RDNA2		Літій-іонний 2-годинний акумуляторний накопичувач енергії (BESS)	0%	100%	0%	100%
		Додатковий літій-іонний 2-годинний BESS	100%	100%	100%	100%
		2 ГВт 2-годинний-BESS для низьковуглецевого водню				100%
Передача електроенергії						
RDNA2	2023 пріоритет	Потреби Укренерго в аварійному обладнанні	0%		0%	
RDNA2	2023 пріоритет	Розвиток безпечної електромережі (підстанції)	0%		0%	
RDNA2	2023 пріоритет	Статичні компенсатори, щоб активізувати імпортно-експортні операції	0%		0%	

Передача електроенергії

RDNA2	2023 пріоритет	Розбудова лінійних з'єднань з ЄС через Словаччину	0%		0%	
RDNA2	2023 пріоритет	Розбудова лінійних з'єднань з ЄС через Румунію	0%		0%	
RDNA2	2023 пріоритет	Постачання електроенергії (включаючи розподільні станції, повітряні лінії електропередач)	0%		0%	
RDNA2		Будівництво підстанцій 750/330 кВ		0%		0%
RDNA2		Будівництво підстанцій 330 кВ		0%		0%
RDNA2		Виробництво автотрансформаторів		0%		0%
RDNA2		Модернізація мереж електропередач		0%		0%
RDNA2		Розширення інтерконекторів з ENTSO-E до ~7 ГВт (декілька)	0%	0%		90%
		Додаткова модернізація мереж передачі електроенергії	0%	0%		90%

Розподіл електроенергії

RDNA2	2023 пріоритет	Електропостачання (включно з розподільними станціями, повітряними лініями електропередач)	62%		62%	100%
RDNA2		Модернізація розподільних мереж	100%	0%	100%	100%
		Додаткова модернізація розподільних мереж	0%	0%	62%	100%

Система централізованого теплопостачання

RDNA2	2023 пріоритет	Аварійне обладнання для інфраструктури теплопостачання (мобільні пункти)	0%		0%	
RDNA2	2023 пріоритет	Теплопостачання	0%	0%	0%	
RDNA2		Реконструкція централізованого теплопостачання	0%	0%	0%	100%
		Модернізація теплових мереж та теплогенеруючих активів теплової генерації	0%	0%	0%	100%
		Енергоефективність у будівлях	50%	50%	50%	80%

Галузі видобування корисних копалин

RDNA2	2023 пріоритет	Потреба в закупівлі газу на наступний опалювальний сезон	0%	0%	0%	0%
RDNA2	2023 пріоритет	Інші потреби газової системи в ліквідності	0%	0%	0%	0%
RDNA2		Закупівля газу та ліквідність газової системи	0%	0%	0%	0%
RDNA2		Реконструкція газотранспортної системи реконструкція, включно з газовими операторами ГТС та ГРМ	0%	0%	0%	50%
RDNA2		Реконструкція сектору котельного палива, включаючи нафтопереробні потужності та дистрибуцію	0%	0%	0%	90%
RDNA2		Вугільна промисловість (термінове закриття робіт на затоплених шахтах)	0%	0%	30%	50%
		Розвиток потенціалу нетрадиційного газу/ газу щільних колекторів	100%	100%	100%	100%

Галузі видобування корисних копалин

	Інтенсифікація видобутку на існуючих родовищах	23%	23%	23%	50%
	Розробка вуглеводнів на чорноморському шельфі	0%	0%	0%	50%
	Розвиток біопалива, наприклад, біометану	100%	100%	100%	100%
	Модернізація газотранспортної та розподільної мережі	0%	0%	50%	50%
	Критичні мінерали	100%	100%	100%	100%

на Конференціях з питань відновлення України у 2022 та 2023 роках, та сценарії декарбонізації на основі моделі планування електроенергетики Світового банку (2021) та Енергетичного Співтовариства (Kantor&E3M 2021).

Крім того, оцінка зростання потужностей перевіряється і коригується відповідно до прогнозів МВФ щодо зростання ВВП України, а також щодо потенційних ринків ЄС (ENTSO-E & ENTSO-G 2022; IEA 2022; Eurostat 2023). Це пояснює обережний підхід до розрахунків, з одночасним урахуванням основних рушійних сил збільшення потужностей за межі потреб, зазначених у RDNA2, що ґрунтуються на амбітних прагненнях України, які було представлено на Лондонській конференції з відновлення України 2023 (Mitchell et al. 2023). До таких рушійних сил належать: i) зелена металургія, ii) зелені добрива, iii) виробництво водню для внутрішнього та зовнішнього ринків, iv) електрифікація, в тому числі промисловості і транспорту, та v) інші фактори, такі як декарбонізація централізованого теплопостачання.

Зростання попиту впливає на всі підсектори, обумовлюючи необхідність у збільшенні потужностей відновлюваної генерації, зберіганні, модернізації мереж передачі та розподілу електроенергії; та мінімізації втрат за одночасного підвищення

енергоефективності та енергозбереження, зокрема, у сфері централізованого теплопостачання. Основними перешкодами в цьому напрямку є недостатня транспортна інфраструктура, потреба в значних запасах будівельних матеріалів і наявності робочої сили, а також спроможності вітчизняної банківської системи.

Базовим роком і валютою є долар 2023 року, а обмінний курс становить 1 долар за 36,5686 гривні на 2023 рік, що відповідає методології RDNA2. Для значень у різні роки та/або в різних валютах, якщо не зазначено інше, оцінка скоригована до доларових цін 2023 року з використанням дефляторів з ВВП, які представлені у Бюлетені МВФ «Перспективи розвитку світової економіки» (станом на квітень 2023 року), та обмінних курсів у базі даних «Індикатори світового розвитку» для історичних курсів, а також на загальнодоступних веб-ресурсах для 2022 та 2023 років.

Розрахунки припускають, що темпи інфляції, а також реальні ціни порівняно з базовим 2023 роком, не зміняться. Інвестиційні витрати є початковими капітальними витратами типу овернайт кост,⁹ і, таким чином, не включають витрати на заміну, оновлення, модернізацію, а також постійні та змінні витрати на експлуатацію та технічне обслуговування або вартість фінансування.

⁹ Овернайт кост – це вартість проекту з будівництва за умови, що під час розробки та будівництва не було нараховано жодних відсотків, так, ніби проект було завершено за одну ніч або за один день. Овернайт кост забезпечує спрощене порівняння вартості між проектами будівництва електростанцій або впровадженням різних технологій.

Прогнози в підсекторах

Припущення щодо генерації, зберігання, передачі та розподілу електроенергії та централізованого теплопостачання відповідають плановим показникам, визначеним в українських офіційних документах, або рекомендаціям міжнародних партнерів України.

Для розділу «Видобування корисних копалин» припущення формувались по-різному для кожної з наступних підгалузей: критична сировина, природний газ, потенціал біогазу та вугілля. Для підгалузі критичної сировини розрахунки ґрунтуються на даних за минулий період та прагненні розробляти існуючі та нові родовища. Для газу розрахунки враховують потенційне збільшення видобутку природного газу як важливого внутрішнього джерела первинної енергії, виходячи з розуміння, що до 2050 року Україна зможе замінити усі викопні види палива зеленою енергією.¹⁰

Команда Світового банку спочатку розглянула пріоритетні потреби, вказані в RDNA2 на 2023 рік. Одним із пріоритетних пунктів RDNA2 2023 є електропостачання (включно з розподільними станціями, повітряними лініями), але не зрозуміло, чи це включає в себе лінії електропередач; команда припустила, що 20 відсотків витрат за цією статтею припадає на передачу, а решта 80 відсотків – на розподіл.

Команда додала інвестиційні потреби, заявлені українським урядом на Лондонській конференції з відновлення України у червні 2023 року (Мітчелл та інші 2023), а решту даних з презентації Міністерства енергетики у липні 2022 року (Міністерство енергетики України 2022). Оскільки презентація

Міністерства енергетики включає інвестиції в мережі електропередачі та розподілу разом, а інших даних немає, в оцінці, наведеній у цьому звіті, зроблено припущення, що половина витрат припадає на мережу передачі. Детальна інформація про очікувані інвестиції наведена в Таблиці А7-1.

Виробництво електроенергії

61-відсоткова частка приватного сектору у праві власності на ТЕС базується на частці встановленої потужності ТЕС, що належить ДТЕК, якому належить 13,3 ГВт з 21,84 ГВт встановленої потужності українських ТЕС.¹¹ Припускається, що всі електростанції на основі ВДЕ перебувають у приватній власності.

При сценарії «за відсутності реформ» приватний сектор може відігравати обмежену роль у фінансуванні потреб, визначених RDNA2. Якщо виходити за рамки потреб RDNA2, приватний сектор міг би інвестувати в обмеженому обсязі в розвиток додаткових потужностей ВДЕ, але при цьому слід враховувати, що небагато комерційних або промислових компаній мають надійний довгостроковий потік доходів, який може слугувати основою для укладання довгострокових корпоративних/прямих Договорів на купівлю електроенергії (РРА) з постачальниками електроенергії з ВДЕ. У сценарії «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів» розрахунки припускають збільшення інвестицій у додаткові відновлювані джерела енергії, пікові електростанції, гідро- та атомні електростанції, а також у розвиток відновлюваних джерел енергії для виробництва водню, електролізерних потужностей та водневої інфраструктури. Очікується, що у

¹⁰ На слайді 12, URC 2023 зазначено, що «кліматична нейтральність буде досягнута в енергетичному секторі до 2050 року» (Mitchell et al. 2023).

¹¹ Загальна потужність ТЕС 21,84 ГВт на січень 2022 року за даними Укренерго, веб-сайту Dixi Group та ДТЕК, Річний звіт за 2020 рік (Група ДТЕК 2021).

Таблиця А7-2. Приклади припущень щодо собівартості виробництва енергії (\$/кВт)

Засоби виробництва	Вартість
Сонячні та вітрові електростанції	2 000
Гідроелектростанції та гідроакumuлюючі електростанції	2 257
Літій-іонна 2-годинна батарея BESS	1 450
Газова турбіна (гнучка генерація)	990
МБРР Літій-іонна 2-годинна батарея BESS 197 МВт-год (округлено до найближчих 100 мегават (МВт))	1 000
Біогаз від ТЕЦ	2 500
Газова турбіна комбінованого циклу	1 519
Ядерно-легководний реактор	8 882

Джерело: Прогнози IFC. Джерела: Розрахунки IFC на основі даних IRENA, міжнародних та українських компаній, Уряду України, Служби енергетичної інформації США (EIA) та Массачусетського технологічного інституту.

період 2023–2033 років інвестиції у водневу енергетику потребуватимуть часткових грантів та/або субсидій і гарантій. Галузеві регуляторні заходи у сценарії реформування електроенергетики передбачають (i) успішну імплементацію дорожньої карти інтеграції ринку електроенергії з ЄС (Дорожня карта),¹² і її ефект буде відчуватися починаючи з 2025 року і збільшуватиметься після 2027 року; (ii) успішну імплементацію первинного та вторинного законодавства для зеленої енергетичної трансформації (наприклад, Закон 3220-IX), починаючи з 2024 року; (iii) будівництво додаткових інтерконекторів з ЄС та повної інтеграції об'єднаної енергетичної системи України в мережі і планування потужностей континентальної європейської енергосистеми;¹³ (iv) наявність обладнання та матеріалів для будівництва нових ВДЕ, водневої енергетики, та промислових потужностей для того, щоб обґрунтувати попит на ВДЕ.

Вказані у припущеннях витрати носять виключно орієнтовний характер з огляду

на велику варіативність наявних даних. Деякі з припущених витрат включають додаткові 10 відсотків від джерела даних, щоб пом'якшити тенденцію до недооцінки повних витрат на інженерні послуги, розробку та логістику, якщо ці витрати не передбачені в кошторисі витрат. Деякі приклади припущень щодо собівартості виробництва одиниці енергії наведено в Таблиці А7-2.

Зберігання електричної енергії

У сценарії «за відсутності реформ» у основу розрахунків покладено такі припущення i) приватний сектор може інвестувати обмежену суму порівняно з базовим сценарієм, та ii) численні потоки доходів, такі як балансуючий ринок та ринок допоміжних послуг, генерують достатній дохід для послуг зі зберігання електроенергії. У сценарії «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів», приватний сектор міг би покрити прогнозовані потреби у накопичувачах, в той час як для створення додаткових потужностей зі зберігання низьковуглецевого водню можуть

¹² Дорожня карта подальшої ринкової інтеграції після синхронізації електричних мереж України (та Молдови) з континентальною європейською мережею. Посилання на Звіт Енергетичного Співтовариства про виконання Плану дій до 2022 року для України, розділ «Електроенергетика».

¹³ Реалізація зазначеної Дорожньої карти передбачає, що Україна стане повноправним членом ENTSO-E. Таким чином, Україна приєднується до процесу розробки Десятирічного плану розвитку мережі. План переглядається кожні два роки (попередній перегляд відбувся у 2022 році) і має на меті візуалізувати, як виглядатиме енергосистема, зокрема, у 2030 році (ENTSO-E “How is the TYNDP developed?”). Включення до цього плану підвищує визначеність та прозорість щодо внутрішніх генеруючих потужностей України та визначає, як українська електроенергетична система вписується та робить внесок в континентальну європейську мережу.

знадобитися гарантії. Обидва сценарії: і «за відсутності реформ», і «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» передбачають наявність обладнання (імпортного у 2023–2026 роках, імпортного та вітчизняного у 2027–2033 роках), програмного забезпечення, кібербезпеки та персоналу. Всі технології зберігання енергії слід розуміти як літій-іонні акумуляторні накопичувачі енергії (BESS) з тривалістю зберігання дві години.

Передача електроенергії

Зважаючи на те, що передача електроенергії повністю перебуває у державній власності, розрахунки припускають відсутність участі приватного сектору у сценарії «за відсутності реформ». У сценарії «за умови додаткових реформ і регуляторних заходів» приватний сектор міг би інвестувати в деякі проекти.

Приватний бізнес міг би націлитися на часткову підтримку зміцнення електромереж, особливо після того, як всі заходи щодо політики та технічні заходи, викладені в Дорожній карті, будуть вчасно виконані (починаючи з 2025 року). У довгостроковій перспективі (2030–2033 роки) додатковий приватний капітал міг би бути використаний для комерційного фінансування (наприклад, комерційні банки, інструменти ринку капіталу тощо) Укренерго, зокрема, у підтримці, експлуатації та розвитку мережевої інфраструктури. Якщо реформи дозволять, великі електростанції, що використовують ВДЕ, могли б побудувати приватні лінії передачі електроенергії на експорт, а також надати доступ до них третім сторонам.

Розподіл електричної енергії

Сценарій «за відсутності реформ» передбачає, що всі потреби, визначені RDNA2 для цього підсектора, фінансуються з державного бюджету, за винятком випадків, коли приватні електророзподільні активи покривають власні потреби для підвищення стійкості та модернізації, але не зможуть зберегти фінансову спроможність.

Додатковий притік приватного капіталу може бути залучений за рахунок реприватизації державних часток Оператора розподільних систем. За межами RDNA2, у наших розрахунках ми припускаємо, що приватний сектор може інвестувати в розподільні мережі для розвитку «розумних» мереж, забезпечення більшого проникнення відновлюваних джерел енергії в систему, посилення кібербезпеки та інтеграції очікуваного парку електромобілів.¹⁴

Розрахунок базується на пріоритетних пунктах RDNA2, включно з «електропостачанням (у т.ч. розподільчі станції, повітряні лінії електропередач)». Ця оцінка припускає, що 80 відсотків цих витрат припадає на розподіл, а решта 20 відсотків – на передачу. Крім того, ця оцінка включає інвестиційні потреби, представлені Урядом України на Лондонській конференції з відновлення України в червні 2023 року (Mitchell et al 2023); а решту даних взято з презентації Міністерства енергетики у липні 2022 року (Міністерство енергетики України 2022). З огляду на те, що презентація 2022 року містить об'єднану суму інвестицій у мережі електропередачі та розподільні мережі, інші дані не були доступні, оцінка, наведена в цьому звіті, робить припущення, що половина представлених витрат стосуються розподільної мережі. Частка приватного сектору в операторах

¹⁴ URC 2023, слайд 27, окреслює зростаючу потребу в електрзарядних станціях до 2050 року, яка, за прогнозами, збільшиться з 4 тисяч у 2023 році до 1,3 мільйона у 2050 році (до десяти електромобілів на одну станцію). Враховуючи обмежену пропускну здатність транспортної інфраструктури для електромобілів і той факт, що Україна переважно виробляє автомобільні компоненти, а не кінцеву продукцію, значне збільшення кількості зарядних станцій вимагатиме посилення розподільних мереж, але це може відбутися лише в довгостроковій перспективі. Модернізацію розподільних мереж, можливо, потрібно буде розпочати у 2027–2033 роках (Мітчелл та інші, 2023).

централізованих систем оцінюється на рівні 62 відсотків, враховуючи націоналізацію, здійснену під час вторгнення, та змішані структури власності 27 ОСП (або загалом 73 дочірніх компаній, зареєстрованих в SMIDA) станом на вересень 2023 року (Comments.ua 2023; Energy Map “distribution”).

Централізоване опалення

До потреб, визначених в RDNA2, наша оцінка додала інвестиції в модернізацію теплових мереж та теплогенеруючих активів¹⁵ та в енергоефективність у будівлях. У 2017 році на енергоефективні будівлі було виділено \$0,25 млрд у доларових цінах 2023 року (ПРООН, 2017), і від цієї цифри ми відштовхувались в базовому прогнозі (Міністерство енергетики України 2022; Національна рада з відновлення України 2022; Tetra Tech ES, Inc. 2020; KT-Energy LLC 2020; ПРООН 2017).¹⁶

Сценарій «за відсутності реформ» припускає, що обмеження на участь приватного сектору у централізованому тепlopостачанні залишаються в силі, що звужує можливості для приватного капіталу покривати потреби, визначені в RDNA2. Фінансування за межами потреб, визначених у RDNA2, може надходити у вигляді приватних інвестицій у підвищення енергоефективності будівель. Розрахунки ґрунтуються на двох основних програмах – «Енергодім» та «Теплі кредити». Сценарій «за відсутності реформ» припускає, що енергоефективність будівель потребуватиме грантів, гарантій та/або вуглецевого фінансування в розмірі майже половини обсягу програм, адже програми мають обмежені можливості фінансування,

судячи з даних про дві основні діючі в Україні програми з енергоефективності будівель.¹⁷

Сценарій «за додаткових реформ та регуляторних заходів» передбачає, що приватний сектор може збільшити свій внесок у покриття потреб, визначених у RDNA2. Водночас, за межами потреб RDNA2 можуть з'явитися більші можливості для модернізації житлового фонду, наприклад, заходи з підвищення енергоефективності, зменшення втрат в інфраструктурі систем опалення та розширення використання відновлюваних видів палива для заміни викопного газу, або потенційне використання геотермальних рішень, що, однак, може потребувати певної фінансової та/або технічної підтримки. Такі можливості залежать від інституційної спроможності місцевих органів влади, що відповідають за системи централізованого тепlopостачання, їхньої відкритості до співпраці з приватним сектором та наявності відповідної місцевої нормативно-правової бази.

Сценарій «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів» передбачає, що фінансова підтримка становитиме в середньому 20 відсотків від загального обсягу інвестицій в енергоефективність у 2027–2033 роках, беручи до уваги досвід європейських та інших розвинених країн, таких як Німеччина, де субсидії коливаються в межах 10-50 відсотків і здебільшого становлять близько 15 відсотків (BAFA 2023). Сценарій «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів» також передбачає, що протягом 2027–2033 років залучення приватного сектору може набувати різних форм, зокрема вигляді комерційного фінансування ДП або ДПП.

¹⁵ Ці інвестиції замінять невелику частку теплових мереж; цифра не охоплює вартість нових підключень або більш комплексних реконструкцій, тому загальна вартість може бути вищою (Tetra Tech ES, Inc. 2020).

¹⁶ RDNA2 не розглядає енергоефективність будівель у розділі «Енергетика та видобувна промисловість», а висвітлює це у розділі «Житло» глави «Сектори соціальної сфери».

¹⁷ Програма «Енергодім» може профінансувати до 70 відсотків інвестиційних витрат. У програмі «Теплі кредити» держава надає допомогу у вигляді часткової компенсації від 20 до 35 відсотків. (Укрінформ 2021).

Видобування корисних копалин

У Таблиці А7-3 наведено інвестиційні потреби, представлені українським урядом на Лондонській конференції з відновлення України у червні 2023 року (Mitchell et al 2023) та під час презентації Міністерства енергетики України у липні 2022 року (Міністерство Міністерства енергетики України 2022). Таблиця наводить дані Нафтогазу щодо потенціалу розробки нетрадиційного газу або газу щільних колекторів,¹⁸ активізації видобутку на існуючих родовищах та розробки газу на шельфі Чорного моря.

Ця оцінка включає потенційні приватні інвестиції у розвідку та видобуток критично важливої сировини, виходячи з середньої кількості родовищ, запропонованих для ліцензування на електронних аукціонах у 2016–2022 роках, та мінімальних інвестиційних потреб у розмірі €20 млн (Державна служба геології та надр України, 2021 та 2023а).

Сценарій «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів» передбачає збільшення на 35 відсотків обсягу інвестицій у біометан та корисні копалини з подальшою цифровізацією та повним приведенням сектору у відповідність до законодавства ЄС до 2024 року.

Оскільки припускається, що 23 відсотка видобутку природного газу припадає на приватний сектор, у сценарії «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів» команда припустила, що частка приватного сектору збільшиться до 50 відсотків з метою інтенсифікації видобутку на існуючих родовищах до 2027–2033 років. Транспортування газу знаходиться в державній власності, а оператори газорозподільчих мереж є істотною мірою націоналізовані станом на 2023 рік. Реконструкція газотранспортної системи, в тому числі оператора ГТС та операторів ГРМ, може бути у вигаді від приватного фінансування, наприклад, комерційного фінансування, на рівні 50 відсотків у 2027–2033 роках (див. Таблицю А7-1).

Таблиця А7-3: Припущення щодо вартості природного газу (ціни 2023 року)

		Розмір (низький)	Розмір (високий)	Капітальні витрати на одиницю продукції \$, млн	Потреба в інвестиціях (низька) \$, млн	Потреба в інвестиціях (висока), \$, млн.	Середні значення
Розвиток потенціалу видобування нетрадиційного газу / газу щільних колекторів	млрд куб. м на рік ¹⁹	2,0	4,2	1 000,0	2 000,0	4 200,0	3 100,0
Інтенсифікація видобування з існуючих родовищ	Проєкт	1,0	1,0	17 500,0	17 500,0	17 500,0	17 500,0
Розвідка на шельфі Чорного моря	млрд куб. м на рік	10,0	18,0	494,4	4 944,4	8 900,0	6 922,2

Джерело: Нафтогаз.

¹⁸ Природний газ, що міститься в надзвичайно низькопроникних колекторах.

¹⁹ мільярдів кубометрів на рік.

У сценарії «за відсутності реформ», потреби, визначені в RDNA2, – передбачають державне фінансування сектору видобування вугілля та топливних нафтопродуктів, який знаходиться в приватній власності. Поза RDNA2, потенційні можливості в секторі корисних копалин включають розвідку та видобування критично важливої сировини, видобування газу та виробництво біогазу (біометану). Ці можливості відображають чинне законодавство, дані Державної служби геології та надр України щодо родовищ, запропонованих для ліцензування у 2016–2022 роках, та мінімально необхідні інвестиції згідно отриманої ліцензії (дані за 2021 та 2023 роки).

Сценарій «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів» передбачає, що приватний сектор може забезпечити фінансування деяких потреб RDNA2 впродовж 2023–2026 років, з урахуванням періоду, необхідного для впровадження реформ. Окрім потреб RDNA2, сценарій «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів» припускає (i) 35-відсоткове збільшення кількості нових ліцензій на видобування критичної сировини, (ii) нові можливості для інвестицій у видобування, транспортування та газорозподільні мережі (за даними Національної акціонерної компанії «Нафтогаз»), та (iii) можливості приватних інвестицій у збільшення на 35 відсотків обсягів виробництва та постачання біопалива (біометану).

ДОДАТОК ДО РОЗДІЛУ 8: Примітки щодо припущень та методології – Прогноз приватних інвестицій у сектор телекомунікаційних, поштових послуг та телерадіомовлення

Загальні припущення

Потенційні інвестиційні можливості в секторі телекомунікаційних та цифрових послуг, що виходять за рамки потреб RDNA2, можуть націлюватися на цифрові технології, 5G та центри обробки даних. Розрахунки звіту ґрунтуються на наявних даних про інвестиції в сектор ІКТ за минулий період, орієнтовну вартість запуску 5G в Україні (дані за 2019 рік) та приблизну вартість побудови корпоративного дата-центру середнього розміру. Поштовий сектор передбачає приватизацію (або іншу форму участі приватного сектору) в «Укрпошті» та модернізацію і розширення поштових послуг приватного сектору на основі вартості випусків облігацій «Нової пошти».

Можливості у сфері телерадіомовлення включають розширення та модернізацію ефірного, супутникового телебачення та друкованих ЗМІ, розраховані на основі відомостей про інвестиції основних гравців ринку за минулий період.

Щоб впровадити та відчутти вплив від законодавства та підзаконних актів, прийнятих упродовж 2023 року або пізніше, може потребуватися час. Тому сценарій реформ та регуляторних заходів передбачає, що інвестиції почнуть надходити не раніше 2024 року.

Базовим роком цін і курсів валют є 2023 рік, а обмінний курс, прийнятий на 2023 рік, становить 1 долар до 36,5686 гривні, що відповідає

методології RDNA2. Для значень за різні роки та/або у різних валютах, якщо не зазначено інше, при розрахунку ми скорегували значення до доларових цін за 2023 рік використовуючи дефляторі ВВП з бази даних до звіту МВФ Перспективи розвитку світової економіки (станом на квітень 2023 року), обмінні курси з бази даних Всесвітніх індикаторів розвитку, обмінних курсів за минулі періоди та відкритих веб-ресурсів за 2022 та 2023 роки. Розрахунки зроблені за припущення, що інфляція та реальні ціни не змінюються порівняно з базовим 2023 роком. Інвестиційні витрати є початковими витратами капіталу в сенсі «овернайт кост» (повна вартість будівництва проекту), а отже, не включають витрат на заміну, оновлення, модернізацію, а також постійні та змінні витрати на експлуатацію і технічне обслуговування або вартість фінансування.

Припущення з урахуванням особливостей конкретного сектору

Щодо телекомунікаційного та цифрового сектору, в RDNA 2 зазначається, що «за проведеними обрахунками приблизно 10 відсотків інвестицій у телекомунікації буде здійснено приватним сектором, і що інвестиції приватного сектору потребуватимуть лише невеликого державного внеску (наприклад, шляхом надання доступу до субсидованих кредитів за програмою [Доступні кредити] 5-7-9)» (Світовий банк та інші 2023, стор. 97). Таким чином, сценарій «за відсутності реформ» припускає, що 10 відсотків потреб, визначених у RDNA2, – це приватні інвестиції.

За межами потреб, визначених RDNA2, і якщо припустити відсутність негативних змін у законодавчій базі, зокрема тих, що можуть обмежити доступ до кваліфікованої робочої сили, цифровий сектор у 2023–2033 роках може освоїти в середньому \$100 млн на рік, що становитиме \$1,1 млрд у цінах 2023 року (Таблиця А8-1).

Потенційні приватні інвестиції в центри обробки даних припускають введення в експлуатацію щонайменше трьох об'єктів Національного центру резервного копіювання до кінця 2023 року. Це орієнтовний план, що передбачає інвестиції в розмірі \$78 млн в три

центри обробки даних (виходячи з середнього показника \$25,9 млн на центр) (Таблиця А8-2).

Сценарій «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів» передбачає, що приватні інвестиції могли б дорівнювати всім потребам, визначеним у RDNA2, станом на 2024 рік. За межами DRNA2, розрахунки припускають, що упродовж 2027–2033 років інвестиції в цифрові технології можуть зрости на 20 відсотків порівняно зі сценарієм за відсутності реформ; Інвестиції в 5G можуть становити \$1,4 млрд у доларових цінах за 2023 рік, скоригованих з доларових цін 2019 року (Таблиця А8-3).

Таблиця А8-1: Приклади інвестицій у цифрові технології (\$, млрд, ціни 2023 року, якщо не вказано інше)

Отримувач	Сума інвестицій
Preply	50
Horizon Capital	125
Орієнтовний середньорічний показник, \$, млн, ціни 2023 року	100

Джерело: Singh 2022; Horizon Capital 2022.

Таблиця А8-2: Кошторис ЦОД, перерахований з цін 2022 року в ціни 2023 року

Отримувач	Низький	Високий	Середній
Середній корпоративний ЦОД (465 квадратних метрів), \$ млн у цінах 2022 року	11,5	38,3	24,9
Середній корпоративний ЦОД (465 квадратних метрів), \$ млн у цінах 2023 року			25,9

Джерело: Siteltd.co.uk “What does it cost to build a data centre.”

Таблиця А8-3: Витрати на розбудову базових станцій 5G (\$, млн, ціни 2019 року).

Ліцензія	1 000
Обладнання для станцій у діапазоні 1 800 мегагерц (МГц)	175
Обладнання для станцій у діапазоні 2 600 МГц	32,5
Загалом	1 208

Джерело: Thepage.ua. 2019.

Таблиця А8-4: Випуски облігацій «Нової пошти»

Млн гривень, номінальні ціни	Дата випуску	Строки погашення /роки	
Середній корпоративний ЦОД (465 квадратних метрів), \$ млн у цінах 2022 року	11,5	38,3	24,9
Середній корпоративний ЦОД (465 квадратних метрів), \$ млн у цінах 2023 року			25,9

Джерело: News Ukraine 2023.

Крім того, приватний капітал може бути залучений шляхом прийняття законодавства про створення національної хмари потенційно із залученням ДПП.

Припущення щодо збільшення кількості дата-центрів відображають плани уряду зберігати 50 відсотків всіх офіційних даних (електронний уряд, Дія) в Україні. Отже, в пісумку, інвестиції в центри обробки даних можуть скласти \$776 млн до 2033 року (виходячи з припущення один ЦОД на кожну з 27 областей, плюс три спеціальних ЦОД для центрального уряду), на один ЦОД (Таблиця А8-2).

Що стосується поштових послуг, сценарій «за відсутності реформ» передбачає, що приватна «Нова пошта» самостійно покриватиме потреби, визначені в RDNA2, впродовж 2023–2026, а державне підприємство «Укрпошта» покриватиме свої потреби, визначені RDNA2, впродовж 2027–2033 років.

За межами RDNA2 у розрахунках ми припускаємо, що «Нова Пошта» продовжуватиме збільшувати свої інвестиції в операції як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках. Виходячи з нещодавнього випуску облігацій компанії у лютому 2023 року, у своєму звіті ми припускаємо, що середні інвестиції приватного сектору становитимуть \$5,47 млн на рік у 2023–2033 роках, що загалом становитиме \$60 млн за цей період. Сценарій «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів» передбачає можливість повної або часткової приватизації

«Укрпошти», включно з можливою участю приватного сектору через ДПП, а це дозволить профінансувати всі потреби, визначені у RDNA2 упродовж 2023–2033 років.

У припущенні використовується загальна вартість активів у 2019 році, скоригована на доларові ціни 2023 року, що становить \$0,5 млрд. (OECD 2021c). За межами RDNA2 «Нова Пошта» може збільшити свої інвестиції на 50 відсотків порівняно із сценарієм «за відсутності реформ».

У секторі телерадіомовлення сценарій «за відсутності реформ» не передбачає жодних приватних інвестицій у потреби, визначені RDNA2, а також жодних додаткових приватних інвестицій за межами RDNA2. Сценарій «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів» передбачає, що уряд може продати частину активів телерадіомовлення або співпрацювати з приватним сектором у рамках ДПП для реконструкції та подальшої модернізації інфраструктури та послуг телерадіомовлення. Припускається, що ці інвестиції приватного сектору сягатимуть \$75 млн на рік у доларових цінах 2022 року. Припущення базується на інформації, розкритій СКМ (СКМ 2022), компанії, яка повернула свої медіа-активи українському уряду. У звіті було скориговано доларові ціни 2022 року до цін 2023 року, а потім зроблено припущення про щорічні інвестиції протягом 2024–2033 років. Таке припущення зумовлене необхідністю успішного узгодження Україною вимог ЄС щодо вільних медіа.¹

¹ Процес вступу до ЄС може розпочатися у 2024 році за умови успішного виконання Україною всіх семи вимог, визначених ЄК у червні 2022 року, https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu-commissions-recommendations-ukraines-eu-candidate-status_en?s=232. У червні 2023 року ЄК визнала, що Україна виконала дві вимоги з семи (Euronews 2023).

ДОДАТОК ДО РОЗДІЛУ 15: Методологія та припущення – Прогноз приватних інвестицій у банківський сектор

Можливість надавати кредит приватному сектору вважається основним визначальним фактором, коли ми говоримо про можливість приватного сектора в банківському секторі. Отже наші прогнози базуються на загальному обсязі кредитів, які банківський сектор може надати приватному сектору. На кінець 2023 року обсяг банківського кредитування приватному сектору становить \$23,2 млрд (15,6 відсотка ВВП). Виходячи з базових прогнозів МВФ для сценарію «за відсутності реформ», ми припускаємо, що банківський кредит приватному сектору досягне \$58,3 млрд (25,8 відсотка ВВП) у 2033 році, тобто за 10 років збільшиться на \$35,1 млрд. Сценарій «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів» передбачає вищі темпи зростання, визначені у прогнозі МВФ, а також те, що обсяг банківського кредитування сягне 56 відсотків ВВП, що дорівнює \$135,4 млрд, та за 10 років збільшиться на \$112,1.

Ці результати базуються на таких припущеннях:

- Прибутковість капіталу становить 7 відсотків за сценарієм «за відсутності реформ» і 10 відсотків за сценарієм «за умови додаткових реформ та регуляторних заходів», і всі ці кошти реінвестуються в банківський капітал.
- Поточний середній коефіцієнт достатності капіталу банківського сектору (20 відсотків) буде збережено в обох сценаріях. Виходячи з цього коефіцієнту, загальний обсяг банківських кредитів обмежується 5-кратним розміром регулятивного капіталу.
- Непрацюючі кредити (NPL) будуть продаватися впродовж наступних 4 років за ставкою 9 відсотків від номінальної вартості.

Таблиця А15-2 Банківські кредити приватному сектору та джерела фінансування (рух протягом 2023–2033 років, млрд дол. США, постійні ціни 2023 року)

Отримувач	Сценарій за відсутності реформ	Сценарій за умов впровадження реформ та регуляторних заходів
I. Включено до можливостей приватного сектору	15,1	27,0
1.1. Задоволення потреб, визначених у RDNA2	4,3	4,3
1.2. Інші можливості	10,8	22,7
1.2.a Чистий прибуток, реінвестований приватними банками	7,3	9,8
1.2.b Банківські позики	3,5	11,2
1.2.c Приватизація	-	1,8
II. Сукупна зміна банківських кредитів приватному сектору	35,1	112,1
2.1 Збільшення капіталу банків приватного сектору *	7,6	10,4
2.2 Збільшення капіталу державних банків *	8,6	11,7
2.3 Позики	3,5	11,2
2.4 Депозити	15,4	78,8

Примітка: * Включає інвестований чистий прибуток, надходження від продажу проблемних кредитів, та вливання капіталу, якщо необхідно.

ДОДАТОК ДО РОЗДІЛУ 16: Пенсійний сектор – методологія та припущення, що склали основу прогнозів фінансових потоків

1. Методологія

Модель базується на прогнозі ВВП та інших прогнозах, підготовлених МВФ. Модель має два сценарії: Базовий сценарій та Позитивний сценарій, з різними рівнями прогнозованої зміни реального ВВП.

2. Припущення

У Базовому сценарії використовуються прогнози МВФ щодо зміни реального ВВП: 5 відсотків у 2026 році та 4 відсотки у 2027–2033 роках. У Позитивному сценарії зміна реального ВВП прогнозується на рівні 5 відсотків у 2026–2033 роках.

Інфляція на кінець кожного року становитиме 5 відсотків у обох сценаріях.

За Базовим сценарієм зміна середньої реальної заробітної плати становитиме 5 відсотків у 2026 році та 4 відсотка у 2027–2033 роках. У Позитивному сценарії зміна середньої реальної заробітної плати прогнозується на рівні 5 відсотків у 2026–2033 роках.

Відповідно до законопроекту №9212 громадяни віком до 55 років будуть зобов'язані сплачувати

3. Основні цифри

внески до накопичувальної пенсійної системи. Це обмеження є основою для розрахунку кількості учасників системи.

Згідно зі статистичними даними Пенсійного фонду України, кількість громадян, застрахованих єдиним соціальним внеском, на кінець 2022 року становила 8 633 451 особу, 73,6 відсотка з яких були у віці до 55 років.

Згідно з Базовим сценарієм, кількість працівників, застрахованих єдиним соціальним внеском у віці до 55 років, поступово зростатиме до 23,6 відсотка у 2023–2033 роках.

За позитивним сценарієм, у 2024–2025 роках в Україну повернуться громадяни, які виїхали з країни через широкомасштабне вторгнення Росії. Кількість найманих працівників, застрахованих єдиним соціальним внеском, віком до 55 років зросте до 49 відсотків протягом 2023–2033 років.

Ставка пенсійного внеску становитиме 2 відсотка у 2026 році, 3 відсотка у 2027 році та 4 відсотка у наступні роки.

	Базовий сценарій	Позитивний сценарій
Зміна реального ВВП	4%	5%
Зміна середньої реальної заробітної плати	4%	5%
Реальна заробітна плата у 2026 році, US\$	456	469
Реальна відсоткова ставка	2%	3%
Внески (2026–2033), \$ млрд.	13,1	17,5
Виплата пенсій (2026–2033), \$ млрд.	0,5	0,7
Активи на кінець 2033 року	12,9	17,7

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

- Агенція з питань підтримки державно-приватного партнерства.
«Програма ДПП у дорожній галузі України.»
<http://pppagency.me.gov.ua/project/programa-derzhavno-privatnogo-partnerstva-u-dorozhnij-galuzi/>.
- . «Пілотний проект концесії 7 залізничних вокзалів.»
<http://pppagency.me.gov.ua/project/railway-station-concession-project-kharkiv-dnipro-vinnytsia-khmelnytsky-mykolayiv-chop-and-kyiv-cities/>.
- . «Поточні проекти.» <https://pppagency.me.gov.ua/projects/>.
- Алеканкіна Ксенія. 2023. «Індексреформ200: суперечливий закон про поштові послуги.» 19 січня, 2023.
<https://voxukraine.org/en/reform-index-193-controversial-law-on-postal-service>.
- Amelin, Prokip, and Umland. 2020. “The Forgotten Potential of Ukraine’s Energy Reserves.” *Harvard International Review*, October. <https://hir.harvard.edu/ukraine-energy-reserves/>.
- Angrist, N., S. Djankov, P. Koujianou Goldberg, and H. Patrinos. 2021. “Measuring Human Capital Using Global Learning Data.” *Nature* 592: 403–08.
- Anatolitis, Vasilios, and Patrick Grundlach. 2020. “D2.2-UA, October 2020, Auctions for the Support of Renewable Energy in Ukraine: Auction Design for the Planned 2020 RES Auctions.” AURES II.
http://aures2project.eu/wp-content/uploads/2020/11/AURES_II_case_study_Ukraine_final.pdf
- Анісімов Олександр, Федорів Павло, Ткаченко Олександра, Джулі Лоусон та Едвін Буйтelaar,. 2023. *Відбудова місця, яке можна назвати домом. Поширення знань для відновлення України*. Квітень 2023. Номер публікації PBL 5189.
https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/zvit_pbl_vidbudova_miscya_yake_mozhna_nazvati_domom-new.pdf
- Асоціація газовидобувних компаній України. 2022. “*Ukraine’s Natural Gas Industry During a Full-Scale War, 2022*.” Association of Gas Producers of Ukraine.
https://agpu.org.ua/images/pdf/Annual_Report-2022.pdf.
- Asters. 2023. “New Law of Ukraine No. 2956-IX on Overcoming Fuel Dependence and Development of Electric Charging Infrastructure and Electric Vehicles (Infographic).” March 31, 2023.
https://www.asterslaw.com/press_center/legal_alerts/new_law_of_ukraine_no_2956ix_on_overcoming_fuel_dependence_and_development_of_electric_charging_infrastructure_and_electric_vehicles_infographic/.
- Atlas of Economic Complexity. 2020. Data set. *Atlas-International-Frontend*. HarvardGrwthLab.
<https://atlas.cid.harvard.edu/explore?country=228&queryLevel=location&product=undefined&year=2020&productClass=HS&tradeFlow=Net&target=Product&partner=undefined&startYear=undefined>.
- Auto24. 2023. “Українці завезли рекордну кількість «фур.»»
https://auto.24tv.ua/ukraintsi_zavezly_rekordnu_kilkist_fur_n43026.
https://auto.24tv.ua/ukraintsi_zavezly_rekordnu_kilkist_fur_n43026.

- BAFA (Federal Office for Economic Affairs and Export Control). 2023. “Anlagen zur Wärmeerzeugung (Heizungstechnik)”
https://www.bafa.de/DE/Energie/Effiziente_Gebaeude/Sanierung_Wohngebaeude/Anlagen_zur_Waermeerzeugung/anlagen_zur_waermeerzeugung_node.html.
- Bahar, Dany, Cem Özgüzel, Andreas Hauptmann, and Hillel Rapoport. 20196. “Migration and PostConflict Reconstruction: The Effect of Returning Refugees on Export Performance in the Former Yugoslavia.” IZA DP No. 12412. Bonn, Germany: IZA – Institute of Labor Economics.
<https://docs.iza.org/dp12412.pdf>.
- Baker McKenzie. 2021. “Conducting Business in Ukraine 2021.” Baker McKenzie.
<https://www.bakermckenzie.com/en/-/media/files/insight/guides/2021/conducting-business-inukraine-2021.pdf>.
- Bandura, Romina, Janina Staguhn, and Benjamin Jensen. 2022. “Modernizing Ukraine’s Transport and Logistics Infrastructure.” Center for Strategic and International Studies (CSIS). October 20, 2022.
<https://www.csis.org/analysis/modernizing-ukraines-transport-and-logistics-infrastructure>.
- Bandura, Romina, and Janina Staguhn. 2023. “Digital Will Drive Ukraine’s Modernization.” Center for Strategic and International Studies (CSIS).
<https://www.csis.org/analysis/digital-will-drive-ukraines-modernization>.
- BGV Group Management. “Graphite.” <https://bgv.com.ua/en/>
- Bhattacharya, Paroma. 2018. “Europe Boiler Market to Generate Substantial Revenue from Gas-Fired Product Sales, Retrofitting of c...” *Fractovia*, May 23, 2018.
<https://www.fractovia.org/news/industry-research-report/europe-boiler-market>.
- Biz.nv.ua. 2023. «Чи живий український ринок М&А і які великі угоди ми можемо побачити цього року.»
<https://biz.nv.ua/ukr/experts/veliki-investiciji-y-ukrajinski-kompaniji-yaki-ugodi-mi-mozhemo-pobachiti-cogo-roku-ostanni-novini-50308932.html>.
- Близнюк В.В., Дячук О.А., Галустьян Ю.М., Горбов В.В., Гук Л.П., Козюбра В.І., Подолець Р.З., Трипольська Г.С., Юхимець Р.С. та Юрик Я.І.. 2019. “Жінки Та Чоловіки в Енергетичному Секторі України: Дослідження 2018 – 2019 рр.” Ukraine: Heinrich-Böll-Stiftung.
https://ua.boell.org/sites/default/files/genger_in_energy_report_2019.pdf.
- Bne IntelliNews. 2023. “Ukraine’s First Biomethane Plant Connects to Gas Network,” April 17, 2023.
<https://www.intellinews.com/ukraine-s-first-biomethane-plant-connects-to-gas-network-276013/>.
- Bochko, O., Kosar, N., Kuzo, N., Bilyk, I., & Zarichna, O. 2022. “Determinants of housing construction in Ukraine.” *Real Estate Management and Valuation*, 30 (3), 01-11. doi:
<https://doi.org/10.2478/remav-2022-0017>.
- Bogonos, M., Childress, M., Nizalov, D., Martyn, A., Martyshev, P., Neyter, R., Panfill, Y., and Prettitore, P.S. 2022. “Rapid Needs Assessment: Protecting Property Rights during and after the War in Ukraine.” Policy Brief.
https://api.par.in.ua/uploads/progress_report/file_en/27/PAR_Annual_Report_2021_eng.pdf
- Бондарчук Іван. 2022. «Energy storage в Україні: Як закон про сховища для збереження енергії вплине на стабільність ринку електроенергії?» *Економічна Правда*, 15 липня, 2022.
<https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/15/689227/>.

- Brower, McCormick, Jacobs, Chu, and Goldberg. 2023. “Energy Source: Big Oil and Big Green Make Strange Bedfellows.” *Financial Times*, April 25, 2023.
- Бриль Роман. 2023. “The GTS Operator Received Applications from 10 Companies for the Construction of 31 Biomethane Plants.” *Liga.Net*, May 5, 2023.
<https://biz.liga.net/en/ekonomika/tek/novosti/operator-gts-poluchil-zayavki-na-stroitelstvo-31-biometanovogo-zavoda-v-ukraine>.
- Buna Time. 2023. “Chernihiv CHPP returned to community ownership.”
<https://bunatimes.com/economy/156073.html>
- Businessinsider.Com*. 2023. “Lithium-Ion Battery Market Projected to Reach USD 199.12 Billion by 2032, Driven by Growing Demand for EVs and Renewables,” April 25, 2023.
<https://markets.businessinsider.com/news/stocks/lithium-ion-battery-market-projected-to-reach-usd-199-12-billion-by-2032-drivenby-growing-demand-for-evs-and-renewables-1032255810>.
- Кабінет міністрів України. 2021. «Про схвалення Концепції Державної цільової програми справедливої трансформації вугільних регіонів України на період до 2030 року.» Офіційний Вебпортал Парламенту України. 22 вересня, 2021.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2021-%D0%BF#Text>.
- Кабінет міністрів України. 2022. “Strategy for Public Administration Reform in Ukraine 2021 Implementation Report”. Public Administration Reform.
https://api.par.in.ua/uploads/progress_report/file_en/27/PAR_Annual_Report_2021_eng.pdf.
- Castalia. 2023. “Pre-War Markets in the Key Infrastructure Sectors in Ukraine (Unpublished Draft).”
- CEE Multi-Country News Center. 2022. “Ukrenergo: We Couldn’t Survive without the Cloud – CEE Multi-Country News Center.” December 13, 2022.
<https://news.microsoft.com/en-cee/2022/12/12/ukrenergo-we-couldnt-survive-without-the-cloud/>.
- CEER. 2020. “2nd CEER Report on Power Losses: Energy Quality of Supply Work Stream.” C19EQS-101-03. Ceer.Eu. CEER.
<https://www.ceer.eu/documents/104400/-/-/fd4178b4-ed00-6d06-5f4b8b87d630b060#>.
- CEER and ECRB. 2022. “7TH CEER-ECRB Benchmarking Report on the Quality of Electricity and Gas Supply 2022.” C22-EQS-103-03. CEER and ECRB.
<https://www.ceer.eu/documents/104400/7324389/7th+Benchmarking+Report/15277cb7-3ffe-8498-99bb-6f083e3ceecb>.
- CMS Law Tax Future. 2022. Public-Private Partnerships, Kyiv (unpublished).
- Центр економічної стратегії (CES). «Олігархічний український капітал.» Дослідження.
<https://ces.org.ua/en/oligarchic-ukrainian-capital-the-research-ces/>.
- Центр економічної стратегії. 2020. «Як покращення доступу до дошкільної освіти допоможе матерям на ринку праці.»
<https://ces.org.ua/access-to-kindergartens-and-mothers-in-the-labor-market/>.
- Центр транспортних стратегій. 2023. «П’ять питань про державний фонд страхування цивільних морських суден.» Березень 2023.
https://cfts.org.ua/articles/pyat_pitan_pro_derzhavniy_fond_strakhuvannya_tsivilnikh_morskikh_suden_1955/135325.

- CIA World Factbook. n.d. "Area of Ukraine and the EU"
<https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/ukraine/>
- Cityhost.ua. 2022. "Як дата-центри працюють «без світла» та в умовах постійних обстрілів енергетичної системи України." 26 жовтня, 2022.
<https://cityhost.ua/uk/blog/kak-data-centryrabortayut-bez-sveta-i-v-usloviyah-postoyannyh-obstrelov-energeticheskoy-sistemy-ukrainy.html>.
- Climate Watch. n.d. "Historical GHG Emissions."
https://www.climatewatchdata.org/ghg-emissions?breakBy=countries&calculation=PER_GDP&end_year=2019®ions=UKR&source=Climate%20Watch&start_year=1990.
- Comments.ua. 2023. «Кому належать обленерго України.»
<https://money.comments.ua/ua/article/economy/komu-nalezhat-oblenergo-ukraini-707967.html>.
- Cooperation for Restoring the Ukrainian Energy Infrastructure Project Task Force. 2022. "Ukrainian Energy Sector Evaluation and Damage Assessment - IV (as of November 24, 2022)." Energy Charter.
https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Occasional/2022_11_24_UA_sectoral_evaluation_and_damage_assessment_Version_IV.pdf.
- CSR Development Center. "Transparency Index in Ukraine 2020." <https://index.cgpa.com.ua/eng2/>.
- «Рішення Національної комісії цінних паперів і фондового ринку №1320 від 6 листопада, 2022.»
- Фонд «Демократичні ініціативи» 2022. «МЕДІАСПОЖИВАННЯ В УКРАЇНІ: ЗМІНА МЕДІАПОТРЕБ ТА ПРОГРАШ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ» Аналітичний звіт).
<https://detector.media/infospace/article/196477/2022-02-15-media-consumption-in-ukrainechange-in-media-needs-and-defeat-of-russian-propaganda/>.
- Дьоміна, І.О. 2021. «Державно-приватне партнерство як механізм розвитку сфери освіти в Україні в умовах децентралізації та глобалізації.» Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського.
http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/11.pdf.
- Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (DG NEAR). 2022. "EU - Ukraine Strategic Partnership on Raw Materials: The European Bank of Reconstruction and Development Will Support Digitalisation of Geological Data in Ukraine." November 17, 2022.
https://neighbourhoodenlargement.ec.europa.eu/news/eu-ukraine-strategic-partnership-raw-materials-european-bankreconstruction-and-development-will-2022-11-17_en.
- Dornier Consulting and Egis International. 2016. *Updated National Transport Strategy of Ukraine. Part 1: Transport Sector Policy Note*.
<https://mtu.gov.ua/files/Zakypivli/Ukraine%20Transport%20Strategy%20Part%201%20-%20POLICY%20NOTE.pdf>.
- Dou.ua. 2023a. «Топ-50 ІТ-компаній України, зима 2023: мінус 5 тисяч фахівців через релокацію.»
<https://dou.ua/lenta/articles/top-50-winter-2023/>.
- Dou.ua. 2023b. «Топ-50 ІТ-компаній України, літо 2023: мінус 6 тисяч фахівців за пів року, сервісні компанії мають менше клієнтів, продуктові наймають активніше.»
<https://dou.ua/lenta/articles/top-50-summer-2023/>.
- Група ДТЕК. 2021. «Інтегрований звіт 2020 Фінансові та нефінансові показники.»
Dtek.Com. https://dtek.com/en/investors_and_partners/reports/2020/.

- . 2023a. “DTEK ВДЕ запускає Тилігульську вітроелектростанцію” Прес-реліз. 10 березня, 2023. <https://renewables.dtek.com/media-center/press/dtek-renewables-commissions-tyligulska-wind-power-plant/>.
- . 2023b. “DTEK Енерго підбив підсумки опалювального сезону 2022/2023.” Dtek.Com, April 5, 2023. <https://dtek.com/media-center/news/dtek-energo-pidbiv-pidsumki-opalyvalnogo-sezonu-20222022//>
- . 2023c. “Over 2.6 Thousand Internally Displaced Persons Have Been Employed by DTEK Energy Since the Beginning of the Full-Scale Invasion.” DTEK News, April 19, 2023. <https://dtek.com/en/media-center/news/z-pochatku-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-dtek-energo-pratsevlashtuvavponad-26-tisyach-pereselentsiv/>.
- DTEK Group, Anastasiya Bardega, Maris Kunickis, and Anton Mishyn. 2021. “1HY 2021 DTEK Renewables Results - Investor Relations Conference Call.”
- Dubrovskaya, Elena. n.d. “Tariff Regulation: Prospects of Ukraine.” Slide show. Pubs.Naruc.Org. <https://pubs.naruc.org/pub.cfm?id=538EFB0F-2354-D714-51F2-4DE44FBF4F32>.
- Earhardt, David and Melissa Rekas and Martina Tonizz. 2011. “Water in Bucharest: A Utility's Efficiency Gains under a Concession.” World Bank. Viewpoint Note No. 326.
- ECDB. “eCommerce market in Ukraine.” <https://ecommercedb.com/markets/ua/all>.
- Econnect. 2018 “E.CONNECT acquires 60% stake in KramatorskTeploEnergo LLC.” <http://econnectgroup.eu/portfolio/kte-stake-en>.
- Emerging Europe. 2023. “Future of IT; 2023 Report.” <https://emerging-europe.com/future-of-it/>
- Emerging-Europe.Com, April 12, 2023. <https://emerging-europe.com/news/the-it-sectors-of-ukraine-poland-and-the-uk-are-increasingly-intertwined/>
- Енергодім. 2023. “Періодичні звіти Програми «ЕНЕРГОДІМ».” <https://sites.google.com/eefund.org.ua/monitoring/програма-енергодім/періодичні-звіти-енергодім>.
- Energy Community. 2022. “Energy Community Implementation Report 2022.” <https://www.energy-community.org/implementation/report/Ukraine.html>.
- . 2021. “Annual Implementation Report 2021.” Vienna: Energy Community. <https://www.energy-community.org/>.
- . 2023a. “Annual Implementation Report 2023.” November 1, 2023. <https://www.energy-community.org/implementation/report/Ukraine.html>
- . 2023b. “Assessment of NEURC Resolution No. 1126 of 27 June 2023 on Setting Price Caps on the Dayahead Market, Intraday Market and Balancing Market.” UKRAINE ENERGY MARKET OBSERVATORY 13/2023. Vienna: Energy Community. <https://www.energy-community.org/>.
- Energy Data. World Energy & Climate Statistics – Yearbook 2023. <https://yearbook.enerdata.net/total-energy/world-energy-intensity-gdp-data.html>.
- Energy Industry Review. 2021. “Ukraine’s First Industrial Lithium-ion Energy Storage System”. <https://energyindustryreview.com/power/new-presidency-team-for-eurelectric/>
- Energy Map. “guaranteed buyer.”

- https://map.ua-energy.org/en/search/resources/?search_query=guaranteed+buyer.
- . “dashboards/5.” <https://map.ua-energy.org/en/dashboards/5/>.
- . “transmission system loss.”
https://map.ua-energy.org/en/search/resources/?search_query=transmission+system+loss.
- . “dashboards/12.” <https://map.ua-energy.org/en/dashboards/12/>.
- . “dashboards/7.” <https://map.ua-energy.org/en/dashboards/7/>.
- . “dashboards/9.” <https://map.ua-energy.org/en/dashboards/9/>.
- . “district heating.” https://map.ua-energy.org/en/search/resources/?search_query=district+heating.
- . “debt.” https://map.ua-energy.org/en/search/resources/?search_query=debt.
- . “distributions.”
https://map.ua-energy.org/en/search/resources/?search_query=distribution+companies.
- . “heat loss.”
https://map.ua-energy.org/en/search/resources/?search_query=heat+losshttps://map.ua-energy.org/en/search/resources/?search_query=heat+loss.
- . “Population debts for payment of housing and communal services in Ukraine (indicator). Dashboards.”
- ENTSO-E. 2019. “Explanatory Document to the All Continental European TSOs’ Proposals for Common Settlement Rules for Exchanges of Energy in Accordance with the Articles 50(3) and 51(1) of Commission Regulation (EU) 2017/2195 of 23 November 2017 Establishing a Guideline on Electricity Balancing.” European Network of Transmission System Operators. <https://www.entsoe.eu/>.
- ENTSO-E. “About the long-term network development study.” <https://tyndp.entsoe.eu/about>.
- ENTSO-E. “How is the TYNDP developed?”
<https://tyndp.entsoe.eu/explore/how-is-the-tyndp-developed>.
- ENTSO-E and ENTSOG. 2022. “TYNDP 2022 Scenario Report – Version April 2022.” Brussels, Belgium: ENTSO-E and ENTSOG.
https://2022.entsoe-tyndp-scenarios.eu/wp-content/uploads/2022/04/TYNDP2022_Joint_Scenario_Full-Report-April-2022.pdf.
- Екологія. Право. Людина. 2023. Імітація європейського поступу Міндовкілья: надра у фокусі. Епл.Орг.Уа, 3 лютого, 2023.
<http://epl.org.ua/announces/imitatsiya-yevropejskogo-postupu-mindovkillya-nadra-u-fokusi/>.
- Еpravda. 2023. «Андрій Яворський, GlobalLogic, про український ІТ-ринок, ChatGPT і про те, як штучний інтелект замінить митницю.»
<https://www.epravda.com.ua/publications/2023/04/3/698665/>.
- Ernst & Young. 2021. National Strategy to Increase Foreign Direct Investment in Ukraine. FDI-Strategy-Section-2-Transport-Infrastructure-ENG.pdf.
- EU4Business, EFSE, Credit Agricole, Latifundisem.co, Top Lead. 2022, Ukraine Agribusiness in Wartime– Infographic Report 2021–2022.
<https://latifundist.com/en/novosti/60732-opublikovano-shchorichnij-infobuk-agrobiznes-ukrayini-pid-chas-vijny>.

- EU Member States. 2023. “National Energy and Climate Plans.”
https://commission.europa.eu/energy-climate-change-environment/implementation-eu-countries/energy-and-climate-governance-and-reporting/national-energy-and-climate-plans_en.
- European Automobile Manufacturers’ Association (ACEA). 2021.
<https://www.acea.auto/figure/average-age-of-eu-vehicle-fleet-by-country/#:~:text=The%20average%20age%20of%20light,old%20in%20the%20European%20Union.>
- Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР). “Tourism Sector Road Map.”
<https://nto.ua/assets/files/ntou-book-strategic-ebird-tourismroadmap.pdf>.
- . 2022. “EBRD and donors support Ukraine’s two largest logistics companies.”
<https://www.ebrd.com/news/2022/ebird-and-donors-support-ukraines-two-largest-logistics-companies-.html>.
- . “Ukraine ASSESSMENT OF THE QUALITY OF THE PPP LEGISLATION AND OF THE EFFECTIVENESS OF ITS IMPLEMENTATION.”
<https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/sites/ppp.worldbank.org/files/2022-06/ukraine.pdf>.
- . 2018. “2017/2018 PPP Laws Assessment in the EBRD Region. Summary Report: Ukraine.”
- Європейська комісія (ЄК). 2021. “The European Green Deal.” July 14, 2021.
https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.
- . 2021b. “EU-Ukraine Agreement on Common Aviation Area.”
https://transport.ec.europa.eu/news/aviation-eu-and-ukraine-sign-milestone-aviationagreement-2021-10-12_en.
- . 2021c. “Memorandum of Understanding between the European Union and Ukraine on a Strategic Partnership on Raw Materials.”
<https://ec.europa.eu/docsroom/documents/46300>.
- . 2022. “Commission Opinion on Ukraine’s Application for Membership of the EU.”
- . 2023a. “Analytical Report Following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Commission Opinion on Ukraine’s Application for Membership of the European Union.” SWD(2023) 30 final. European Commission.
https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-02/SWD_2023_30_Ukraine.pdf.
- . 2023b. “Factsheet on European Critical Raw Materials Act.”
- FS/23/1663. Publications Office of the European Union.
https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-02/SWD_2023_30_Ukraine.pdf.
- . 2023c. “Factsheet on European Critical Raw Materials Act.”
 FS/23/1663. Publications Office of the European Union.
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/874736/Factsheet_GD_European%20Critical%20Raw%20Materials%20Act%20.pdf
- . 2023d. “Analytical report on Ukraine’s alignment with the EU Acquis from February 2, 2023.”
https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/commission-analytical-report-ukraines-alignment-eu-acquis_en.
- . 2023e. “A further step towards a long-term ‘Roam like at home’ agreement with Ukraine February 23, 2023.”
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_771.

- . 2023f. “€1.3 billion from the Digital Europe Programme for Europe’s digital transition and cybersecurity.”
<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/eu13-billion-digital-europe-programme-europes-digital-transition-and-cybersecurity>.
- . “Chapters of the acquis.”
https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/conditions-membership/chapters-acquis_en.
- . “European Battery Alliance.”
https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/strategy/industrial-alliances/european-battery-alliance_en.
- European Commission, Directorate-General for Energy, Bacquet, A., Galindo Fernández, M., Oger, A. et al. 2022. District heating and cooling in the European Union – Overview of markets and regulatory frameworks under the revised Renewable Energy Directive, Publications Office of the European Union, 2022,
<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4e28b0c8-eac1-11ec-a53401aa75ed71a1/language-en>.
- European Commission, Joint Research Centre, Philipp Ueffing, Saroja Adhikari, and Anne Goujon et al. 2023. “Ukraine’s Population Future after the Russian Invasion – The Role of Migration for Demographic Change.” Publications Office of the European Union.
<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5217277a-be30-11ed-8912-01aa75ed71a1/language-en>.
- European Council and Council of the EU. “Infographic - EU solidarity with Ukraine.”
<https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-solidarity-ukraine/>.
- . 2023a. “Gas package: member states set their position on future gas and hydrogen market.” March 28, 2023.
<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/03/28/gas-package-member-states-set-their-position-on-future-gas-and-hydrogen-market/>.
- . 2023b. “DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL amending Directive (EU) 2018/2001, Regulation (EU) 2018/1999 and Directive 98/70/EC as regards the promotion of energy from renewable sources, and repealing Council Directive (EU) 2015/652.”
<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-36-2023-INIT/en/pdf>.
- European Investment Bank (EIB). n.d. “Ukrposhta Modernisation and Digitalisation: Summary Sheet.”
<https://www.eib.org/en/projects/all/20170553>.
- European Neighborhood Instrument. 2023. “Assistance for Dnipro Transport Development.” Analytical note to Strategy for Inland Water Transport Development. September 2021.
- European Securities and Markets Authority (ESMA). 2014. “Directive 2014/65/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments and amending Directive 2002/92/EC and Directive 2011/61/EU.”
<https://www.esma.europa.eu/publications-and-data/interactive-single-rulebook/mifid-ii>.
- European Training Foundation. 2022. “Working life in Ukraine.”
<https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2022-11/Working%20life%20in%20Ukraine.pdf>.
- European Union and Ukraine. 2021. “Memorandum of Understanding between the European Union and

- Ukraine on a Strategic Partnership on Raw Materials.” European Commission. <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/46300>
- European-Ukrainian Energy Agency (EUEA). 2022. “Associations Appeal Regarding the Tariff for Electricity Transmission Services for 2023.” Euea-Energyagency.Org. November 18, 2022. <https://euea-energyagency.org/en/news/market-news/associations-appeal-regarding-the-tariffforelectricity-transmission-services-for-2023/>.
- . 2023a. “The Verkhovna Rada of Ukraine Has Registered Draft Laws Related to the RES Sector.” Euea-Energy Agency.Org. February 14, 2023. <https://euea-energyagency.org/en/news/marketnews/theverkhovna-rada-of-ukraine-has-registered-draft-laws-related-to-the-res-sector/>.
- . 2023b. “RES Review.” EUEA.
- . 2023c. Круглий Стіл ЄУЕА - "Майбутнє Систем Накопичення Енергії (СНЕ) в Україні.” https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=699737271933475.
- . 2023d. “The Draft Law on Energy Security and Green Transformation of the Energy System of Ukraine Registered in the Parliament.” EUEA. April 26, 2023. <https://euea-energyagency.org/en/news/market-news/the-draft-law-on-energy-security-and-green-transformation-of-the-energy-system-of-ukraine-registered-in-the-parliament/>
- . 2023e. “Level of payments under the "feed-in" tariff as of 25th July 2023.” <https://euea-energyagency.org/wp-content/uploads/2023/07/July-Review-31.07.23.pdf>;
- European Union (EU) and Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). 2018. *Baseline Measurement Report: The Principles of Public Administration. Ukraine.*
- European Union External Action Service (EEAS). 2022. EU Commission’s Recommendations for Ukraine’s EU candidate status.” June 17, 2022. https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu-commissions-recommendations-ukraines-eu-candidate-status_en?s=232.
- European Union. “Open Data in Europe 2022.” <https://data.europa.eu/en/publications/open-data-maturity/2022#intro>.
- European Union Road Federation. 2022. “Road Network 2022.” <https://erf.be/statistics/road-network-2022/>.
- EUR-Lex. 2022. “COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL AND THE COUNCIL Commission Opinion on Ukraine’s application for membership of the European Union.” COM/2022/407 final. <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0407>.
- . 2022b. “EU–Ukraine agreement on the carriage of freight by road.” https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/LSU/?uri=uriserv:OJ.L_.2022.179.01.0004.01.ENG.
- . 2019. “COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL Guidance on the Regulation on a framework for the free flow of non-personal data in the European Union.” <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2019:250:FIN>.
- . 2023. Association Agreement between the EU and its Member States, of the one part, and

- Ukraine, of the other part, version consolidated on 24 April 2023.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014A0529%2801%29-20230424>.
- Euronews. 2023. “Ukraine has fully met two of the seven conditions needed to start EU accession talks.” June 22, 2023.
<https://www.euronews.com/my-europe/2023/06/22/ukraine-has-fully-met-two-of-the-seven-conditions-needed-to-start-eu-accession-talks>.
- Eurostat. 2023. “Supply, Transformation and Consumption of Electricity.” nrg_cb_e. Eurostat.
https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_CB_E/default/table?lang=en.
- . 2023b. “European Neighbourhood Policy - East - education statistics.”
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=European_Neighbourhood_Policy_-_East_-_education_statistics#Educational_attainment_among_people_aged_20-24_years.
- . 2022. “Unitization of the different modes of transport for 27 EU states.”
- EY. 2021. “National Strategy to Increase Foreign Direct Investment in Ukraine.”
Office of the National Investment Council of Ukraine.
<https://ukraineinvest.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/FDI-Strategy-Section-2-The-Next-10-ENG.pdf>
- Federal Office for Economic Affairs and Export Control.
https://www.bafa.de/DE/Energie/Effiziente_Gebaeude/Sanierung_Wohngebaeude/Anlagen_zur_Waermeerzeugung/anlagen_zur_waermeerzeugung_node.html.
- Федорів Павло, і Ломоносова Наталія. 2019. «Державна житлова політика в Україні Housing Policy in Ukraine: сучасний стан і перспективи реформування». Cedos.
<https://cedos.org.ua/researches/derzhavna-zhytlova-polityka-v-ukraini-suchasnyi-stan-ta-perspektyvy-reformuvannia/>.
- Fitch Ratings. 2022. “Distressed Ukrainian Corporates Obtain Extended Payment Terms.”
FitchRatings, 18 жовтня, 2022.
<https://www.fitchratings.com/research/corporate-finance/distressed-ukrainiancorporates-obtain-extended-payment-terms-18-10-2022>.
- . 2023. *Ukraine Rating Report*. 28 лютого, 2023.
- . 2023b. “Fitch Downgrades Ukrainian Railways to 'RD'; Upgrades to 'CC'.” 13 лютого, 2023.
<https://www.fitchratings.com/research/international-public-finance/fitch-downgrades-ukrainian-railways-to-rd-upgrades-to-cc-13-02-2023>.
- . 2023c. “Fitch's International Local and Regional Governments Rating Criteria.”
<https://www.fitchratings.com/research/internationalpublic-finance/fitch-affirms-ukrainian-city-of-kyiv-at-cc-21-04-2023>.
- Fitch Solutions, Ukraine Banking & Financial Services Report Q1 2023.
- Focus. 2022. Марія Бабенко. “Націоналізація почалася. Навіщо державі «Укрнафта», заправки та «Мотор Січ.»
<https://focus.ua/uk/economics/536255nacionalizaciya-nachalas-zachem-gosudarstvu-ukrnafta-zapravki-i-motor-sich>.
- Focus. 2023. «Мобілізація в Україні: що потрібно знати про призов, броню та відстрочку IT-фахівців.»

- <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/592266-mobilizaciya-v-ukraine-chto-nuzhno-znat-o-prizyve-broni-i-i-otsrochke-it-specialistov>.
- Forbes. 2023. Заражевська and Калашник. “Рада провалила закон щодо націоналізації «Альфи», але держава готова забрати банк Фрідмана. Ось чотири великі проблеми, які її очікують.” <https://forbes.ua/company/alfa-01052023-13324>.
- Free Network. 2021. “Ukraine’s Integration into the EU’s Digital Single Market.” *Freepolicybriefs.Org*, February 15, 2021. <https://freepolicybriefs.org/2021/02/15/ukraines-integration-single-market/>.
- Glavcom.ua. 2019. “«Укрпошту» можуть частково приватизувати.” <https://glavcom.ua/economics/finances/ukrposhtu-mozhut-chastkovo-privatizuvati-634095.html>.
- GlobalPetrolPrices.com. n.d. “Ukraine electricity prices.” https://www.globalpetrolprices.com/Ukraine/electricity_prices/#:~:text=Ukraine%2C%20September%202022%3A%20The%20price%20of%20electricity%20is,as%20the%20cost%20of%20power%2C%20distribution%20and%20taxes.
- Goroshko, Alona, Shapoval, Natalia & Lai, Taavi. 2018. “Can people afford to pay for health care? New evidence on financial protection in Ukraine.” World Health Organization. Regional Office for Europe. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/342261>.
- Уряд України. “План відновлення України.” <https://recovery.gov.ua/>.
- Grote, Daniel, Rosária Nunes, Waisum Steinborn-Cheng, Martin Paletar, and Daniel Anton. 2022. “Future Regulatory Decisions on Natural Gas Networks: Repurposing, Decommissioning and Reinvestments.” ACER/OP/DO/13/2017/LOT 2/RFS 05. DNV. <https://www.acer.europa.eu/>.
- Гарантований покупець. 2023. «Гарантований покупець» звітує про оплату послуг із забезпечення доступності електричної енергії для побутових споживачів.” 23 вересня, 2023. https://www.gpee.com.ua/news_item/1057.
- Haas, Devin. 2023. “The IT Sectors of Ukraine, Poland and the UK Are Increasingly Intertwined.” *Emerging-Europe.Com*, April 12, 2023. <https://emerging-europe.com/news/the-it-sectors-ofukrainepoland-and-the-uk-are-increasingly-intertwined/>.
- Hassler, O., Zahnitko, O., Yedigaryan, M. and Bloch, O. 2021. “Housing Finance Development in Ukraine.” Final Report prepared for IFC. Frankfurt: Frankfurt School of Finance and Management.
- Гелетуха Георгій. 2023. «Матеріали вебінару ‘Розвиток виробництва біогазу/біометану і вирощування енергетичних рослин в Україні.’ УАБІО. 22 березня, 2023. <https://uabio.org/news/uabio-news/14540/>.
- Horizon Capital. 2022. “Horizon Capital Attracts \$125m at First Closing of its \$250m target Ukraine-focused Fund to Back Visionary Entrepreneurs Leading High-Growth Tech and Export-Oriented Companies.” September 26, 2022. <https://horizoncapital.com.ua/news-post/horizon-capital-attracts-125m-at-first-closing-of-its-250m-target-ukraine-focused-fund-to-back-visionary-entrepreneurs-leading-high-growth-tech-and-export-oriented-companies/>.
- IATA. 2018. “The Importance of Air Transport to Ukraine.” IATA Economics Report.

- <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/ukraine--value-of-aviation/>.
- IEA. 2020. “Ukraine Energy Profile.” IEA Publications. International Energy Agency (IEA)
<https://www.iea.org/reports/ukraine-energy-profile>
- . 2022. *World Energy Outlook 2022*.
<https://iea.blob.core.windows.net/assets/830fe099-5530-48f2a7c1-11f35d510983/WorldEnergyOutlook2022.pdf>
- . 2021. “Security of Clean Energy Transitions.” IEA Publications. <https://iea.org>.
- . n.d. <https://www.iea.org/reports/sdg7-data-and-projections/energy-intensity>
- IFC. 2021a. “Creating Markets in Ukraine: Country Private Sector Diagnostic.” International Finance Corporation. <https://www.ifc.org/en/insights-reports/2021/cpsd-ukraine>.
- . 2021b. “Inland Waterways Transport and Analytical Note for the Strategy on Inland Water Transport.” Unpublished policy brief, IFC, 2021.
- . 2021c. “Electromobility in Ukraine.” Unpublished policy note, IFC, 2021.
- . 2021d. “Sector brief on railroads.”
- . 2022. “Credit Reporting System of Ukraine.” Unpublished Report.
- . 2023. “Delivery of Affordable Housing through Public Private Partnerships in Ukraine Post-Invasion Reconstruction: Potential and Preconditions.” Working Paper prepared by EY Ukraine for IFC.
- . 2020. *Assessment of Multifamily Building Management in Ukraine*. Analytical Report.
https://upravbud.info/content/uploads/2020/12/mbm_report_2020_eng.pdf.
- . “Country Strategy, Ukraine, FY2020 to FY2024.”
- Кучерів Ілько, Фонд демократичних ініціатив. 2021. “Медіаспоживання в Україні: Зміна медіапотреб та програш російської пропаганди.” Результати опитування.
<https://dif.org.ua/en/article/media-consumption-in-ukraine-change-in-media-needs-anddefeat-of-russian-propaganda>.
- IMF. 2019. “World Economic Outlook Database.” Data set. IMF.
<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/April>.
- . 2023. “World Economic Outlook Database.” Data set. April 2023.
<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/April>.
- . 2023a. “Ukraine: Request for an Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility and Review of Program Monitoring with Board Involvement-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine.” IMF Country Report 2023 (132).
<https://www.elibrary.imf.org/view/journals/002/2023/132/002.2023.issue-132-en.xml>.
- . 2023b. “Ukraine: First Review under the Extended Arrangement under the Extended Fund Facility Press Release; Staff Report; Staff Statement; and Statement by the Executive Director for Ukraine.” Volume 2023: Issue 248. July 7, 2023.
<https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2023/07/06/Ukraine-First-Review-under-the-Extended-Arrangement-under-the-Extended-Fund-Facility-Press-535774>.
- . 2023c. “Balance of Payments and International Investment Position Statistics (BOP/IIP).” IMF Data. October 25, 2023. <https://data.imf.org/?sk=7a51304b-6426-40c0-83dd-ca473ca1fd52>.

- . 2023d. “Financial Soundness Indicators.” Data set. IMF.
<https://data.imf.org/?sk=388dfa601d26-4ade-b505-a05a558d9a42&sid=1479331931186a>.
- . 2023e. “IMF Executive Board Approves US\$15.6 Billion under a New Extended Fund Facility (EFF) Arrangement for Ukraine as part of a US\$115 Billion Overall Support Package.”
<https://www.imf.org/en/News/Articles/2023/03/31/pr23101-ukraine-imf-executive-board-approves-usd-billion-new-eff-part-of-overall-support-package>.
- . 2023f. “Government Finance Statistics, Expenditure by Function of Government (OECD Classification of the Functions of Government [COFOG]).”
<https://data.imf.org/?sk=89418059-d5c0-4330-8c41-dbc2d8f90f46&csId=1435762628665>.
- . 2023g. “Ukraine: Request for an Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility and Review of Program Monitoring with Board Involvement-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine.” IMF Country Report 2023, No. 132 (March 1, 2023).
<https://doi.org/10.5089/9798400240270.002>.
- “Improving the Performance of District Heating Systems in Central and Eastern Europe: Development of Multi-Level Policy Plans – Action Plans for Retrofitting of District Heating Systems.” 2020. Horizon 2020 (H2020-EE-2017-PPI)-Project N°784966. KeepWarm Project.
https://keepwarmeurope.eu/fileadmin/user_upload/Resources/Deliverables/KeepWarm_D5.2_Development_of_Multi-level_policy_Plans.pdf.
- Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Центр економічної стратегії, DiXi Group, та Інститут політики та адвокації. 2023. “Кулінарна книга українського відновлення 2023.” Консорціум RRR4U (Resilience, Reconstruction and Relief for Ukraine).
<https://dixigroup.org/analytic/kulinarna-knyga-ukrayinskogo-vidrodzhennya/>
- Інститут освітньої аналітики. 2022. «Інформаційно-аналітичний збірник “Освіта України в умовах воєнного стану»». https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf.
- . 2022b. «Пропозиції щодо змін у напрямках і обсягах підготовки кадрів у воєнний та повоєнний період».
https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/1_az_melnik_propoziczi%D1%97-shhodo-zmin-u-napryamah-i-obsyagah-pidgotovki-kadriv-u-vo%D1%94nnijta-povo%D1%94nnij-period.pdf.
- International Federation of Journalists (IFJ). 2023.
“Ukraine: IFJ calls on the government to revise new media law.”
<https://www.ifj.org/media-centre/news/detail/category/press-releases/article/ukraine-ifj-calls-on-the-government-to-revise-new-media-law>.
- International Information Group (Interfax). 2023. “Ukraine will manage to finance 2023 budget deficit without printing money - NBU chief.” March 17, 2023.
<https://interfax.com/newsroom/top-stories/88782/>.
- International Trade Administration. 2021. “Ukraine - Country Commercial Guide: eCommerce.” International Trade Administration.
<https://www.trade.gov/country-commercial-guides/ukraine-ecommerce>.
- International Trade Centre (ITC). “Trade Map.” <https://www.trademap.org>.
- International Organization for Migration (IOM). 2023. “Ukraine – Snapshot Report: Population Figures and Geographic Distribution – General Population Survey Round 13 (11 - 23 May) | Displacement

- Tracking Matrix.” IOM.
<https://dtm.iom.int/reports/ukraine-snapshot-report-population-figures-and-geographic-distribution-general-population>.
- . 2023b. *Ukraine Internal Displacement Report: General Population Survey Round 12*. January 23, 2023.
<https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-12-16-23-january-2023>.
- International Renewable Energy Agency (IRENA). 2022a. “Renewable Capacity Statistics 2022.” Data set. IRENA.
https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2022/Apr/IRENA_RE_Capacity_Statistics_2022.pdf.
- . 2022b. “Renewable Power Generation Costs in 2021.” Abu Dhabi, United Arab Emirates: International Renewable Energy Agency.
https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2022/Jul/IRENA_Power_Generation_Costs_2021.pdf?rev=34c22a4b244d434da0accde7de7c73d8.
- . 2022c. “Renewable Technology Innovation Indicators: Mapping Progress in Costs, Patents and Standards.”
<https://www.irena.org/Publications/2022/Mar/Renewable-Technology-InnovationIndicators>.
- IRENA, Joanneum Research, and University of Ljubljana. 2017. “Cost-Competitive Renewable Power Generation Potential across South East Europe.” Abu Dhabi, United Arab Emirates: International Renewable Energy Agency (IRENA).
<https://www.irena.org/publications/2017/Jan/Cost-competitiverenewable-power-generation-Potential-across-South-East-Europe>.
- IT Ukraine Association 2021. “IT Ukraine Report.”
- . 2022. “Do IT Like Ukraine.”
- ITU. 2022. “Interim Assessment on Damages to Telecommunication Infrastructure and Resilience of the ICT Ecosystem in Ukraine.” International Telecommunication Union.
https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/Europe/Documents/Interim%20assessment%20on%20damages%20to%20telecommunication%20infrastructure%20and%20resilience%20of%20the%20ICT%20ecosystem%20in%20Ukraine%20-2022-12-22_FINAL.pdf.
- . 2023. “ITU regional global Key ICT indicator aggregates.”
https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/ITU_regional_global_Key_ICT_indicator_aggregates_Nov_2022_revised_15Feb2023.xlsx.
- Kantor, E3M 2021. A carbon pricing design for the Energy Community Final Report. Kantor, E3M. January 2021. Kantor Management Consultants and E3. This report was financed by the Energy Community.
https://www.energy-community.org/dam/jcr:82a4fc8b-c0b7-44e8-b699-0fd06ca9c74d/Kantor_carbon_012021.pdf.

- Karagutoff, G., N. Iermolenko, O. Shevchuk, and A. Bykov. 2021. "First Results of the RAB Reform in Ukraine."
- Kitzing, Lena. 2023. "Are Contracts for Differences Here To Stay?" Slide show. DTU Orbit.
<https://fsr.eui.eu/event/are-contracts-for-differences-here-to-stay/>.
- Kness Energy. 2021. "Energy Storage System by KNESS – the First Industrial Energy Storage System Made in Ukraine." Press release. July 21, 2021.
<https://kness.energy/en/news/energy-storage-system-by-knessthe-first-industrial-energy-storage-system-made-in-ukraine/>.
- Korbut, Anna. 2021. "Strengthening Public Interest in Ukraine's Media Sector." Chatham House, The Royal Institute of International Affairs.
<https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/202104/2021-04-23-ukraines-media-sector-korbut.pdf>.
- Kovalenko, V.V., Radchernko, O.O. Kireikou, A.A., Yu Stanishevskiy, V., Lahoiko, A.M. and Sinitsky, J. 2022. "Problem of municipal solid waste of Ukraine and ways to solve it" in Earth and Environmental Science. IOP Conf. Series: IOP Publishing. doi:10.1088/1755-1315/1049/1/012019.
- Kozakevich, Oleksandr. 2020. "Why Ukraine's Once Thriving Renewable Energy Sector Could Be at Dire Risk of Failure." Renewable Energy World, April 4, 2020.
<https://www.renewableenergyworld.com/solar/why-ukraines-once-thriving-renewable-energy-sector-could-be-at-dire-risk-of-failure/#gref>.
- KT-Energy LLC. 2020. Improving the performance of District Heating Systems in Central and Eastern Europe District Heating in Ukraine Prepared by: KT-Energy LLC Horizon 2020 (H2020-EE-2017-PPI) Project N°784966. KeepWarm Renewing district heating.
- Kushnarenko, Nastia. 2019. "Women and Men in the Ukrainian Energy Sector: Equal Rights and Opportunities or a Sector of Discrimination?" Translated by Natalia Slipenko. Heinrich-Böll-Stiftung. 22 липня, 2019.
<https://ua.boell.org/en/2019/07/22/women-and-men-ukrainian-energy-sector-equal-rights-and-opportunities-or-sector>.
- Київська школа економіки. 2023. «Робочі групи бізнесу та держави: електроенергетика».
<https://www.youtube.com/watch?v=8IDD-DRzmps>.
- Кутіна. 2021. "Update on e-mobility infrastructure." грудень 2021.
- Latifundist.Com. 2020. «Названі ТОП-5 аграрних компаній по потужності біогазових установок в Україні,»» 21 вересня, 2020.
<https://latifundist.com/novosti/52054-nazvany-top-5-agrarnyh-kompanij-po-moshchnosti-biogazovyh-ustanovok>
- Lawrence, David. 2020. "Ukraine's Railway Reform May Attract Investment." September 29, 2020.
- LB.Ua. 2015. «Термін експлуатації другого блоку ЮУАЕС продовжено на 10 років» 7 грудня, 2015.
https://lb.ua/economics/2015/12/07/322846_srok_ekspluatatsii_vtorogo_bloka.html.
- Liventseva, Hanna. 2022. "The Mineral Resources of Ukraine." Tierra Y Tecnología, May 17, 2022.
<https://dx.doi.org/10.21028/hl.2022.05.17>.
- Lvivtech.Com. 2021. "Women in Tech: From 7 to 27% in 9 Years," 26 травня, 2021.

<https://livitech.com/women-in-the-ukrainian-tech-industry/#:~:text=The%20number%20of%20female%20specialists%20in%20the%20tech,in%20the%20state%20register%20of%20Ukraine%20are%20women.>

Microsoft News. 2022. “Cloud is a Wartime Lifeline for Ukrainian Businesses.” 7 грудня, 2022.

<https://news.microsoft.com/en-cee/2022/12/07/cloud-is-a-wartime-lifeline-for-ukrainian-agribusiness/>.

Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. 2022. *Національна доповідь про якість питної води та стан питного водопостачання в Україні за 2021 рік.*

———. 2020. «Концепція реалізації державної політики в сфері централізованого водопостачання та водовідведення, 2020».

Міністерство аграрної політики і продовольства в Україні 2022.

<https://minagro.gov.ua/news/za-period-viiny-v-ukraini-ukladeno-maizhe-20-tys-uhod-za-ploshcheiu-maizhe-v-348-tys-ha>

Міністерство економіки України. 2021. “Вступ до посібника з питань державно-приватного партнерства

<https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=2bc79196-a3b2-41a9-86e2-f55f9a8f5c9c&title=MetodichniRekomendatsii>

Міністерство енергетики України 2022. «Environmental Recovery and Development.»

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. 2022. Ukraine’s Greenhouse Gas Inventory 1990-2020. Annual National Inventory Report for Submission under the United Nations Framework Convention on Climate Change and the Kyoto Protocol Kyiv.

Міністерство фінансів України. 2019. «Місцевий борг та місцевий гарантований борг.»

<https://mof.gov.ua/uk/miscevij-borg-ta-miscevij-garantovanij-borg-osn-inf>

Міністерство інфраструктури України. 2020b. «Статистичні дані про українські залізниці».

<https://mtu.gov.ua/content/statistichni-dani-pro-ukrainski-zalznici.html>.

———. 2020. «Технічний стан автомобільних доріг загального використання»

<https://mtu.gov.ua/content/tehnichniy-stand-avtomobilnih-dorig-avtomobilnih-dorig-zagalnogo-vikoristannya.html>

———. 2019. «Статистичні дані про українські залізниці».

<https://mtu.gov.ua/content/statistichni-dani-pro-ukrainskizalznici.html>.

———. «Стан автомобільних доріг загального використання.»

<https://mtu.gov.ua/content/tehnichniy-stand-avtomobilnih-dorig-avtomobilnih-dorig-zagalnogo-vikoristannya.html>.

———. «Укрпошта загальна інформація.»

<https://mtu.gov.ua/content/ukrposhta-zagalna-informaciya.html/>.

———. 2018. “Presentation of investment needs”

Міністерство оборони. 2022. Наказ №18ДС від 16.11.2022 «Про утворення робочої групи з питань виконання функцій уповноваженого органу управління».

https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2022/18ds_nm.pdf

Mitchell, Andrew; German Galushchenko; Rostyslav Shurma; Maxim Timchenko, Oleksandr Podprugin

- Ivan Nadein, Olga Rybachuk, Cheryl Edleson Hanway, Warren Sakey, Andy Hunder, David Livingstone, and Nataliya Katser Buchkovska. 2023. “Power Systems for a Sustainable Recovery.” Слайд-шоу. Конференція відновлення України 21-22 червня 2023.
https://uploads-ssl.webflow.com/621f88db25fbf24758792dd8/64bfb8b3707d2a50a68c1011_URC_Energy_final.pdf
- МОН. 2023. «МОН активно сприяє співпраці з громадськістю та розвитку державно-приватного партнерства.»
<https://mon.gov.ua/ua/news/mon-aktivno-spriyaye-spivpraci-zgromadskisty-ta-rozvitku-derzhavno-privatnogo-partnerstva>.
- . 2023b. “Огляд поточного стану освіти та науки в Україні (станом на лютий 2023).”
https://reliefweb.int/report/ukraine/overview-current-state-education-and-science-ukraine-under-russian-aggression-february-2023-enuk?_gl=1*_qcuH0w*_ga*_MTQyMTg2ODU5Ny4xNjc1Njg2Njc5*_ga_E60ZNX2F68*_MTY3OTY1Nzg3OS41Ny4xLjE2Nzk2NTk1MjMuNTMuMC4w
- . 2022. «Державно-приватне партнерство».
<https://mon.gov.ua/ua/osvita/profesijno-tehnicna-osvita/reformaprofesijnoyi-osviti/derzhavno-privatne-partnerstvo-ta-dualna-osvita/derzhavno-privatne-partnerstvo>.
- Михайленко Олексій. 2020. “Monitoring of Electricity Market Opening: First Year in Review.” Issue No. 5. Low Carbon Ukraine.
https://www.lowcarbonukraine.com/wp-content/uploads/20200922_MEMO_5_ENG.pdf.
- Миленська Тетяна. 2020. «Усі особливості про новий «зелений» тариф в Україні для сонячної енергетики; 21 липня, 2020 року, Верховною радою України було прийнято закон про реструктуризацію «зеленого» тарифу». Pv Magazine, 6 серпня, 2020.
<https://www.pv-magazine.com/>.
- Національна академія наук України (НАНУ). 2020. «Атлас енергетичного потенціалу відновлюваних джерел енергії України /ред.» Інститут відновлюваної енергетики. С.О.Кудря, Київ, 2020, ISBN 978-966-999-034-1 <https://www.ive.org.ua/wp-content/uploads/atlas.pdf>.
- Національний банк України (НБУ). 2022a. Звіт про фінансову стабільність, грудень 2022.
<https://bank.gov.ua/en/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2022-roku>.
- . 2022b «НБУ підвищив облікову ставку до 25%» прес-реліз. 2 червня, 2022.
<https://bank.gov.ua/en/news/all/natsionalniy-bank-ukrayini-pidvischiv-oblikovu-stavku-do-25>.
- . 2022c. «НБУ зафіксував офіційний курс гривні до долара на новому рівні та ввів низку додаткових заходів для збалансування валютного ринку та підтримання стійкості економіки в умовах війни». Прес-реліз. 21 липня, 2022.
<https://bank.gov.ua/ua/news/all/nbu-zafiksuvav-ofitsiyiniy-kurs-grivni-do-dolara-sshana-novomu-rivni-ta-vjiv-nizku-dodatkovih-zahodiv-dlya-zbalansuvannya-valyutnogo-rinku-ta-pidtrimannya-stiykosti-ekonomiki-v-umovah-viyini>.
- . 2022d. «Платіжний баланс України.» https://bank.gov.ua/files/ES/BOP_m.pdf.
- . 2022e. «Опитування: У 2021 році банки видали майже 9 млрд грн нової іпотеки, що у 2.4 рази більше, ніж за попередній рік».
- . 2023a. «Огляд банківського сектору, лютий 2023».

- <https://bank.gov.ua/en/news/all/oglyadbankivskogo-sektoru-lyutiy-2023-roku>.
- . 2023b. «Огляд небанківського фінансового сектору, березень 2023 року».
<https://bank.gov.ua/ua/news/all/oglyad-nebankivskogo-finansovogo-sektoru-berezen-2023-roku>
- . 2023c. «Платіжний баланс України». Набір даних.
https://bank.gov.ua/files/ES/BOP_y_en.xlsx.
- . 2023d. «Згруповані сума заборгованості на балансових рахунках українських банків». 1 січня, 2023. <https://bank.gov.ua/en/statistic/supervision-statist>.
- . 2023e. «НБУ імплементує анонсовану зміну в розрахунку обов'язкових резервів для посилення конкуренції банків за строкові депозити населення». 27 березня, 2023.
<https://bank.gov.ua/ua/news/all/nbu-implementuye-anonsovanu-zminu-v-rozrahunku-obovyazkovih-rezerviv-dlya-posilennya-konkurentsiyi-bankiv-za-strokoviy-depoziti-naseleण्या>.
- . 2023f. «Обсяги активних операцій та частка непрацюючих активів в цілому по системі». 1 квітня, 2023. <https://bank.gov.ua/en/statistic/supervision-statist>.
- . 2023g. «Цінні папери в портфелі депозитних корпорацій (крім Національного банку України)». 1 квітня, 2023. <https://bank.gov.ua/en/statistic/sector-financial>.
- . 2023h. «Макроекономічний та монетарний огляд», квітень 2023.
<https://bank.gov.ua/en/news/all/makroekonomichniy-ta-monetaryny-oglyad-kviten-2023-roku>.
- . 2023i. «Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України) 1 червня, 2023.» <https://bank.gov.ua/en/statistic/sector-financial>.
- . «Статистика зовнішнього сектору». <https://bank.gov.ua/en/statistic/sector-external/>.
- . «Платіжний баланс України (відповідно до ВРМ6) спеціальної таблиці в Excel (останнє оновлення 20 червня, 2023)». https://bank.gov.ua/files/ES/BOP_y_en.xlsx
- . «Стабільність». <https://bank.gov.ua/en/stability/npl>.
- . «Монетарна політика». <https://bank.gov.ua/en/monetary/archive-rish>.
- Національний центр обліку викидів парникових газів. «Облік парникових газів». <https://nci.org.ua>.
- Національна рада з відновлення України. 2022. «Національний план відновлення України». Уряд України.
https://uploads-ssl.webflow.com/621f88db25fbf24758792dd8/62c166751fcf41105380a733_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_ENG.pdf.
- Національна рада з відновлення. «Часткове середньострокове бачення сектору відображено в Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми «Питна вода України» на 2022—2026 рр.
<https://www.kmu.gov.ua/news/oleksij-chernishov-uryad-shvaliv-koncepciyu-zagalnodержavnoyi-cilovoyi-programi-pitna-voda-ukrayini>
- Державний дослідно-аналітичний центр з моніторингу зовнішніх товарних ринків (ДЗІ). 2019. «Україна серед світових лідерів по запасах залізних руд.»
<https://dzi.gov.ua/press-centre/press-release/ukrayina-sered-svitovyh-lideriv-po-zapasah-zaliznyh-rud>.
- Natural Resources Governance Institute. 2017. “2017 Resource Governance Index.” Natural Resource Governance Institute.

- <https://resourcegovernance.org/sites/default/files/documents/2017-resource-governance-index.pdf>.
- Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку (НКЦПФР). 2023. «Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31. 12.2022».
<https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-npf-ukrainy-stanom-na-31.12.2022.pdf>.
- . «Інформаційні довідки щодо ринків капіталу України протягом січня-грудня 2022, підготовлені НКЦПФР». <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-dov>.
- . 2022. «Відчуження акцій: Комісія схвалила рішення щодо змін в системі депозитарного обліку».
<https://www.nssmc.gov.ua/vidchuzhennia-aktsii-komisiia-skhvalyla-rishennia-shchodo-zmin-v-systemi-depozytarnoho-obliku/>
- Національна туристична організація України (НТОУ). 2020. «Туристичний барометр України 2020».
<https://ntou.ua/assets/files/ntou-statistics-barometer-2020.pdf>.
- . «Вектори економічного розвитку України 2030».
<https://ntou.ua/assets/files/ntou-book-strategic-ukraine-economic2030.pdf>.
- . «Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року».
<https://ntou.ua/assets/files/ntou-book-strategic-ukraine-tourismstrategy2026.pdf>
- Національна комісія з регулювання енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП). nd.
<https://www.nerc.gov.ua/acts/pro-vstanovlennya-granichnih-cin-na-rinkuna-dobu-napered-vnutrishnodobovomu-rinku-ta-balansuyuchomu-rinku>.
- . nd.a.
<https://www.nerc.gov.ua/sferi-diyalnosti/elektroenergiya/promislovishtarifi-na-elektroenergiyu-dlya-nepobutovih-spozhivachiv/tarif-na-poslugi-z-peredachi-elektrichnoyi-energiyi/tarif-na-poslugi-z-peredachi-elektrichnoyi-energiyi-shcho-diye-z-01-sichnya-2023-roku>.
- . nd.b.
<https://www.nerc.gov.ua/sferi-diyalnosti/elektroenergiya/promislovishtarifi-na-elektroenergiyu-dlya-nepobutovih-spozhivachiv/tarif-na-poslugi-z-dispetcherskogo-operativno-tehnologichnogo-upravlinnya/tarif-na-poslugi-shcho-diye-z-01-sichnya-2023-roku>.
- . nd.c.
<https://www.nerc.gov.ua/sferi-diyalnosti/elektroenergiya/promislovishtarifi-na-elektroenergiyu-dlya-nepobutovih-spozhivachiv/tarifi-na-poslugi-z-rozpodilu-elektrichnoyi-energiyi>.
- . 2021. “Monitoring progress report of licensed operators engaged in the provision of centralized water and wastewater services in 2020.”
- Nemova, Inna. 2017. “Feed-in Tariffs in Ukraine: History, Dynamics, and Perspectives.” PVEurope. Eu, 10 березня, 2017.
<https://www.pveurope.eu/solar-modules/feed-tariffs-ukraine-historydynamics-and-perspectives>.
- Neo.eco. «Презентаційні матеріали Neo-Eco «Пілотний проект циркулярності в Гостомелі».
<https://www.neo-eco.com.ua/en/home-en/>
- Центр «Нова Європа». 2023. «Кандидат Check-4: де Україна перебуває у виконанні 7 рекомендацій ЄС». 4 травня, 2023.

<http://neweurope.org.ua/analytics/kandydat-check-4-de-ukrayina-perebuyaye-u-vykonanni-7-rekomendatsij-yes/>.

News Ukraine. 2023. “Nova Poshta places UAH 800 mln C series bonds for investors, intends to issue D series bonds.”
<https://newsukrain.com/business/nova-poshta-places-uah-800-mln-c-series-bonds-for-investors-intends-to-issue-d-series-bonds.html>.

Nippon Koei Co. Ltd., Japan Environmental Sanitation Center, and Eight-Japan Engineering Consultants Inc. 2018. “Information Collection and Verification Survey for Municipal Solid Waste Management in Ukraine.” Final Report prepared for JICA.

Нова Пошта. “Група компаній NOVA сьогодні.” https://novaposhta.ua/nova_poshta_sogodni.

Nrada.gov.ua. 2023. “Національна рада надає роз’яснення щодо впровадження Закону «Про медіа».” 31 березня, 2023.
<https://www.nrada.gov.ua/natsionalna-rada-nadaye-roz-yasnennya-shhodo-vprovadzhennya-zakonu-pro-media/>.

Odessa Journal. 2023. “Nova Poshta placed UAH 800 million series C bonds for investors, and intends to issue D series bonds.”
<https://odessa-journal.com/public/nova-poshta-placed-uah-800-million-series-c-bonds-for-investors-and-intends-to-issue-d-series-bonds>.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). 2018. “Maintaining the Momentum of Decentralisation in Ukraine.” OECD Publishing, OECD Multi-level Governance Studies.
<https://doi.org/10.1787/9789264301436-en>.

———. 2010. “Private Sector Participation in Water Supply and Sanitation in Eastern Europe, the Caucasus, and Central Asian Countries: Status Paper.”

———. 2020. “Financing Water Supply, Sanitation and Flood Protection: Challenges in EU Member States and Policy Options.” OECD Studies on Water, OECD Publishing, Paris.

———. 2020b. “Subnational government finance.” OECD Regions and Cities at a Glance 2020. Paris: OECD Publishing, doi: 10.1787/cf0968deen.

———. 2021a. “Anti-Corruption Review of the Energy Sector in Ukraine: Preliminary Draft Report 2021.” OECD.
<https://www.oecd.org/countries/ukraine/oecd-anti-corruption-review-of-the-energysector-in-ukraine.htm>.

———. 2021b. “OECD Energy Investment Policy Review of Ukraine.” Paris, France: OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/6e6e58c6-en>.

———. 2021c. “OECD Review of the Corporate Governance of State-Owned Enterprises: Ukraine.”
<https://www.oecd.org/corporate/soe-review-ukraine.htm>.

———. 2021d. “OECD Review of the Corporate Governance of State-Owned Enterprises: Ukraine.” OECD.
<https://www.oecd.org/corporate/soe-review-ukraine.htm>.

———. 2021e. “Responsible Business Conduct Due Diligence Practices in Ukraine’s Energy Sector.” Paris, France: OECD Publishing.
<https://www.oecd.org/fr/gouvernementdentreprise/>

- responsible-business- conduct-due-diligence-practices-in-ukraine-energy-sector.htm.
- . 2021. “OECD Statistics 2021.” <https://stats.oecd.org>.
- . 2022. “Public Governance in Ukraine: Implications of Russia’s War.”
- . 2023. *Competition Market Study of Ukraine’s Electricity Sector*. Paris, France: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/f28f98ed-en>.
- . 2023c “Private flows (indicator).” Doi: 10.1787/4d31a9d6-en.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) and UCLG. 2022. “2022 Country Profiles of the World Observatory on Subnational Government Finance and Investment.” <https://www.sngwofi.org/country-profiles/>.
- Omelchenko, Volodymyr. 2023. “Will ‘Ukrenergo’ Get Back Its Money Spent on Coal PSO?” *Razumkov.Org.Ua*, March 2, 2023. <https://razumkov.org.ua/en/comments/will-ukrenergo-get-back-its-moneyspent-on-coal-pso>.
- Орлюк Михайло. 2021. «Westinghouse построи́т в Україні 5 нових блоків АЕС за \$30 мільярдів, – Зеленський (Обновлено)». *Biz.Censor.Net*, 31 серпня, 2021. https://biz.censor.net/news/3285600/westinghouse_postroit_v_ukraine_5_novyh_blokov_aes_za_30_milliardov_zelenskiyi_obnovleno.
- Osvita Nova. 2020. «Гроші ходять за дитиною: програми, механізми, як отримати». <https://osvitanova.com.ua/posts/3937-hroshi-khodiat-za-dytynoiu-prohramy-mekhanizmy-ia-otrymaty>.
- Osvita.ua. 2022. «Наказ МОН No. 1038 від 18.11.2022 року». https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/87875/.
- Палажченко, К. С. 2021. «Нормативно-правова характеристика державно приватного партнерства у сфері надання освітніх послуг». «Інвестиції: практика та досвід, 19» http://www.investplan.com.ua/pdf/19_2021/26.pdf.
- Парпан, У. 2020. “Державно-приватне партнерство у вищій освіті України.” *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки», 4(28). <https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/volume-7-number-428-2020/derzhavnopryvatne-partnerstvo-u-vyshchiiy-osviti-ukrayiny>.
- Petrenko, Galyna, and Josh Machelder. 2022. “Ukraine’s Public Service Broadcaster: Journalism as Public Good.” *Medium.Com*, May 2, 2022. <https://medium.com/usaaid-2030/ukraines-public-service-broadcaster-journalism-as-public-good-6bd81fe629c3>.
- Petrov, Yaroslav. 2023. “Ukraine Deregulates the Subsoil Use Sector: New Opportunities for Investors.” *Asterslaw.Com*, March 1, 2023. https://www.asterslaw.com/press_center/legal_alerts/ukraine_deregulates_the_subsoil_use_sector_new_opportunities_for_investors/.
- Polityuk. 2023. “Ukraine sees higher 2023 steel output, could double production if seaports open”. <https://www.reuters.com/markets/commodities/ukraine-sees-higher-2023-steel-output-could-double-production-if-seaports-open-2023-10-05/>
- Prince, Todd & Yevhen Solonyna. “As Gas Prices Surge, Bioenergy Could Help Heat Ukraine. So Why Is

- It On The Back Burner?” RadioFreeEurope RadioLiberty. November 21, 2021.
<https://www.rferl.org/a/ukraine-bioenergy-dependence-russian-fuel/31572075.html>.
- PV Magazine. 2022. “War Pushes Ukraine to Deploy Solar.” *Pv-Magazine.Com*, June 22, 2022.
<https://www.pv-magazine.com/2022/06/22/war-pushes-ukraine-to-deploy-solar/>.
- . n.d. “Feed-in Tariffs (FITs) in Europe.” *Pv-Magazine.Com*.
<https://www.pv-magazine.com/features/archive/solar-incentives-and-fits/feed-in-tariffs-in-europe/>.
- Rajan, Raghuram. G and Luigi Zingales. 1998. *Financial Dependence and Growth*.
- Ramboll. 2021. “Towards a more modern district heating network in Ukraine’s city of Kremenchuk.”
Ramboll. March 15, 2021.
ramboll.com/news/towards-a-more-modern-district-heating-network-in-ukraine-s-city-of-kremenchuk.
- RBC-Ukraine. 2022. “Энергетики просят власть не отменяют реформу облэнерго, – ассоциация.”
<https://www.rbc.ua/rus/news/energetiki-prosyat-vlast-otmenyat-reformu-1660910517.html>.
- Енергореформа. 2023. “Єврокомісія підтримує збільшення комерційних перетоків е/е між Україною та Європою – заглави ЄК Шефчович.” February 2, 2023.
<http://reform.energy/news/evrokomisiya-pidtrimue-zbilshennya-komertsiynikh-peretokiv-ee-mizh-ukrainoyu-ta-evropyu-zamglavi-ek-shefchovich-21231>.
- Reuters. 2023. “Ukraine Steel Output Falls 70.7% in 2022 Due to Russian Invasion.” *Reuters.Com*,
January 10, 2023. <https://www.reuters.com/article/Ukraine-crisis-steel-idUSKBN2TP0MW>.
- Rosca, Olga. “EBRD helps upgrade Kyiv district heating system.”
European Bank for Reconstruction and Development. September 2, 2021.
<https://www.ebrd.com/news/2021/ebrd-helps-upgrade-kyiv-district-heating-system.html>.
- Roth, A. 2021. Low-Carbon Transport Policies for Ukraine. *Low Carbon Ukraine Policy Note*.
<https://www.lowcarbonukraine.com/wp-content/uploads/Low-Carbon-Transport-Policies-for-Ukraine.pdf>.
- Rybak, Vitalii. 2020. “Competitive, Vibrant, and Partly Free: Key Facts about Ukraine’s Telecom Industry.” *Ukraineworld.Org*, May 20, 2020.
<https://ukraineworld.org/en/articles/infowatch/key-facts-aboutukraines-telecom-industry>.
- Savitskyi, Oleh. 2021. “A New Roadmap to Phase Out Coal in Ukraine.”
Energytransition.Org, October 21, 2021.
<https://energytransition.org/2021/10/a-new-roadmap-to-phase-out-coal-in-ukraine/>.
- Schudwet, Christian, and Maxim Timchenko. 2022. “Maxim Timchenko for Tagesspiegel Background: Everything Depends on Air Defence.” *DTEK News*, October 31, 2022.
<https://dtek.com/en/media-center/news/maxim-timchenko-for-tagesspiegel-background-everything-depends-on-air-defence/>.
- СКМ. 2022. “Заява Ріната Ахметова щодо активів Медіа Група Україна.”
<https://www.scm.com.ua/news/zayava-rinata-ahmetova-shchodo-aktiviv-media-grupa-ukrajina>.
- ShareUAPotential. 2021. “Nova Poshta Is the Largest Private Operator of Postal Services in Ukraine and One of the Most Dynamic and Fast-Growing Companies in the Country in General,” April 30, 2021.
<http://shareuapotential.com/Emitents/novaposhta.html>
- Shcherbyna, Andrii. 2022. “Towards a Concept of Sustainable /Housing Provision in Ukraine.” *Land Use Policy* 22 (September): 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2022.106370>.

- Singh, Vishal. 2022. “Despite the war, Ukrainian-founded edtech startup Preply raises €49.8M.” Silicon Canals. <https://siliconcanals.com/news/startups/edtech/preply-raises-49-8m/>.
- Siteltd.co.uk. “What does it cost to build a data centre.” <https://siteltd.co.uk/blog/what-does-it-cost-to-build-a-data-centre/>.
- SlovakAid, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, і ПроОН Україна. 2017. “The Mechanisms of Financing Energy Efficiency Projects in Ukraine.” https://www.energy-community.org/dam/jcr:feab9576-867d-4998-8714-047a046e5d7f/EECG_042017_UNDP_Mechanisms.pdf.
- “Soviet-Era Centralized Heating Systems Were Ukraine’s Secret Weapon for Cutting Emissions. Now They’re a Vulnerability.” Time.Com, October 20, 2022. <https://time.com/6223183/ukraine-heating-soviet-russia-attacks/>.
- Speedtest Global Index. n.d. <https://www.speedtest.net/global-index>.
- S&P Global Ratings. 2023. “Ukraine Banking Sector 2023 Outlook.” *Spglobal.com*, March 10, 2023.
- . 2022. “How the war in Ukraine could impact data centers.” <https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/research/how-the-war-in-ukraine-could-impact-data-centers>.
- Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України, 2021. “Report on the Promotion and Use of Energy from Renewable Sources in Ukraine in 2019–2020.” https://www.sae.gov.ua/sites/default/files/blocks/Report%20RES%202019–2020_eng%2013.12.2021_0.pdf.
- Державна служба геології та надр України. 2023а. Публічний річний звіт Голови Держгеонадр за 2022 рік.” <https://www.youtube.com/watch?v=MsvVL0S6aQI>.
- . 2023б. Голова Держгеонадр Роман Опімах взяв участь у ефірі телемарафону «Суспільне. Спротив»” <https://www.youtube.com/watch?v=t6ofGLW6Ax0>.
- Фонд державного майна України. 2022. «Річний звіт».
- Державна служба статистики України. 2021. “2020 Fuel and Energy Resources of Ukraine.” Data set.
- . 2021b. “Distribution of exports-imports of goods by type of transportation 2020–2021. Basic unit measurement is \$, millions.”
- . 2022. “Statistical Yearbook of Ukraine 2021.” Державна служба статистики України. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_21_e.pdf.
- . 2022c. “Capital investments by source of funding and type of economic activity.”
- . 2022d. «Статистична інформація: Демографічна та соціальна статистика / Освіта» <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
- . 2023а. «Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних і пересувних джерел забруднення 2021.» Набір даних. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ns/vzrap_21_ue.xls.
- . 2023б. “Capital Investments by Financing Sources by Type of Economic Activity in 2018–2021.” Набір даних. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_e/ioz_19.htm.

- . 2023c. “Employed Population Aged 15-70 By Economic Activities in 2000-2021.” Набір даних. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_e/zn_ed_2013_e.htm.
- . 2023d. “GDP Production and Distribution by Types of Economic Activity.” Набір даних. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/arh_vtr_e.html.
- . 2023e. “Gross Domestic Product by Production Method and Gross Value Added by Type of Economic Activity at Current Prices.” Набір даних.
- . 2023f. “Number of Persons Employed of Entities of Large, Medium, Small, and MicroEnterpreunership By Type of Economic Activity (2010-2021).” Набір даних. https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/size_20.htm.
- . 2023g. “Економічна статистика. Діяльність підприємств.” Набір даних. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/size_20.htm.
- . 2023h. “Statistics on profitability of business operations. <https://www.ukrstat.gov.ua/statistical-information/economic-statistics/business-activity/profitability-of-business-operations>”
- . 2018 та 2019. “Капітальні інвестиції.” https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/size_20.htm.
- . «Викиди забруднюючих речовин і парникових газів у атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення». https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ns/vzap/arch_vzap_u.htm.
- Statista. “FinTech – Ukraine.” <https://www.statista.com/outlook/dmo/fintech/ukraine>.
- Striewe, L. 2022. “Impacts of the War on Ukraine on Grain Markets: Short-Term Impacts and Long-Term Implications.” Open lecture on November 22, 2022, at Georg-August University of Göttingen, Germany.
- Suhrcke, Marc, Martin McKee, Regina Sauto Arce, Svetla Tsoleva & Jørgen Mortense. 2005. *The contribution of health to the economy in the European Union*. European Commission. August 23, 2005. https://ec.europa.eu/health/archive/ph_overview/documents/health_economy_en.pdf.
- Супрун Ірина. 2023. «Як зачистити український бізнес від росіян і не зламати йому хребет». Epravda.Com.Ua, March 23, 2023. <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/23/698375/>.
- Sysoiev, Maksym. 2022a. “The Ukrainian Parliament Adopted the Law on Energy Storage Facilities in Its Entirety and Renpower Ukraine 2022.” *LinkedIn.com*, February 17, 2022. <https://www.linkedin.com/pulse/ukrainian-parliament-adopted-law-energy-storage-its-entirety-sysoiev/>.
- . 2022b. “New PSO for the Exporters of the Ukrainian Electricity, Ukrainian Draft Law on Virtual PPAs and Increase of Settlements Under ‘Green’ Tariff.” *LinkedIn.Com*, July 17, 2022. <https://www.linkedin.com/pulse/new-pso-exporters-ukrainian-electricity-draft-law-virtual-sysoiev/>.
- Tetra Tech ES in collaboration with the Pacific Northwest National Laboratory. 2020. “White Paper on Transforming District Heating In Ukraine: Assessment and Recommendations: Energy Security Project (ESP) Update August 07, 2020.” USAID. https://www.pnnl.gov/main/publications/external/technical_reports/PNNL-29764.pdf.
- Thepage.ua. 2019. “5G обійдеться мобільним операторам у \$1,2 мільярда.” <https://thepage.ua/ua/it/5g-obijdetsya-mobilnim-operatoram-u-dollar12-mlrd>.

- Transparency International. 2022. “Corruption Perception Index: Ukraine.”
<https://www.transparency.org/en/cpi/2022/index/ukr>.
- Державна служба України з безпеки на транспорті (УкрТрансБезпека). 2022. «Реєстр ліцензованих транспортних засобів».
- Українська асоціація фінтех та інноваційних компаній. UAFIC, Каталог Фінтех компаній, 2023.
<https://fintechua.org/en/download>
- Toba, Natsuko, Tooraj Jamasb, Luiz Maurer, and Anupama Sen. 2023. “Multi-Objective Auctions for Utility-Scale Solar Battery Systems: Lessons for ASEAN and East Asia.” EPRG Working Paper 2312; Cambridge Working Paper in Economics CWPE2344. Eprg.Group.Cam.Ac.Uk. University of Cambridge Energy Policy Working Group.
https://www.researchgate.net/publication/372940312_Multi-Objective_Auctions_for_Utility-Scale_Solar_Battery_Systems_Lessons_for_ASEAN_and_East_Asia.
- Top Lead and Latifundist.com. 2023a. “Ukraine’s Agribusiness in Wartime: Infographic Report 2021– 2022.” Latifundist.Com. Latifundist.com.
https://agribusinessinukraine.com/get_file/id/ukrainesagribusiness-in-wartime2021–2022.pdf.
- . 2023b. “Ukraine’s Agribusiness in Wartime; Infographic Report 2021–2022.” Agribusinessinukraine. Com. Агробізнес України.
https://agribusinessinukraine.com/get_file/id/ukraines-agribusiness-inwartime2021–2022.pdf.
- Tourism Economics. 2021. *Driving the Tourism Recovery in Ukraine*.
https://s3.amazonaws.com/tourism-economics/craft/Google_Ukraine_Final.pdf.
- Ubn.News. 2023. “S&P Has Raised Ukrainian Railways’ (UZ) Rating to the Highest Level Since the War Began,” 5 квітня, 2023.
<https://ubn.news/sp-has-raised-ukrainian-railways-uz-rating-to-the-highestlevel-since-the-war-began/>.
- УкрАероРух. 2023. “Аеродроми та ЗПМ України.”
<https://avia.gov.ua/aeroporti-2/sertifikatsia-aerodromiv/>
- . 2022. «Реєстр ліцензій на повітряні судна»
<https://avia.gov.ua/vzayemodiya-z-gromadskistyuv/vidkriti-dani>.
- “Ukraine & European Solar Markets Exchange Webinar.” 2022. SolarPower Europe.
<https://www.youtube.com/watch?v=Olz0hJ3mfok>.
- “Ukraine’s First Industrial Lithium-Ion Energy Storage System.” 2021, 21 травня, 2021.
<https://energyindustryreview.com/power/ukraines-first-industrial-lithium-ion-energy-storage-system/>.
- Ukraine Today. 2023. “ENTSO-E boosts Ukraine's electricity import capacity to 1,200 MW – Ukrenergo.”
<https://ua-today.eu/en/entso-e-boosts-ukraines-electricity-import-capacity-to-1200-mw-ukrenergo>.
- Ukraine Today. 2023b. “National Securities Commission registers bonds of Nova Poshta for UAH 800 mln, DTEK Pavlohradvuhillia for UAH 10 bln.”
<https://ua-today.eu/en/national-securities-commission-registers-bonds-of-nova-poshta-for-uah-800-mln-dtek-pavlohradvuhillia-for-uah-10-bl/>.

- Українська асоціація інвестиційного бізнесу (УАІБ). 2023. “УАІБ: Огляд діяльності індустрій управління активами інституційних інвесторів та адміністрування пенсійних фондів в Україні за 4-й квартал 2022 року та 2022 рік. Недержавні пенсійні фонди.” <https://www.uaib.com.ua/analituaib/publ-ici-quart/nederzhavni-pensiyini-fondi>.
- . “Annual review of assets under management.” <https://www.uaib.com.ua>.
- Ukrainian Digital Digest. 2023. «В Україні хочуть запустити е-бронювання для військовозобов’язаних чоловіків через Дію» <https://tehnofan.com.ua/2023/10/20/v-ukrayini-khochut%CA%B9-zapustyty-ebronyuvannya-dlya-viys%CA%B9kovozyvanykh-cholovikiv-cherez-diyu-podrobytsi/>
- Українська Енергетика. 2022. «Домогосподарства наростили потужність приватних СЕС у 2022 році на 78%». *Ua-Energy.Org*, 25 листопада, 2022. <https://ua-energy.org/uk/posts/domohospodarstva-narostyly-potuzhnist-pryvatnykh-ses-u-2022-rotsi-na-78>.
- Державна служба геології та надр України 2021. Investment Opportunities in Exploration & Production Strategic and Critical Minerals. Ukrainian Geological Survey, Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine and UkraineInvest.
- Ukrainian News. 2023. Cabinet extends Naftogaz’s obligation to supply gas to thermal utility enterprises under PSO at price of UAH 7,420 per 1,000 cubic meters.” August 22, 2023. <https://ukranews.com/en/news/951567-cabinet-extends-naftogaz-s-obligation-to-supply-gas-to-thermal-utility-enterprises-under-pso-att>.
- Адміністрація морських портів України. 2023. “Cargo traffic of the ports of greater Odesa and the Danube region.” January 2023. Presentation.
- Ukrainian Shipping Magazine. «Дунайські порти потребують \$120 млн інвестицій, - Кубраков». <https://usm.media/dunajski-portipotrebuyut-120-mln-investicij-kubrakov/>.
- Українська вітроенергетична асоціація. 2023. «Відкритий лист галузі відновлюваної енергетики України до Президента України». 3 лютого, 2023. <http://uwea.com.ua/en/news/entry/vdkritij-list-galuz-vdnovlyuvano-energetiki-ukrani-do-prezidenta-ukrani/>. Повний текст листа: <http://uwea.com.ua/uploads/docs/1675a592643-letter.pdf>.
- Укренерго. 2020. “Management Board Report 2020.”
- Укрінформ. 2023а. “Ukraine May Cover Up to 20% of Europe’s Biomethane Market in Future – Expert’s Opinion.” *Ukrinform.Net*, 11 квітня, 2023. <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/3693741ukraine-may-cover-up-to-20-of-europes-biomethane-market-in-future-experts-opinion.html>.
- . 2023b. “President Signs Law That Brings Integration of Ukraine’s Energy System into EU Market.” *Ukrinform.Net*, October 28, 2023. <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/3244440-presidentsigns-law-that-brings-integration-of-ukraines-energy-system-into-eu-market.html>.
- . 2023с. “В Україні затвердили новий порядок підготовки та перепідготовки безробітних». <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3687168-v-ukraini-zatverdili-novij-poradok-pidgotovkita-perepidgotovki-bezrobitnih.html>.
- . 2022. 8 листопада, 2022.

- <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3610214-nacionalizacia-strategicnih-pidpriemstvak-prisluzatsa-kraini-aktivi-oligarhiv.html>.
- . 2021. “More than 2,000 Ukrainian families take advantage of ‘warm loans’ program this year.” <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/3226668-more-than-2000-ukrainian-families-take-advantage-of-warm-loans-program-this-year.html>.
- УКРНАФТА. «Про компанію». <https://www.ukrnafta.com/pro-kompaniyu>
- ULM. 2023. “Polokhivske deposit might become one of the key suppliers to the growing EU market in the future.” October 26, 2023. <https://ukrlithium.com/news/polokhivske-deposit-might-become-one-of-the-key-suppliers-to-the-growing-eu-market-in-the-future>.
- ULM. “Mining in Ukraine: Overview of the Legislature.” <https://ukrlithium.com/wp-content/uploads/2023/03/ua-mining-legislature-overview-2023-1.pdf>.
- ООН. 2018. “World Urbanization Prospects 2018.” <https://population.un.org/wup/>.
- Агентство міжнародного розвитку США (USAID). 2022. *Ukraine’s Public Service Broadcaster: Journalism as Public Good*. May 2, 2022. <https://medium.com/usaid-2030/ukrainespublic-service-broadcaster-journalism-as-public-good-6bd81fe629c3>
- . 2023. “Activating and Strengthening Ukraine’s Reconstruction Capacity.” White Paper. https://era-ukraine.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/Ukraine-ERA-Reconstruction-Capacity-Report-BFO_web_en.pdf
- Дитячий фонд ООН (UNICEF). 2022. “Online learning helps Ukraine’s children stay in school.” May 10, 2022. <https://www.unicef.org/ukraine/en/stories/education-during-war-in-ukraine>.
- United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). 2015. *Paris Agreement on Climate Change*. https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf.
- United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). 2022. *Ukraine’s Greenhouse Gas Inventory 1990-2020: Annual National Inventory Report for Submission under the United Nations Framework Convention on Climate Change and the Kyoto Protocol*. <https://unfccc.int/documents/476868>.
- Верховний комісар ООН у справах біженців (УВКБ ООН). 2023 “Ukraine Refugee Situation.” Data set. UNHCR Operational Data Portal (ODP). <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.
- . 2023b. “UNHCR: One year after the invasion, insecurity clouds return intentions of displaced Ukrainians.” лютий 2023.
- Програма розвитку ООН (ПРООН) 2017. *The Mechanisms of Financing Energy Efficiency Projects in Ukraine*. 17 березня, 2017.
- Van Rossum, Rik, Jaro Jens, Gemma La Guardia, Anthony Wang, Luis Kühnen, and Martijn Overgaag. 2022. “European Hydrogen Backbone; A European Hydrogen Infrastructure Vision Covering 28 Countries.” <https://ehb.eu/files/downloads/ehb-report-220428-17h00-interactive-1.pdf>

- Varianty.lviv.ua. 2017. «Ростислав Кісіль: Досвід Meest Group є важливий для розвитку логістично-поштових послуг в Україні.»
<https://varianty.lviv.ua/48123-rostyslav-kisil-dosvid-meest-group-ye-vazhlyvyi-dlia-rozvytku-lohistrychno-poshtovykh-posluh-v-ukraini>.
- Верещук, Ірина. 2023. «Завдання Міністерства реінтеграції на 2023 рік – це інтеграція внутрішньо переміщених осіб.» 6 лютого, 2023. Міністерство реінтеграції тимчасово окупованих територій України.
- Водяний, Андрій. 2023. «В Україні до газової мережі підключили перший біометановий завод». *Biz.Liga.Net*, 12 квітня, 2023.
https://biz.ligazakon.net/news/218816_v-ukran-do-gazovo-merezhpdklyuchili-pershiy-bometanoviy-zavod.
- Volt Resources. “Graphite Business.” <https://voltresources.com/zg-group-graphite-business>.
- Світовий банк. 2015. *Shifting into Higher Gear: Recommendations for Improved Grain Logistics in Ukraine*. Report No: ACS15163, August 2015.
<https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/e52315d2-c15d-5e5a-b3ec-7955d41a4d5b>.
- . 2015b. “Water and Wastewater Services in the Danube Region.”
<https://documents1.worldbank.org/curated/fr/567891468188337644/pdf/97250-WP-P146139-PUBLIC-SoS-Romania.pdf>.
- . 2016. “Ukraine Country Environmental Analysis.” Report No: ACS16696. World Bank.
<https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/d499b634-3c9e-5fe7-8ffed0f3fca32b46/content>.
- . 2017. “Republic of Armenia Support to Armenia’s Second Generation Water PPPs.”
- . 2018. “Ukraine Sustainable Logistics Strategy and Action Plan.” Washington, D.C.: World Bank Group.
- . 2018b. *Lviv Oblast Hospital Masterplan Report*.
- . 2019. “The World Bank Enterprise Surveys: Ukraine.” Data set. The World Bank.
<https://www.enterprisesurveys.org/en/data/exploreconomies/2019/ukraine>.
- . 2019b. “UKRAINE: UKRZALIZNYTSIA (UZ) MODERNIZATION STRATEGY: Summary Report: Using Market Opening to Catalyze Railway Reforms.” June 25, 2019.
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/544101563254171799/pdf/Summary-Report-Using-Market-Opening-to-Catalyze-Railway-Reforms.pdf>.
- . 2019c. “Reducing Market Distortions for a More Prosperous Ukraine.”
- . 2020. “Notice of Cooperation – Platform in Support of Coal Regions in Transition: Western Balkans and Ukraine.” Worldbank.Org, October 7, 2020.
<https://www.worldbank.org/en/topic/extractiveindustries/brief/platform-in-support-of-coal-regions-in-transition-western-balkans-andukraine>.
- . 2020b. Global Financial Development Report 2019/2020 (Global Financial Development Database)
<https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/data/global-financial-development-database>.
- . 2020c. Doing Business 2020.
<https://archive.doingbusiness.org/en/data/kraineeconomies/ukraine#DB>.

- . 2021a. “Ukraine – Improving Power System Resilience for European Power Grid Integration Project (English): Project Appraisal Document.” PAD4429. *Documents.Worldbank.Org*. World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/803731625364161631/Ukraine-Improving-Power-System-Resilience-for-European-Power-Grid-Integration-Project>.
- . 2021b. The Global Findex Database 2021. <https://www.worldbank.org/en/publication/globalfindex/Report>.
- . 2021c. “Ukraine Water Supply and Sanitation Policy Note: Toward Improve, Inclusive, and Sustainable Water Supply and Sanitation Services.” <https://documents1.worldbank.org/curated/en/844681624034932176/pdf/Ukraine-Water-Supply-and-Sanitation-Policy-Note-Toward-Improved-Inclusive-and-Sustainable-Water-Supply-and-Sanitation-Services.pdf>
- . 2021d. “Ukraine Water Supply and Sanitation Policy Note.” <https://documents1.worldbank.org/curated/en/844681624034932176/pdf/Ukraine-Water-Supply-and-Sanitation-Policy-Note-Toward-Improved-Inclusive-and-Sustainable-Water-Supply-and-Sanitation-Services.pdf>.
- . 2022. “Supporting Energy Transition and European Market Integration in Ukraine (P178169): Concept Note.” World Bank.
- . 2022b. *Constraints to Sustainable, Efficient, and Resilient Irrigation Systems in Georgia – What Is a Possible Way Forward?* World Bank. <https://doi.org/10.1596/36890>.
- . 2023a. “Draft Project Paper on Second Power Transmission Project Restructuring and Proposed Additional Grant.”
- . 2023b. “Macro Poverty Outlook: Country-by-Country Analysis and Projections for the Developing World.” Data set. <https://www.worldbank.org/en/publication/macro-poverty-outlook>.
- . 2023c. “Troyeshina Rapid Transit Technical and Economic Study.” Global Knowledge Capture Assignment. Integrated Transport Planning Ltd. with DLA and Pro Mobility.
- . 2023d. *Global Economic Prospects*, June 2023. Washington, DC: World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1951-3>.
- . 2023e. “Updated Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Assessment.” Press Release. March 23, 2023. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/03/23/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment>.
- . 2023f. “Financial Intermediary Fund.” <https://www.worldbank.org/en/programs/financial-intermediary-fund-for-pandemic-prevention-preparedness-and-response-ppr-ff>.
- . 2023g. “World Development Indicators.” Data set. World Bank. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators/Series/FS.AST.PRVT.GD.ZS#>.
- . “Prevalence of HIV, total (% of population ages 15-49) – Ukraine.” <https://data.worldbank.org/indicator/SH.DYN.AIDS.ZS?locations=UA>.
- . “Incidence of tuberculosis (per 100,000 people) – Ukraine.” <https://data.worldbank.org/indicator/SH.TBS.INCD?locations=UA>.

Світовий банк, Уряд України, і Європейська Комісія. 2022. «Швидка оцінка завданої шкоди та

- потреб на відновлення України, серпень 2022». RDNA1. Вашингтон: Світовий банк.
<http://hdl.handle.net/10986/37988>.
- Світовий банк, Уряд України, Європейський Союз та Організація об'єднаних націй. 2023.
«Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення України: лютий 2022 – лютий 2023.» RDNA2. 180951.
<http://documents.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/P1801740d1177f03c0ab180057556615497>.
- Світовий банк та IFC. “Ukrainian Road PPP program.” Presentation
- Світовий банк та IRU. 2017. “Road Freight Transport Services Reform: Guiding Principles for Practitioners and Policy Makers.” січень 2017.
- Група Світового банку (ГСБ). 2014а. “Economy Profile of Ukraine; Doing Business 2020.”
<https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/u/ukraine/UKR.pdf>.
- . 2014b. “Ukraine - Second Power Transmission Project (English): Project Appraisal Document.” PAD1093. World Bank Group. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/700241468306919407/pdf/PAD10930PAD0P1010Box385386B00OUO090.pdf>.
- . 2017. *Forward Look: A Vision for the World Bank Group in 2030—Progress and Challenges*.
- . 2018. “Sustainable Logistics Strategy 2030 and Action Plan for Ukraine: Logistics
- Засідання координаційної ради, Київ, 11 травня 2018.” Слайд-шоу.
https://mtu.gov.ua/files/foto_to_news/Ukraine_Logistics_Strategy_WB_Kyiv_11_05_2018_FINAL%20FOR%20PRESENTATION.pdf.
- World Bank Open Data. 1988–2022. “GDP growth (annual %) – Ukraine.”
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=UA>.
- World Economic Forum (WEF). 2019. *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019*.
https://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf.
- World Economic Forum (WEF). 2020. *Global Competitiveness Report Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery*.
<https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/>
- Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ). 2015. “eHealth country profiles: Ukraine.” Geneva: World Health Organization.
- . 2021 “Health Systems in Action Ukraine.”
- Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Світовий банк, Європейська комісія, та Агентство міжнародного розвитку США. 2022.
<https://www.who.int/europe/publications/m/item/priorities-for-health-system-recovery-in-ukraine-joint-discussion-paper>.
- Загнитко, Олег. 2023. «Правовий режим установок зберігання енергії». Березень 2023. Слайд-шоу.
https://euea-energyagency.org/wp-content/uploads/2023/03/INTEGRITES_OZ_020323.pdf.
- Закони України. 2022. Рішення Ради Національної безпеки і оборони України «Про примусове вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», 11 травня 2022.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006525-22#Text>.

- . 2022b. Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», оновлення 29 вересня, 2022.»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>.
- . 2022c. «Україна ратифікує Конвенцію про процедуру спільного транзиту».
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#Text.
- . 2022d. «Закон України № 1730-VIII Про заходи, спрямовані на врегулювання заборгованості теплопостачальних та теплогенеруючих організацій та підприємств централізованого водопостачання і водовідведення (набрав чинності 19 серпня, 2022).»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1730-19#Text>.
- . 2022e. «Закон України № 2261-IX Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей визначення рентної плати за користування надрами для видобування газу природного на період дії воєнного стану» від 12 травня 2022.»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2261-IX#Text>.
- . 2022f. «Закон України № 2139-IX від 15 березня 2022 Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо запровадження диференційованої рентної плати за видобування газу природного».
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2139-20#Text>.
- . 2022g. «Закон України «Про медіа», № 2849-IX від 13 грудня, 2022 з оновленнями від 2022 та 2023 року» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284920#Text>.
- . 2022h. «Закон України Про концесію № 155-IX.»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20?lang=en#Text>.
- . 2022i. «Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) закладів фахової передвищої та вищої освіти», прийнятий 16 грудня, 2022»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-2022-%D0%BF#Text>.
- . 2022j. «Стаття 5 Закону України «Про державно-приватне партнерство, 2010»».
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>.
- . 2023. «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 5 червня 2019 р. № 483» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/544-2023-%D0%BF?lang=en#Text>.
- . 2023b. «Закон України № 3220-IX від 30 червня, 2023 Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України».
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3220-ix#Text>.
- . 2023c. «Law of Ukraine On Public-Private Partnership».
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17?lang=en#Text>.
- . 2023d. «Закон України «Про особливості передачу в оренду об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності {Назва Закону зі змінами, внесеними згідно із Законами №640-VII від 10.10.2013, № 155-IX від 03.10.2019 }» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2624-17#Text>.
- . 2023e. «Закон України № 1639-IX Про заходи, спрямовані на подолання кризових явищ та забезпечення фінансової стабільності на ринку природного газу (набрав чинності з 1 січня,

- 2023)». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1639-20#Text>.
- . 2023f. «Постанова Кабінету Міністрів України №812 від 19.07.2022 із останніми змінами, внесеними Постановою №896 від 22.08.2023, Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов’язків на суб’єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу щодо особливостей постачання природного газу виробникам теплової енергії та бюджетним установам». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-2022-%D0%BF#Text>.
- . 2023g. «Постанова Кабінету Міністрів України №76 від 27 січня 2023 зі змінами і доповненнями від 28 квітня та 11 липня 2023, «Деякі питання реалізації положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо бронювання військовозобов’язаних на період мобілізації та на воєнний час: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-п#Text>.
- . 2023h «Закон України про державно-приватне партнерство, №. 2404-VI.» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>.
- . 2023i. «Стаття 43 Закону України «Про освіту», 2017. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
- . 2023j. «Стаття 81 Закону України «Про освіту»” <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- . 2023k. «Постанова Кабінету Міністрів України №544 від 30.05.2023, Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України №483 від 05.06.2019»
- . 2019. «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 5 червня 2019 р. № 483» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text>.
- . «Закон України № 1396-IX Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сертифікації оператора системи передачі». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-20#Text>.
- . «Проект Закону №4187 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами.»
- . «Проект Закону № 2035-IX. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо врегулювання бюджетних відносин під час реалізації договорів, укладених в рамках державно-приватного партнерства, у тому числі концесійних договорів» https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71124.
- Zapototskyi, S. 2018. “Ukraine’s housing market prospects: up or down?.” EECFA – BUILDECON. <https://buildecon.blog/2018/05/24/ukraines-housing-market-prospects-up-or-down/#more-1032>.
- Заваллівський графіт. «Про нас». <https://zvgraphit.com.ua/about-company/>.

